

„Itt van a’ legvégső óltára Pallásnak”

Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén

Készítette: Dávid Péter
Témavezető: Dr. Zentai Mária

2009

Tartalomjegyzék

Előszó.....	4
A kontextus	11
Az 1790-es évek erdélyi országgyűlései	11
Az 1790–91-es országgyűlés elindulása.....	12
Alkotmányos garanciák és reformok között.....	13
A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat.....	20
Régi sérelmek és új követelések.....	22
A Supplex Libellus Valachorum és az örmény városok.....	29
Bánffy György, Erdély kormányzója.....	35
Személyes kapcsolatok	36
A libera electio kérdése az 1790-es évek erdélyi országgyűlésein.....	39
Bánffy György politikai programja	44
Különös egybeesések.....	51
A Kéziratkiadó Társaság	54
A Kéziratkiadó Társaság szervezete, céljai	54
Losonczy István és Bánffy György – Két főhős egy eposz	62
Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság	70
A magyar nyelv és az erdélyi politikai problémák	70
Aranka György röpiratai.....	70
A magyar államnyelv ügye.....	73
A nemzetiségek.....	81
A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat.....	83
Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése	85
Levelezés	85
Jegyzőkönyvek	92
A Nyelvmívelő Társaság befejezi munkáját.....	104
Nyelvművelés nyelvmívelő módra	111
Milyen az igazi nyelvművelés?	111
A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja	115
Történeti érdeklődés	119
A Csíki székely krónika	124
A szakirodalom legfontosabb állításai.....	124

A Krónika, a Nyelvmívelő Társaság vizsgálatának tárgya.....	132
A Krónika mint újdonság	133
„a Haza állapotjának, ’s <i>Constitutio</i> jának éppen gyökerét érdekli”	140
Utódok – Intézmények a jövőben	156
Rövidítések.....	163
Felhasznált irodalom	164
Melléklet – Az Aranka-gyűjtemény	182

Előszó

„új nyomozások alapján, a régi adatok és közlések kritikai felhasználásával”

(Jakab Elek)

Aranka Györgynek az 1794. július 21-i, Marosvásárhelyen, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ülésén elhangzott beszéde egyedülálló.¹ Nem mintha a királyi tábla szám felett való ülnöke, a társaság titoknoka különösen kiváló szónok lett volna korában. Valójában nem lehet tudni, rendelkezett-e megfelelő előadói képességgel, sem azt, milyen nonverbális elemek játszottak szerepet a beszéd elmondásakor. Egyedül a szónoklat szövegét ismerjük. De ennek retorikai felépítésében sincsen semmi különleges, vagy egyedi, ami felülmúlná a kor beiktatási beszédeinek, köszöntőinek, ünnepi laudációinak stílusát. Mégis egyedülálló ez a beszéd, hiszen nincs még egy ilyen szónoklat. Aranka György szavai ugyanis a XVIII. század végi akadémiai törekvések egyetlen többé-kevésbé sikeresen megvalósuló tudós társaság-jellegű intézményének, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak az egyik ülésén hangzanak el annak örömeire, hogy a tudományos gyűlést megtiszteli jelenlétével – a társaság történetében először – gr. Bánffy György kormányzó, Erdély legfontosabb közjogi méltósága. A szituáció adja tehát különlegességét ennek a beszédnek.

A szónoklat mégsem egyértelműen az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról szól, holott a gyanútlan olvasó azt várná, Aranka majd ismerteti az intézmény megalakulásának előkészítő szakaszában lezajlott megbeszéléseket, az eddig elért eredményeket, részletezi a társaság céljait és bemutatja legfontosabb tagjait. Ehelyett a beszéd leginkább az 1790-es évek elejének politikai helyzetéről értekezik, bemutatva a nyelvművelő intézmény, és a másik, ebben az időszakban felállított Kéziratkiadó Társaság létrejöttének kontextusát. Nem meglepő, hogy az intézményekkel foglalkozó szakirodalom is kiemelten kezeli a XVIII. század végének politikatörténetét, mint olyat, amely magyarázatul szolgálhat arra, hogyan állhatott fel két olyan – ha nem is hivatalos, de az erdélyi kormányzó által ellenőrzött és támogatott – tudós alakulat, amelyekhez hasonló Magyarországon nem létezett ebben az időszakban. Nagyban megnehezítette az intézményekről írók munkáját az, hogy ennek a korszaknak a történetírása leginkább a magyarországi eseményekre koncentrál, az erdélyieket pedig – mint a magyar korona országaihoz tartozó nagyfejedelemség eseményeit – azok tükröképének tekinti.²

¹ ARANKA György, *1794-ben Sz. Jakab Havának 21-dikén a' Munkás Társok gyűlésében Fő Méltóságú Királyi Kormányzó Urunk Excellenciája előtt tartott Beszéd, A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja*, Szebenben, Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel, 1796 (a későbbiekben *Első darab*), 30–35., ENYEDI-UGRIN, 1988, 154–161.

² SZEKFÜ Gyula ezt így fogalmazta meg az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című kiadványának

Ugyanígy Aranka intézményalapító törekvéseit a magyarországi elődökhöz kötik. Emiatt azután az erdélyi tudós társaságok történetét is gyakran – a kanonizált séma szerint – Bessenyei György és Révai Miklós nevével kezdik a kutatók.³ A XVIII. század végi magyarországi akadémiai mozgalom szövegei kétségkívül hatással voltak Aranka Györgyre, amikor rajzolatait megfogalmazta, de az anyaország szerepének túlhangsúlyozásával éppen attól a lényeges elsődleges kontextustól⁴ fosztja meg a kutatás a társaságokat, amelyek fontosságára maga Aranka György is utal egyedülálló beszédében 1794. július 21-én, és amely magyarázhatja a többi tervezettől eltérő sajátosságait. Nem is beszélve arról, hogy már 1793-ban, a Nyelvmívelő Társaság megalakulása előtt úgy látta Aranka, hogy a magyarországi törekvések túlon túl nagyszabásúak egy Erdélyhez hasonló piciny országhoz:

Erdély tsak ötöd része Ns. Magyar Országnak, és kisebb mint sem magát véle egybe mérhesse. A' nagy vízbe a' mint mondják nagy hal terem. Magyar Országon Nagyobb süvegű emberek vagynak, és a' Társaság is Nagyobbra terjeszkedhetik. Az Erdélyi Társaság nem neveztetik Tudos Társaságnak, tsak Magyar Nyelv mívelőnek: Tárgya is nem a' Tudos Könyveknek iratása, és ki adása; hanem főképpen a' Nyelv mívelése, és egyszersmind az esméretnek szaporittása, az alkalmas Elméknek felserkentések a' munkára, és az arra szolgáló eszközöknek Szerzése, 's esmertetések⁵

Ez a dolgozat éppen arra tesz kísérletet, hogy a XVIII. század végi erdélyi tudományos intézmények⁶ elsődleges kontextusát és sajátosságait írja le „új nyomozások alapján, a régi adatok és közlések kritikai felhasználásával”. Ez által arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan jöhettek létre a XVIII. század végén ezek az akadémiai jellegű szervezetek, amelyekhez hasonló nem létezett Magyarországon, hogyan működhettek, és hogyan állhattak fenn egészen a XIX. század elejéig? Ahhoz azonban, hogy ezt a kérdést megválaszolja, a tanulmánynak újabb részkérdéseket szükséges feltennie, mint például azt, milyen politikai tényezők játszottak szerepet az intézmények megalakulásánál, milyen szerepe volt a társaságok létrehozásában Aranka Györgynek, milyen gyűléseket tartottak a nyelvmívelők és a kéziratkiadók, és végül

előszavában: „[a]z 1790-es magyar mozgalmat részletesen végigtekintvén a párhuzamos erdélyivel röviden végezhetünk, mert ennek lefolyása új momentumot nem szolgáltat vizsgálatunkhoz”, SZEKFÜ, 1926, 60.

³ Kiváló példa erre ENYEDI Sándornak az *Aranka György erdélyi társaságai* című kiadvány elé írt előszava, amelynek legelső mondata így hangzik: „A nagy reményekre feljogosító 1790-es évben az olvasó végre kézbe vehette Bessenyei György kilenc évvel korábban írt, Révai Miklós kiadásában megjelent röpiratát, az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*-ot.” ENYEDI, 1988b, 9., hasonlóan emeli ki a magyarországi eseményeket PERÉNYI József (PERÉNYI, 1918, 4.), valamint JANCÓS Elemér is könyvének *Az erdélyi és a magyarországi felvilágosodás párhuzamossága* című részében, JANCÓS, 1955, 20–21.

⁴ Az elsődleges kontextusról l. TAKÁCS, 2007.

⁵ ARANKA György, *A' Magyar Nyelv Mívelése 'Sengéjének II Szakasza*, in DÁVID–BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 54.

⁶ Az intézmény fogalmát az intézménytörténettel foglalkozó THIMÁR Attila így definiálja: „[i]ntézménynek tekinthető mindaz, ami a benne foglalt bármely, sőt akár az összes tag, illetve egység megváltozása esetén is folytatni tudja a felderíthető szabályok szerinti működését, azaz folytatni tudja a társadalommal folytatott kommunikációban önmaga számára kijelölt funkcióját és az ehhez a funkcióhoz rendelt reprezentációt.” THIMÁR, 2001, 91. A definíció kijelöli az intézmények kutatásának legfontosabb feladatait: a tagok szerepének, a szabályoknak, az intézmény önleírásainak és reprezentációinak vizsgálatát.

milyen szervezeti felépítés jellemezte a két intézményt? Az ezekre keresett válaszok kutatása során azonban több olyan probléma vetődött fel, amelyeknek megoldása újabb hosszú vizsgálódást igényelt, vagy amelyek egyszerűen megoldatlanok maradtak a források hiánya miatt, és amelyek további vizsgálatokat tesznek szükségessé. Ezek leginkább az 1790-es évek erdélyi politikai helyzetére, a két társaság közötti viszonyra, Bánffy György kormányzó szerepére vonatkoznak, illetve arra, hogy miért nem volt egyszerűen nyelvművelő intézmény az Erdélyi Nyelvművelő Társaság, miért kezdett el inkább olyan szövegekkel foglalkozni, mint amilyen a híres-hírhedt *Csíki székelly krónika*.

Az így kialakuló történet mindenekelőtt az intézmények kontextusát próbálja meg megképezni, amelyből választ kaphatunk arra, milyen ideológia vezette a kéziratkiadókat és a nyelvművelőket szövegeik megfogalmazásakor, és hogy miért éppen bizonyos témáknak szenteltek nagy figyelmet. Igyekszik bemutatni a II. József halála utáni delegitimációs korszak jellegzetességeit, nagy figyelmet szentelve az 1790-es évek erdélyi politikai kérdéseinek, amelyekkel majd a két társaság is foglalkozni fog. Az első fejezetben az alkotmányos garanciákat kérő nemesség, a szélesebb körű politikai jogokat követelő erdélyi szászok, a régi szabadságjogaikat féltő székelyek, és az „ösi kiváltságokat” visszaszerezni kívánó románság törekvéseinek megrajzolásával egy zűrzavaros, ellentétes indulatokban bővelkedő Erdély mutatkozik meg. Ezt a széttagoltságot próbálja meg jövőorientált, biztonságot nyújtó, a király és a rendek között is egyensúlyozó politikájával megszüntetni, és az „egységes Erdélyt” létrehozni Bánffy György, akiről a dolgozat második fejezete szól. Az ő legfontosabb híveiből, klienseiből: nemesekből, értelmiségiekből, „homo novusokból”, szabad-közművesekből szerveződik meg a két társaság, amely ehhez az „egységes Erdély”-ideológiához alkalmazkodva végzi tudományos tevékenységét.

A két erdélyi intézmény történetével foglalkozik a dolgozat második része. Ezek a fejezetek egyrészt csatlakoznak a szakirodalom hagyományához, és megpróbálják a két társaság szervezeti felépítését, azok tagjainak szerepét ismertetni, másrészt új források bevonásával bemutatja azok törekvéseit, és azt, hogyan fejeződik ki szövegeikben az „egységes Erdély”. Mégha ez a kettősség a dolgozat kohézióját gyengíti is, így teljesebb képet kaphatunk az intézmények munkásságáról.

A Kéziratkiadó Társaság történetét próbálja megalkotni a harmadik és negyedik fejezet. Erről a kevésbé ismert intézményről új források bevonásával próbálja bebizonyítani, hogy nem egyszerűen múltbéli szövegek kiadója volt a társaság, de a jelen legfontosabb kérdéseire is megpróbált válaszokat keresni, így jól beilleszthető az intézmény Bánffy György elképzeléseinek és az 1790-es évek politikai törekvéseinek környezetébe.

Az ezt követő fejezetekben kerül sor a Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítésének, munkásságának bemutatására, kitérve Aranka György elképzeléseinek a levelezőtagok missziliseinek, a társaság jegyzőkönyveinek vizsgálatára, valamint arra a problematikus kérdésre, hogy mit tekintett nyelvművelésnek a Nyelvmívelő Társaság. Ebben a részben az utolsó két fejezet az intézmény által vizsgált és létrehozott szövegek közül a legfontosabbakkal, a *Csíki székely krónikához* fűzött jegyzetekkel és az August Ludwig Schlözer, göttingai professzor ellen írt, jogtörténeti dokumentummal foglalkozik, megmutatva ezek segítségével, hogyan próbált a Nyelvmívelő Társaság az „egységes Erdély”-t szem előtt tartva válaszokat keresni az 1790-es évek országgyűlésein is felvetett, égető politikai (és egyben tudományos) kérdésekre.

Befejezésképpen az „utódokról” szól a tanulmány, azokat a társaságokat, intézményeket számba véve, amelyek elődként tekintettek, tekintenek a Nyelvmívelő Társaságra, sőt amelyek gyakran folytonosságot feltételeznek saját maguk és a XVIII. század végi törekvések között. Ezek a társulások olyan történeteket hoznak létre a két intézményről, amelyek a saját céljaiknak leginkább megfelelnek figyelmen kívül hagyva azt a már említett „egységes Erdély”-ideológiát, amely a Nyelvmívelő Társaság önmeghatározásának és céljainak alapjaként szolgált.

Mindezek előtt azonban rövid áttekintést szeretnék nyújtani a téma legfontosabb szakirodalmáról, amelyet a dolgozat többször említ, kritikával illet, felhasznál és továbbgondol. Az alábbi hosszabb összefoglaló tanulmányokat itt csak röviden ismertetem, a dolgozat későbbi fejezeteiben úgyis többször hivatkozom rájuk.

Először Jakab Elek foglalkozott részletesebben a társaságokkal *Aranka György és az Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság* című a *Figyelőben* megjelent háromrészes cikkében.⁷ Már a címből is látszik, hogy az erdélyi történész és levéltáros úgy tekint a XVIII. század végi intézményekre, mint szorosan összefüggő társulásokra. Jakab összegyűjti az Aranka Györgyről eddig megjelent adatokat, és felsorolja műveit. A tanulmány harmadik részében foglalkozik a társaságok megalakulásával, utalva a XVIII. század vége előtti erdélyi akadémiai mozgalomra (pl. gr. Batthyány Ignác katolikus püspök próbálkozására),⁸ természetesen a Révai-féle tervre, és röviden tárgyalja az Aranka-féle röpiratoknak az országgyűlésen befutott „karrierjét”. Noha Jakab, ezzel a közleményével valóban többet tesz az eddigi „lett dolgok száraz

⁷ JAKAB, 1884, 161–175, 256–277, 341–368. Ezt felhasználva írta meg KUUN Géza az *Erdélyi tudományos igyekezetek* című kétrészes cikksorozatát, KUUN, 1900.

⁸ JAKAB, 1884, 256. Hogy milyen erdélyi előzményeket ismerhetett Aranka, arról *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza a' XI-dik Czikkely héjjával* című írása tudósít, in DÁVID-BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 27–61. Az erdélyi akadémiai törekvésekről l. ENYEDI, 1985a.

elbeszélésénél”,⁹ és kijelöli a témában kutatóknak a legproblematisabb pontokat (pl.: mi az összefüggés az 1790-es évek politikai törekvései és az intézmények felállása között, miért változik a Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése, miért fejezték be tevékenységüket a társaságok), de az Aranka-levelezést még nem ismerhette olyan mértékben, mint Jancsó Elemér és Enyedi Sándor kutatásai után a mai tudomány. Az Aranka-gyűjtemény néven ismerté vált dokumentumcsoporttal sem foglalkozhatott részletesen, hiszen ennek feltérképezése a mai napig nem történt meg.¹⁰

A következő, aki hosszabb tanulmányt szentel a Nyelvmívelő Társaságnak: Rubinyi Mózes, nyelvész, irodalomtörténész.¹¹ Ő már két szakaszra osztja az intézmény működését a második szakaszt Aranka titoknokságról való lemondásától számolva (ez a lemondás később is kiemelten fontos szerepet kap az intézményről szóló narratívákban). Ebbe a második korszakba beleveszi az 1818-as Döbrentei-féle tudós társaság alapítást is, mint olyat, ami egyenes folytatója az Aranka által kezdeményezett Nyelvmívelő Társaságnak.

A kutatástörténetben Perényi József *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága* című kiadványa hoz fordulatot.¹² Ő vizsgálja meg részletesen az intézmény egyetlen kiadványát, az Aranka-levelezést, és a társaság gyűjteményében található iratokat, a felbomlás utáni újraszervezési tervezeteket. A ma is remekül használható tanulmány ráadásul olyan kéziratokba is bepillantást enged, amelyek nehezen elérhetőek, vagy Perényi kutatásai óta lappanganak.

Az Aranka-levelezéssel legalaposabban mégis Jancsó Elemér foglalkozott, aki másolatban össze is gyűjtött öt doboznyi anyagot, az Aranka-levelezést (ennek elenyésző részét publikálta csupán néhány közleményben),¹³ és egy tanulmányban össze is foglalta a misszilisgyűjteménnyel kapcsolatos tapasztalatait.¹⁴ Szintén ő publikálta az erdélyi intézmények kutatói számára nélkülözhetetlen Aranka-rajzolatokat, valamint az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság fennmaradt jegyzőkönyveit az 1955-ben kiadott, hosszú, sajnos a korszak tudományosságának hátulütőit is magán viselő bevezetővel ellátott, „klasszikus” könyvében *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság irataiban*.¹⁵ Ezen felül több cikke jelent meg a társaság titkáráról is, mint amilyen az eddig talán legrészletesebb életrajz, a sokat hivatkozott *Aranka György* című tanulmány.¹⁶

⁹ Uo., 161.

¹⁰ Ennek első lépése lehet a mellékeltben bemutatott lista közzététele.

¹¹ RUBINYI, 1911, 148–153, 204–210.

¹² PERÉNYI, 1918.

¹³ OSzK, Kézirattár, Fond 399.

¹⁴ JANCÓS, 1947.

¹⁵ JANCÓS, 1955. A könyv sikerét az is mutatja, hogy a mai napig a leghivatkozottabb szakirodalom a társaság történetével kapcsolatban. Az új összefoglaló, reprezentatív magyar irodalomtörténetben erről a témáról író THIMÁR Attila is Jancsóra hivatkozva ír a Nyelvmívelő Társaságról, THIMÁR, 2007.

¹⁶ JANCÓS, 1972. Aranka életrajzát SZÉKELY Márton írta meg annak halála után: SZÉKELY, 1818. Emellett Arankáról írt még DÖBRENTAI, 1831., valamint még Aranka életében: HORÁNYI, 1792, 181–184.

Jancsó a mai napig a legnagyobb hatású kutatója a témának, akinek elgondolásait a későbbi korok irodalomtörténészei gyakran kamatoztatták. A társaságról szóló narratívája, amely szerint az intézmény munkásságát három szakaszra lehet osztani, nagyon maradandónak bizonyult a tudományos köztudatban. Az első szakasz, Jancsó szerint, 1793-tól 1796-ig tart, amikor leginkább nyelvészettel, a második 1796-tól 1801-ig, amikor főleg történettudománnyal foglalkozik a társaság; 1801 és 1806 között, a harmadik szakaszban pedig a szervezeti kérdések kerülnek előtérbe. Szintén nagy hatású Jancsónak az intézmények háttérével kapcsolatos leírása. A Nyelvmívelő Társaság megalakulását ő is a magyarországi kísérletekhez köti, a második szakasz nehézkes működését a Martinovics-féle összeesküvés zavaros időszakához, a XIX. századi néhány évet pedig a napóleoni háborúkhöz és a kulturális intézmények (mint amilyen a kolozsvári színház) megszűnéséhez. Ezen a narratíván később Enyedi Sándor és más, napjainkban is publikáló kutatók vizsgálatai változtatnak, akik felismerik az intézmények erdélyi sajátosságait (a társaságok kötődését az erdélyi országgyűlésekhez, az erdélyi közigazgatási és bíraskodási fórumokhoz, a jakobinus-mozgalom jóval enyhébb erdélyi hatását). A Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatos szakirodalom is – köszönhetően F. Csanak Dóra cikkének –¹⁷ árnyalta Jancsó elgondolásait, aki még úgy gondolta, hogy „a Kéziratkiadó Társaság lényegében nem volt más, mint a Nyelvmívelő Társaság történeti munkáinak kiadója”.¹⁸

Aranka György erdélyi társaságai című kiadványában Enyedi Sándor (Ugrin Aranka segítségével) ismét megjelentette az Aranka-rajzolatokat több levél társaságában, hosszú előszót fűzve szöveggözlése elé.¹⁹ Ebben főleg Perényit és Jancsót követve – az előszót is Jancsó Elemér emlékének szentelve – reflektál az 1790-es országgyűlések fontosságára, vizsgálja a nyelvmívelő intézmény szervezeti felépítését. Enyedi főleg az Aranka-levelezésre alapozta kutatását, amelyből több mint harminc [!] közleményben rengeteg misszilist kiadott, sajnos eléggé szétszórtan. Publikációiban gyakran jó érzékkel mutat rá elődjeinek helytelen előfeltevéseire (például megmutatja, hogy az Erdélyben enyhébb hatású Martinovics-féle mozgalom nem szolgál megfelelő háttérrel a Nyelvmívelő Társaság működéséhez; felhívja a figyelmet Bánffy György kevésbé vizsgálat, fontos szerepére).

A XVIII. századi akadémiai mozgalommal foglalkozó összefoglaló munkák csak mintegy mellékesen említik meg az erdélyi intézményeket. Hofbauer László *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig* című munkájában két oldalon tárgyalja a Nyelvmívelő Társaság történetét (a Döbrentei-féle társaság történetével együtt).²⁰ Csóka J. Lajos

¹⁷ F. CSANAK, 1976, 333-349.

¹⁸ JANCÓS, 1955, 85. (93. jegyzet)

¹⁹ ENYEDI, 1988b; vö: ENYEDI, 1987a.

²⁰ HOFBAUER, 1930, 42-43. vö.: R. VÁRKONYI, 1975, 20-21.

arra hivatkozva, hogy nem foglalkozik a „helyi s így az erdélyi mozgalmakkal”, nem szól az erdélyi társaságokról.²¹ Hasonlóképpen Szelestei N. László kutatásterületén is kívül esnek a XVIII. századi erdélyi kísérletek, így Aranka próbálkozását csupán megemlíti könyvében.²²

Újabban a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem magyar tanszéke, Egyed Emese vezetésével – aki szintén több publikációval segítette az erdélyi felvilágosodáskor kutatását – egy csoportot hozott létre az ún. „Aranka-kutatás” működtetésére. Ez a fiatal filológusokból álló társaság kiadta *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréből* alcímű és *Aranka György gyűjteménye I.* főcímmel ellátott kiadványt,²³ amelynek tanulmányai érdekes részproblémákra koncentrálnak, eddig ismeretlen szövegeket mutatnak be. A csoport tagjai közül külön is ki kell emelni Király Emőket, aki Aranka György levelezésének témakörében írta meg doktori disszertációját, és Bíró Annamáriát, akinek leendő disszertációja szintén kapcsolódik az erdélyi tudományos intézmények témájához.

Mivel a XVIII. századi erdélyi társaságokkal kapcsolatos kutatásról semmiképpen sem mondhatjuk el, hogy nyugvópontra jutott, hogy megtalálta a „megoldást”, az egyetlen, tartható, érvekkel és bizonyítékokkal jól alátámasztott narratívát – ezt már csak azért sem mondhatjuk, mert jelenleg hiányoznak a vizsgálatokhoz alapvetően szükséges szövegkiadások –, ezért ez a dolgozat is inkább egy „ajánlat”, mint végleges, befejezett történet.

²¹ CSÓKA, 1942, 58.

²² SZELESTEI, 1989, 114.

²³ *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréből*, szerk.: EGYED Emese, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004 (Erdélyi tudományos füzetek 249).

A kontextus

Az 1790-es évek erdélyi országgyűlései²⁴

II. József uralkodása: törés az idő egyenesén.²⁵ Aranka György így emlékezik vissza a felvilágosult abszolutista uralkodó sikertelen újításaira:

a' közönséges Igasságok mellett véle vetélkedő bölts, és Jo Szivű Hazafiaknak pedig, mivel a helyes ellenvetést örömet hallotta, azt adja vala válaszul [II. József] »Probálni kell, 's meg szokik az ember.« De a' világ nem szokhaték meg semmiképpen, sőt annál inkább kezdé kiki a' maga törvényeit 's Igasságait apolgatni, 's a' sietett [!] nagy igyekezetek nem érhetének meg²⁶

Nem Aranka az egyetlen, aki elítéli a halála előtt addigi rendeleteinek nagy részét egy „nevezetes tollvonással” visszavonó uralkodó tízéves regnálását.²⁷ Általános a nézet a Magyar Korona országaihoz tartozó területeken – sőt a Habsburg Birodalomban általában –, hogy a kalapos király *Restitutionsedikt*jét követően vissza kell térni az 1780-as állapotokhoz.

Ez Erdély esetében azt jelentené, hogy megszűntetnék a József által létrehozott új vármegyéket és visszaállítanák az erdélyi három nemzet közigazgatási egységeit: a magyar vármegyéket, a székely és a szász székeket. Felülbírálnák a nemzeteket sértő rendelkezéseket, a székely határőr-katonaság intézményét és az ún. concivilitas-rendeletet, amely megengedte, hogy nem szász polgár is vásárolhasson földet vagy városi házat a szász területeken. Ezt hivatott megtenni az 1790. december 21. napjára összehívott országgyűlés, amelyen a három nemzet képviselőin kívül jelen lehettek a káptalanok követei, a kiváltságokkal rendelkező városok (az ún. taxális helyek), a legfontosabb erdélyi közigazgatási és bírósági fórum, a gubernium (főkormánysház, vagy ahogy az országgyűlési jegyzőkönyvek nevezik: a „Fő-Igazgató Tanács”) és a királyi tábla tagjai, valamint a diétára a király által meghívott regalisták. Ezen az 1790–91-esen kívül még két országgyűlést tartanak a XIX. századig, 1792-ben és 1794–95-ben.

A II. József uralkodását követő elégedetlenséget levezető országgyűléseknek azonban nagyon kevés tényleges eredményt sikerül elérniük, a diétákon felvetődő problémáknál mégis érdemes hosszabban elidőzni. Nem csupán azért, mert részletes összefoglalás még nem született ebben a témában,²⁸ de azért is, mert az itt megjelenő politikai kérdések egyben tudományos kérdések is, és vizsgálódási területet kínálnak a XVIII. századi erdélyi tudományos intézményeknek.

²⁴ Az 1790-es évek erdélyi országgyűléseiről összefoglalóan l.: TRÓCSÁNYI, 1986, 1112–1118., EGYED Á., 2004, 21–30, valamint SÁRKÓZI, 1963.

²⁵ MARCZALI, 1888.; BARTA, 1978.

²⁶ *Rövid Kronika 1790-től fogva, 1790.* ANR, Collectia Aranka György, 258. Fond, 73. inv.

²⁷ L. erről: BENDA, 1978.

²⁸ CSETRI Elek a történelemnek ezt a korszakát „elfeledett időszaknak” nevezi, CSETRI E., 2006c

Az 1790–91-es országgyűlés elindulása

Az 1790-91-es erdélyi országgyűlés elindulását sajátos paradoxon nehezíti. II. József korszakának elutasítása és a nemesi szabad választás elvéhez való „visszatérés” azzal a következménnyel jár, hogy az 1790 előtt alkalmazásban lévő tisztségviselők hivatalviselése jogtalannak minősül, mivel nem a rendek beleegyezésével kerültek pozícióikba, hanem uralkodói önkény jóvoltából. Így kérdőjeleződik meg a kancellária vezetőjének, Teleki Sámuelnek és a kormányzónak, Bánffy Györgynek valamint a főkormányshélynak a legitimitása több más tisztségviselőével együtt. Ezeknek legalizálására a libera electio (szabad választás) jogával élve az országgyűlés az egyetlen megfelelő intézmény. A diéta viszont addig nem lehet határozatképes, amíg bizonyos hivatalviselők nem ellenőrzik tevékenységét, amíg a főkormányshék nem egyezik bele döntéseibe. De hogyan várható el például Bánffy Györgytől, hogy bármilyen tisztségviselő megválasztásáról szóló iratot aláírjon, ha az országgyűlésre összegyűlő követek nem ismerik el kormányzónak. Addig nincs diéta, míg nincsenek megfelelő tisztségviselők, ezek viszont addig nem tevékenykedhetnek, míg nincsen országgyűlés. Erre a feloldhatatlannak tűnő ellentmondásra gr. Bethlen Pál, a királyi tábla elnöke, a törvények autentikus ismerője talál megoldást. Az a Bethlen Pál, aki már Mária Terézia idejében is viselte hivatalát, így a fontos tisztségviselők közül ő az, aki az 1780-as állapotokhoz való visszatérést reprezentálhatja az időtlenség élő szimbólumaként. Ő javasolja, hogy a meglévő hivatalviselőket egyelőre erősítsék meg a rendek pozícióikban, Bánffy György gubernátort, a főkormányshék vezetőjét; Túri László, Csernátoni Ferenc és Cserei János ítélőmestereket, akiknek feladatuk a diétán a jegyzői munkakör ellátása,²⁹ valamint Kemény Farkast, az országgyűlés elöljáróját. Ez ugyan ellenkezik a legfontosabb jogszabályként kezelt *Diploma Leopoldinum* hetedik és nyolcadik pontjával,³⁰ hiszen a király nem erősítheti meg a rendek döntését azonnal, a szabad választás elve azonban – a Bethlen után felszólaló Kemény Simon szerint – igazolhatja ezt az eljárást. Ezzel a megoldással megszűnik a diéta megindítása előtt álló legnehezebb akadály, ráadásul így a rendek magukhoz ragadhatják a kezdeményezést, választás elé állítva II. Lipót: vagy elismeri az országgyűlés elkezdésének ezt a processzusát, azaz „szentesíti” a szabad választás elvét, vagy ellentmond saját korábbi megnyilatkozásának, amiben a diéta összehívását támogatta.

Bethlen Pál és Kemény Simon felszólalása azért is jelentőségteljes, mivel szimbolikusan jelzi a józsefi korszak végét, a rendi ellenzék szóhoz jutását. Ők ugyanis 1787-ben több

²⁹ Az ítélőmesteri feladatkörhöz l.: TRÓCSÁNYI, 1976, 71., SZIJÁRTÓ, 2006, 242–243.

³⁰ A *Diploma Leopoldinum* 7. és 8. pontja rögzíti, hogy az uralkodó beleegyezése nélkül nem foglalhatják el helyeiket az új tisztviselők, Erdélyi törvények, 1900, 492–493.

guberniumi tanácsossal részt vettek azon a megbeszélésen, amelyen a II. Józsefhez küldendő rendi memorandumokat fogalmazták meg.³¹ Ebben sérelmezték a rendek képviselői például, a három nemzet „megszüntetését”, Erdély közigazgatásának átalakítását, hogy a király diéta nélkül hoz törvényeket, és a német nyelv bevezetését.³² Bethlen és Kemény felszólalásai tehát arra is utalhatnak, hogy elérkezett az idő ezeknek a sérelmeknek az orvoslására.

Az országgyűlés legfontosabb feladata mégis mindenek előtt saját tekintélyének megszilárdítása és törvényes garancia biztosítása arra nézve, hogy a jövőben nem következik be még egyszer egy II. Józseféhez hasonló korszak. Ez utóbbi legtökéletesebben azáltal valósulhat meg, ha az előbbi megvalósul, azaz, ha az uralkodó is elismeri az országgyűlésnek a törvényhozásban betöltött fontos szerepét. A diéta erejét azonban nagyban csökkenti, hogy az egyéni sérelmek mellett a vallási és nemzeti követelések is megosztják a Kolozsvárra összegyűlt követeket, ami miatt az országgyűlés nem tud egységes erővel fellépni az udvarral szemben.

Alkotmányos garanciák és reformok között

Az erdélyi rendek véleményét legjobban talán Balia Sámuel foglalja össze 1791-ben megjelent *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényneinek első része* című munkájában, amelybe beleveszi az 1790–91-es országgyűlés legfontosabb döntéseit is.³³ Balia a királyi tábla ülnökeként – kikérve Türi László és Cserei János ítélmesterek véleményét – hiteles forrásnak minősül Erdély közjogában.³⁴ Könyvéhez, ami a főhatalom, azaz a törvényhozás erdélyi gyakorlatáról szól, Balia felhasználja a modern szerződéselméleteknek a korban népszerű nézeteit, kiegészítve azokat rendi szemléletű gondolatokkal. Például az uralkodónak a magyar néppel (a nemességgel) kötött szerződésére legkorábbi forrásként Anonymus *Gesta Hungarorum*-át említi, amiben a vérszerződés pontjai számítanak a hatalomátvétel szerződéses formájának.³⁵ Szerinte a királyi intézmény megjelenése sem jelent túlzottan nagy változást a honfoglalás idejéhez képest, lévén, hogy a törvényesítő erővel bíró koronát³⁶ a király „a' Nemzet előválasztása mellett” birtokolja.³⁷ A legnagyobb különbség a két korszak között az, hogy I. István már a törvényhozó hatalomba is beleszólhat, míg elődei csak végrehajtó hatalmat kaptak a

³¹ TRÓCSÁNYI, 1986, 1109.

³² A memorandumról l. Uo., 1109–1111.

³³ BALIA, 1791.

³⁴ Ő az, akit, felkészültségének, tapasztalatának, és talán ennek a könyvének is köszönhetően az országgyűlés 1795-ben az egyik legalkalmasabbnak tart az ítélmesteri pozícióra (Orsz. jegyz., 1794/95, XXXI. ülés (február 5.), 177–181, 178.). Hivatalát hamarosan bekövetkező halála miatt nem tudja betölteni.

³⁵ BALIA, 1791, 16.

³⁶ Azzal, hogy BALIA a koronához szentesítő erőt rendel, csatlakozik ahhoz a II. József halála után népszerű nézethez, amelyet legbővebben DECSY Sámuel fejt ki, *A' magyar szent koronának és az ehez tartozó tárgyaknak története* című könyvében, DECSY, 1792., vö.: PÉTZELI, 1790.

³⁷ BALIA, 1791, 17.

közösségtől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az uralkodó szabad kezét kapott volna jogszabályok alkotására, változtatására és eltörlésére; a király csak a nemességgel együtt hozhat törvényeket az országgyűlés intézményének segítségével. Balia az országgyűlés fontosságára azzal is felhívja a figyelmet, hogy már Anonymus *Gesta Hungarorum*ában is talál példát rá (41. cap.),³⁸ de megemlíti többek között II. Józsefnek az 1790-es diétát összehívó rendelkezését is.³⁹

A törvényhozást szabályozó jogszabályokat Balia „fundamentomos törvényeknek” nevezi. Ezekről még az országgyűlés sem tárgyalhat,⁴⁰ változtathatatlanok. Ilyenek az *Aranybulla* pontjai, amelyeket Erdély örökölt a Magyarországtól történő szétválása után. A legfontosabb jogszabály az Erdélyben 1744-ben elfogadott *Pragmatica Sanctio* mellett mégis az Erdély és a Habsburg-házi uralkodók viszonyát tárgyaló *Diploma Leopoldinum*, amiben expliciten is megtalálható, hogy „örökké fenn maradandó Törvényül állíttuk”.⁴¹ Ezt a Balia szerint fundamentomos jogszabályt, amely Erdélyt betagozza a Habsburg birodalomba, még 1691-ben fogadta el az erdélyi országgyűlés, de a törvénykönyvekbe csak 1791-ben került be. Az 1790-es évek elején sokan tekintenek rá olyan dokumentumként, mint ami – a törvények közé felvéve, vagy akár alkotmányyszerű törvényként bejegyezve – megfelelően rendezheti a nagyfejedelem és a rendek közötti érzékeny viszonyt, és ami megerősíthetné az országgyűlés tekintélyét.

Az *Első Leopold császár diplomája* című röpirat szintén a száz éve tető alá hozott megegyezést kezeli garanciaként.⁴² A dokumentum ismeretlen szerzője a bevezetőben hazájához szólva ad hangot sajnálatának, hogy nincs egy teljes, minden jogszabályt tartalmazó gyűjteménye az országnak.⁴³ A *Diploma* is kimaradt a törvénykönyvekből, de röpirat ezt a hibát kiigazítandó, közli az oklevél szövegét az évenkénti diéták és a nemzeti katonaság mellett, az idegen tisztségviselők ellen érvelő jegyzetekkel.⁴⁴

A *Diploma Leopoldinum* megítélésében azonban nem mindenki helyezkedik ugyanerre az álláspontra. Az *Elé vigyázz* című anonim röpirat⁴⁵ éppen azzal kezdi fejtegetéseit, hogy

³⁸ ANONYMUS, 2004., 36. „Akkor Árpád fejedelem és előkelői tanácsot tartva úgy döntöttek, hogy sereget küldenek át a Dunán Salán fejedelem ellen”, ANONYMUS, 1932, 27.

³⁹ BALIA, 1791, 133–137.

⁴⁰ Uo., 120.

⁴¹ Uo., 333.

⁴² *Első Leopold császár diplomája, Avagy az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a' Felséges Austriai Ház védelme alá adta*, Kolosvárott, Nyomtatott a' Püspöki Betűkkel, MDCCXC. Esztend. Az 1790-es évek erdélyi röpirataival kapcsolatban I. BALLAGI Géza, *Erdély uniója és az erdélyi szászok közjogi állása* című fejezet, BALLAGI, 1888, 536–540.

⁴³ „Azokról, a' mik ezt, vagy a' mazzt különösön illetik, négy öt Száz esztendő Leveleket-is látunk: Néked [t. i. Erdélynek] az Anya Országtól lett el-válásod után költ Végzéseiteid fiaidnak imitt amott szerte széllyel lepi a' por, rájga a' moj, közönségessé téve belölle az Approbátában, és Compilátában diribban darabban a' mit láthatunk”, Uo., [3.]

⁴⁴ Uo., 13–14, 16, 17–19, 20.

⁴⁵ *Elé vigyázz, avagy [m]ire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvosollya, hanem magát azok ellen jövőndöre-is bátorságba tégye*, h. n., 1791.

megvizsgálja, elégséges garanciát nyújt-e a *Diploma* a jövőre nézve. Szerinte ez a jogszabály azonban az erdélyi kiváltságosok hivatalviselési jogát és a nemzeti katonaság felállítását nem tudná biztosítani. Újabb törvényre van tehát szükség:

[h]ogyha tehát Hazánknak tökéletes boldogságát kívánnyuk, nem csak azon kell lennünk, hogy sérelmeink orvosoltassanak, hanem arra-is kell törekednünk, hogy Törvényeinknek, Szabadságainknak, és Privilegiumainknak meg sérthetését jövőre való néztis lehetetlenné tégyük; el érjük ezt, ha ő Felségének azon kegyességével élni kívánunk, melyet ő Felsége a' Niderlandiaknak önként méltóztatott ajánlani;⁴⁶

Az ilyen kegyes uralkodó – a röpirat szerint – megtartja az ország változtathatatlan „gyökeres rendtartásait”, azaz a rendek beleegyezése nélkül nem vet ki adót, idegeneket nem alkalmaz hazai hivatalokban, saját katonaságot biztosít az országnak, törvényt csak a rendekkel együtt hoz, és megengedi, hogy az ország gazdálkodhasson saját jövedelmével. Az *Elé vigyázz* arról is szól, mi történik, ha ezek a feltételek nem valósulnak meg: a tisztséghez nem jutó kiváltságosok hazájuk ellen fordulnak, az idegen katonák nem tekintik majd szívügyüknek Erdély védelmét, békében pedig nem törekszenek a haza javára. A fontos pozícióba került idegenek ugyanakkor semmibe veszik az ország törvényeit:

[n]e mennyünk tovább, tsak Hazánkban nevezetesen a' Katonák, és Kamarai Tisztek között hányan nintsenek ma-is, a' kiknek ha az Approbátát, Kompilátát, vagy Hazánknak más Torvényyeit [!], végzéseit emlegetnök, ki katzagnának⁴⁷

Az ismeretlen szerző a röpirat végén újra a *Diploma Leopoldinumot* hozza fel, mint olyan iratot, amelynek szövegével a fent leírt célok nem egyeztethetők össze feltétlenül, ami annak köszönhető, hogy száz év után a szabályozandó viszonyok is megváltoztak.

Hasonlóan gondolkodik annak a szintén névtelen röpiratnak a szerzője, amely már az 1790–91-es országgyűlés tanulságait is felhasználja érveinek megfogalmazásához, és amely provokatív volta miatt „Diaetális Vetélkedések”-et indított.⁴⁸ Az anonim szöveg írója szükségesnek véli egy olyan tervezet kidolgozását:

mellyel Hazánknak törvényes Constitutioja kívánt világosságba, és jo rendbe hozattattván ennek meg-
állatása által mind az Haza Felséges Udvarunkal; mind az Hazabéli különböző Nemzetek, Rendek,
Lakosok, és Vallások egymással szorossabban egygyesülhessenek⁴⁹

⁴⁶ Uo., 5.

⁴⁷ Uo., 11.

⁴⁸ BLB, Ms. 1136. jelzet alatt *Diaetális Vetélkedések* címen, amelyhez a röpirat kritikája is hozzá van kapcsolva. A röpiratot Bíró Annamária szerint Türi László írta, a bírálatokat pedig Teleki József készítette (Bíró Annamária szóbeli közlése).

⁴⁹ Uo., 1v.

Az udvarral való egyezkedés érdekében a röpirat szerzője is felhasználná a *Diploma Leopoldinumot*, de, ahogyan Az *Első Leopold császár diplomája*, úgy ez a röpirat is elavultnak minősíti a száz évvel ezelőtti oklevelet. „[A]nnak valóságos értelme, és helyre állítása felett nehezen tudunk megegyyezni”,⁵⁰ véli az ismeretlen szerző. Az egyik fontos változtatás lenne, ha az udvar elismerné az ún. „fundamentális” törvényeket, amelyek nem igényelnek királyi megerősítést, mivel ezek a nemzet ősi szabadságjogait tartalmazzák. Ilyenek például a *Tripartitum* második részének, harmadik címének harmadik törvénycikke,⁵¹ és a *Compillata Constitutiók* második részének, első címének kilencedik törvénycikke.⁵² Az udvarhoz való viszony kérdésének másik érzékeny pontja a katonaság és a hadiadó. Erre is ajánl megoldást a röpirat, mégpedig a nemzeti katonaság felállításával, amelyben az erdélyi parasztság négyezer, a három nemzet békeidőben szintén négyezer fős lovas és gyalogos csapattal venne részt erdélyi tisztek vezénylete alatt és a hadiadó jelentős csökkentése mellett.⁵³

A nemzetek közötti egyenlőtlenségek orvoslására újra csak a nemzeti hadsereg jelentene megoldást:

lehet remélni, hogy ha a' fellyebb irt modon az Hadi Kötelességnek 's egyéb közönséges szükség[ne]k elrendelése és hordozása a' régi Törvényes lábra vissza állittatik, és az Haza Közboldogságának kimunkálódásában egygyesítettetik, nagy része azonn Panaszok[na]k, és ellenkezések[ne]k, mellyek eddig köztünk haborgást szültenek, megfog szűnni, és leg közelebből a' Magyar és Székelly Nemzet egy mással olyan egyenlőségre hozattatik, hogy még Nével se kíván meg különböztetni⁵⁴

A szász nemzet által felvetett problémákat azonban ennyivel nem lehetne megoldani. Szükség lenne a röpirat szerint a „kölcsonös concivilitas”-ra, azaz arra, hogy magyar és székely nemesek csak akkor kapjanak hivatalt szászföldi városokban, ha másutt nem rendelkeznek birtokokkal. Ugyanígy a szászok is csak abban az esetben viselhetnének tisztségeket Székelyföldön és a vármegyékben, ha a Szászföldön nincsen semmilyen jószáguk. A házassággal a saját területükön kívül földet szerző szászoknak viszont nemességet adna a röpirat.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban fennmaradt két kézirat, amiknek címe: *Egy Anonymus Munkájára tett Jedgyzések* és *Az Anonymus Planumára Készített Elmélkedéseknek Bővítése* az ismeretlen szerző tervezete ellen próbálnak érveket felsorakoztatni. A *Jedgyzések* írója szinte minden sorát megcáfolja az előbbi röpiratnak. Már a változtathatatlan törvényeket is lehetetlennek tartja, mivel ilyen törvények nem voltak szokásban a magyar jogban. Ha a

⁵⁰ Uo., 3.

⁵¹ WERBÖCZY, 1897, 228–229.

⁵² Erdélyi törvények, 272.

⁵³ *Diaetális Vetélkedések*, BLB, Ms. 1136, 5v–10v.

⁵⁴ Uo., 11v.

törvényhozás ususszal szentesített menetén változtathatnának a rendek, az uralkodó – mivel neki is van szerepe a törvényhozásban – jogosan gondolhatná azt, hogy ő is változtathat, és a rendek nélkül hozhat törvényerejű jogszabályokat. A nemzeti katonaság pedig, a vitázó fél szerint, túl nagy terhet jelentene a három nemzet számára.

Az *Elmélkedéseknek Bővítése* sem érti, miért kezeli az anonim röpirat a Tripartitum egyes részeit „isteni törvényekként”, holott a történelem azt mutatja, hogy az uralkodó mindig befolyással volt a törvényhozásra. Szerinte ugyanis „a mü Össi Jussaink[na]k és Szabadságainknak megalittásban [!], a Fejedelmeknek bé folyása volt, vagy szerződés, vagy a’ Törvény tévő Hatalom által, vagy pedig Adakozás és Privilegiumoknak adása által”.⁵⁵ A kézirat különösen azt kifogásolja, hogy a II. József uralkodása előtt meglévő, és az 1790-es évek diétáinak segítségével visszaállítandó viszonyokat akarja megváltoztatni a felelőtlen röpirat:

Az Anonymus a’ mint lattzik, arra törekedik, hogy az Erdélyi Nemzeteket nem egyesítse, hanem egyenlősitse, a köztök lévő Rendet, és Rangot el törölje, a Tereh viselésekben egyenlővé tegye; a’ regi Privilegiumoknak külömségét [!] meg zavarja; s következésképpen a mostani Uniot, sorkaiból [!] kivegye, ’s aztot az Egyenlőség Fundamentumára építse⁵⁶

Ráadásul – mondja az elégedetlen recenzens – a szászok számára sokkal több jogot biztosít a névtelen röpirat, mint a másik két nemzetnek.

Az egyik legkülönösebb programirat – ami szintén az alkotmányos garanciák témájában nyilatkozik – az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknokának tollából származik. Aranka György az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című munkájában szintén az idegenek által rosszul értelmezett magyar alapjogokat igyekszik leírni, abban bízva, hogy a nemzet igazságait megértő idegen tisztségviselők nem nevezik többé „nyughatatlanságnak” a nemesi kiváltságok védelmét.⁵⁷ Magyarországot Angliával állítja párhuzamba, lévén, hogy a nemesség ott is részt kap a törvényhozói hatalomból. Ezt a két országot (Magyarországot is alkotmányos monarchiának tekintve) hasonlítja az örökös tartományokhoz és Hannoverhez, ahol – az előbbiekkal ellentétben – minden a király tulajdona. Ezzel szemben Magyarországon és Angliában az uralkodó kénytelen elismerni a nemesség hatalmát, vagyis minden kérdésben a saját érdekei helyett az országét kell szem előtt tartania: „a’ Fejedelem; a’ királly maga is, – ha jól akar benne itélni – nem úgy itél mint magáéba; hanem mint Ország dolgába. És ezt ha tettzik jegyezd meg; mint a’ leg-fundamentomosb Igasságot”. Miután ezt a Habsburg uralkodó is kénytelen lesz elismerni, rá kell ébrednie, hogy Magyarország és Ausztria két különböző állam,

⁵⁵ Az *Anonymus Planumára Készített Elmélkedéseknek Bővítése*, BLB, Ms. 1136.

⁵⁶ Uo., 31.

⁵⁷ [ARANKA], 1790. Elemzi, CSÁKY, 1981, 84–85.; BALLAGI, 1888, 520–525.

csupán uralkodójuk közös, hogy a királynak az országban kell laknia (ha ez nem lehetséges, maga helyett nádort kell kijelölnie), hogy meg kell tanulnia a kormányzandó ország nyelvét és legalapvetőbb törvényeit.⁵⁸ Így Arankánál azután az uralkodó erkölcsi belátásán alapulnak a legfontosabb nemesi privilégiumok (mint amilyen a törvényhozásban való részvétel, a tisztségviseléshez való jog stb.) elismerése.⁵⁹

Összefoglalva az eddigieket, az országgyűlés idején megjelenő megnyilatkozások sokféle alkotmányos garanciát támogatnak (*Diploma Leopoldinum*, nemzeti hadsereg, „igasságok”), abban azonban mindannyian egyetértenek, hogy az erdélyi nemzeteknek a törvényhozásban való részvétele elengedhetetlen feltétele annak, hogy ne kerüljön trónra még egy II. József. A Kolozsvárra összegyűlt rendek első reakciói is azt szolgálják, hogy a diétának a törvényhozásban betöltött szerepét helyreállítsák.

Az országgyűlés a saját tekintélyének növelése érdekében több különös lépést tesz. A legmeglepőbb talán az, hogy az 1790–91-ben hozott törvényjavaslatokat sokan egyszerűen törvényként kezelik. Ugyanis a hatvanegyedik ülésen a rendek úgy döntenek: „a’ régibb szokással ’s az Országnak törvényszerző hatalmával inkább megegyeznék, hogy a’ Statusoknak Végezései Articulusok’ [törvénycikk] formájában terjesztessenek ö Felsége’ eleibe megerősítés végett”.⁶⁰ Ebből azután több félreértés is adódik, hiszen az 1792-es diétán jelenti a főkormánysház a rendeknek, hogy az előző országgyűlésen hozott törvényjavaslatokat néhány vármegye törvény gyanánt alkalmazza, holott azokat még nem szentesítette az uralkodó.⁶¹

Hasonlóan próbál beleszólást szerezni a diéta a nevelés, oktatás ügyébe, amely Mária Terézia idejétől királyi felségjognak számított. Az 1792-es országgyűlés jegyzőkönyvében olvasható:

[A]z Oskolák, és Tanulás Módgyának szoros egyben függése lévén a’ jó Neveléssel ennek pedig elrendelésétől (minthogy a’ közönséges boldogságban olly nagy bé-follyása vagyon) az Ország Rendjei el-nem rekesztethetvén, az Oskolák aránt-is fenn tartják magok törvényes Jussokat⁶²

A neveléssel, oktatással kapcsolatos ügyeket azonban elég szélesen értelmezi a diéta, hiszen a már 1790–91-ben létrehozott tanügyi rendes bizottság munkálatai között ott találjuk a románság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ügyét is.

⁵⁸ „Eröl hogy mitsoda Nyelven beszéllyen a’ Királly Törvény nintsen; mint arrol hogy az ember a’ vizen hajon ’s a’ szárazon szekeren járjon; de a’ természet és illendőség hozza, hogy a’ kit egy ollyan ditsösséges Ország mint Magyar Ország aval betsüll meg, hogy Királlyává téstzi; annál inkább mikor arra a’ következést is még-adgya [!] Fiuro! Fiura, és Léányrol Léányra: attol meg-erdemli mind a’ szeretettnnek, mint a’ betsülletnek azt a’ viszontáglását: hogy a’ Korona Örökösse a’ Korona nyelvét tudgya” uo., 37–38.

⁵⁹ Az Aranka által használt „igasság” kifejezés értelmezéséhez l. DÁVID, 2007, 8–18.

⁶⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, LXI. ülés (1791. június 8.), 467, 467.

⁶¹ Orsz. jegyz., 1792, VIII. ülés (1792. augusztus 3.), 203–208, 208.

⁶² Uo., XX. ülés (1792. szeptember 28.), 307–315, 311.

Az országgyűlés megpróbálja érvényesíteni érdekeit a tisztségviselők megválasztásával is. A szabad választás elvét legtöbbször az 1794–95-ös országgyűlésen gyakorolják a rendek, amikor a királyi tábla előlülői, az ítélmesteri címre és a főkormánysház megürült helyeire ajánlanak hivatalviselőket. A szabad választás mibenléte azonban az 1790-es évek elején mindvégig problematikus. Nem egyértelmű például, hogy a kancellária tagjait ki terjeszti fel szentesítésre az uralkodóhoz,⁶³ sem az, hogyan lehetne a rendek választási jogát meghatározni (a fogalomra ugyanis több latin kifejezés is a rendelkezésükre áll).⁶⁴

A legkritikusabb pont az országgyűléseken a generális megválasztása. Több röpirat sürgeti – mint arról már szó esett – a nemzeti katonaság felállítását. Ennek főparancsnoka lenne a libera electioval megválasztott generális (ez a tisztség a *Diploma Leopoldinum*-ban is szerepel). Az új intézmény jelentőségéről az 1794–95-ös diéta nyilatkozik:

arra nagyobb szükség talám soha sem völt, mint most, midön Törvényes alkotmányunkkal ellenkező, és az Hazának Fejedelmünk ditsőségével egyben kötve lévő bódogságát háboritható környül állások kívánnnyák [a küszöbön álló francia háború], hogy hazánknak Fiai a' Törvénytől elejekbe adott Hadi köteleességhez nyúljanak, magokat abban gyakorolják⁶⁵

A gubernium értetlenkedve fogadja az udvar számára kellemetlen javaslatot, amelynek megvalósulása Erdély katonai önállóságát jelentené.⁶⁶ Visszaírnak a rendeknek, hogy „a' Királyi Fő Igazgató Tanács előtt azok a' környül-állások [amelyekre a beadvány hivatkozik] tudva nintsenek”.⁶⁷ A rendek még próbálkoznak, kivéve a kérdéses érvelést a javaslatból, de a *Diploma Leopoldinum*-ra továbbra is hivatkoznak.⁶⁸ Az önálló erdélyi hadsereg – mint az alkotmányosságot biztosító intézmény – és az azt vezető generálisi tisztség ügye végül is zátonyra fut. A következő erdélyi országgyűlés már fel sem veti ezt a problémát.

A röpiratokból ismert más garanciákat is igyekszik elismertetni a diéta. Többször felmerül a „sarkalatos törvény” kifejezés a jegyzőkönyvekben, például, amikor az unió feltételeként kéri az országgyűlés a *Tripartitum* kilencedik törvénycikkének változtathatatlanságát, amely a nemesi szabadságjogokat rögzíti.⁶⁹ A legfontosabb jogszabály, ahogyan a röpiratok vitáiban is, a *Diploma Leopoldinum* az 1790-es évek országgyűlésein. Be is kerül a dokumentum a *Novellaris*

⁶³ L. erről Orsz. jegyz., 1790/91, XX. ülés (1791. február 15), 184–191, 189–190.

⁶⁴ L. erről a dolgozat 41. oldalán.

⁶⁵ Orsz. jegyz., 1794/95, V. ülés (1795. november 21.), 62–69, 66.

⁶⁶ A király 1794-es levelében ír arról, hogy kész lenne megerősíteni azt a törvénycikkelyt, ami szerint az Erdély területén állomásozó katonaság kötelékébe való felvételnél előnyben részesítené az erdélyieket. Orsz. jegyz., 1794/95, III. ülés (1794. november 17.), 31–57, 37.

⁶⁷ Uo., XVIII. ülés (1795. január 9.), 124–126, 124.

⁶⁸ Uo., XIX. ülés (1795. január 10.), 127–128, 127–128.

⁶⁹ Orsz. jegyz., 1790/91, XXVII. ülés (1791. március 4.), 226–232, 228–229.

Articulusok közé, mint az 1791. évi II. törvénycikk,⁷⁰ sőt az 1792-es diétára a királyi küldött elhossa a *Diploma* megerősített, díszes változatát,⁷¹ amit fel is olvasnak az országgyűlés második ülésén. A jegyzőkönyv szerint ezt a gesztust sokra értékelték a megjelent követek: „az Ország Rendjei [...] ő Felségéhez ezen kegyelméért való háládatosságokat sürü *Éllyen* kiáltással jelentették”.⁷² Talán ennek is köszönhető, hogy az 1790–91-es országgyűlésen hozott „articulusokat” vizsgáló bizottság 1792-ben már a kilencedik ülésen merészen új ötlettel áll elő. Javasolják, hogy a király hittételében a törvények megtartásáról szóló részt változtassák meg, és a „juxta suum Assecuratorium Rescriptum Regium” (a király biztosító leirata szerint) kifejezés helyett alkalmazzák a „juxta confirmatum, & extradatum Sacrum Diploma Leopoldinum” (a megerősített és kiadott Szent Diploma Leopoldinum szerint) szavakat.⁷³ A következő diéta harmadik gyűlésén értesülünk arról, hogy az ezzel kapcsolatos felvetést az uralkodó nem támogatta.⁷⁴ Hajlandó elfogadni a *Diplomát*, mint a rendekkel való kompromisszum alapját, de változtathatatlan, szent jogszabályként nem akar tekinteni rá.

A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat

Az udvarral szembeni érdekérvényesítés egyik lényeges pontja a Magyarországgal való kapcsolat. Az 1790-es évek elején nem csak azért kísérik élénk figyelemmel az „anyaország” diétáit az erdélyi politikusok,⁷⁵ mert az ottani események irányadók lehetnek a Kolozsváron összegyűlt követeknek is, de azért is, mert ebben az időszakban nyílik lehetőség arra, hogy Magyarország és Erdély között az eddiginél szorosabb kapcsolat jöhessen létre, lehetővé téve a közös érdekképviselést is. Az ilyen irányú igyekezetet jegyzi a történetírás a Magyarország és Erdély *unió*jáért folytatott törekvésként.⁷⁶

Már az 1790–91-es országgyűlés harmadik ülésén felmerül a „Nemes Magyarországgal léendő szorosabb egyesülésnek Tárgya”,⁷⁷ de a diéta rendjei ebben a témában sem tudnak azonos álláspontra helyezkedni. Gr. Gyulai Sámuel, az uniópárti nemesek leghangosabbja szerint a magyarországi országgyűlésen megjelenő és az két ország viszonyáról tárgyaló erdélyi nemesek, Fekete Ferenc és Bethlen Sámuel nem képviselték megfelelően az erdélyi rendek érdekeit.⁷⁸

⁷⁰ Magyar törvénytár, 1900, 486–497.

⁷¹ Orsz. jegyz., 1792, II. ülés (1792. augusztus 23.), 19–45, 27.

⁷² Uo., 36.

⁷³ Uo., IX. ülés (1792. szeptember 7.), 226–228, 227.

⁷⁴ Orsz. jegyz., 1794/95, III. ülés (1794. november 17.), 31–57, 41.

⁷⁵ Jó példa erre Aranka György és Prónay Sándor levelezése, amely a Jancsó-féle gyűjteményben található az OSzK kéziratárának Fond 399. jelzete alatt.

⁷⁶ Az unió kifejezés félreérthető, hiszen a korszakban az unió a három rend (a magyar nemesek, a székelyek és a szászok) politikai egyesülésére utal, nem a Magyarországgal való egyesülésre.

⁷⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, III. ülés (1790. december 23.), 43–64, 46.

⁷⁸ Uo., XI. ülés (1791. január 18.), 107–119, 108, XX. ülés (1791. február 15.), 184–191, 189.

A Szász Universitas a Magyarországgal való szorosabb kapcsolat ellen foglal állást, amikor a diétára küldött követek utasításaiba beveszi, hogy kíséreljék meg megakadályozni az uniót.⁷⁹ Akárhogyan is, a tizenkilencedik ülésen már a témával kapcsolatosan felhasználandó dokumentumokról tárgyalnak a rendek. Ekkor határoznak arról, hogy a II. József által összevont magyar és erdélyi kancelláriát megtartják közös intézményként, valamint arról, hogy bizottságot állítanak fel a téma kidolgozására, aminek elnökévé b. Kemény Simont nevezik ki.⁸⁰ A kancelláriával kapcsolatos viták után,⁸¹ a főkormánysszékkal együtt szeretné a diéta megtárgyalni az unió ügyét azzal a feltétellel, hogy így gyorsan lezárják a megbeszéléseket, mert az országgyűlés véleményét a még Budán tartózkodó magyar rendekkel is közölni szeretnék.⁸² A főkormánysszék azonban „a’ Nemes Magyarországgal való Egyesülésnek Tárgyát egy olyan nagy dolognak tartja, melynek jó megfontolása hosszabb időt kíván”.⁸³ A következő gyűlésen olvassák fel az 1765. évi diplomát – amiben Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemséggé tette –, annak érdekében, hogy felhasználják az unió ügyében, az okirat azonban nem bizonyul megfelelőnek, mivel néhány pontban ellenkezik a „fundamentomos törvény”-ként kezelt *Diploma Leopoldinum*mal.⁸⁴ Ezek után még hosszú tárgyalások következnek, amelyeket az országgyűlési jegyzőkönyv nem részletez.

Az unió feltételeit viszonylag korán, március negyedikén vezetik be a jegyzőkönyvbe, jelezve, hogy az elhúzódó megbeszélések végül is sikerrel jártak.⁸⁵ Ezek értelmében kéri a diéta az uralkodótól: „a’ Felséges Austriai Házból következő Magyarországi Királyok Erdélyt mint Magyarországnak Tagját nem más Jussal, hanem tsak mint Magyar Királyok Magyarországtól elválhatatlanul bírják és igazgassák”.⁸⁶ Természetesen belekerül a fejedelemhez küldendő előterjesztésbe a privilégiumok megtartása, amelyre a királynak a koronázáskor meg kell esküdnie. Kéri a rendek az uralkodótól továbbá, hogy a *Diploma Leopoldinum* által meghatározott intézmények működhessenek, hogy a két ország kancelláriája egyben maradjon és, hogy a II. József által eltörölt harmincadokat ne állítsák fel újra. Ezen kívül feltétel a nemesség konvertibilitása, azaz, hogy az erdélyi magyar nemest Magyarországon is nemesként fogadják el és fordítva, még akkor is, ha nincs birtoka az ország területén.

⁷⁹ SÁRKÖZY, 1963, 40.

⁸⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, XIX. ülés (1791. február 11.), 166–183, 178.

⁸¹ Az egyesített kancellária megtartásáról levelet fogalmaz az országgyűlés a királyhoz, de a főkormánysszék ezt nem tartja megfelelőnek, mivel a kancellárián dolgozó tisztségviselők megválasztásának ügyében nem ért egyet a diéta rendjeivel. Szerinte ugyanis nem az országgyűlés, hanem a főkormánysszék ajánlására a fejedelem választja ezeket a hivatalnokokat. L. erről uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191, 189–190.

⁸² Uo., XXIII. ülés (1791. február 25.), 200–212, 209.

⁸³ Uo., XXIV. ülés (1791. február 28.), 213–220, 217.

⁸⁴ Uo., XXV. ülés (1791. március 1.), 221–223, 221.

⁸⁵ Uo., XXVII. ülés (1791. március 4.), 226–231.

⁸⁶ Uo., 227.

Az 1790-es évek erdélyi országgyűléseinek talán leggyorsabb, kevesebb mint két és fél hónap alatt megvalósuló döntéseként lehet elkönyvelni a március negyedik határozatot. Nem meglepő, hogy a diéta a kancellára kettéválasztásáról szóló királyi levelet nagy felháborodással fogadja,⁸⁷ amit annak jeleként is értelmezhetek a rendek, hogy az udvar elzárkózik az uniós feltételek teljesítésétől. A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat nem kap tehát törvényes megerősítést, így az erdélyi diétának ez az alapvető törekvése nem tud megvalósulni, ami később hatással lesz az erdélyi tudományos intézmények Magyarországhoz fűződő viszonyára is. Hasonlóan kudarcot vall a nemzetek, vallások sérelmeinek orvoslására tett legtöbb kísérlet is.

Régi sérelmek és új követelések

II. József halála után a rendek elsőszámú feladata lesz az országgyűlés nélkül eltelt harminc év alatt felgyűlt sérelmek orvoslása. Ez azonban olyan akadályokba ütközik, amelyekre talán a legtapasztaltabb politikusok sem számíthattak. A vallások és nemzetek közötti ellentétek, amelyek lehetetlenné teszik az egységes érdekképviselést, már az országgyűlés legelején hangot kapnak.

A székelyek legfontosabb sérelmeit összefoglaló beadványt, amely nyomtatásban is megjelent,⁸⁸ viszonylag későn, több halasztás után,⁸⁹ 1791. április 8-án veszi elő az országgyűlés a diéta negyvenkettedik ülésén.⁹⁰ A székelység sérelmezi, hogy határőrkatonaként alkalmazzák őket, és hogy adót kell fizetniük nemes létükre.⁹¹ A supplex libellus műfajának megfelelően hosszú történeti fejtegetéssel indít a székely „könyörgő levél”, amelynek lényege az lesz, hogy bizonyítsa: „az Atila’ Nemes véréből származott Székelység még Scithiából hozott, és azt sok jeles dolgaival fényesített ősi szabadságát soha örökké el-nem vesztette”.⁹² Ennek megerősítésére több királyi oklevelet felhoz a szöveg, és idéz országgyűlési végzésekből. Igyekszik mellett érvelni, hogy minden egyes székely, legyen az akármilyen alacsony társadalmi állapotú is, a jelenben is birtokolja az ősi közös nemességet. Ehhez kapcsolódva citál Ferdinánd király küldötteinek 1552-ben keletkezett leveléből, amelyben a lófő és gyalogos székelyek egyaránt kiváltságosként tűnnek fel:

⁸⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15.), 263-274, 269-270.

⁸⁸ *A’ Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes státussaihoz és rendeihez alázatos könyörgő levele az adózás és azt követett terhek alá törvénytelenül huzattatott Nemes Székelységnek*, Költ Nemes Kolo’svár szabad királyi városban böjt-más havának 4-^{dik} napján 1791-^{dik} esztendőben. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban megtalálható Aranka György szignált példánya (C77604 jelzet alatt), sajnos azonban a királyi tábla ülnöke nem fűzött jegyzeteket a könyörgő levélhez.

⁸⁹ Orsz. jegyz., 1790/91, XIV. ülés (1791. január 25.), 134–138. 134., XXI. ülés (1791. február 18.), 192–196, 192.

⁹⁰ Uo., XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353.

⁹¹ A székelység XVIII. század végi helyzetével kapcsolatban I. IMREH, 1987, 74–117, különösen 74–97.; HERMANN, 2003, 61–136., PUKÁNSZKY, 2003, 59–70.

⁹² Orsz. jegyz., 1790/91, XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353, 337.

Siculi in Communi omnes sunt Nobiles et ab omnibus Contributionibus exempti, distincti tamen in tres ordines, quorum qui praecipui sunt vocantur Nobiles, qui quasi Báronum, et Patritiorum loco habentur; alii vocantur lingua eorum Ló-fő Székelyek, ipsi latine Primipilos vocant, qui quasi Equestris sunt ordinis: Reliqui sunt ceu Plebei, omnes tamen ut dictum est Nobiles⁹³

A beadvány megpróbálja a királyi leirathoz is kapcsolni a székely kiváltságok helyreállítását. Utal II. Lipót levelének hetedik pontjára, ami szerint az armalisták és az egyházi nemesek – azaz, akik írásos dokumentumokkal is igazolni tudják nemességüket – visszatérnek II. József előtti, privilegizált állapotukba.⁹⁴ A székelységet a supplex az egyházi nemeseken belül próbálja kezelni gyenge argumentumokkal. Megkülönbözteti továbbá a kollektív és ősi (per nativitatem) nemességet, a privilégiumaikat az uralkodótól elnyerő (per literas armales) nemesektől az előbbihez számolva a székelyeket is. A kérelem legnagyobb problémája ugyanis éppen az, hogy nagyon nehéz megfelelő jogi szövegekkel alátámasztani:

[m]ivel tudni-való dolog az, hogy a' Székely-Szabadság sok Seculumokat sok Királyok' és Fejedelmek' idejét, Adományait felülhaladó, nem valamely Személy-szerént költ különös Levél, hanem az egész Székelységet illető közönséges indultummal stabilitáltatott régi Szabadság, de természet-szerént-való Nemesség".⁹⁵

Mivel a kérelem legfontosabb sérelme, a nemesség mentességének ellentmondó adófizetésen kívül, a székelyek határőrségre való kényszerítése és a katonaságnál alkalmazott, de a nemesi jogállással szintén összeegyeztethetetlen testi fenyegetés, így a székely sérelmek megvizsgálását a hadügyi bizottság munkakörébe utalják,⁹⁶ hogy együtt tárgyalhassák azt az erdélyi nemzeti katonaság problémájával. A székely-ügy legkeményebb ellenzékei a szász követek, akik úgy gondolják, ha a Székelyföld adómentességet szerez, a szászoknak kell majd az így keletkezett hiányt megfizetniük.⁹⁷

Az országgyűlés hiába hirdeti ki a kilencvenötödik ülésen a székelyekről szóló törvényjavaslatot,⁹⁸ azt még az 1794–95-ös országgyűlés is kénytelen tárgyalni – eredménytelenül.

A székely követek igyekeznek minden lehetőséget megragadni nemzetük pozícionálására. Nem elégszenek meg az 1791-ben meghozott sematikus törvényjavaslattal. Már az 1792-es

⁹³ Idézi uo., 342.

⁹⁴ Az egyházi nemesek, vagy más elnevezéssel egyházas nemesek „a bizonytalanná váló egyetemleges székely szabadságot kívánták címeres levéllel maguknak személyre szólóan biztosítani”, IMREH, 1987, 75.

⁹⁵ Orsz. jegyz., 1790/91, XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353, 343. Benkő József, a kor legismertebb erdélyi történésze így magyarázza, hogy a székelyeknek nincsenek írott törvényeik, nemesi leveleik: „[m]indezen felül a székelyek okos és kötelező s az esetek gyakoriságától kipróbált szokásokkal élnek”, „a székelyek nemességüket Scythiából hozták magukkal”, BENKŐ J. 1999, 22, 8.

⁹⁶ Uo., 343–344.

⁹⁷ L. erről pl.: Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202, 198.

⁹⁸ Orsz. jegyz., 1790/91, XCV. ülés (1791. augusztus 2.), 632–635, 633.

országgyűlés második ülésén újra hallatják hangjukat, emlékeztetve a diétát sérelmeikre.⁹⁹ A tizenharmadik gyűlés alkalmával

[o]lvastatik a' Székely Nemzetnek könyörgő Levele, mely által orvoslás véget a' mult Ország Gyűlésében fel-adott Sérelmei aránt még eddig semmi, bizonyos Választ nem-vévén, azon esedezik az Ország Rendjeinek, hogy a' Felső Fejedelem előtt valo hathatos közben vetések által Sérelmeknek orvosoltatását, és a' rajtok lévő terheknek le-vételét eszközteni igyekezzenek¹⁰⁰

Kéri a székelyek továbbá, hogy az előző diétán a szélkatonaság ügyének megvizsgálására felálló „hadi és polgári renden lévő” vegyes, ún. „mixta commissio” döntése ne jelentsen hátrányt a székely nemzet számára.¹⁰¹ A rendek, valószínűleg ismerve a szászok és az udvar véleményét a témáról kitérően azt válaszolják, hogy támogatni fogják az *armális* és *egyházi nemesség* „felszabadítását” az adó és a katonai terhek alól, de kollektív kiváltságokról nem beszélnek. Ez a momentum arra mutat, hogy a székelyek követeléseit már nem támogatja olyan erővel az országgyűlés, mint az 1790–91-es diétán.

Erdély második nemzete mégis tovább próbálkozik. Az 1794–95-ös diéta negyedik ülésén sérelmeik újratárgyalását kéri,¹⁰² majd két nappal később hivatalviselési jogaikért szólnak fel:

Írásban bé-adott atyafiságos Jelentésben panaszolván, hogy jól lehet a' Hivatalok viselésében egyenlő Jussa vagyon a' más két Nemzettel, még-is sajnoson kelletik tapasztalni, hogy az Hivatalokra a' Nemzet részéről, mind a' Királyi Fő Igazgató Tanátsnál, mind az Udvari Cancellariánál, ugy egyebütt-is nem azzal a' Számmal, a' mellyel kellene, tétettetnek¹⁰³

Ugyanígy sérelmezik, hogy egy székely sincs a kincstárnoki posztra jelöltek között.¹⁰⁴ Utóbbiaknál az országgyűlés is kész kielégíteni a székely követeléseket, javasolva, hogy kapjanak egy helyet a kancellárián és jelöltet a kincstárnoki posztra. De adómentességről és a katonai terhektől való felmentésről a diéta még ekkor sem akar tárgyalni; a székelyek sérelmeit vizsgáló deputáció munkájának megbeszélését egyelőre elhalasztják.¹⁰⁵

A legnagyobb eredménye a székelyek agitációjának mindössze az lesz, hogy a harminckettedik gyűlésen kimondják: „az Egyházi Nemesek valamint a' Székelyek-is tsak önként való segedelem, és nem valóságos Adózás gyanánt folytak-bé az Ország közönséges szükségeinek potlásában”.¹⁰⁶ Ezáltal semmi akadálya sincs annak, hogy az országgyűlés kimondja a székelyek adómentességét, a székelyek viszont ugyanúgy kénytelenek fizetni, ha

⁹⁹ Orsz. jegyz., 1792, II. ülés (1792. augusztus 23.), 19–45, 44.

¹⁰⁰ Orsz. jegyz., 1792, XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263, 260–261.

¹⁰¹ Uo., 261.

¹⁰² Orsz. jegyz., 1794, IV. ülés (1794. november 19.), 57–62, 61.

¹⁰³ Uo., V. ülés (1794. november 21.), 62–69, 63.

¹⁰⁴ Uo., VI. ülés (1794. november 24.), 69–82, 71.

¹⁰⁵ Uo., IX. ülés (1794. december 1.), 86–92, 88, XXXI. ülés (1795. február 5.), 177–181, 177.

¹⁰⁶ Uo., XXXII. ülés (1795. február 6.), 181–184, 181. (kiemelés tőlem: D. P.)

nem is adót, de „segedelmet”. Erre a döntésre a székelyek beadványt készítenek, amihez a másik két nemzet fűz jegyzeteket,¹⁰⁷ majd miután az ügygel foglalkozó rendes bizottság, valamint a mixta commissio is elkészítette ajánlatait, a kancellár pedig levélben értékelte ez utóbbi munkáját,¹⁰⁸ úgy tűnik, minden akadály elhárult a székely sérelmek végleges orvoslása elől. A diéta döntését március 17-én olvassák fel.¹⁰⁹ A gubernium azonban kijelenti: „ezen nevezetes, és tökéletes megfontolást kívánó munkának tellyes jó móddal való ki tanulására az Ország Gyűlése végének közelgetése miatt [...] elég ideje nem lévén”,¹¹⁰ a következő diétára halasztja a kérdés megtárgyalását, azaz lényegében ad acta teszi az ügyet.

Erdély harmadik nemzetének, a szászoknak is bőven akadnak sérelmei, mivel II. József felszámolta kiváltságait. Neveléssel kapcsolatos rendeletei sértették a szász iskolák autonómiáját, a közigazgatást érintő döntései pedig megszüntették a szász területek önállóságát, beolvasztva azokat az újonnan alakított vármegyékbe. A legnagyobb probléma a felvilágosult abszolutista uralkodó ténykedésével mégis talán a concivilitas biztosítása volt (1781. július 4-i rendelet). Ez polgárjogot biztosított a Szászföldön élő vagy oda betelepülő más etnikumhoz tartozó személyeknek, azaz a szász nemzetnek a többitől különböző privilégiumainak legfontosabb előfeltételét, a területi különállást szüntette meg.¹¹¹ Ez nem egyedül a Szászföldön élő, megtűrtnek nevezett románság számára biztosított előnyöket,¹¹² de a magyar nemesség számára is megengedte, hogy birtokot, városi házat vásároljon az erdélyi szász székek területén. Az így vásárolt földterületre vagy a városba költöző nemes jogállása nem volt egyértelmű, hiszen nemesként nem vonatkoztak rá a szász jogszabályok. Már a concivilitas-rendelet előtt is éltek ugyan magyar nemesek a szászföldi városokban (a legtöbben a közigazgatási központban, Szebenben 233-an, azután Brassóban 65-en)¹¹³, de a rendelet után valós fenyegetésnek tűnt, hogy egy-egy gazdagabb főúr akár utcákat is felvásárolhat ezekben a helységeken.

Ezek után nem meglepő, hogy II. József halála után, az 1790. május 25-én összeülő Szász Nemzeti Egyetem az országgyűlésre készített utasítások közé felveszi az 1780-as állapotok visszaállításának ünnepélyes kihirdetését.¹¹⁴ Ebbe az irányba mutató lépésként új szász comest választanak, az egykori kormányzó, báró Samuel Bruckenthal unokaöccsét, Michael Bruckenthalt, aki első politikai lépésként visszaszerzi a kincstári levéltárba szállított szász

¹⁰⁷ Uo., XXXVI. ülés (1795. február 12.), 194–201, 198, XLII. ülés (1795. február 2[1. és március 5. között], 242–248, 245–246.

¹⁰⁸ Uo., XLVI. ülés (1795. március 6.), 260–262, 260–261.

¹⁰⁹ Uo., LII. ülés (1795. március 17.), 288–290, 289.

¹¹⁰ Uo., LX. ülés (1795. március 27.), 336–343, 337.

¹¹¹ TRÓCSÁNYI, 1986, 1101. A szászok II. József kora utáni politikai törekvéseiről I. PUKÁNSZKY, 2003, 65–70. Az 1790-es évek szász röpiratairól I. BÍRÓ A., 2008.

¹¹² SÁRKÖZI, 1963, 22.

¹¹³ Uo., 16

¹¹⁴ Idézi Uo., 41.

iratokat.¹¹⁵ A követutasítások legtöbbje egy Erdély többi nemzeteitől elkülönülő, azok helyett inkább az udvar felé forduló natiót mutat. Ugyan a szászok is követelik, hogy évenkénti országgyűlés nélkül ne hozzon törvényeket az uralkodó, de a diéta rendjével kapcsolatban több kifogásuk is van. Nemzetenkénti szavazást szeretnének fejenkénti helyett, illetve azt, hogy a szász követek arányos számban legyenek jelen a jelentős törvényhozó fórumon. A három nemzet közötti vitás ügyekben a követutasítás az udvarra bízna a döntést a főkormánysház és a magyar és székely érdekeket jobban képviselő diéta helyett. Hasonlóan az adóról is az uralkodóval tárgyalnának és nem az országgyűléssel. Az udvar szerepének ilyen mérvű megnövekedése a szász követeknek azért állt érdekében, mivel a diétán csupán elenyésző arányban tudtak hozzászólni egy személyenkénti szavazás eredményéhez. Az 1790–91-es országgyűlésen például a 384 magyar és székely résztvevő mellett csupán 35 követ érkezik a szász városokból.

A magyar és székely nemzet már az országgyűlések előtt megegyeznek a közös jogvédelemben,¹¹⁶ így a szászok legfontosabb követelései háttérbe szorulnak. Az országgyűlés tárgyalja ugyan a sérelmeiket, és a concivilitas ügye is napirendre kerül,¹¹⁷ de a diéta felépítését és a szavazás módszerének megváltoztatását nem sikerül elérniük a szász követeknek. A szavazás ügyét felvető hetvenhetedik ülésen valószínűleg parázs vita alakulhatott ki.¹¹⁸ A diéta csak a nemzetek szabadságát illető, sarkalatos kérdésekben javasol nemzetenkénti szavazást. A jegyzőkönyv elég keményen fogalmaz az erről folyó vitával kapcsolatban: „[m]elyben egyedül a’ Szász-Nemzet nem-akart megegyezni, azt kívánván, hogy a’ Törvényszerzésnek minden Tagjaiban nem Személyenként, hanem Nemzetenként légyen a’ Voxolás.”¹¹⁹

Ezután a sikertelen próbálkozás után a szászok, nem elégedve meg azzal, hogy a törvényjavaslatokhoz jegyzéseket csatolhatnak, az országgyűlést megkerülve próbálják érdekeiket érvényesíteni az udvar előtt. Ez egyezik ugyan a korábban megfogalmazott követutasítások elveivel, ami szerint a nemzetek közötti vitás ügyekben az uralkodónak kell dönteni, viszont kétségbe vonja a diétán hozott törvényjavaslatok érvényességét. A dokumentumok átadására 1792 februárjában Bécsbe utazó bizottságnak az országgyűlés politikai erejét megszilárdítani igyekvő magyar és székely követei pedig éppen így értelmezik Johann Trätler bécsi utazását, amelynek során a szász követ iratokat adott át a királynak.¹²⁰ Trätler azzal védi magát, hogy nem a bizottság tagjaként, hanem a szász nemzet megbízottjaként indult az

¹¹⁵ *Vorlesung zur Feier der Installation Seiner Erz. des Herrn geheimen StaatsRaths Michael von Bruckenthal, zum Grafen der Sächsischen Nation, Siebenbürgische Quartalschrift*, 1790, 403–416.

¹¹⁶ L. erről *A felvilágosult abszolutizmus székelyföldi következményei* című fejezetet, HERMANN, 2003, 89–136.

¹¹⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, LXXXII. ülés (1791. július 15.), 561–565, 565; uo, XCII. ülés (1791. július 29.) 610–618, 617–618.

¹¹⁸ Orsz. jegyz., 1790/91, LXXVII. ülés (1791. július 9.), 536–541.

¹¹⁹ Uo., 548.

¹²⁰ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202, 121.

udvarhoz, a másik két nemzet követei mégis elkérik tőle a kérdéses iratokat, hogy ellenőrizhessék, van-e bennük valami, ami az 1790–91-es diétán hozott törvényjavaslatoknak ellentmond. A deputatióban részt vevő szászok egy beadványban megpróbálják megvédeni Tratlert, amit a testület kész eljuttatni az uralkodóhoz a többi követ véleményével együtt. A bizottság április 30-i gyűlésén a szászok tovább nehezítenek amúgy is kényes helyzetükön, amikor már megalkotott törvényjavaslatokat próbálnak kétségbe vonni. Erre a magyar és székely követek még válaszolnak, de hozzá is teszik: „a’ Szász Nemzet részéről-is több feleletet bé-nem vésznek”.¹²¹

A nemzetek közötti vita 1792 szeptemberében folytatódik, amikor az előző diétán megalkotott huszadik artikulusz (*De Competentia Civici Status in gerendis publicis officiis*) kerül újra napirendre. A concivilitást szabályozó törvényre a szászok új beadványt próbálnak meg benyújtani, amelyre az 1792. május 26-i királyi levél engedélyt is ad nekik: „ha mi ujj Ok-Levelei volnának a’ Fundus Regiuson a’ Szász Nemzet által mások ki-rekesztésével magának tulajdonított Jussnak meg mutatására nézve, azokat az Ország Rendjeinek bé-adhassa”.¹²² A magyar és székely követek a kormányzót kéri meg, utasítsa rendre a már meglévő jogszabályokat vitató, így az országgyűlés politikai tekintélyét megkérdőjelező szászokat, mivel: „a’ Szász Nemzet Követeinek se uttyak, sem pedig okok nem-lehetett volna a’ panaszolkodásra”.¹²³ Valószínűleg Bánffy György kormányzó közbenjárására a magyar és székely küldöttek mégis készek kompromisszumokra: visszaadják a szászoknak a Tratlert mentségére beadott iratot – mintegy kegyelmet gyakorolva – „ezen egész dolgot atyafiságosan, és végképpen kívánván eltsendesíteni”.¹²⁴ A béke azonban csak látszólagos. A szászok a tizenhetedik ülésen újra megpróbálják bizonyítani a Fundus Regiushoz való kizárólagos jogaikat,¹²⁵ de az erre adott válasz számukra megint csak elfogadhatatlan.¹²⁶

A huszonharmadik ülésen az egyik ítélőmester is felszólal a témában. Sorra veszi a szászok által hivatkozott törvényeket és okleveleket

[m]ellyekből a’ Szász Nemzet azt hozza-ki, hogy nékiek az ők lakta Fölgyek proprietással [kirekesztőleg saját tulajdonnal], és különös iurisdictionoval [külön jogszabályalkotó hatalommal] adatott vólna, és az-által ugy meg-külömböztetett vólna, hogy más Nemzetekkel öszve nem elegyedhetik¹²⁷

¹²¹ Uo., 145.

¹²² Uo., XII. ülés (1792. szeptember 12.), 247–255, 249.

¹²³ Uo., XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263, 256.

¹²⁴ Uo., 263.

¹²⁵ Uo., XVII. ülés (1792. szeptember 24.), 279–290, 280–288.

¹²⁶ Uo., XXVII. ülés (1792. október 8.), 355–361, 356.

¹²⁷ Uo., XXVIII. ülés (1792. október 9.), 361–384, 364.

A hangsúlyt az ítélőmester is a szászok „kirekesztő”, azaz a magyar rendek szemszögéből alapvetően negatív megítélésű politikájára helyezi, nem pedig a földbirtoklás neutrálisabb jogi problémájára. Egy ilyen előfeltevés mellett lesz érthető az ítélőmester következő megállapítása:

mert ugyan-is ha a' Szász Nemzetnek leg-gyökeresebb, és András Királytól nyert Privilegiuma a' Blakkusoknak és Bissenusoknak, a' Vizek, és Erdők használását a' Szász Nemzettel edgyaránt megengedte, képzelhetetlen dolog, hogy a' Magyarok és Székelyek, a' kik magok szerzették Fegyverek által az Országot, el-rekesztettek volna a' Polgári Jussal való éléstől¹²⁸

Ráadásul a szászok által elsőrendű dokumentumként kezelt *Andreanumban* nem is szerepelnek későbbi szász székek, mint Brassó és Beszterce vidéke, Medgyes és Sejk székek. Az ítélőmester továbbá úgy látja, hogy a concivilitas, ami ellen a szászok olyan nagy erővel harcolnak, számukra is kedvező, hiszen a Szászföldön vásárló betelepülők számával együtt a helyi ingatlanok és földbirtokok ára is megnövekszik majd.¹²⁹ Ezzel a kitérő, a jogi fejtegetéshez nem kapcsolódó véleménnyel zárul le egyelőre a concivilitas kérdése.

A nemzetenkénti szavazás témáját igyekeznek felmelegíteni 1792-ben az egyre rosszabb megítélésű szász küldöttek,¹³⁰ sőt megpróbálják bojkottálni egy-egy végzés hitelesítését is,¹³¹ az 1791-es helyzeten azonban ekkor sem tudnak változtatni. Még azt sem sikerül elérniük, hogy a törvényjavaslatokban szereplő „communibus votis conclusos” (közös megszavazott) kifejezést „pluralitate votorum conclusos”-ra (a többség által megszavazott) változtassák.¹³²

Újabb probléma merül fel azonban az 1794–95-ös országgyűlésen. Több megürit hivatalt választanak ekkor új tisztségviselőt. A követek többsége úgy gondolja, hogy kincstárnoki posztra nem lehet birtok nélküli személyt jelölni, így a nemesi jószággal nem rendelkező szászok közül sem kerülhet senki ebbe a pozícióba. A szász követek az evangélikus felekezet hivatalviselési jogával próbálnak meg érvelni, de ezt a többi nemzet nem fogadja el.¹³³ Január 16-án, a huszonkettedik ülésen ezért új beadvány kerül a diéta elé, amelyben a *Diploma Leopoldinum* megfelelő pontjaira és más jogszabályokra hivatkozva próbálják bizonyítani hivatalokhoz való jogaikat¹³⁴ – megint csak eredménytelenül.

Ha a magyar nemesség számára negatívként élhető meg az uniós tárgyalások eredménytelensége, a székelyek számára a kollektív kiváltságok hiábavaló követelése, a szászok

¹²⁸ Uo., 364–365.

¹²⁹ Uo., 370.

¹³⁰ Uo., X. ülés (szeptember 10.), 229–239, 232.

¹³¹ Uo., XXXII. ülés (október 13.), 422–446, 423.

¹³² Uo., XXII. ülés (október 1.), 320–337, 324–325.

¹³³ Orsz. jegyz., 1794/95, VI. ülés (1794. november 24.), 69–82., 71.

¹³⁴ Uo., XXII. ülés (1795. január 16.), 133–138, 136–138. (A beadványt a szászok december 19-én nyújtják be a főkormányshoz – Uo., XVI. ülés [1794. december 19.], 115–119, 115.) A hivatkozott törvény a *Tisztek állapotjáról*, Erdélyi törvények, 1900, 111.

valószínűleg súlyos kudarcok sorozataként értelmezték az 1790-es évek országgyűlés-sorozatát, amelynek eredményeként nemcsak sérelmeikre nem kapnak orvoslást, de politikailag is elszigetelődnek.

A Supplex Libellus Valachorum és az örmény városok

A több pontban különböző nézeteket valló nemzetek kevés témában helyezkednek ugyanarra az álláspontra. Az erdélyi nemzetek rendi állapotát alapvetően befolyásolni kívánó román nemzet beadványa ellen azonban közösen lépnek fel. Az 1790–91-es országgyűlésen megjelenő, később *Supplex Libellus Valachorum* néven megismert „könnyörgő levél” a románság számára követel kiváltságokat. Hatását jól mutatja az a legendaszerű jelenet, ami szerint a *Supplex Libellus* felolvasásának idején tűz ütött ki Kolozsváron; Wesselényi Miklós azonban intette a diéta résztvevőit, addig ne rohanjanak az ablakhoz a lángokat megszemlélni, amíg a „benti tüzet” el nem oltották.¹³⁵ A beadványt a hatvanötödik ülésen olvassa fel a királyi küldött, Rall Christiani Nepomuk János tábornok.¹³⁶ Valószínűleg az ezt követő felzúdulás miatt szólal fel a helyszínen lévő ortodox püspök, a nemzetek követeit megnyugtatóan: „az Oláhok a’ nélkül, hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a’ Nemesi, mind a’ Városi, és más Rendeken lévők a’ más három Nemzetbeli Rendeknek, kiknek kebelében laknak; egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek”.¹³⁷

A *Supplex* – mondhatni – egy rosszul megszerkesztett könnyörgő levél. Műfaját tekintve nem igazi *supplex libellus*, mint például a székely sérelmeket felsoroló, a kiváltságokat visszakövetelő irat, hanem inkább „representatio” („jogi érveléssel alátámasztott kérés vagy beadvány”).¹³⁸ Mégis megtalálhatóak szövegében a könnyörgő levelek jellegzetességei. Ilyenek például a sérelmek felsorolása, az ősi nemesség bizonyítása történeti dokumentumokkal.

A román beadvány, amit a diéta egyértelműen könnyörgő levélként olvas, a római-román kontinuitásra épít. Ez a nézet már nagy hagyománnyal rendelkezett a XVIII. század végén,¹³⁹ ráadásul nem csak a románság identitásának fontos alkotóeleme az előkelő eredettörténet, de a románságról író legtöbb, más nemzetiségű történész is elfogadja a folytonosság elméletét. Benkő József népszerű *Transsilvaniájában* szintén a rómaiaktól származtatja az Erdélyben nagy számban élő románságot: „VALACHI a Romanis oriundi, e Colonnis, a Trajano & ceteris Imperatoribus in Daciam deductis promanarunt & ad facienda Nobilius Transsilvanis officia

¹³⁵ PERVAIN-KÜLLÖ, 1971, 35.

¹³⁶ Orsz. jegyz., 1790/91, LXV. ülés (1791. június 21.), 477–483, 483.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ *Supplex Libellus Valachorum*, 37.

¹³⁹ I. TÓTH, 2005, 36–40.

servilia cursu, ad avita lingua & majorum suorum consuetudinibus defecerunt”.¹⁴⁰ A *Supplex* így magabiztosan – mintegy evidenciaként – állíthatja:

[a] valach nemzet a mostanság Erdélyben élő nemzetek közül a legősibb, amennyiben Traianus császár által, a második század kezdetén magába Dáciába, a tartomány megvédésére ismételt nagy számmal béhozott veterán katonák római telepeiből veszi eredetét, s erre tanúbizonyság a történelem hitele, a soha meg nem szakadt hagyomány, a nyelv, erkölcsök és szokások hasonló volta¹⁴¹

Az itt lakó rómaiak a később érkező magyarokkal egyezsége léptek, anélkül, hogy a két nép jogai sérültek volna; amit Anonymus *Gestája* is alátámaszt. A románság így nagyon sokáig megtarthatta per nativitatem nemességét, azonban

[a] magyar nemzet [...] mind a saját népükbeli székelyekkel – akik ugyanakkor külön nemzetet kezdtek alkotni –, mind pedig a XII. században betelepített szászokkal egy bizonyos külön unióra lépett a kölcsönös segítséget illetően¹⁴²

Ez azonban még mindig nem jelentette azt – a *Supplex* szerint –, hogy a románság jogait megkérdőjelezték volna. A négy bevett vallást rögzítő jogszabály sem azt mutatja, hogy az ortodox vallásról megfélemeztek volna, csupán arról van szó, hogy a szabad vallásgyakorlatot szabályozó törvény egyedül a latin egyház reformálása során keletkezett vallások gyakorlásáról beszél. Az erdélyi törvényekbe – szól a *Supplex* sérelme – azonban olyan pontok is bekerültek az „idők mostohasága” folytán, amelyek kétségbe vonják a románság jogait és szabad vallásgyakorlatát.¹⁴³

Ezek mellett az érvek mellett helyet kapnak más argumentumok is. Hivatkozik a *Supplex* arra is, hogy több olyan történelmi személy és család is román származású volt, akik különösképpen szívükön viselték Magyarország boldogulását, így a Hunyadi, a Géczy, Kendeffi, Naláczy és Jósika családok tagjai is.¹⁴⁴ Azután utal arra, a korszakban még nem egyértelmű megítélésű tényre is, hogy a román nemzet „a többi számbelileg jóval felülhaladja a tartományban”.¹⁴⁵

A *Supplex* mindezek után kéri a megbélyegző kifejezések, mint amilyen az „admissa” („bébocsájtott”) vagy a „tolerati” („megtűrt”) eltörlését, a régi nemesség visszaadását, a többi vallással azonos elbánást a görög katolikusok számára, képviselőket a közigazgatásban a nemzet számárányának megfelelően, valamint, hogy „mondassék ki, hogy a Fejedelemség valamennyi

¹⁴⁰ BENKŐ J.: *Transsilvania*, 474.

¹⁴¹ *Supplex Libellus Valachorum*, 75.

¹⁴² Uo., 79.

¹⁴³ Uo., 90.

¹⁴⁴ Uo., 79–80.

¹⁴⁵ Uo., 94.

lakosa – nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül – állapota és rendje szerinti egyazon szabadságokkal és jótéteményekkel él”.¹⁴⁶

Nehezen körülírható nemzet-képe miatt a *Supplex Libellus* akár a modern román nacionalizmus egyik alapvető szövegeként is kezelhetnénk, hiszen a kiváltság nélküli románok és a nemesek számára ugyanolyan jogokat követel, és a nemzetet egybefogó olyan jellemzők jelennek meg benne, mint a közös eredet, a közös nyelv és vallás.¹⁴⁷ Emiatt tartja számon a nemzetiségi törekvések között a magyar szakirodalom.¹⁴⁸ Az erdélyi rendek azonban – a nacionalizmus ideológiájának megjelenése előtt – mindenképpen rendi keretek között próbálják kezelni a románság ügyét. Erre utal az is, hogy a representatíot a könyörgő leveleket tárgyaló bizottság hatáskörébe sorolják.¹⁴⁹ Nagy szerepe lehetett a beadvány elutasításában annak, hogy az 1784-es Horia és Closka-féle parasztfelkelést a nemesség egyértelműen a románság számlájára írta. A mai történetírás már másképpen látja ezt, de a XVIII. század végén Benkő József is, a korszak egyik legfontosabb erdélyi történésze is a románságról tervezett munkájának egyik fejezetében a parasztfelkelés történetét írta volna le.¹⁵⁰

A diéta utolsó üléseinek egyikén kerül újra a rendek elé a *Supplex Libellus*.¹⁵¹ Az országgyűlés döntése megjósolható: a románság kérvényét törvénytelennek találják az összegyűlt követek. Úgy gondolják – a nemesi rendi szemléletnek megfelelően –, hogy az egyes román nemzetiségű emberek előtt is nyitva áll a magyar nemesi kiváltságok megszerzésének útja, amit maga a *Supplex Libellus* is elismer, amikor a Kendeffieket, Jósikákat, Nalátziakat emlegeti, mint román származású magyar nemességgel rendelkező famíliákat. Kollektív kiváltságokat azonban nem lehet biztosítani számukra, mindenekelőtt azért, mert nem rendelkeznek saját területtel. Az országgyűlés jegyzőkönyve elfogadja ugyan, hogy: „a’ Nemes Hunyad-Vármegyében és Fagaras[!]-Vidéken lévő Nemesek-is eredetekre-nézve Oláhok, és talám nem-is fundamentum-nélkül; mert ezek talám azoknak az Oláhoknak maradéki, kik Erdélynek a’ Magyarok-által lett meghodoltatása idejekor már itten laktanak”,¹⁵² az egész románságra viszont semmiképpen sem igaz, hogy a rómaiak Dáciába telepedett utódai lennének, azaz nem rendelkeznek per nativitatem nemességgel. Ez a kérdés tehát – vélik a diéta követői – jóval bizonytalanabb annál, semhogy az országgyűlés dönthetne vele kapcsolatban. A vallást illetően is csak azt mondják ki, hogy nem fogják háborgatni az ortodox egyházat, de a „minden gyülekezet a saját papját látja el”-elv

¹⁴⁶ Uo., 101.

¹⁴⁷ Ilyen „modern” szöveggént értelmezi a *Supplexet* például HITCHING, 2002, 78–109, 99.

¹⁴⁸ ARATÓ, 1983, 32–43.

¹⁴⁹ Orsz. jegyz., 1790/91, LXVI. ülés (1791. június 24.), 484–485, 484.

¹⁵⁰ ÉDER, 1978, 25.

¹⁵¹ Orsz. jegyz., 1790/91, XCVIII. ülés (1791. augusztus 5.), 644–652.

¹⁵² Uo., 647.

érvényesítésével nem engedélyezik, hogy a szász székekben lakó papoknak az evangélikus szász nemzet tagjai adjanak tizedet. A *Supplex Libellus Valachorum* egyetlen olyan felvetése, amivel a diéta hajlandó érdemben foglalkozni, a román papok kiművelését célozza. Emiatt kerül az ügy az egyházügyi rendes bizottság (Systhematica deputatio in ecclesiasticis) elé, ahol több szakértő adja be véleményét a témával kapcsolatban. Bartha Mózes és Michael Soterius készítenek tervezetet a témáról,¹⁵³ amelyekhez a szász Universitas, Fangh István, gyulafehérvári kanonok és Eszterházy János, a bizottság elnöke is fűz jegyzeteket. Így alakul ki az a végleges dokumentum, ami azután a kancellária elé kerül. Kimaradnak belőle a Soterius és Bartha által javasolt széleskörű változtatások (pl.: szász mintájú intézmények bevezetése a románság körében, a földművelés javítása, a tolvajnotákat kedvelő román népköltészet szabályozása), így a végső változat szigorúan oktatási, nevelési tárgyakat tartalmaz. A bizottságnak azonban még ez a csökkentett javaslatokkal élő munkája sem kerül napirendre a következő országgyűléseken.

A *Supplex*nek nem csupán politikai hatása van a XVIII. század végén, de a történészeknek is feladja a leckét. Olyan tudósok nyilatkoznak a témában, mint a *Supplex*et kiadó, és jegyzetekkel ellátó Josef Karl Eder, vagy a kolozsvári lyceumban tanító Bolla Márton, akinek értekezése nem jelent meg ugyan a korban, de kéziratban is hatással volt a korszak tudományosságára.¹⁵⁴ Bolla *Dissertatio de Valachis, qui Transylvaniam incolunt* című munkája radikálisan átírja az addig gyakran evidenciaként kezelt római-román kontinuitást. Szerinte ugyanis: „az oláhok nem római származásúak, hanem a Moesiában és Thraciában már elfajtázott [!] római gyarmatosokkal és a Daciában lakó szlávokkal keveredett bolgárok”.¹⁵⁵ Ebből egyértelműen következik, hogy az erdélyi románok nem rendelkeznek per nativitatem nemességgel, sőt ha nemesek lettek volna is, mint legyőzött nép, a honfoglalás idején úgyis elvesztették volna kiváltságaikat. Anonymus tehát nem egy kétoldalú szerződést rögzít, amikor arról ír, hogy Tuhutum szövetségre lép az Erdélyben élőkkel.¹⁵⁶ Bolla szerint a román lakosság számát is túlértékeli a *Supplex*. Vándorlásaik miatt joggal nevezik a különböző források jövevényeknek és türteknek („advenae et tolerati”)¹⁵⁷ őket. Miután az 1790-es beadvány legfontosabb argumentumait megcáfolja, a *Dissertatio* semmissé téve a problémát így fogalmaz: „Római eredet, Anonymus, kolosmonostori oklevél-töredékek? Mit használhatnak ezek?

¹⁵³ TRÓCSÁNYI, 1978, 28.

¹⁵⁴ BOLLA, 1931. Eder és Bolla műveit elemzi, HUNFALVY, 1879. Az Aranka-gyűjteményben is megtalálható az M 11. jelzet alatt, úgyhogy valószínűleg a Nyelvművelő Társaság is felhasználta a kolozsvári tanár kéziratot munkáját.

¹⁵⁵ BOLLA, 1931, 50.

¹⁵⁶ ANONYMUS, 2004, 27. cap., 28.

¹⁵⁷ Uo., 136.

Népesség-szám, gyarapodó műveltség, a közterhek közös viselése, nagyjaink oltalma érnek csak valamit.”¹⁵⁸

Eder szintén a *Supplex* történeti érveit támadja, azt bizonyítva, hogy a románok nem egyértelműen római származásúak. A bizánci forrásokkal dolgozó történész szerint a románok elődei a Haemus-hegységben éltek, és nevük nem a romani szóból származik, hanem a szláv rumunyból.¹⁵⁹ Felmerül nála, hogy Anonymus *Gestája* – amit a beadvány alapvető forrásként kezel – nem autentikus dokumentum a honfoglalás korával kapcsolatban. Nem csupán azért, mert a középkori viszonyokból nem lehet rögtön a jelenbeli állapotokra következtetni, hanem azért sem, mert az ismeretlen jegyző saját korát vetítette vissza a magyarok bejövetelének idejére.¹⁶⁰ Ezzel Eder egy olyan történetírói körhöz csatlakozik, amely Anonymus leírását megbízhatatlannak tartja, helyette pedig a bizánci forrásokra helyezi a hangsúlyt.¹⁶¹ Hogy mennyire veszélyes megkérdőjelezni Anonymus hitelességét, azt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a székelyek által beadott *supplex* is ezt a forrást használja az ősi nemesség bizonyítására, vagy hogy Balia Sámuel is többször alkalmazza érveinek igazolására a *Gesta Hungarorumot*.

A „nemzetiségi kérdés” másik fontos dokumentuma az örmény városok által 1791-ben előterjesztett kérelem, amely már több megértésre talál a rendek előtt, hiszen kisebb-nagyobb módosításokkal Szamosújvár és Ebesfalva elhelyezhetők a fennálló rendi keretek között, mint szabad királyi városok.¹⁶² Az ő érveik között szerepel, hogy eddig is hűséggel és szorgalommal szolgálták a hazát, amit megmutat II. Józsefnek az a rendelete is, amellyel a két városnak szabad királyi városi rangot adományozott. A székely követek éppen emiatt – mivel Szamosújvár és Ebesfalva nem a rendek beleegyezésével nyerte el magas rangját – nem támogatják a beadványt.¹⁶³ A taxális helyek hasonlóan vélekedve jócskán csökkentenék a kérelemben szereplő privilégiumokat.¹⁶⁴ A beadvány tárgyalása után három nappal mégis kedvező eredményről számol be az országgyűlés jegyzőkönyve, az örmény városokat – ha feltételekkel is – felveszik a magyar városok közé.¹⁶⁵ Bár ezt a döntést az uralkodó is szentesíti, a diétákon mégsem tudnak szóhoz jutni a városok követői, hiszen új privilégiumlevelüket még 1794–95-ben sem tudják bemutatni.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Uo., 102.

¹⁵⁹ EDER, 1791, 10–11.

¹⁶⁰ „Notarius iste suam sibi de statu Transsilvaniae seculi noni imaginem ex resum adjunctis, qualia erant tum, quum ipse scribet, id est circiter medium seculi tertii decimi effinxisse”, Uo., 13.

¹⁶¹ Az Anonymusszal kapcsolatos problémákról I. CSAPODI, 1978. Különösen 15–33.

¹⁶² Orsz. jegyz., 1790/91, LXXXVIII. ülés (1791. július 26.), 587–594, 589–590.

¹⁶³ Uo., 591.

¹⁶⁴ Uo., 591–592.

¹⁶⁵ Uo., XCII. ülés (1791. július 29.), 610–618, 611–612.

¹⁶⁶ Orsz. jegyz., 1794/95, LXIII. ülés (1795. április 1.), 378–389, 378.

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy az 1790-es években összeülő országgyűléseknek nagyon összetett problémákkal kell szembenézniük. A *Restitutionsedict* kiadásával szerzett előnyüket megpróbálják a rendek kihasználni azáltal, hogy az uralkodói választ meg sem várva, ideiglenesen kinevezett tisztségviselőkkel megindítják a tárgyalásokat. A nemzetek és vallások közötti nézeteltérések azonban nemcsak a megbeszéléseket nyújtják el, de a diéta ütőképességét is csökkentik, nem adva alkalmat az egységes fellépésre az udvar halogató politikájával szemben. A szászok hivatalviselési joga, a concivilitas és a székely adómentesség például legalább olyan vitás témák a diéta ülésein, mint a nagyfejedelemmel való egyezkedés. Az uralkodó folyamatos siettetéssel próbálja elejét venni az elhúzódó országgyűléseknek, igyekszik megőrizni kiemelkedő szerepét a törvényhozásban és a közigazgatásban. Engedményekre kényszerül ugyan, de az 1794–95-ös országgyűlésen már nyilvánvalóvá válik, hogy a rendek legfontosabb követeléseit csak szimbolikus aktusokkal hajlandó kielégíteni.¹⁶⁷

Az uralkodó és a rendek közötti egyezkedésben kulcsszerepe van a II. József által kinevezett Bánffy György kormányzónak, aki nem csak az 1790-es évek erdélyi politikai életében, de az erdélyi tudományos intézmények megszervezésében is az egyik legfontosabb tényező.

¹⁶⁷ Az Aranka-levelezésben is többször történik említés az országgyűlés sikertelenségéről. Aranka Teleki Imrének 1795. március 8-i, kolozsvári levelében azt írja: „[a]z Ország mintegy szántsándékkal azt csinálja, hogy semmitse csinállyon, ne végezzen”. OSzK, Kézirattár, Fond 399.

Bánffy György, Erdély kormányzója

*E' Kegyes Atyának kár vólna rothadás,
Mivel hogy Bánffy György nem lehet senki más,
Kiben úgy fénylene Jóság, 's adakozás.
Kegyelem a' szíve melyben nints változás.*

(Bolla Márton)

*Hideg fagyos Nagy Ur! Hazánk' Elefántja
Nehéz sarkad földünk tapodja nem szántja*

(ismeretlen szerzőjű gúnyvers)

1790. március 9-én, Szászrégenben Toldalagi György levelet fogalmaz, aminek címzettje Bánffy György, Erdély kormányzója. Emlékezteti a gubernátort, hogy „[h]ivatalamat Excellentiadnak Segedelme által nyertem”, majd kéri Bánffyt, legyen a segítségére abban, hogy a II. József halála utáni zavaros időszakban megtarthassa pozícióját, „[m]inthogy pedig Hazánknak ezenn öröndetes változásával könnyen meg történhetik Hivatalomnakis változása”.¹⁶⁸ Valóban, ha II. József halálát sokan öröndetes eseményként értékelték is, a „nevezetes tollvonás”, és az 1780-hoz való visszatérés elvének hangoztatása azt is jelentette, hogy a kalapos király ideje alatt kinevezett hivatalviselők nem jogosan töltik be pozícióikat.¹⁶⁹ Ez a probléma az 1787-ben Samuel Brukenthal helyére kinevezett Bánffy Györgyöt is érintette. Az 1790–91-es erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve határozottan kimondja: „a' mostani Gubernátor nem lévén törvényes választás és Királyi megerősítés-által tétetve, azon Hivatal méltán üresnek állították az Ország-Rendjei”.¹⁷⁰ Ebből az idézetből úgy tűnhet, Bánffynak nagyon mélyről kell elindulnia, hogy újra legitim kormányzóként tekinthessenek rá. Két hónappal a citátum elhangzása után azonban már a gubernátor beiktató beszédére készül, amit 1791. május 16-án mond el az országgyűlésre összegyűlt követek előtt. Ebből a szemszögből

¹⁶⁸ Toldalagi György levele Bánffy Györgyhez, Szászrégen, 1790. március 9., ANR, Fond 320, inv. 1263, 39.

¹⁶⁹ Hasonlóképpen kérdőjeleződik meg a magyarországi országgyűlésen a József által hivatalba léptetettek legitimitása. L. *Naponként-való jegyzései az 1790^{dik} Esztendőben Felsőes II^{dik} Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6^{dik} napjára rendelt, 's Szent András havának 3^{dik} napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791^{dik} esztendőben, bőjt-más havának 13^{dik} napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének, mellyek eredet-képpen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt hiteles deák nyelvre fordítottak*, Budán, A' Királyi Akademia' Betüivel, M.DCC.XCI, 9–11.

¹⁷⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15), 263–274, 267.

viszont nem tűnik túl problematikusnak Bánffy útja a kormányzói székbe. Mi történhetett valójában?

Személyes kapcsolatok

Közrejátszhatott Bánffy viszonylag problémamentes megválasztásában az a személyes kapcsolatrendszer, amelyet nem érint a *Restitutionsedict* kiadása, és amelynek kiépítéséről a Bánffy-család hagyatékában fennmaradt levelek tanúskodnak. Rengeteg olyan misszilis található itt, amelyekben még a legpatinásabb erdélyi nemesi családok is a kormányzó segítségét kérik valamilyen fontos pozíció eléréséhez, vagy amelyekben köszönetüket fejezik ki a gubernátornak, hogy ügyüket segítette.

Ilyen köszönőlevelet ír például Teleki Mihály is, a királyi tábla bírása 1789. november 22-én:

Excellentziád kegyes közben járása által nyervén meg a' M[éltó]s[á]gos Királyi Táblára lett előtétetésemet Ex[cellen]t[zi]ádnak hozzáam érdemtelenhez bizonyított Kegyességéért örökös háládatossággal tartozom: és csak akkor tartom magamat boldognak; a' midőn minden tartozó kötelességeimnek, és az Ex[cellenci]ád csekély személyemről el-képzelt reménységének, ambár minden részben eleget nem tehetek is; avagy csak annak bé telyesithetésére terekedő igyekezetemet ki mutathatom¹⁷¹

Tíz évvel ezután pedig Teleki már a fia számára kér állást a királyi táblán, mutatva ezzel azt is, hogy az ilyen típusú személyes jó viszonyt nem korlátozzák a generációs váltások, hanem azok szinte apáról fiúra öröklődnek. Megemlíti ugyan ebben a levelében Teleki, hogy fia számára az állást „most bajos meg nyerni, mert a' Nepotismus nem jól illatozik”.¹⁷² Mégis, mind utóda, mind a család számára fontos lenne, hogy a fiú Marosvásárhelyen kapjon hivatal, hiszen a könnyebb munka nem ártana annyit a beteges ifjúnak, mint ha a bécsi kancellárián kapna állást, és – nem mellékesen – nem költene annyi pénzt sem itthon, mint a császárvárosban. Ez a terv ugyan nem sikerül Telekinek, fiát a kancelláriára küldik; ezt azonban éppen abból a missziliből tudhatjuk meg, amiben a királyi tábla bírása megköszöni Bánffynak a Fejér vármegyei főispánságra való jelölést.¹⁷³

Teleki Lajos is hasonló problémákkal fordul a kormányzóhoz 1789. június 6-án, amikor megkéri Bánffyt, segítse referensből vicepraesesi pozícióba.¹⁷⁴ Később, Bethlen Sándor halála

¹⁷¹ Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Sárpatok, 1789. november 22., ANR, Fond 320, inv. 1263. számú jelzete alatt, 29.

¹⁷² Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1799. április 27. Uo., 87.

¹⁷³ Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Sárpatok, 1799. július 11. Uo., 97–97v.

¹⁷⁴ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Szeben, 1789. június 6. Uo., 30.

után és az ő helyére kéri magát a főkományszékhez.¹⁷⁵ 1799. március 13-án egy különös kéressel fordul újra Bánffyhoz. „Emlékezvén Ex[cellenci]ádnak azon szavaira, hogy nagyobb terhére vagyon a’ Privatusok bajának igazítása, mint a’ Közönséges Dólgok folytatása”¹⁷⁶ – kezdi a levelet a Teleki, majd bevallja, hogy 3000 forintnyi adóssága van, amelynek következtében kénytelen eladásra kínálni szebeni házát. Amellett, hogy jóval a vételár alatt adná az épületet, még ezzel kívánja megfizetni a kormányzónak 775 forintnyi adósságát is. Az erdélyi viszonylatban meglehetősen gazdag Bánffy tehát, ha kellett, kölcsönrel is kisegítette a hozzá fordulókat.

A Telekiek közül mégis Teleki Ádám nevét érdemes megemlíteni, aki az XVIII. század utolsó harmadának – egészen 1792-ben bekövetkezett haláláig – egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikusa. Még ő is igyekszik jó kapcsolatot fenntartani a kormányzóval, megköszönve, hogy vejét, Teleki Lászlót guberniumi titkárságra jelölték.¹⁷⁷

Bánffy kliensi rendszerének egyik legkülönösebb tagja azonban mégis az unitárius Sala Mihály, akinek története azt is reprezentatívan példázza, hogy a kormányzó ilyenfajta személyi kapcsolatai túlnyúlnak a felekezeti határokon. Sala Mihály a korban szinte egyedülálló karriert fut be. Az 1780-as évek végén még Bánffy birtokügyeinek jogi problémáit igyekszik megoldani, mint kolozsi ügyész,¹⁷⁸ 1790. május 18-án pedig már megköszöni a kormányzónak: „hogy F[e]l[sé]g[e]s Urunktol, Nemesítő Level nyerés végett Eszközlöm lenni méltóztatik”.¹⁷⁹ Az 1790–91-es erdélyi országgyűlésen, nem nemesként, a hivatalos névsor nem tartalmazza nevét, mégis jelen van a diéta gyűlésein, mint „a’ Hertzeg Eszterházi Háznak [Eszterházy János Bánffy sógora volt] törvényesen vallott szószóllója (Procurátora)”.¹⁸⁰ Itt a Bihar vármegyei helységek sérelmei ellen szólal fel. (Valószínűleg a Bihar vármegyében kiterjedt birtokokkal rendelkező Bánffy érdekeit is érintette ez a beadvány.) Az 1792-es országgyűlésen hirdetik ki Sala nemességét, de a diéta hivatalos névsorában még az 1794–95-ös országgyűlésen sem szerepel a neve. A fontosabb hivatalviselők közül a királyi táblán hivatalban lévő Kökösi András és a diétán regalistaként részt vevő Horváth Ferenc és Szentiványi Sámuel mellett mégis ő a legnépszerűbb az unitárius felekezetből, amit az is bizonyít, hogy az 1794-es országgyűlésen különböző hivatalokra való szavazásnál többször a legtöbb szavazatot összegyűjtők között végez

¹⁷⁵ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Krasznahorváth, 1793. október 10. Uo., 51–52.

¹⁷⁶ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1799. március 13. Uo., 107.

¹⁷⁷ Teleki Ádám levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1789. január 25., Uo., 32.

¹⁷⁸ Több levelet ír erről a kormányzónak, amelyek kéziratban maradtak fenn az ANR, Fond 320, inv. 1259. számú jelzete alatt (Sala Mihály levelei Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1788. július 12.; Kolozsvár, 1789. június 6.; Kolozsvár, 1789. június 7.; Kolozsvár, 1789. június 27.; Kolozsvár, 1789. szeptember 1.; Kolozsvár, 1789. március 2.), 7–11v.

¹⁷⁹ Sala Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1790. május 18., uo., 12.

¹⁸⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, XXII. ülés (1791. február 22.), 197–199, 200. A Bihar vármegyei községek beadványa: uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191, 191.

az unitáriusok közül. Talán részt vehetett a felekezet sérelmeit tárgyaló supplex megfogalmazásában is.¹⁸¹ Ebben a három nemzet négy vallás „állandó szegelet kö”-vére és a *Diploma Leopoldinum*ra, mint „örökös meg tartásra ki adott Törvény”-re hivatkozva,¹⁸² az unitáriusok kérik, hogy ismerjék el fontosabb hivatalok viseléséhez való jogaikat. Erdély – tagjainak számát tekintve – legkisebb felekezete már az 1790–91-es országgyűlés legelején megpróbál magának a II. József halála után elvileg üresen maradt ítélőmesteri székek közül az egyikbe unitáriust ültetni,¹⁸³ ekkor még sikertelenül, mivel az 1790 előtt hivatalukban lévő ítélőmestereket megerősítik pozícióikban a rendek. 1795-ben viszont, amikor Cserei Jánost kinevezik fiscalis directornak, ennek következtében távoznia kell a királyi tábláról, felmerül egy új ítélőmester megválasztásának kérdése.¹⁸⁴ Az unitárius felekezet jelöltjei közül a legtöbb szavazatot – szám szerint 116-ot – Sala Mihály szerzi, míg a hosszabb idő óta a királyi táblán dolgozó Kökösi András, kis túlzással, csupán ennek felét, 67 szavazatot kap.¹⁸⁵ Így az új ítélőmester, az unitáriusok elégedetlenségét is csillapítva, Sala Mihály, a nemességét 1792-ben szerző, Bánffy által patronált *homo novus* lesz.

Bánffy klientúrájához tartozik a szintén protestáns Aranka György is, aki 1778-ban öccsének előmenetelét próbálja kieszközölni a befolyásos főúrnál.¹⁸⁶ Ez sikerül is neki, legalábbis egy 1794-es almanach tituláréjában Aranka Dániel már mint archivarius szerepel a királyi táblán.¹⁸⁷ Aranka az általa tervezett Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság létrehozásában is számít a kormányzóra, aki azután az 1793-ban megalakuló intézménynek nemcsak tiszteletbeli elölülője lesz, de tevékenyen is részt vesz a társaság szervezésében, segíti munkálatait.¹⁸⁸ Ugyanakkor Aranka is igyekszik segíteni a gubernátornak azzal, hogy megírja *Az erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja...* című

¹⁸¹ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alázatos kérése az Erdélyben lévő Nemes és Polgári Unitaria Közönségnek, hogy az Unitarius Hazafiak, Törvényen fundált Jussaik szerint a' Fejedelem és az Haza mindennemű Szolgálatjára fel-vétessenek. Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Várossában Sz. Iván Havának 4^{dik} Napján 1791^{dik} Esztendőben. Sala ezt a röpiratot személyesen küldi el Bánffynak 1790. május 21-i, Kolozsváron írt levele mellékleteként, ANR, Fond 320, inv. 1259, 13.

¹⁸² A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz..., [4.], [5.] A hivatalviseléssel kapcsolatban I. az 1791. évi II. tc. (*Diploma Leopoldinum*) ötödik pontját, Erdélyi törvények, 1900, 490–493.

¹⁸³ Orsz. jegyz., 1790/91, I. ülés (1790. december 21.), 1–31, 5.; III. ülés (1790. december 23.), 43–64, 43.

¹⁸⁴ Orsz. jegyz., 1794/95, XXVIII ülés (1791. január 29.), 155–161, 156–157.

¹⁸⁵ Uo., XXXI. ülés (1791. február 5.), 177–181, 178.

¹⁸⁶ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1778. november 20., ANR, Fond 320, inv. 1211, 21.

¹⁸⁷ Az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek egyházi és polgári karairól és rendjeiről, in *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre*, D. D. S. [DECSY Sámuel] által, Bétsben, Nyomtatott Schrämbl Ferentz Antal Cs. K. szabados Könyvnyomtatónak műhelyében, 385.

¹⁸⁸ A társasághoz segítségért forduló színészeket például Bánffy veszi pártfogásba, I. ismeretlenek levele a Magyar Nyelvmívelő Társasághoz, Kolozsvár, 1794. május 17., A Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. június 2., Bánffy György levele az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz, Kolozsvár, 1794., július 10., in ENYEDI-UGRIN, 1988, 201–211, 215–217. Bánffy szervezést illető utasítása: Bánffy György levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1796. február 3., in uo., 233–234.

röpiratát, amelyben a Bánffy által elgondolt, történelmi források közlésével foglalkozó intézmény terveit vázolja fel.¹⁸⁹

Tovább szélesíthető Bánffy György kapcsolathálózata, ha az eddigiekhez hozzátesszük azt is, hogy a kormányzó szabadkőműves volt, sőt ő volt a nagymestere az 1781-ben kialakult négy tartományi nagypáholy egyikének. A legfontosabb intézmény erdélyi kapcsolatainak szempontjából a szebeni Szent András páholy, amelynek II. József halálakor majdnem 200 tagja volt, köztük a főkormánysház jónéhány hivatalviselője.¹⁹⁰ A királyi tábla bírái és ülnökei között is található több szabadkőműves, így az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot – Jancsó Elemér szerint szabadkőműves alapon – megszervező Aranka György is, aki később Marosvásárhelyen alapít újabb páholyt.¹⁹¹ A titkos társaságra jellemző volt, hogy vallási és nemzeti hovatartozástól függetlenül mindenki tagja lehetett, így valószínű, hogy Bánffy kapcsolatai között több befolyásos evangélikus, szabadkőműves szász is volt. Ismerte tehát a szebeni és brassói páholyok jónéhány tagját, akik egyben a szász nemzet legfontosabb politikai vezetői is voltak. Így Samuel és Michael Bruckenthalt, Johann Soteriust, vagy Johann Tratlert. Olyan tudósokkal is kapcsolatba került, mint a *Siebenbürgische Quartalschrift* kiadója, Johann Flitsch, vagy a Kéziratkiadó Társaság munkásságában főszerepet vivő, katolikus Josef Karl Eder.¹⁹²

A Bánffy György kapcsolatrendszerébe tartozó tisztségviselők, szabadkőművesek valószínűleg saját érdeküknek tekintik, hogy a kormányzó minél előbb visszakerüljön a főkormánysház élére. Támogatottságát leginkább ez a klientúra biztosíthatja, de ha legitimitását meg akarja őrizni, el kell érnie, hogy az országgyűlés szabad választással jelölje őt hivatalába, és hogy ugyanez az országgyűlés elismerje a főkormánysház tekintélyét.

A libera electio kérdése az 1790-es évek erdélyi országgyűlésein

A személyes kapcsolatok nem garantálhatták egyértelműen Bánffy sikerét. Szinte kötelező magát igazolnia az országgyűlés előtt is, mivel a nemesi szabad választás kérdése központi probléma a rendek és az uralkodó egyezkedésében. II. Lipót a hitlevélre küldött válaszában próbálja az országgyűlés előnyét csökkenteni¹⁹³ (amelyet a legfontosabb hivatalviselők ideiglenes kijelölésével elért) taktikusan utalva a király szerepére a tisztségviselők kinevezésében, valamint megemlítve azt a szokásjoggá erősödő tényt, mely szerint 1762 óta nem

¹⁸⁹ Az erdélyi kézírásban lévő történetírók kiadására felállított társaságnak rajzolatja, in JANCsó, 1955, 101–106, ENYEDI-UGRIN, 1988, 60–68.

¹⁹⁰ A korszak szabadkőművességről remek összefoglalást ad, JANCsó, 1936; valamint ABAFI, 1993.

¹⁹¹ Aranka György szabadkőműves tevékenységéről l. JÁSZBERÉNYI, 2002, 280–292.

¹⁹² Az erdélyi szabadkőművességről l. ABAFI, 1993, 53–73, 239–259, 305–324, 356–360.

¹⁹³ A levelet az országgyűlés XXXI. gyűlésén tárgyalják, március 12-én, Orsz. jegyz., 1790/91, XXXI. ülés (1791. március 12.), 256–262.

gyakorolták a libera electiot a rendek.¹⁹⁴ Az országgyűlés eddigi eredményeit ugyan nem vonja kétségbe, de kéri a diéta tagjait, a jövőben várják meg az uralkodó beleegyezését, mielőtt a hivatalnokokat pozícióikba helyezik. Az országgyűlés reakciója megjósolható. Vitatkozva a király jogszabály-értelmezésével és hivatkozva a *Diploma Leopoldinum* és más – a mai értelemben nem jogszabálynak minősülő – iratok megfelelő helyeire azt állítják, hogy nem feltétlenül szükséges az uralkodók beleegyezése. Az országgyűlés rendjeinek nehéz helyzetét mutatja, hogy a citált iratok közül még a *Diploma Leopoldinum* sem törvény erejű dokumentum.¹⁹⁵ Ráadásul még fogalmi nehézségekkel is bajlódnia kell a diétának, hogy legfontosabb hatalomgyakorlási biztosítékát működtethetővé tegye. A szabad választás ugyanis remekül alkalmazható hivatkozási alapként, mint politikai szimbólum, ha az országgyűlés minél hamarabbi megnyitásáról van szó, de amikor jogi rendszerben is definiálni kellene a fogalmat, rögtön problémák merülnek fel. A hitlevélre adott királyi választ követő vitában felmerül a kérdés a libera electio pontos fordításával, egyben meghatározásával kapcsolatban.¹⁹⁶ Egyesek javasolják a királyhoz küldendő levélben eddig meglévő electio (választás) meghatározást, mások a sarkalatos törvénynek tekintett *Diplomához* való szorosabb kapcsolat miatt az abban is szereplő candidatio (jelölés) kifejezést alkalmazzák. Végül a semleges és kevésbé precíz, többféle magyarázatot előhívó praesentatio (feladás, felterjesztés) mellett dönt az országgyűlés, mellőzve ezzel a pontos leírást.

Hasonló vita alakul ki a gubernátori esküvel kapcsolatban,¹⁹⁷ aminek szövegében a rendeknek csupán „praesentatio”-ja van, míg az uralkodónak választása. Javasolják ennek megváltoztatását,¹⁹⁸ az „Augustissimi etc. Principis electione et confirmatione” (a legmagasabb fejedelem választása és szentesítése) helyett a „Statum Transsilvaniae Praesentatione, et Augustissimi etc: Principis confirmatione” (az erdélyi rendek javaslata/feladása és a legmagasabb stb. fejedelem szentesítése) kifejezésre. Ez a változat – amely egyébként a *Diploma Leopoldinum* szóhasználatával is megegyezik – azonban nem tetszik Rall Christiani Nepomuk János altábornagynak, a királyi küldöttnek, mivel ezzel az esküszöveggel Bánffy György kormányzó eskü előtti majdnem négy éves működését jogtalannak ítélné az országgyűlés. A vita végén újfent nem sikerül a rendeknek saját elveiket akadálytalanul működtetni. Az eskü szövege

¹⁹⁴ A fejedelemség idején állandó elemnek számított a szabad választás kérdése az országgyűléseken, TRÓCSÁNYI, 2005, 17.

¹⁹⁵ Ez a sajátosság amúgy is jellemző a rendi politikai rendszerre. L. erről SZUÁRTÓ, 2005, 41.

¹⁹⁶ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXVII. ülés (1791. március 26.), 289-299.

¹⁹⁷ Uo., LI. ülés (1791. május 11.), 409-410.

¹⁹⁸ Uo., LII. ülés, (1791. május 13.), 411-415.

marad, csupán azt toldják hozzá, mintegy mellékesen: „Praesentatione item inclytorum Statuum” (továbbá a felséges rendek jelölése).¹⁹⁹

Az országgyűlés tovább próbálkozva kiírja a főkormányzók tagjainak választását. Bánffy az időhiányra hivatkozik, amikor kéri a rendeket, ne alkalmazzák ezen az országgyűlésen a libera electio elvét a gubernium tisztségviselőinek megválasztásakor, de az is valószínűsíthető, hogy sejtette, hogyan fog reagálni a fejedelem a választással kapcsolatos hírre.²⁰⁰ Az udvar számára bizonyára kellemetlen lehetett, hogy a rendek megpróbálják érvényesíteni a libera electio elvét a legfontosabb erdélyi közigazgatási intézményt illetően. Ezzel kapcsolatban az új uralkodó, I. Ferenc nem is válaszol semmit az 1792-ben újra összeülő országgyűlésnek.²⁰¹

Az 1794-'95-ös diétán a szabad választásnak egy meglehetősen különös alkalmazásával is találkozunk. Közép-Szolnok vármegye követe, báró Wesselényi Miklós és még néhány perbe fogott nemes ugyanis ennek az elvnek a hangoztatásával próbálja védeni magát. Az ellenük felhozott vád, hogy nem engedték meg a toborzást megyéjük területén az előző évben (1793), nem egy helyen kemény eszközökkel – például az újoncok bezárásával – akadályozva meg a verbuválást. Wesselényiek úgy látják, eljárásuk jogos volt, hiszen az országgyűlés, amely 1793-ban nem is ül össze, nem adott engedélyt újabb katonaállításra. Általános elvként a szabad választást jelölik meg, amelyen az ő perbefogásuk miatt csorba esett. A szimbólum ilyen értelmezése ellen azonban keményen fellép az uralkodó érdekeit is figyelembe vevő főkormányzók, hangot adva annak a véleményének, ami szerint nem lehet a libera electio megsértéseként értelmezni a per kilátásba helyezését, hanem „tulajdon hatalomból esett erőszakos cselekedetek” miatti, jogos eljárásként. Hozzáteszik azt is, hogy az ilyen peres ügyek megítélésében – amelyekben a kincstár a felperes – az országgyűlés nem lehet kompetens,²⁰² elutasítva ezzel a további tárgyalások lehetőségét.

A libera electio kérdéséhez szorosan hozzátartozik a különböző tisztségviselők, intézmények legitimitásának problémája, hiszen a rendek már az 1790-es évek országgyűlés-sorozatának elején úgy vélekednek, hogy ennek a szimbólumnak való megfelelés biztosíthatja egyedül azoknak jogosságát. Így lesz bizonytalan a Bánffy vezette főkormányzók megítélése is. Az 1790-es diétán felmerül a kérdés, hogy a guberniumnak külön szerepelnie kell-e a királynak küldött hitlevélben. A rendek szerint ez az intézmény is a három nemzetből való, így külön való említése szükségtelen,²⁰³ de arról egyelőre ők sem tudnak dönteni, hogy a főkormányzók külön

¹⁹⁹ Uo., LIII. ülés, (1791. május 16.), 421.

²⁰⁰ Uo., XCI. ülés, (1791. július 28.), 609.

²⁰¹ Orsz. jegyz., 1792, XXIX. ülés (1792. október 10.), 384–397, 387.

²⁰² Orsz. jegyz., 1794/95, IV. ülés (1794. november 19.), 57–62, 59.

²⁰³ Orsz. jegyz., 1790/91, V. ülés (1790. december 30.), 69–77.

pecsétje szerepeljen-e a hitlevélen.²⁰⁴ A jegyzőkönyv szerint maga a gubernium nem száll vitába a rendekkel, viszont II. Lipót, a hitlevélre küldött válaszában felrója a diétának, újra a szokásjogra hivatkozva, hogy a főkormánysház kihagyásával egy 1741 óta működő stílust írtak felül.

Határozottabban lép fel a főkormánysház a működését illető egyéb kérdésekben. Például, amikor a rendek megint csak az *usust* megváltoztatva követelik a guberniumtól – azzal a szándékkal, hogy ellenőrizték annak működését –, hogy velük együtt ülésezzen. Az országgyűlés meggyőzésére maga Bánffy érkezik az ülésező rendek elé, és a szokásra hivatkozva visszautasítja a rendek kérelmét.²⁰⁵ A Fő-Igazgató Tanács iránti bizalmatlanságot ráadásul csak tovább növeli az a félreértés, ami szerint a főkormánysház nem helyesli a vármegyék és székek gyűléseinek működését.²⁰⁶

A főkormánysház elleni legkeményebb támadás mégis a rendi ellenzék vezetőjétől, Wesselényi Miklóstól érkezik, aki az *Approbata Constitutio* második részének harmadik címére hivatkozva követeli a múlt rendszer rossz tanácsadóinak felelősségre vonását.²⁰⁷ Követelését részletesen is előadja a diéta tizennyolcadik ülésén,²⁰⁸ II. József idejének rossz tanácsadóit kategóriákba sorolva. Olyan személyeket kellene szerinte törvény elé állítani, akik az 1784-es Horia és Closca-féle parasztlázadás kitörését követően a nemesség felülését lázadasként próbálták beállítani, akik a nemesi adózást, a szélkatonaságot, a földmérést és a szászok „eltörlését” javasolták vagy segítették elő, és főleg felelősségre vonást érdemel „a’ Királyi Fő-Igazgató Tanácsnál lévő idegen Nemzetű *Bayschalg* [!] nevezetű Urnak munkáji különösen a’ melyel a’ 4-dik Nemzetnek ezen Országba- való behozatását javallotta”.²⁰⁹ A gubernium véleményét február 19-én kérdezik meg erről, de az – talán hogy időt nyerjen – azzal válaszol, hogy éppen akkor tárgyalják az ügyet. Február 28-án készül el a véleményalkotással a főkormánysház, de érdemben nem javasol megoldást Wesselényi panaszaira. Egyrészt azzal érvel, hogy több olyan elem van a követelésben, ami nem tartozik a Fő-Igazgató Tanács hatáskörébe, mint amilyen a szélkatonaság és a földmérés ügye. Másrészt zseniálisan visszadobja

²⁰⁴ Uo., VII. ülés (1791. január 4.), 85–91, 90–91.

²⁰⁵ Uo., VI. ülés (1791. december 31.), 78–84, 83.

²⁰⁶ Uo., XIV. ülés (1791. január 25.), 134–138, 134–138.

²⁰⁷ Uo., XVII. ülés (1791. február 4.), 154–165, 159–161. A hivatkozott jogszabály: „A tanácsrend azért szokott a fejedelmek mellé adhibeáltatni [alkalmaztatni] és kötelességek is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjanak; valakik annakokáért törvénytelen ok nélkül való dolgokra tanácslanak, comperta rei veritate, legitimeque citati ac convicti, in notam perpeture infidelitatis incurráljanak [a dolog valóságának kihirdetése s törvényes idézés és elmarasztalás után örök hűtlenség bűnébe essenek].”, Appr. Const. II. R. III. c., 1. art., in Erdélyi törvények, 1900, 44.

²⁰⁸ Orsz. jegyz., 1790/91, XVIII. ülés (1791. február 8.), 166–165. [elszámozva]

²⁰⁹ Uo., XIX. ülés (1791. február 11.), 166–183, 170. A külön kiemelt „Bayschalg [!] nevezetű Ur” vélhetően Beyslag Ignác, főkormánysházai consiliariussal azonosítható.

a labdát az országgyűlésnek, megkérdezve, kik panaszkodnak a munkájukat jól végző hazafiakra.²¹⁰ Ugyanez a gubernium az 1794-'95-ös diétán még ennél is erősebb eszközökkel lép fel Wesselényivel szemben majdnem nyíltan hatalmaskodással vádolva a renitenskedő nemest, sőt nyilvánosan el is marasztalják „gyakor minden mód és mérték felett való, 's néha másoknak sértegetésével egyben kaptsolt beszédgyei, a' voxok szabadságát ellenző vetélkedései, és a' már meg-állított dolognak vitatásai” miatt.²¹¹

Szintén az 1794-'95-ös országgyűlésen tárgyalják az erdélyi generális ügyét, ami újra a gubernium határozott fellépését követeli. A rendek ugyanis élve a szabad választás jogával, utalva a *Diploma Leopoldinum* megfelelő pontjára,²¹² az Erdélyben állomásozó katonák élére hazai vezetőt kívánnak jelölni. A legfontosabb érvük így szól:

arra nagyobb szükség talám soha sem vólt mint most, midőn törvényes alkotmányunkkal ellenkező, és a Hazának Fejedelmünk ditsőségével egyben kötve lévő boldogságát háborítható környül állások kívánnják, hogy Hazánknak Fiai a' Törvénytől elejekbe adott Hadi kötelességekhez nyúljanak, magokat abban gyakorolják²¹³

A főkormányshék megtárgyalja az ügyet, majd úgy dönt, hogy kihagyatja a rendekkel a királyhoz írt kérvényből „a' mostani környülállások”-ra való hivatkozást, mivel „a' Királyi Fő Igazgató Tanáts előtt azok a' környül-állások tudva nintsenek”.²¹⁴ Kiveszi ezzel a saját erdélyi katonaság felállítása melletti, legfontosabb érvet.²¹⁵ Való igaz, hogy ha a *Diploma Leopoldinum* mellé újabb argumentumokat állít az országgyűlés, akkor az gyengíti a jogszabály erejét, de a háborús időkre való hivatkozás mégiscsak elsődleges lehet egy generális megválasztása melletti érvelésben.

Bánffy köteles tehát érvényesíteni saját megválasztásával kapcsolatban a libera electio elvét, de annak radikális értelmezésével szemben keményen fellép. Igyekszik visszaszerezni és megőrizni a főkormányshék tekintélyét, és megakadályozni a túlzó nézetek érvényesülését annak érdekében, hogy saját politikai programját minél könnyebben előtérbe helyezhesse.

²¹⁰ Uo., XXIV. ülés (1791. február 28.), 213–220, 215–216. Az *Appr. Const.* III. R. I. c., 1. art. szerint az igaztalan vádaskodás szintén hűtlenségi pert vonhat maga után. L. Erdélyi törvények, 1900, 70.

²¹¹ Orsz. jegyz., 1794/95, XXXVI. ülés (1795. február 12.), 194–201, 199.

²¹² A generálisról választásáról szól a *Diploma Leopoldinum* 7. és 8. pontja, az erdélyi hadsereg pedig a 17. pont. L. Erdélyi törvények, 1900, 492–493, 494–495.

²¹³ Orsz. jegyz., 1794/95, V. ülés (1794. november 21.), 62–69, 66.

²¹⁴ Uo., XVIII. ülés (1795. január 9.), 124–126, 124.

²¹⁵ Az önálló erdélyi hadsereggel kapcsolatban Túri László dolgoz ki egy tervezetet, TRÓCSÁNYI, 1986, 1119; CSETRI E., 2006c, 42. A korszak röpiratirodalma is többször foglalkozik ezzel a témával: [ARANKA], 1790, 26–27.; *Elé vigyázz, avagy Mire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvosollya, hanem magát azok ellen jövőndöre-is bátorságba tégye*, h. n., 1791, 8.

Gróf Bánffy György II. József halála után Bécsben várja meg az új uralkodó megérkezését. Mint a józsefi érában a király által kinevezett kormányzó, az ő pozíciója is megkérdőjeleződik a fejedelem halála után; pozíciókeresésekor tehát olyan politikai szimbólumokat kell alkalmaznia, mellyel visszaszerezheti legitimitását, és a főkormányzók tekintélyét. Ennek vizsgálata nem egyszerű feladat részben mivel a kormányzó ritkán szólal fel az országgyűlésen, így kevés önmeghatározó szöveg áll rendelkezésünkre vele kapcsolatban, részben pedig azért, mert felszólalásai sem mindig tekinthetők a sajátjának, lévén, hogy többször a főkormányzók nevében nyilatkozik. Beszédeit ráadásul valószínűleg nem saját maga fogalmazta. Ezért szükség van arra, hogy Bánffy György névvel ebben a fejezetben nem egy hús-vér embert jelöljek, hanem azt a fiktív személyt, vagy akár politikai közösséget, akit ezek a megnyilatkozások megalkotnak, reprezentálnak. Ha nem is ő írta például saját beiktatóbeszédét, de azoknak identifikációs szimbólumai megképeznek valamilyen Bánffy Györgyöt; ha nem is ő szólal meg a főkormányzóság nevében, a felszólaló mégis jellemez valamilyen Bánffy Györgyöt, azáltal, hogy ezzel a névvel jelöli a főkormányzók vezetőjét.

Ez a személy az 1790-91-es országgyűlés megnyitásakor bizalmat kap, hogy a diétát akadályozó különleges ellentmondást a rendek feloldják.²¹⁶ A megnyitóbeszédet a kormányzó tartja,²¹⁷ méghozzá magyar nyelven, saját magát úgy határozva meg, mint jó hazafi és királyhoz hű tisztségviselő.

Azonban méltóztassanak az-aránt mindnyájon bizonyosok lenni, hogy oly Igaz Híve kívánok lenni a' Felsőes Udvarnak, hogy soha meg-ne szünnyem igaz fia lenni édes Hazámnak.

Ugyan-is nem egészen helyes az a' vélekedés: E' jó Hazafi, tehát nem lehet Udvari; mint e' sem ellenben: Ez Udvari, tehát nem jó Hazafi. Sőt éppen Udvarinak kell lenni, ha ki akarja tudni, mint lehessen Hazájához-való szeretetét okosan megbizonyítani. Az Udvariság, és Hazafiuság, kivált képpen egy jó és törvény útján járó Fejedeleme alatt, nem ellenségi egymásnak; az ennek útastója, ez amannak kedveltetője; mind a' kettő pedig azon drága aranylátnak megbetsülhetetlen művesse, mely a' Király' szívét a' Hazájával eloszolhatatlanul egybekapcsolja.²¹⁸

Az idézet első mondata akár fenyegetésként is hangozhat a „méltóztassanak” felszólító módú ige és a vele furcsa kapcsolatban álló „bizonyosok lenni” ellentmondást nem tűrő együttesével, amit azonban magyarázatként egy sajátos közösséget megképző bekezdés követ. A fennálló vélekedéssel szemben, amely az udvarhűség és a hazaszeretet fogalmát egymást kizáró ellentétként, aszimmetrikus fogalom párként képzei el – erősítve ezzel a hazafiaknak tekintett

²¹⁶ L. erről a dolgozat 12–13. oldalán.

²¹⁷ Orsz. jegyz., 1790-91, I. ülés (1790. december 22.), 1-31, 27-29.

²¹⁸ Uo., 28.

közösség kohézióját –; egy olyan csoportot próbál megképezni, amelybe a királyhoz és saját hazájukhoz egyaránt hűséggel viseltető személyek kerülnek. Csak sejteti, hogy az előző vélemény II. József elítélt korszakában volt általános, míg most, a „jó és törvény útján járó Fejedelem” idején ennek az utóbbi gondolatnak és az azt valló közösségnek lesz létjogosultsága. A sokáig Bécsben tartózkodó Bánffy ezzel mintegy követendő példaként állítja az országgyűlésen megjelentek elé saját lojalitását, az új uralkodóba vetett bizalmát. A beszédében rejtetten megképződik az újonnan felálló politikai közösséggel szemben álló ellenség képe is: a II. József korára jellemző törvénytelenkedés, jogtalan hatalomgyakorlás és a szintén az előző érában meglévő széthúzás. A három nemzet viszonyára áttérve Bánffy felszólítja a diéta rendjeit:

azon iparkodjunk ezentúl hogy egyes értelemmel és akarattal bírjunk. Légyünk példájára, sőt tsudájára-is a' külső Nemzeteknek, hogy külömb-külobb Nemzetekből és Vallásokból álván Gyülekezetünk, mindazáltal oly Egyesség virágzott közöttünk, mintha mindnyájan egy Nemzetből és Vallásból állottunk volna²¹⁹

Különös szavak ezek néhány perccel azután, hogy az unitáriusok, hangot adva sérelmeiknek, ítélőmesteri posztot követelnek maguknak; miután a szász Andreas Rosenfeldnek, a fogarasi kapitánynak a leváltását követeli Kemény Pál, reprezentálva, hogy a kormányzó által említett egység csupán vágyálom lehet.²²⁰

A Bánffy által hangoztatott nemzetek és vallások békéjét tehát olyan szimbólumként lehet kezelni, amely nem a jelenbeli politikai helyzetet értékeli, hanem utópikus elvárásaival a jövő ideális helyzetét igyekszik megteremteni. Próbálja elterelni a rendek figyelmét arról az időszakról, aminek felemlegetése számára (mint hűséges jozefinista számára) talán kellemetlen lenne, és inkább a bizalom, egytértés szimbólumait mutatja fel. Nem kétséges az sem, hogy ebben a jövőben létrejövő közösségben az övé lesz majd a vezető szerep, mégha ez a beszéde nem is hangsúlyozza ezt.

Bánffynak az országgyűlést berekesztő szónoklata az előbbiekhöz hasonló elveket fogalmaz meg. Kéri a rendeket:

hogy elválván egymástól, tsak Személy-szerént légyen elválásunk; szívvel és igyekezettel távól létünkben-is maradjunk együtt, és egyek – egyek a' Felséges Fejedelem törvényes Rendeléseinek hiv bé-teljesítésében; egyek az Ország' Javainak élémozditásában, egyek az egymáshoz-való tökéletes szeretetben.²²¹

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Uo., 5–26.

²²¹ Uo., CI. ülés (1791. augusztus 9.), 672–689., 686.

A lojalitás és a nemzetek közötti egyetértés itt is fontos jellemzőként jelenik meg. Ám újra kétségbevonja a kormányzó szavait a diéta tényleges állása, hiszen több eldöntetlen kérdés marad a nemzetek és a felekezetek közötti viszonyt illetően. Kemény Farkas, a rendek elnöke reflektál is erre Bánffy szónoklatát követő beszédében,²²² hangot adva véleményének, ami szerint: „[t]öbb nehézségeket tapasztaltunk dolgaink’ folyamattjában, hogysem talám előre képzelhettük”.²²³ De a jövőre nézve ő is a gubernátoréhoz hasonló tanácsot fogalmaz meg: „légyenek egyes Munkássi az Haza’ boldogságának, melyet semmi se vesztegethet-meg inkább, mint a’ félre való-vonás, versengés”.²²⁴ Felvetődhet ezek után az elemzőben, egyrészt hogy Kemény sokkal realisabban látta az országgyűlésen megjelenő problémákat, mint a főkormánysszékkal külön ülésező Bánffy, másrészt hogy a kormányzó – a királyhoz való hűségének, a rendek összefogásának és a törvényességnek emlegetésével – csupán toposzokat, üres és hatástalan szimbólumokat mutat fel beszédeiben.²²⁵ Ennél azonban helytállóbbnak tűnik az a megállapítás, hogy Bánffy pontosan tudta ugyan, milyen ellentétek feszülnek egymásnak a diétán, ezek emlegetése azonban jövőorientált, célelvű politikájának ellentmondott volna. Különösen igaznak tűnik ez, ha megvizsgáljuk a kormányzónak az országgyűlésen betöltött szerepét és azokat a problematikus pontokat, ahol az általa használt szimbólumok újra kifejeződnek vagy versenyre kényszerülnek.²²⁶

Az egységesség és a törvényesség szimbólumainak érvényesítésére legjobb példa talán a szászok és magyarok közötti érdekellentét megszüntetésére tett kísérlet az 1792-es év gyűlésein. A concivilitas ügyében erre az évre különösen kiéleződött az ellentét a szász és magyar küldöttek között, lévén az előbbi külön úton keresett orvoslást sérelmeire az uralkodó előtt, nem pedig a diétán keresztül.²²⁷ A konfliktust csak tovább mélyítette, a személyenkénti szavazásról szóló vita.²²⁸ Amikor az ellentét feloldására már nem látszik más megoldás, a kormányzó lép fel tisztázni az ügyet:

[a]’ mi illeti az Szász Nemzetnek némellyek által külömben-is esett meg-kedvetlenítését, ő Ex[ce][ll][en]tiája ajánlja az Ország Rendjeinek, hogy ezen helynek méltóságát meg-fontolván, melly minden illetlenséget ki rekeszt, annak meg-sértődése el-távoztassék.²²⁹

²²² Uo., 687–688.

²²³ Uo., 688.

²²⁴ Uo.

²²⁵ A magyarországi országgyűlés résztvevői is hasonló beszédeket tartanak a diéta megnyitásakor. L. például Ürményi József szónoklatát. *Naponként-való jegyzései az 1790^{évi} Esztendőben...*, 2–8.

²²⁶ A politikai szimbólumok konfliktusának típusairól l. HARRISON, 2000. 193–211

²²⁷ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202, 121.

²²⁸ Orsz. jegyz., 1790/91, LXXVII. ülés (1791. július 9.), 536–541, 540, LXXVIII. ülés (1791. július 11.), 542–549, 546., Orsz. jegyz., 1792, X. ülés (1792. szeptember 10.), 229–239, 232.

²²⁹ Orsz. jegyz., XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263, 256.

A magyar rendek erre támadólag lépnek fel azt állítva: „a’ Szász Nemzet Követeinek se uttyak, sem pedig okok nem-lehetett volna a panaszolkodásra”,²³⁰ mivel a szász küldöttek olyan arikulushoz akarnak módosító jegyzést fűzni, amit már a király is elfogadott. Így visszaadják a szót a kormányzónak, hogy a szász nemzetet „más utnak Követésére utasítani méltóztassék”.²³¹ Noha a magyar rendek – megbékélésük jeleként – eltekintenek a királynál az országgyűlést megkerülve, külön úton próbálkozó szászok felelősségre vonásától –²³² Bánffy mégis szükségesnek érzi megmagyarázni, miért igyekezett a szászoknak segítséget nyújtani. Azzal érvel, hogy csupán feladatát végezte, ami nem más, mint, hogy „a’ különböző értelmeknek meg-edgyeztetésére az Ország Rendjei közt meg-jelennyen”.²³³ A jegyzőkönyv ugyan nem idézi, de valószínű, hogy a gubernátor itt az 1791. évi XI. törvénycikk f. pontjának második fejezetére utal, amelyik rögzíti a főkormányshoz feladatát: „a karok és rendek között támadt vélemény és szavazatkülönbség esetében azok ki egyenlítésére törekedni”.²³⁴ Ezen a ponton összefonódik a törvényességnek és az összefogásnak a szimbóluma, egymást támogatva, mintha a kormányzó törvénytisztelete lenne a nemzetek és vallások uniójának egyik alapja.

Az állandó bizottságok munkálatainak véleményezésekor is alkalmazza a kormányzó az országgyűlések alatt is használt politikai szimbólumait. A vallásügyi bizottságnak a sérelmekkel foglalkozó kérdéseit nem hajlandó meghallgatni. Trócsányi Zsolt szerint:

Bánffy, az 1800-as években kimutathatóan, de feltehetően már 1793–’94 tájt is, azon az állásponton volt, hogy a sérelmek újratárgyalása csak behegedt sebeket tépne fel, indulatokat váltana ki – ennek pedig semmi szükségét nem látta.²³⁵

Nem hagyja tehát, hogy teret nyerjenek a politikában a „széttartó Erdély” felé mutató tendenciák. Mégsem söpri egyértelműen szőnyeg alá a problémát, amit bizonyíthat az, hogy a fontosabb tisztségek vallások közötti arányos elosztását kérő unitáriusok végülis Bánffy pártfogoltjának, Sala Mihálynak személyében kapnak egy ítélmestert.

Bánffy az uralkodó iránti lojalitását is igyekszik kifejezésre juttatni és a főkormányshoz tekintélyét is megőrizni nemegyszer az országgyűlés radikális nézeteivel szemben. A diétán a Magyarországgal való uniónak egyik fontos kérdése a kancellária szervezeti felépítése. Az uralkodó – anélkül, hogy az országgyűlés véleményét kikérte volna – szétválasztja az eddig közös magyarországi-erdélyi közigazgatási egységet, és a guberniumra bízta ennek kihirdetését. A rendek viszont arra kéri Bánffyt – miután felolvastatta II. Lipót erről szóló levelét –, ne

²³⁰ Uo.

²³¹ Uo., 257.

²³² Uo., 263.

²³³ Uo., XIV. ülés (1792. szeptember 18.), 263–271, 264.

²³⁴ 1791. évi XI. tc., f., 2., Erdélyi törvények, 1900, 504–505.

²³⁵ TRÓCSÁNYI, 1978, 25.

hirdesse ki a királynak ezt a döntését, míg a Magyarországgal való unió feltételeiről nem dönt a diéta. A főkormányshék annak a véleményének ad hangot, hogy a király levelének felolvasásával már tudnak a rendek a döntésről, a kihirdetés ellen való fellépés voltaképpen nem változtat a tényeken.²³⁶ A rendek ugyanakkor azt is kérelmezik, hogy a libera electiot alkalmazva a kancellárt is az országgyűlés választhassa meg. A kérelem a főkormányshék elé kerül. Elfogadják ugyan a kancellária egységét a gubernium tagjai, de a legfontosabb erdélyi tisztség jelöléséről nem akarnak lemondani, hiszen eddig a főkormányshék javaslatára választotta ki a király az erdélyi kancellária vezetőjét.²³⁷ Ugyanígy szintén az udvar érdekeit tartja szem előtt a Bánffy vezette gubernium, amikor Wesselényiek ellenzéki körének sérelmeit visszautasítják.

A jakobinus-összeesküvés lelepleződését követő időszakban is igyekszik Bánffy kimutatni lojalitását, másrészt kimenteni a kompromitálódott nemeseket a hűtlenség vádja alól. 1795. február 11-én jelenti az udvarnak, hogy titkos társaság működik Erdélyben, és javasolja három-négy ezred bevonulását a területre.²³⁸ Ugyanakkor kíméletes eljárást javasol az ügy felderítésekor, sőt Egyed Emese szerint „megfontolt gesztusaival, körültekintő pártfogásával a veszélybe került erdélyi nemesek életét mentette meg a Martinovics-összeesküvést követő példás büntetések idején”.²³⁹ A vizsgálatok alatt Bánffy unokatestvérének, Barcsay Ábrahámnak mint a radikális csoportosulás egyik lehetséges tagjának a neve is felmerül. Hozzá írja azt a francia nyelvű levelet, amelyben a törvényességet, annak megtartását és kikényszerítését alapvető politikai értékként írja le:

[a] státusok bármelyikében és akármiféle kormányzás alatt szükséges, hogy az ellenszegülés és az alávetettség megtagadása tilalom alá essék, mert anarchiát hoz elé, annak minden nyomorúságos következtetéseivel, és illetéknéppen aláássa a polgári társaságnak alapjait és szétszaggatja kötelékét²⁴⁰

Az egyik legfontosabb pont Bánffy pozíciókeresésének történetében mégis beiktatóbeszéde, amit 1791. május 16-án mond el az országgyűlés küldöttei előtt.²⁴¹ Ekkor válik a diéta számára is hivatalossá Bánffy kormányzói tisztsége, innentől számítva ő a főkormányshék legitim vezetője. Szónoklatában – amelyet megint csak magyar nyelven mond el – a már említett nézeteket is megtalálhatjuk. A „köz jó” fogalmát például két részre bontva úgy definiálja a gubernátor, hogy az egyrészt „a’ Fejedelemhez való Bizodal[m]”-at jelenti, másrészt a „közös

²³⁶ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15.), 263–274, 272.

²³⁷ Uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191, 189–190.

²³⁸ CSERTI E., 2006a, 51–56.

²³⁹ EGYED E., 1994, 72.

²⁴⁰ Bánffy György levele Barcsay Ábrahámmal, Bonchida, 1795. július 14., EGYED E., 1994, 74.

²⁴¹ *Méltóságos Groff Losontzi Bánffy György ur Excellentiája, nemes Erdély országban k. fő kormányzói hivatalában lett be-iktatásának jelen ünnepén, a’ nemes ország rendei előtt tartott hivatal béli beszédek, MCCXCI-dik Esztendőben*, Kolozsváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. priv. Könyv-nyomtató által 1791-ben. (Az országgyűlés jegyzőkönyvében: Orsz. jegyz., 1790/91, LIII. ülés (1791. május 16.), 416–430, 425–428.)

segítség”-et.²⁴² A definíció persze nem megfelelő szó ezzel kapcsolatban, hiszen nem akarja pontosan meghatározni a kormányzó ezeket a politikai szimbólumokat, hanem azoknak az egységességét, egymáshoz való szoros kapcsolatát mutatja be. A „közös segítség”-et kibontva, ismét a jövőre vonatkoztatva javasolja:

Éllyünk, Tekéntetes Nemes Státusok, és Rendek, éllyünk már égszer amaz minden emberi dolgokban leg-nagyobb, leg-probáltabb, és leg-igazabb mesterünknek, tudni illik mind a’ külső, mind a’ magunk tulajdon belső tapasztalásunknak tanittásával és ennek bölts utasítása szerént mellözzünk el minden, akár személly, akár vallás, akár Nemzetbéli különös Tekéntetet; tegyük félre azt az ártalmas, az dolgok folyamattyát nagyon hátráltató vélekedést, mintha ezen Hazának némelly része valami külön Törvénytelen Uralkodást magának tulajdonítani szándékoznék, söt inkább égyben vetett vállokkal, közönséges igyekezettel, jó Fejedelmünkkel való egyet értelemmel munkálljuk, édes Hazánknek töllünk várt Boldogságát; visellyük mindenkor szemünk előtt azon tagadhatatlan, és magából a’ természetből származó igazságot, hogy égy egésséges Testben égy résznek sem eshetik tsonkulása az egésznek kára nélkül, az egésznek pedig akkor vagyon leg-nagyobb ereje, és Böldogsága, a’ midőn annak minden részei, az magok természeti állapottyok és rendek szerént, annak fenn tartását, és épséget eszközlik.²⁴³

Az idézetben a felszólító módú igék közé beiktatott megszólítás és a felsőfokú melléknevek használata arra hívja fel a figyelmet, hogy különösen fontos mondat következik. Itt foglalja össze ugyanis Bánffy politikai működésének azokat a lépéseit, amik az „egységes Erdély”-nézethez kapcsolódnak, és amiket ennek a szimbólumrendszernek a kiterjesztése érdekében fogatosítani szeretne. Egyik ilyen lépés a „törvényesség” szembeállítás a „Törvénytelen Uralkodás”-sal szemben, a második pedig a széthúzás, a „különállóság” félretétele, figyelmen kívül hagyása. A kormányzó saját legitimitását is megerősíti azzal, hogy önmagát mint a törvényesség biztosításának letéteményesét jelöli meg, kiemelve, hogy a régi korokra visszamenő jogszokás alapján került kormányzói székébe:

imé már vissza tért az a hajdani szokás, és mái nap a’ Nemes Országnak törvényesen választott, és Fejedelmi helyben hagyással meg erősített fő Kormányzoja, valamint négy esztendővel ez előtt Felséges Fejedelmét: úgy mái nap édes Annyát hazáját hite le-tételével méltatlan személyemben megtisztelte²⁴⁴

Így lesz, a szokásjog érvényesítésével, az ő újbóli, négy év utáni hivatalbalépése a törvényesség reprezentatív példája is.

Nem csak pozíciójának elfoglalásában kap fontos szerepet a törvényesség, hanem jövőbeli politikai törekvéseit is ezzel legitimálja.

²⁴² Uo., 21.

²⁴³ Uo., 21–22.

²⁴⁴ Uo., 26.

Ezen Hivségem meg-bizonyításának pedig az lészen fő jelensége, hogy a' fenn tartása mellett, a mi sérelmei vannak Törvényeinknek, buzgo közben járásom után Felséges Fejedelmünk által meg-orvasoltassanak [!]; a' mik le-omlattak, fel-állitassanak, a' mik épségben maradtak minél illendőbb karban helyheztessenek.²⁴⁵

Hivatalából kifolyólag tehát saját magát tekinti a rendek és a király közötti közvetítő hatalomnak, aki képes arra, hogy az országgyűlés érdekeit képviselje az uralkodó előtt. Önbeteljesítésként fogható fel az 1792 februárjában és márciusában lejátszódó eseményekben betöltött szerepe. Ekkor ugyanis ő vezeti Bécsben azt a küldöttséget, amelyik díszes külsőségek közepette a királyhoz viszi a diétán összeállított artikulusokat.²⁴⁶ Itt elsőkézből értesülnek az erdélyi követek II. Lipót haláláról, ami után I. Ferenc, az új király – a törvényjavaslatokat megtárgyalandó – szűkkörű konferenciát hív össze. Meghívja erre Bánffy is, aki így saját alkalmas közvetítő voltát igazolhatja.²⁴⁷

Feltűnő, hogy Bánffy csak az 1790–91-es országgyűlésen mond magyar nyelvű beszédet. Ekkor, ugyanúgy, ahogyan Magyarországon is, a magyar nyelv hivatalossá tételéért már a diéta elején síkra szállnak a rendek.²⁴⁸ Bánffy valószínűleg az ő támogatásukat akarja megnyerni a magyar nyelvű beszédekkel, és a beiktatását követő ünnepséggel, amelyről Aranka György így számol be:

[e]nnek a' napnak örvendetes Innepe emlékezetessé lön aval, hogy az Ének Szerző Lélekkel bíró Bolla Márton [...] ezen alkalmatosságra egy jeles Magyar Éneket íra; melyet a' Musikában nagy mester Schreyer János [...] Musikához alkalmaztatván, az Rende Színének estvéli gyülekezetében Bánffi, Teleki, Bornemissza Fő Rendű kis-Aszszonyok annak mestersége szerint igen ditsőségesen éneklének el. És ezt a napot a' Magyar éneklésben a' nyelv pallérozodás krónikáiban nevezetessé tevék.²⁴⁹

Az 1791. évi XXXI. törvénycikk, amely a magyar nyelv ügyében nyilatkozik, kimondja: „[a] magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön.”²⁵⁰ A Szászföldre nem vonatkozik ez a törvény, így Erdély továbbra is marad többnyelvű ország. Ezt a törvényben is lefektetett többnyelvűséget próbálja meg az egységes Erdélyt propagáló Bánffy figyelembe venni, amikor a Kéziratkiadó

²⁴⁵ Uo., 20.

²⁴⁶ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202, 117–196.

²⁴⁷ Uo., (a Bécsbe küldött deputáció üléseinek jegyzőkönyve: 1792. március 15.) 140.

²⁴⁸ L. erről a dolgozat 80–81. oldalán.

²⁴⁹ ARANKA György, *Az MDCCLXXXIVdik Esztendőől való Szám vétel*, ANR, Fond 258, inv. 73, 137–137v.

²⁵⁰ Erdélyi törvények, 1900, 529. Hasonló törvénycikk születik a magyarországi országgyűlésen is, 1790. évi XVI. törvénycikk, Magyar törvénytár, 1901, 163.

Társaság elnökeként a források magyar, latin és német nyelvű kiadását egyaránt elfogadhatónak tartja.²⁵¹

Bánffy viszonylagos politikai sikere azonban valószínűleg nem csak annak köszönhető, hogy magyar nyelvű beszédeivel a józsefi törvénytelenlések eltörlőjeként tudott fellépni még azután is, hogy a kalapos király mellett majdnem annak haláláig kitart. Nem is csak annak, hogy topikus retorikával, jövőorientált, biztonságot garantáló politikájával kiszámítható, rendezett helyzetet helyezett kilátásba Erdély számára. Közrejátszhatott legitimitásának formálásában a politikai örökség tudatos, jóérzékű mozgatása is.

Erdélyben „a többnemzetűség, ez a korai századok óta tartó együttélés, a másik jogainak, privilégiumainak tudomásul vétele és tiszteletben tartása a toleranciát az erdélyi társadalmi és állami élet alapvető szempontjává, szinte alapelvvé avatta”.²⁵² A három nemzet és négy vallás békés egymás mellett élése és az effelé irányuló politikai törekvések mindig meghatározóak voltak az erdélyi politikusok számára. Nem véletlen, hogy az egymásrataltság jeleként a „rendi alkotmány-féle”-ként működő unio-esküt még az országgyűlések elején letették a rendek. Ráadásul a jól ismert szimbólum a törvényesség-jelképpel is összekapcsolható, hiszen törvények erősítik a három nemzet és a négy vallás kölcsönös megbecsülését (például *Approbata Constitutiok* első rész, első cím, 1–3. törvénycikk és a harmadik rész, első cím, 1. törvénycikk.²⁵³). Így Bánffy olyan szimbólumegyüttest tud felhasználni, amiben a régi, elvesztett, törvényes, biztonságos aranykor jövőbeli megvalósítását láthatták az országgyűlés rendjei. Megjegyzésre méltó, hogy ez a szimbólumegyüttes képes volt versenyre is kelni a diéta ülésein más politikai nézetekkel, így nem csupán üres frázisokat hangoztatott a gubernátor, de nézeteit politikai döntéseivel is igyekezett igazolni.

Különös egybeesések

Egy különös körülményt mindenképpen meg lehet említeni még 1790-nel kapcsolatban, amelyet Bánffy ugyan közvetlenül nem hangoztat, de amely a korban mégis köztudott volt. A kormányzó alkalmasságát az is bizonyíthatta, hogy családjában már viselte valaki ezt a tisztséget – szintén Lipót nevű király regnálása alatt; ráadásul éppen száz éve –, az ugyancsak György nevet viselő Bánffy, aki pontosan a *Diploma Leopoldinum* létrehozásának idején kapta meg

²⁵¹ L. erről: Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, [1794. július 6]: „A’ mi azt illeti, hogy Magyar, Német, és Deák Kéz Írások elegy adatnak ki: ebben a’ Méltóságos Fő Tanátsnak ez a’ természeti gondolkodása volt, hogy mind a’ két hazában mind a’ három nyelv közönséges lévén, és minden nagy születésbeli vagy tudos Embereknek szükséges képpen tudni kellettén mind a’ hármat: tehát a’ Hazára nézve nintsen miért különbséget tenni a’ nyelvek között; sőt a’ nemzetek közt való egység szerént a’ nyelveketis egyeztetni kellenék; és a’ Magyar Nyelvre nézve, ennek a’ más két nyelvekről való meg különböztetése talám hátra maradást okozhatott volna.” ENYEDI, 1994a, 153.

²⁵² MEZEI, 2005, 11.

²⁵³ Erdélyi törvények, 10–12, 68–70.

gubernátori kinevezését.²⁵⁴ Nem véletlenül választja megéneklésre ezt a különös egybeesést Gyöngyössi János is:

Század el-telvén az Idők' sorában,
Öltsd-fel a' Bársonyt Ös-Atyád nyomában,
Egy neven, egy Tiszt-viseléssel, (óh szép
Ujjra szülött kép!)

Hasonlóan használja fel a múlthoz való különös viszonyt az *Első Leopold császár diplomája...* című röpirat írója is. Ismerteti a sarkalatos törvénynek szánt *Diploma* tartalmát a jelenre vonatkoztatott bőséges jegyzetanyaggal, és elérkezettnek látja az időt arra, hogy az iratot törvényként is bejegyezzék, hozzátéve: „[v]alamint uralkodód, úgy Fő Kormányozód-is éppen azon Uralkodónak, 's Fő Kormányozónak Unokái, 's viselik a' Neveket, a' kik alatt ezen itten elé adott lépést tetted vala”.²⁵⁶

Nincs rá adat, hogy Bánffy megpróbálta volna felhasználni nagyapját és a *Diploma Leopoldinum*ot politikai szimbólumként, az azonban valószínű, hogy a *Diplomára* ő is úgy tekintett, mint olyan törvényre, mely eredményesen szabályozni tudja az udvar és a rendek 1790-es évekbeli sérülékeny, érzékeny viszonyát.²⁵⁷ Az eddigiekből is egyértelmű, hogy Bánffy legitimitásának visszanyeréséhez igyekezett a józsefi korszakra nem jellemző, erősen szimbolikus, rituális külsőségek között végrehajtott nyilatkozatokat tenni (ilyen a diétát megnyitó beszéde és beiktatási beszéde az azt követő ünnepséggel) egy olyan ideológia érvényre juttatásának érdekében, amely a korszakban nem volt egyedülálló. Több olyan tudóst ismerhetünk a korszakból, amelyek a Bánffyéhoz hasonló „erdélyiség-tudattal” rendelkeznek.²⁵⁸ Ilyen például a magát székelynek valló, de egész Erdélyt leíró Benkő József,²⁵⁹ vagy az erdélyi tudósokról historia litterariát tervező Johann Seivert.²⁶⁰ Bánffynak köszönhetően ez az „erdélyiség-tudat” politikai szinten is érvényesül, azaz mintegy hivatásos ideológiává válik, amit

²⁵⁴ MAKKAI-SZÁSZ (szerk.), 1987, 881.

²⁵⁵ *Öröm-innapi tisztelet. Midőn nagy méltoságu grof, Losontzi Bánfi György ur ő excellentziája, a' Tsászári, és Apostoli Királyi Felség Arany Kóltos Hive, belső Titok Tanácsosa, a' Szent István Apostoli Király Jeles Rendének Commendátora, az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek Fő-Kormányozója 's a' t. Fő Kormányozói fényes hivatalában Nemzeti törvényes szokás szerint Kolosváratt bé-iktattatnék Ezer Hét Száz Kilentzven Egygyedik Esztendőben, Pünkösöd Havának 16-dik Napján*, in GYÖNGYÖSSI, 1790. A vers megjelent külön is Hochmeister Márton kiadásában, 1791-ben.

²⁵⁶ *Első Leopold császár diplomája...*, [27.]

²⁵⁷ A *Diploma Leopoldinum* több másolata is megtalálható a Bánffy-család iratai között, ANR, Fond 320, inv. 1610, 3–8v.

²⁵⁸ Hasonlít ez az identitástudat az ún. hungarus-hazafiságra. L. erről TARNAI, 1969; S. VARGA, 2005, 159–166.

²⁵⁹ Főműve a *Transsilvania sive Magnvs Transsilvaniae Principatvs*, amelynek folytatását, a *Transsilvania Specialist* már nem sikerült megjelentetnie, BENKŐ J., 1778; BENKŐ J., 1999.

²⁶⁰ PUKÁNSZKY, 2003, 58.; LÖKÖS, 2006, 145–146.

a két XVIII. század végi tudós társaság is követni fog szervezeti felépítésében és az általa létrehozott szövegekben.

A Kéziratkiadó Társaság

A XVIII. század végén létrejövő tudományos csoportosulások közül a Kolozsváron működő Kéziratkiadó Társaság volt az, amelynek irányításában Bánffy György személyesen is részt vesz. Ezt tudva megfogalmazható az az előzetes hipotézis az intézménnyel kapcsolatban, hogy a kéziratkiadók Bánffy nézeteit fogják követni működésük során és az általuk létrehozott szövegekben.

A Kéziratkiadó Társaság szervezete, céljai

Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaságról nem áll rendelkezésre sem olyan bőséges forrásanyag, sem olyan kiterjedt szakirodalom, mint a Nyelvmívelő Társaság működésével kapcsolatban.²⁶¹ Ez a körülmény megnehezíti annak vizsgálatát is, hogy hogyan kapcsolódik az intézmény az 1790-es évek erdélyi politikai törekvéseihez. Ez a fejezet éppen erre tesz kísérletet, kitérve a társaság szervezeti felépítésére, tagjaira, az általuk alkalmazott forráskiadói elvekre.

Ugyan a nyelvmívelőkkel foglalkozó tanulmányok többször is megemlítik a Kéziratkiadó Társaságot, de egy általános, rövid leírason kívül nem sokat tudnak tenni, köszönhetően annak a sokszor hangoztatott akadálnak, hogy nem maradtak fenn, vagy lappanganak, a társaság üléseiről szóló jegyzőkönyvek.²⁶² Az intézmény munkásságát bemutatandó több levelet közölt Enyedi Sándor és Hubert Ildikó,²⁶³ de tartalmaznak idetartozó mondatokat Benkő József, Kovachich Márton György és mások misszilisei is.²⁶⁴ Miután tudjuk, hogy F. Csanak Dóra még önálló tanulmányokat is szentelt a Kéziratkiadó Társaságnak, úgy tűnhet, nem is áll rosszul az intézmény történetével, munkásságával foglalkozó kutatás.²⁶⁵ Ha azonban azt is hozzáteszem, hogy még azzal sincsenek teljesen tisztában a kutatók, hogy mi számít felhasználható forrásnak az intézmény történetével kapcsolatban, máris több probléma merül fel. Enyedi Sándor egyik közleménye például, ami *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I.* címet viseli,²⁶⁶ hat Aranka György és egy Bánffy György által írt levelet közöl, és bár a bevezető tanulmány valóban a forráspublikáló intézményről szól, a levelek mindegyike a Nyelvmívelő Társaság munkásságához kapcsolódik. A közlemény utolsó levelét ráadásul már Jancsó Elemér is kiadta

²⁶¹ GUNST Péternek a magyar történetírás történetét összefoglaló, sokszor használt munkája sem emlékezik meg az intézményről, csupán annyit említ meg, hogy „a *Scriptores rerum Transsylvanicarum* két kötete (1792, 1800) az ő [t. i. Benkő József] gyűjtésének felhasználásával jelent meg”, GUNST, 2000, 151. Az első kötet egyébként 1796-ban jelent meg, és mindkét kötetet Josef Karl EDER rendezte sajtó alá.

²⁶² JAKAB, 1884, 341–360, ENYEDI, 1988b, 21–23.

²⁶³ ENYEDI, 1984b., 240–243, HUBERT, 1989, 143–149.

²⁶⁴ *Benlev*; ENYEDI, 1994a; FERENCZY, 1878; KUBINYI, 1855.

²⁶⁵ F. CSANAK, 1976; F. CSANAK, 1994.

²⁶⁶ ENYEDI, 1988a, 67–74.

1938-ban Aranka György ismeretlen levele Gr. Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához című közleményében, más dátummal és majdnem harminc sorral hosszabb változatban.²⁶⁷ Úgy tűnik tehát, hogy nagyfokú bizonytalanság jellemzi a kéziratkiadók történetével foglalkozó szakirodalmat és a szövegkiadásokat. Az imént említett levél esetén is jól látható ez. Bár Jancsó és Enyedi kiadásában a dátumok és a levél szövege nem egyeznek teljesen, abban mindketten egyetértenek, hogy a forrás elsősorban a Kéziratkiadó Társaság vizsgálatánál jöhet számításba. Maga a levél viszont nem ezt láttatja, hiszen Aranka azt írja a kormányzónak:

[a]' Kéz Írások Társasága Munkáirolis kellene Ex[cellen]t[iá]dnak irnom; mert mind Bécsből mind Magyar Országról sürgetik az Előfizetők, és tudakozodnak: de *mostani állapotját annak a' Társaságnak nem tudván*; még aztsem tudom, hogy helyesen mit kérjek, mit nem Ex[cellen]t[iá]dtol.
[Kiemelés tőlem: D. P.]

Igaz ugyan, hogy a misszilisben a *Csíki székhely krónikáról* is szó esik, mint kiadandó kéziratról, de ennek megjelentetésén a későbbiekben a Nyelvmívelő Társaság dolgozott.

Ilyen és efféle problémákkal kell szembenéznie annak aki ennek az intézménynek a történetével foglalkozik. Nem véletlen, hogy F. Csanak Dóra, egyébként megkerülhetetlen írása is inkább összefoglaló, a kutatás problémáira figyelmet felhívó tanulmány, mint új adatokat felvonultató, az eddigiektől eltérő módszereket és nézőpontokat alkalmazó és kialakító munka.

Mielőtt azonban rátérnék arra, hogy kísérletet tegyek ennek a jó ideje „halottnak” vélt témának a „felélesztésére”, röviden összefoglalom a Kéziratkiadó Társaságról eddig írottakat, reflektálva az intézménnyel kapcsolatos kutatás főbb kérdéseire. Tudható például, hogy a társaságról Aranka György készített röpiratot az 1790–91-es országgyűlésen megjelenő küldöttek figyelmének felkeltése céljából. Az ötlet azonban valószínűleg nem tőle származik, hiszen maga Aranka emlékezik vissza így: „[a]' mi a' Kéz Írások ki-adásának Társaságát illeti! Ennek gondolattya abban a' Nemes Föben fogantatott, mely a' Nyelv-mívelő Társaságot 1791-dik esztendőben az Haza Kormányának terhes gondjai között szülte.”²⁶⁸ A Nyelvmívelő Társaság legfontosabb támogatója pedig a kormányzó, Bánffy György volt. Ezzel el is érkeztem az első és a szakirodalom által legfontosabbnak ítélt problémakörhöz. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy milyen szerepe lehetett Bánffynak és Arankának a Kéziratkiadó Társaság felállításában és munkásságában, és hogy mi köze van egymáshoz a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó intézménynek. Ez utóbbi problémával kapcsolatban Jancsó Elemér úgy gondolta, hogy a nyelvmívelők történeti iratainak kiadójaként működött a Kéziratkiadó Társaság.²⁶⁹ Ezt cáfolta

²⁶⁷ JANCÓS, 1938, 66–67. Bár Enyedi közli a rövidebb szöveget, a dátumot mégis az ő verziója közli helyesen (1796. december 25.).

²⁶⁸ Első darab, 1796, 178.

²⁶⁹ JANCÓS, 1955, 85. (93. lábjegyzet)

meg Enyedi Sándor Kovachich Márton Györgyhöz írt Aranka-levelek kiadásával,²⁷⁰ holott – mint már arról szó volt – a Jancsó által közölt Bánffyhoz írt levél is arra mutat, hogy Aranka 1796-ban szinte semmit sem tud a kéziratkiadók működéséről: „a kezdetek után tevékenysége a kéziratkiadó társaságban alkalmi volt” – állapítja meg Enyedi Sándor.²⁷¹

F. Csanak Dórának az a véleménye, ami szerint a két intézmény között szoros kapcsolat lett volna, megkérdőjeleződik. Ő Arankának az előszóban is említett 1794-es beszédével indokolja ezt a hipotézist, amely meg is jelent *A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja* című kiadvány negyedik „Bé-Vezető” cikkelyeként.²⁷² A rövid szónoklat valóban együtt szól az 1790–91-es diéta döntéseinek eredményeként felállott intézményekről. Ugyanennek a kiadványnak a kilencedik cikkelye is erősíthetné a két tudós alakulat kapcsolatát, mivel itt adja ki Aranka *Az Erdélyi Kéz Írásban lévő Történet-Íróknak ujjabb, és bővebb Laistromát*.²⁷³ Viszont éppen a laistrom elé írt előszóban választja el a két intézmény feladatait a kéziratok kiadását a Kéziratkiadó, az oklevelek összegyűjtését a Nyelvmívelő Társaság munkakörébe utalva. Ezután közli: „[a]’ mondottakból könnyen által láthattya akár ki; a Nyelv-művelő és Kéz-írásban lévő Történeteket ki-ado két Társaságoknak egész külömbségét, többet szollani rolla Szó szaporítás lenne.”²⁷⁴ Szószaporítás nélkül összefoglalva az mondható el: ha Aranka röpiratával hozzá is segíti az intézményt a megalakuláshoz, ha az azt irányító tanácsba szabad bemenetele is van,²⁷⁵ ha vállal is feladatot munkájában (Kászon szék eredetének dokumentumait vizsgálja és Maros szék tisztségeinek kidolgozását vállalja),²⁷⁶ a Marosvásárhelyen működő nyelvmívelőknek szervezetileg és munkásságukat illetően nem sok köze volt a kolozsvári kéziratkiadókhöz.

Aranka 1790-es szerepe ebben az esetben főleg az írástudóéra korlátozódik: Bánffy ötletéről írva megpróbálja azt elfogadtatni egy szélesebb közönséggel. Erről így emlékezik meg Kovachichhoz írt 1794. július 5-i levelében:

[e]z a K[ézirat] K[iadó] I[nstitutum] Társasága más dolog. Ezt még az első Ország Gyűlésen 1791-ben fel állottam. Előbb nyomtatásban adtam ki egy Jelentő levelet, mint az ide zárt Erdélyi M[agyar]

²⁷⁰ ENYEDI, 1994a, 143–144.

²⁷¹ Uo., 143.

²⁷² ARANKA György, 1794-ben Sz. Jakab Havának 21-dikén a’ Munkás Társok gyűlésében Fő Méltoságu Királyi Kormányzo Urunk Excellentiája előtt tartott Beszéd, Első darab, 1796, 30–35; ENYEDI–UGRIN, 1988, 154–161.

²⁷³ Első darab, 1796, 178–204.

²⁷⁴ Uo., 184.

²⁷⁵ „abban a’ kitsid Méltóságos Tanácsbanniss szabad bé menetelem vagy on engedve”, Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, [1794. július 6.], ENYEDI, 1994a, 153.

²⁷⁶ Uo., 148. Aranka székelyföldi útja során is keres ezekhez forrásokat, *Aranka György jelentése Székelyföldi tudományos utazásáról*, in FEKETE, 2004, 43. Kászonszék eredetére és a Maros széki tisztségviselőkre vonatkozó dokumentum található A kolozsvári Állami Levéltár Bánffy-anyagában: *Kászon Széknek Csiktól lett el szakadása – le írása, és A’ Maros Széki Tisztviselők[ne]k ab anno 1491 usq[ue] 1515 valo Regestruma.*, ANR, Fond 320, inv. 1681, 205–208v. Ez utóbbi Kovachich közvetítésével eljut Johann Christian Engelhez, aki meg is jelenteti azt, CORNIDES, 1802, 351–352.

Nyelv Mívelő Társaság. Azután el-indítottam egy Arkus tiszta Papirossat a Rendeik közt és alája irtak mintegy 80-an 30–30 aranyig, és az első tiz aranyat akkor többnyire megis adták. Azután a' Méltóságos Gubernátor Úr Excellentiája, ki mind a' két Társaságban a' fő mozdító Rugó és vezérő Jo Lélek volt, 's mais az, egybe gyűjtötte őket.²⁷⁷

Ebben a narratívában, úgy tűnik, inkább a kormányzó lesz a főszereplő.

Aranka véleménye ráadásul nem is teljesen egyezik a Kéziratkiadó Társaság vezetőségének véleményével, ahogyan arról Kovachichhoz írt levelében is beszámol:

[a]' mi azt illeti, hogy Magyar, Német, és Deák Kéz Írások elegy adatnak ki: ebben a' Méltóságos Fő Tanátsnak ez a' természeti gondolkodása volt, hogy mind a' két hazában mind a' három nyelv közönséges lévén, és minden nagy születésbeli vagy tudos Embereknek szükséges képpen tudni kellettén mind a' hármat: tehát a' Hazára nézve nintsen miért különbséget tenni a' nyelvek között; sőt a' nemzetek közt való egyesség szerént a' nyelveketis egyeztetni kellenék; és a' Magyar Nyelvre nézve, ennek a' más két nyelvtől való meg különböztetése talám hátra maradást okozhatott volna. Az idegenek közül a' ki meg akarja venni: meg veszi ígyis: de a' főczél ebben az Igyekezetben a' Haza és Hazafiai lévén, ezekre kell fő képpen figyelmezn.²⁷⁸

Eddig a tanács nézeteit leíró rész. Jól láthatók azok a politikai erővonalak, amelyek Bánffy pozíciókeresését is jellemezték.²⁷⁹ Itt is az „egyesség” „egyesíteni” kulcsszavak képezik a gondolat gerincét. Ehhez kapcsolódik a „haza” és a használatban (szokásban) lévő három nyelv fogalma. Olyan politikai képlet ez, amiben a haza, mint többnyelvű komplexum képez egy egységes politikai közösséget. Ha az egymásra utalt szimbólumok közül megsérül valamelyik, akkor az egész szimbólumegyüttes megsérül; így válhat a haza és az egyesség kárára a magyar nyelv kiemelése. Ebben a retorikában a magyart olyan jelképként kezeli a Kéziratkiadó Társaság tanácsa, mint amelyik egy értékelési versenyben negatív eszközöket használ fel saját maga érvényesítésére, azaz a magyar nyelv a többi rovására szeretné magát előbbre helyezni. Aranka ehhez a véleményhez hozzáfűzi:

azt akarnám, hogy azok a' K[iadatlan] K[éz] Írások mind magyarul volnának írva; és minden Haza közönséges javára intézett Munkákis magyarul iratnának, és semmi se Deákul vagy Németül, ki nem vévén az Indexeketis: hogy az idegenek ne olvashatnák, 's nemzetünk és szabadságaink irigyei ne pizskálhatnának benne, Hazánk kárára. A' kül földieket nem ohajtom most hogy magyarul tudjanak. Azt kívánván, hogy minden Esméretet Hazánkrol és Nemzetünkrol ök töllünk és általunk szerezzenek: nem pedig a' mint eddig fonákul esett mi szerezzünk ö töllek és általok.²⁸⁰

²⁷⁷ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI, 1994a, 184.

²⁷⁸ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, h. n., [1794. július 6.], Uo., 153.

²⁷⁹ L. az előző fejezetben.

²⁸⁰ ENYEDI, 1994a, 184.

Aranka ugyanúgy a hazára hivatkozik, de a magyar nyelv értékelési versenyét pozitívan állítja be, olyanként, amely képes lenne arra, hogy a magyar (nemesi) nemzet jogait autentikusan kifejezze. Nem azért, mert instrumentálisan a legmegfelelőbb, azaz mert a kommunikáció sikerét leginkább biztosítani tudja. Éppen elégtelenségével – vagyis hogy az idegenek számára érthetetlen – tudja betölteni elsődleges feladatát. A nyelvet ismerő magyar nemzet így módon a kommunikáció irányítójává, ellenőrzőjévé válna. Hogy mire vonatkozhat az utolsó mondatrész, csak sejteni lehet. Talán August Ludwig Schlözer német nyelvű, a *Stats-Anzeigen*-ben megjelent cikkére, amelyben Arankának az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című röpiratát bírálta a göttingai tudós.²⁸¹ Az, hogy végül is latin nyelvű kiadványokat hoz létre a társaság arra utal, hogy Aranka véleményével szemben a kéziratkiadók a „Méltóságos Fő Tanács” elveihez ragaszkodnak.

Visszatérve a Kéziratkiadó Társaság szervezeti kérdéseire, az intézmény első gyűlésén megtörténik a tanács megválasztása,²⁸² 1792-ben kerül sor a második ülésre, ahol pedig a különböző kéziratokat osztják ki a tudósoknak.²⁸³ Ennél több találkozóról 1797-ig nincs tudomásunk, csak egy ezzel kapcsolatos utalás. 1796. október 8-án a Kéziratkiadó Társaság azt írja Kovachich Márton Györgynek: „oka az volt [t. i. annak, hogy nem válaszoltak Kovachich levelére], hogy az régi Kéz irások ki-adásában igyekező Társaság Tanácsának szokott üléseit ez ideig nem tarthattuk”²⁸⁴ Szokásos gyűlései tehát voltak az intézmény vezetőségének, de 1796 eleje óta (ekkor írt a társaságnak Kovachich) biztosan nem ültek össze. Lukinich Imre értékes közléséből értesülhetünk még egy gyűlésről, hiszen az intézmény titkára Bethlen Gergely azt írja: „A Benkőnek küldött 45 Rfról nincsen quietantia, de vagyon protocollumban de 30-a Martii 1797.”,²⁸⁵ ahol a „protocollum” szó egy jegyzőkönyvre utalhat. Szintén Lukinich közlésében található egy nehezen értelmezhető irat (az 1. számú közlemény), amely valószínűleg szintén egy gyűlés emlékét őrzi.²⁸⁶

A kéziratkiadók anyagi helyzetéről szerencsére több adat áll rendelkezésünkre. Már akkor sokan jelentkeznek mecénásként az országgyűlés tagjai közül, amikor az ötlet először

²⁸¹ [SCHLÖZER], 1791.

²⁸² Erre a gyűlésre vélhetően 1791. május 12-én kerül sor, amiről egy Prónay Sándor levélből tudhatunk (Almás, 1791. június 4.): „örömel értem a’ 12dik’béli első gyűlését a M. tudos Társaságnak. Vivat.”; OSzK Kézirattár, Fond 339.

²⁸³ HUBERT, 1989, 148.

²⁸⁴ Uo., 147.

²⁸⁵ LUKINICH, 1907, 499.

²⁸⁶ Uo., 493. A szöveg szerint „[f]elolvasatott az itt nem lévő főrendekhez irandó levélnek conceptussa”, azaz voltak ott lévő főrendek is, ami egy gyűlésre utalhat. A szöveg datálását Lukinich nem kísérli meg, de valószínűleg az első ülések valamelyikéről származhat a dokumentum, mivel „a kiadandó könyvek lajstrom[á]”-ról van benne szó, amelyet Aranka 1791-ben adott sajtó alá.

felmerül.²⁸⁷ Később gr. Teleki László, a társaság titkára készít egy lajstromot azokról, akik befizettek 45 forintot az intézmény anyagi támogatására.²⁸⁸ Több olyan név szerepel a listában, amely mellett nem szerepel összeg talán azt jelezve, hogy ők csupán ígérték, de még nem adták meg a vállalt pénzmennyiséget. A társaság, eszerint az irat szerint, jelentős anyagi erővel rendelkezett (az összes beadott adomány 2115 forint). Ebből a pénzből tudták támogatni azokat a tudósokat, akik kéziratokat adtak át az intézménynek, valamint finanszírozni tudták a megjelenő források igényes formában való kiadását.²⁸⁹ Hogy ezek mennyibe kerülhettek, arról nincsen adatunk. Az viszont ismeretes, hogy 1802-ben a társaság még mindig rendelkezik 1202 forinttal Bethlen Gergely kincstárnok leírása szerint.²⁹⁰

Az intézmény céljairól Aranka tervezetéből szerezhethetünk információkat. Az *erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja a három nemzetbeli méltóságos fő rendekhez* című röpiratát a Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknokai az írás értékeinek sajátos vizsgálatával kezdi. Az amerikai „sivatag” őslakosokat a szkíta-magyarokkal állítja párhuzamba aszerint, hogy egyik sem ismerte az írás mesterségét. Az indiánokról mégis azt jegyezték fel idegen írók, hogy tudatlanok voltak, a szkítákról pedig hogy dicsők, harci erényekben gazdagok:

ugyanazon betűk, melyeket – amint feltésem – egyik sem tudott, egyikéhez mostohábbak lévén, mint a másikához, midőn a szerencsétlen amerikaiakat csak sivatagságokról bélyegezték meg; a szkíták bölcsességének, virtusának és viselt dolgainak jeles példáit jegyezték fel az emlékezetek könyveibe.²⁹¹

Az írás tehát olyan hatalom, amelyik ítélni lehet jó és rossz között kialakítva az eljövendő nemzedékben azt, hogy hogyan tekintsen egy közösségre:

hogy kedves eleinket nemcsak az Amerika lakosainál emberebbeknek és érdekesebbeknek tartsuk, hanem esmérjük is: a virtuson kívül csak a tollu, az idegen írók homlokának verejtéke és az írás valóságos isteni mestersége, ez a három dolog cselekedte.²⁹²

A többször emlegetett virtus még önmagában nem elég, ha nem marad fenn az emlékezetben. Erre szolgál az írás, az archiváló, konzerváló mesterség. Ráadásul a betűvetés is az emlékezet

²⁸⁷ „a Rendek közt és alája irtak mintegy 80-an 30–30 aranyig, és az első tiz aranyat akkor többnyire megis adták”, Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI, 1994a, 184.

²⁸⁸ A *Kéziratkiadó Társaság tagjainak névsora*, in JANCsó, 1955, 150–152.

²⁸⁹ Szintén Lukinich Imre közli azokat a nyugtákat, amelyek azt mutatják, hogy a társaság kiknek és miért fizetett a pénzéből (kap például Benkő József és Josef Karl Eder is, valamint megtéríti az intézmény Aranka 1793-as utazásának költségeit is). LUKINICH, 1907. A kéziratkiadók gazdagságát mutatja, hogy a másik intézmény, a Nyelvmívelő Társaság vagyona szinte sohasem megy 100 forint fölé.

²⁹⁰ LUKINICH, 1907, 498–499.

²⁹¹ JANCsó, 1955, 101; ENYEDI–UGRIN, 1988, 60.

²⁹² JANCsó, 1955, 101; ENYEDI–UGRIN, 1988, 61.

rítusos formájához hasonlóan működik.²⁹³ Ahogyan a rítusban az ismétlődés tartja emlékezetben az elmúlt személyeket és eseményeket, úgy teremti újra az olvasás és újraolvasás az egyébként feledésre ítélt múltat. Nem véletlen, hogy Aranka „isteni mesterség”-nek nevezi az írást, hiszen a teremtés logikája szerint zajló működésről van szó.

A rajzolat ennek felvázolása után arra tér ki, hogy még az írás teremtető ereje is kevés ahhoz, hogy a dicső tettek, a múltbéli fényes nevek megmaradjanak az emlékezetben. A történetírók munkái előtt ugyanis két út áll:

vagy azonnal semmiségbe visszatérjen és magával együtt őseink örökkévalóságot érdemlő cselekedeteket a feledékenység örök homályába borítsa, vagy pedig egy csudatévő erő által az életre bévezetessék, és hazánk dicsőségét s a nagyérdemű elhunyt uraknak neveket a világnak eleibe adja²⁹⁴

A „bé-vezettetés” egyetlen módja pedig a nyomtatás, mivel a kéziratos forrásokat csak kevesen olvashatják, ezzel lehet csak megtartani az emlékezetben az ősök neveit, akik – Aranka érzékletes képével leírva – a semmiség szélén, fél lábbal a feledékenység mélye felett állnak. A sérült emlékezet regenerálása helyreállítaná a múlt és a jelen között törést szenvedett folytonosságot, és dicsőséget biztosítana a jelenben élők számára. A papír, amit Aranka elindít az országgyűlés követői között, hogy arra felírva neveiket csatlakozzanak a felállítandó Kéziratkiadó Társasághoz az „Emlékezet lajstroma” nevet kapja. Az ezen szereplő nevek ugyanis a jövőben példaként fognak szolgálni a leszármazottak számára.

A múlt-jelen-jövő ilyen folyamatosságot sugalló összekapcsolása után gyakorlati kérdésekre tér át a szöveg: milyen módon kell kiadni a történeti szövegeket, mennyi pénz szükséges hozzá, hogyan szerveződjön meg maga az intézmény. Természetes, az előbb leírtak után, hogy a Kéziratkiadó Társaság tagjainak nevei is bekerülnek a nyomtatványba, méghozzá a kiadvány elejére az „emlékezet lajstromá”-hoz hasonló módon.²⁹⁵

A szövegek megszerkesztésével kapcsolatos elvek különösnek tűnhetnek.

[E]zeknek [a kéziratoknak] megszerzésére némelyikének leíratására is, de mindenikének kivált nyomtatás alá való készítésére, megvizsgálására, és ha mik benne vagy vallás, vagy valamelyik nemzet, vagy valamely família, vagy személyes ember ellen is illetlenül volna írva, annak anélkül, hogy az írásba magába valami bántás, amint nevezik *herélés* lenne, alájok teendő helyes jegyzésekkel való megvilágosítására és igazítására igen sok költség fog kívántatni.²⁹⁶

Nem egyszerű filológiai műveletről van szó tehát a kéziratos források nyomtatásra való átültetésénél, de azok argumentálásáról, kiigazításáról is. Az „illetlenség”, úgy tűnik, nem fér

²⁹³ ASSMANN, 1999, 57–59.

²⁹⁴ JANCsó, 1955, 102; ENYEDI-UGRIN, 1988, 62.

²⁹⁵ A kiadványok mégsem közlik a támogatók nevét.

²⁹⁶ JANCsó, 1955, 104.; ENYEDI-UGRIN, 1988, 66.

bele a történelem folyamatába, vagy ha mégis előfordul, akkor bizonyosan magyarázatra szorul. Ebben a nyilatkozatban nem nehéz felfedezni Bánffy György által is használt „egységes Erdély”-képét felmutató, nemzetek és vallások egymás elleni felszólalásait ha nem is figyelmen kívül hagyó, de mindenképpen negatívan megítélő politika nézeteit. Aranka az *Első darabban* megjelent *Az erdélyi kézírásban lévő történetíróknak újabb és bővebb lajstromára való bëvezetés* című cikkében is hasonlóan nyilatkozik.²⁹⁷ Azt írja, hogy gyönyörűséggel lehet olvasni a régi történetírókat, mivel „az emberi különböző megmagyarázhatatlan indulatokat” jól szemléltetik az ilyen dokumentumok. Az egyik ilyen megmagyarázhatatlan, egyben elítélendő indulat, amely a „közönséges boldogságra” is árnyékot vetett: a patriotizmus: „Erdélyben az három Nemzetek egymással mint három Nemzet erősebben egyesülvén [...] az Író mindenkor ezek közül egyikéhez, közönségesen a’ maga fazakához szitt.”²⁹⁸

A gubernátor a Kéziratkiadó Társaság elölülője lesz, Aranka tervezetét megvalósítva. A röpirat az intézményt irányító tanácsba is a főkormányshék tagjait javasolja: Bánffy sógorát, Esterházy Jánost, Kemény Simont vagy Zejk Dánielt. A titoknoki pozíciót Bethlen Gergely, a kincstartóit pedig Teleki László kapja.²⁹⁹ A nevek felsorolása azt sejteti, hogy a szászokat teljesen kirekesztették az intézményből. A társaság kiadványait azonban éppen egy szász tudós, Josef Karl Eder rendezi sajtó alá, sőt az kéziratkiadók első kötete is szász szerző tollából származik.

Jegyzőkönyvek hiányában nem tudhatjuk hogyan zajlottak az intézmény ülései. Információnk csak az Aranka György által megtett gyűjtőutakról vannak. A Nyelvmívelő Társaság titoknoka 1793-ban – valószínűleg Bánffy György megbízására egy székelyföldi körutat tesz Keresztúr, Udvarhely, Homoródszentmárton, Barót, Köpec, Hídvég, Uzon, Sepsiszentgyörgy, Alsócsernáton, Jakabfalva érintésével Csíksomlyóig.³⁰⁰ Jakabfalván azonban szerencsétlen baleset történik (egy kutya harapja meg Aranka lábát), így útját nem tudja korábbi tervei szerint folytatni. Az utazást követő jelentésből kiderül, hogy legfontosabb célja Erdély egyik legismertebb történészének, Benkő Józsefnek a felkeresése.³⁰¹ Benkő azonban nemrég költözött Középpajtáról Köpecre, így nagyméretű forrásgyűjteménye nem állhat Aranka rendelkezésére, ő maga pedig beteg lévén, nem segíthet az utazónak, ezért csupán azt ígérheti, minél előbb összeállítja kézíratainak listáját. Néhányat közülük Aranka is megnevez

²⁹⁷ [ARANKA], 1796; ENYEDI–UGRIN, 1988, 162–173.

²⁹⁸ [ARANKA], 1796, 183.; ENYEDI–UGRIN, 1988, 166.

²⁹⁹ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI, 1994a, 148. Bethlen Gergely helyett később Csedő László lesz a társaság kincstartója, a titoknokságot pedig Teleki Magyarországra költözése után Wesselényi József kapja meg. JAKAB, 1884, 343.

³⁰⁰ FEKETE, 2004, 39–44. Aranka jelentését VASS József is közölte *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetéhez* címen, VASS, 1854.

³⁰¹ BENKŐ F., 1822; MIKÓ, 1867; SZABÓ Gy., 1988, 7-14; SZABÓ Gy., 1999.

jelentésében, hozzátéve, hogy a Benkő által kiadásra előkészített Bojti Gáspár és Mikó Ferenc történeti munkáinak kéziratait visszakérte a nyomdász Hochmeister-től, hogy a Kéziratkiadó Társaság neve alatt jelenjenek majd meg a szükséges jegyzetekkel. Aranka, úgy tűnik, nem találta még kiadásra méltónak Benkő iratait:

[k]özönségesen pedig mind azokról, melyekről azt irtam hogy készek, ezt jegyzem meg; hogy e csak azt teszi, hogy tisztán le vannak írva, de olyan módon, mint a társaság akarja, és illik kiadni, po. az író élete leírásával, akkori írásmódját, s történetet illető világosításokkal épen nincsenek kidolgozva.³⁰²

Talán ezért nem ezek közül a munkák közül jelentet meg szövegeket a Kéziratkiadó Társaság.

A következő út Magyarországra vezet. Aranka 1794-ben, szintén Bánffy megbízásából,³⁰³ Debrecenen keresztül Pestre utazik, hogy a Nyelvmívelő Társaságnak tagokat toborozzon, a kéziratkiadóknak pedig történeti szövegeket vagy azok másolatait szerezze be. Az utazás legnagyobb eredménye, hogy megismerkedik az 1790-ben szintén forráskiadó intézményt kezdeményező Kovachich Márton Györggyel, akivel később baráti levelezést is folytat.³⁰⁴ Azt is megtudjuk Bánffyhoz szóló leveleiből, hogy sikerült több Erdélyre vonatkozó kéziratot találnia, amelyeknek leírásáról gondoskodott. Aranka Györgynek a Kéziratkiadó Társaságban betöltött szerepe innentől nehezen körvonalazható.

Nagyjából ennyi ismeretünk lehet eddig az intézményről, vagy talán még az a tény, hogy végül is kettő kötetet jelentet meg az intézmény, Christian Schesaeus, a XVI. századi szász evangélikus lelkész és író *Ruinae Pannonicae* című eposzát³⁰⁵ és Somogyi Ambrus történeti munkájának egy részét.³⁰⁶ Talán érdemes lenne megvizsgálni ezeket a kiadványokat. Akármelyik, az intézménnyel foglalkozó dokumentumot nézzük, egyik sem szentel túl nagy figyelmet az intézmény által sajtó alá rendezett könyveknek, legfeljebb megemlíti őket.

Losonczy István és Bánffy György – Két főhős egy eposz

Említést nyert, hogy Schesaeus négy énekes eposzát – az 1571-ben megjelent wittenbergi edíció nyomán – és Somogyi históriájának első kötetét Josef Karl Eder rendezi sajtó alá és látja el jegyzetekkel. Felmerülhet a kérdés, miért egy olyan munkát választanak a kéziratkiadók első kiadványuknak, ami nem szigorú értelemben vett történeti, hanem inkább irodalmi alkotás. Válasz lehet erre az általuk használt literatúra-fogalom, amibe egyaránt beleférhettek történetírók

³⁰² FEKETE, 2004, 41.

³⁰³ ENYEDI, 1987b, 225.

³⁰⁴ Aranka és Kovachich kapcsolatáról l. V. WINDISCH, 1998, 83–84.

³⁰⁵ SCHESAEUS, 1797; modern kiadása: SCHESAEUS, 1979. A *Ruinae Pannonicae*vel kapcsolatban l. SZEKFÜ, 1906; HEGEDÜS, 1916.

³⁰⁶ SOMOGYI, 1800, modern, magyar nyelvű kiadása: SOMOGYI, 2007.

munkái és ma már költőként kezelt alkotók verses történetei is. Ennek a fajta forráskezelésnek ellenpéldája Benkő József véleménye. Ő ugyanis, amikor Aranka Györgyhöz, 1791. márciusában írt levélsorozatában felsorolja az Erdéllyel kapcsolatos történeti munkákat, listájába beleveszi Hieronymus Ostermayer évkönyvszerű leírásától kezdve Bethlen Miklós önéletrajzán keresztül különböző diáriumokig minden műfajt, csak verses alkotásokat nem.³⁰⁷ Az pedig bizonyos, hogy ismerte Schesaeus *Ruinae Pannonicae*-ját legalább címről,³⁰⁸ de a kéziratkiadókhöz írt egyik levelében sem emeli ki ennek fontosságát. Helyette inkább más történeti munkákat tüntet ki figyelmével. Arankához írt 1791. márciusi levélfolyamában, amikor részletesen ismerteti a később Aranka által is listába foglalt kéziratokat, az „Esméretesebbek” oszlopban található Somogyi Ambrus munkája is, de Schesaeus neve az „Esméretlenebbek” között sincsen. Ez azért lehet így, mert Benkő a korszak többi történészéhez képest szűken értelmezte a történetírás fogalmát. A naplókat is nehezen tudja beilleszteni ebbe a kategóriába, külön közli az adataikat, mintegy függelékben.³⁰⁹

A széles értelmű literatúra-fogalom, látható, nem lehet biztos magyarázat a *Ruinae Pannonicae* választására. A másik oka az lehetett az intézmény döntésének, hogy a kiadandó kéziratokat Erdély történetének kezdetétől szerették volna megjelentetni.³¹⁰ Emiatt lehetett alkalmas Schesaeus munkája, aki éppen a három részre szakadó Magyarország történetét mutatja be.

Ugyanakkor talán az eposz témájában is lehet keresni jelentőségének kulcsát. A kiadásra választott négy ének *Magyarország romlása* cím alatt a három részre szakadó ország történetét dolgozza fel Szapolyai János végrendeletétől az 1552-es év krónikájáig. Az epizódokból felépülő eseményben helyet kap Buda megszállása, Fráter György halála, Temesvár eleste és az egri dicsőség is. A romlástörténetként elbeszélte múlt leírása mellett azért a barbárokkal körülvett Erdély bemutatására is szán jónéhány hexametert a szerző, így ismerteti meg az olvasóval a harci vitészségéről híres szkíta–hun (magyar) és székely nemzetet, valamint a gótokkal rokonságba hozott szászokat. Az első könyv végén egy *Status religionis* című részletben Schesaeus Erdély vallásairól beszél. Eder szinte alig győzi mentegetni a hithű lutheránus medgyesi lelkész sorait – aki a többi vallásról nem sok jót szól –, mégis úgy találja, ha már a társaság programjában a

³⁰⁷ Benkő József levele Aranka Györgyhöz, 1792. március 2., *Benlev*, 301–305.

³⁰⁸ Benkő József levele Teleki Sámuelhez, Középajta, 1781. november 28., Uo., 150.

³⁰⁹ „Már következnek nem Históriák hogy már, de még is szép Históriák Diarium név alatt” Benkő József levele Aranka Györgyhöz, Középajta, 1791. március 9., 312–313. Az erdélyi történetírók kézíratait ismerteti Benkő Arankához írt 1791. március 2-i, 7-i, 9-i, és 15-i leveleiben, *Benlev*, 301–305, 305–311, 312–313, 314–319, 319–321.

³¹⁰ „A ki adás esztendő Szám Szerént valo rendel lészen”, ARANKA György, 1791, in *Az MDCCCLXXXIVdik Esztendőől való Szám vétel*, ANR, Fond 258, inv. 73.

kiadandó szövegek teljes közlése a cél, akkor az egész ezzel foglalkozó „fejezetet”, változtatás nélkül sajtó alá adja.

Az ilyen típusú, a múltat romlástörténetként tematizáló történetmondás sosem egyszerűen a lett dolgok leírására törekszik, de olvasójától mindig elvárja egy együttérző érzelmi viszonyulás kialakítását. A romlás, mint az emlékezet kiemelt eseménysora és a jelenbeli viszonyokra reflektáló magyarázat így olyan közösségképző erő lesz, amely sajátos történeti tudattal rendelkező „együttérzők” csoportját hozza létre a többes szám első személyű elbeszélő alkalmazásával:

Oh te nagy Isten, jaj, könyörülj meg végre mi rajtunk,
Drága hazánkat szánd meg, oh szánd meg, bőszt gyűlölet ne
Dúljon köztünk, vesd már végít a harci viharok,
Íjas thrák legyen úr len a Bosporus északi táján,
A bugyogós német harcoljon a Rajna vidékén,
Hajh, mi közöttük, két nép közt mi vagyunk csak az üllön,
Melyre lecsap szörnyű kalapácsa a zordon időnek.

(IV. könyv 712–719, Hegedüs István fordítása)

Schesaeus ráadásul éppen azt a korszakot választja témául, amelyben az ország három részre szakadásával létrejön a különálló Erdély. Az együttérző közösség múltjának az eredetét, minden csoport életében a legkitüntetettebb pontot próbálja megragadni. Hegedüs István Schesaeus eposzáról írt tanulmányában Tinódiával hasonlítja össze a medgyesi lelkészt: „[h]azaszeretet jellemzi mind a két költőt, de míg Tinódinál a haza Magyarország, a szétdarabolt föld egysége, addig Schesaeusnál egy új alakulat: a *transylvanismus* lép föl.”³¹¹ Talán az erdélyi közösségi tudat kifejezése miatt esett éppen erre a szövegre a Kéziratkiadó Társaság választása.

A sajtó alá rendező, Josef Karl Eder Erdély egyik legfelkészültebb történésze. Hatalmas forrásgyűjteménnyel rendelkezik, tekintélyét és tudását a Nyelvmívelő Társaság is igyekszik felhasználni. Az ő nevéhez fűződik a *De initiis iuribusque primaevae saxonum Transsylvanorum commentatio*³¹² című jogtörténeti kiadvány, amely a szászok privilégiumait magyarázza, a *Supplex Libellus Valachorum*³¹³ kritikai jegyzetekkel ellátott kiadása, de írt tankönyvet is magyar nyelven.³¹⁴ A Schesaeus-kiadás az ő előszavával indít. Ez két funkciót próbál meg betölteni. Egyrészt a kormányzónak mond köszönetet támogatásáért, másrészt megindokolja saját kiadási és jegyzetelési elveit. Bánffy és a kéziratkiadók az előszóban úgy állnak az olvasó

³¹¹ HEGEDÜS, 1916, 5. Schesaeus kevésbé ellenséges a magyar és a székely nemzettel szemben, mint korának többi szász írója, PUKÁNSZKY, 2003, 40.

³¹² EDER, 1792.

³¹³ EDER, 1791.

³¹⁴ EDER, 1796.

előtt, mint tudománypártoló mecénások, akik a nehézségek ellenére is képesek voltak létrehozni a társaságot:

[i]taque inter grauissima, quae sustines, procurandae prouinciae Transsiluanae negotia literas etiam, eas potissimum, quae ad publicam vtilitatem propius adtinent, curis tuis complexus, auctoritate atque opera perfecisti, vt Societas coalesceret Philohistorum, quorum ope vetera atque abdita patriae nostrae monimenta a tenebris atque ab iniuria obliuionis adserantur.³¹⁵

Hasonlóak ezek a szavak Aranka röpiratának kifejezéseire, és úgy tűnik, a jegyzetelést illetően sem változtat az eredeti terven a Kéziratkiadó Társaság. Eder is jelzi az előszóban, hogy a kiadás tartalmazni fog olyan kapcsolt szövegeket is, amelyek például Erdély történetével és közjogával kapcsolatosak: „[i]n praesentia Schesaeum offero, notis ad Historiae Iurisque publici Transsiluanae scientiam adtinentibus ab me additis auctum”.³¹⁶ Sajátos szövegthalmaz jön így létre, hiszen az eposz mellett az előszó, az egyes versekhez fűzött lábjegyzetek, az énekek között helyet kapó exkurzusok és a mellékletek azt sugallják, nem csupán a főszöveg a fontos, de a legalább ugyanannyi oldalt elfoglaló kapcsolt szövegek, paratextusok is.³¹⁷ Ezek nagymértékben befolyásolhatják a főszöveg olvasását is – mint azt látni fogjuk –, azáltal, hogy kiemelnek belőle bizonyos eseményeket, szereplőket, megindokolnak cselekedeteket.

Ha követjük a kiadónak az ajánlását, akkor először a paratextusok közül az Erdély közjogával kapcsolatosakra kell figyelniünk. Ezek, a jobban átláthatóság miatt, témájuk szerint csoportosíthatóak. Vannak olyan kapcsolt szövegek, amelyek a Habsburg-ház öröklésével foglalkoznak, és olyanok, amelyek az erdélyi nemzetek jogállását magyarázzák. Az előbbi esetben nem meglepő, hogy Eder az ausztriai uralkodóház jogos öröklését bizonyítja mind a Szapolyai János testamentumához, mind pedig Ferdinánd császárhoz fűzött jegyzeteiben.³¹⁸ Külön melléklet foglalkozik ezzel a témával, ami a *Svccessio Avstriacorum Principvm in Regno Vngariae Adsensv Transsilvanorvm Firmata* címet viseli.³¹⁹ Ebben három erdélyi főméltóság iratát közli a kiadó, amelyek azt bizonyítják, hogy az erdélyi előkelők elfogadtak volna – amennyiben II. Ulászlónak nincsen fiú gyermeke – egy Habsburg-házi uralkodót. Az egyik Báthori Istvántól, az országbírótól és erdélyi vajdától való, a második Geréb László gyulafehérvári püspöktől, a harmadik pedig szász előkelőktől származik.

A székelyek és szászok kiváltságainak leírására is törekszik Eder. Az *Excursvs de Sicvlis Transsilvanis* című exkurzusában például azt vizsgálja, vajon kollektív szabadságjogok illetik-e

³¹⁵ SCHESAEUS, 1797, [VI.]

³¹⁶ Uo., [VII.]

³¹⁷ A paratextusokról l. GENETTE, 1997.

³¹⁸ I. könyv 130. verséhez és a II. könyv 77. verséhez fűzött jegyzetek, SCHESAEUS, 1799, 9, 81.

³¹⁹ Uo., 205–212.

meg a székely nemzetet, vagy pedig olyanok, amelyek csak a székelységnek egy részére érvényesek.³²⁰ Úgy gondolja, hogy ez az amúgy „legvitézebb nemzet” jogait fegyverei által birtokolja („armorum jure”). A *Diploma Leopoldinum*ból vett idézettel nem csak arra a nemzeti sajátosságra szeretné felhívni Eder a figyelmet, hogy a székelyek híresek harci vitézségükről, hanem egyben arra is, hogy kiváltságaiknak más alapja nem is lehet, egyedül a katonai erények bizonyítása. Ezt Schesaeus munkájából is megerősíti, hiszen éppen ahhoz a sorhoz kapcsolja az exkurzust, amelyben a szász eposzíró a székelyek harci virtusáról beszél. Ferdinánd császár küldötteinek 1552-es jelentését felhasználva bizonyítja, hogy a Székelyföldön élnek bizonyos „földön lakó székelyek”, akik elvesztették régi kiváltságaikat.³²¹ Ehhez idéz még Forgách történeti munkájából és Szamosközitől azokat a helyeket, ahol a lázongó székelyek megfosztattak előjogaiktól.

Az országgyűléseken történetekre nem utal Eder, de valószínűleg tisztában lehetett az ott elhangzott székely sérelmekkel és követelésekkel. Így az adóval kapcsolatos problémákkal is, amire szintén reflektál exkurzusában a hadi kiadásokra fordítandó „segedelmet” a nemzetek közös terhének tekintve:

[i]n his manifesta est memoria foederis (*Vnionem* vocant) a tribus nationibus Transsilvaniae initi, cuius haec summa, vt, quoniam fructus, qui e consuanda patria existunt, ad eas omnes ex aequo pertineret, etiam a militiae laboribus atque a pecuniae publicae repraesentatione nulla earum immunis esset.³²²

A hadiadó kötelességét Eder a nemzetek közötti föderációra, az unióra vezeti vissza.

A szászokkal a besztercei grófságról szóló melléklet foglalkozik, a *De perpetuo comitatu Bistriciensis in Transsilvania instituto abrogatio*.³²³ Ebben azt bizonyítja, hogy amikor Ulászló király Hunyadi Jánost besztercei grófnak nevezi, nem jogszerűen jár el, hiszen a szászok területe felett átengedi a hatalmat. Ennek részletezését Eder a szász telepések történetének leírásával kezdi, akiket a királyok szabadságjogokkal csábítottak be az országba. II. András oklevelét, az 1224-es *Andreanum*ot magyarázva kifejti, hogy a behívott németek egységes, kollektív jogokat kaptak Szeben környékén, amivel később az északkeleten, Beszterce környékén megtelepedő szászok is éltek saját, sérthetetlen birtokaikon.

Germanis hospitibus in Transsiluaniam vocatis non modo libertatem suam integram manisse, sed eosdem plagarum desertarum atque hostium incursionibus obnoxarum, quas adepti sunt, etiam plenum dominium esse adeptos, imperio penes Principem manente, vnde nempe id consequitus, eorum

³²⁰ Uo., 57–75.

³²¹ Uo., 58.

³²² Uo., 68.

³²³ Uo., 223–248.

fundos deinceps per Regem alienari non potuisse: id quidem non modo argumentis Historiae omnigenis formatur, sed dogmatibus etiam Iuris, vt vocant publici universalis est quam maxime consentaneum. Nempe si regionis cuiusniam per populum aliquem occupatae sint loca nonnulla, nemini priuatorum titulo dominii subiecta: eorum omnime et imperium et dominium ad Principem pertinet³²⁴

A fejtegetés végkövetkeztetése, hogy I. Ulászló király törvénytelenül járt el, amikor Hunyadit kinevezte. Ezt erősíti Mátyás király három oklevelével, amelyek visszahelyezik a besztercei szászokat régi szabadságjogaikba.

Úgy tűnik, Eder ezekben az exkurzusokban és appendixekben éppen a korszak „divatos” témáira próbál meg reflektálni, azokra, amelyek az országgyűlésen is felmerültek, mint például a székelyek és szászok kiváltságait érintő kérdések. Ezzel nagyon is életközeli, jelenvalóvá teszi Schesaeus több mint kétszáz éves szövegét.

A legérdekesebb melléklet azonban mégiscsak Tinódi Lantos Sebestyén *Az veg Temes varaban Losonci Istvannac halalarol* című históriás éneke, amit egyébiránt maga Schesaeus is felhasznált eposza megírásához. Már az előszóban is kiemelten kezeli Eder a „hős Losonczi” nevét, ami nem lenne zavarba ejtő, ha nem lennének az eposzban más hősieken viselkedő hadvezérek is. De olvashatunk a hősköltemény negyedik énekében a „nagy” állandó jelzővel illetett Dobó István tetteiről is. Vajon miért nem ő a kiemelt szereplő? Erdély történetében vajdaként ő is kiemelkedő helyet foglal el; az ő nevéhez ugyanúgy lehet kapcsolni Tinódi-féle históriás éneket, sőt Eder ezt meg is teszi a negyedik ének harminchatodik verséhez fűzött jegyzetében.³²⁵ De az *Eger var viadalyarol való enec historiajat* nem közli a kiadott szöveg mögötti appendixek között.

A temesvári hősről szóló Tinódi-szöveg majdnem egészében a *Cronica* 1554-es kiadását követi,³²⁶ tizenhat versszak híján. Ennek a hatvannégy sornak az elmaradásával nemcsak az akrosztichont rontja el Eder kiadása, de értelemzavaró is a kihagyás. Nem lehet azonban egyértelműen arra gondolni, hogy a Temesvár védelmében elesettek listáját tartalmazó részt Eder tudatosan vette ki a szövegből, mivel a *Cronicaval* a mellékletet összehasonlítva egyértelmű, hogy éppen egy lapnyi a kimaradás.

Visszatérve Losonczi kiemelésére az ajánlás és a Temesvár védelméről szóló históriás ének utáni újabb melléklet megmagyarázza, miért olyan fontos Eder számára ez a már-már kultikus viszonyulás a várkapitányhoz. Az utolsó appendix ugyanis egy genealógiát tartalmaz, a Losonczi családról, amiben az egyes nevekhez a történész kisebb leírásokat is csatol. Az első név

³²⁴ Uo., 227–228.

³²⁵ Uo., 170.

³²⁶ TINÓDI, 1959.

ebben „Thomas de Losontz, Regun, Sz. Márton de Magyaró”, aki után két ágra válik a família, az egyiknek végén ott található Temesvár védője. A másik ágon az első név „Dionysius de Losontz”, majd annak László nevű fia. Neki a Losonczi mellett már egy másik jelölő is feltűnik a neve mellett: „Bánfi”. Tőle egyenes út vezet Bánffy Györgyig, aki már grófi méltóságot visel, és 1691-ben Erdély kormányzója lesz. Az ő fia Doboka vármegye főispánja, György, unokája pedig Dénes, a királyi tábla ülnöke és több más tisztség birtokosa. Úgy tűnik a Kéziratkiadó Társaság ennek a genealógiának a megalkotásakor valóban érvényesítette azt az Aranka röpiratában is megjelenő igényt, hogy jelenbeli, mármint XVIII. század végi kiemelkedő emberek őseiről is írjon. A genealógia végén ugyanis, mintegy koronaképpen a következő név és hozzá tartozó leírás áll:

Georg. C. Bánfi L. B. de Los [...] Consiliarius Thesaurarius Transsilvanici, et supremus Comes Comitatus Kolosiensis, tum Consiliarius Gubernii Transsilvani, serius Procancellarius aulicus ac denique anno 1789. [!] Transsilvaniae Gubernati creatus.³²⁷

Ugyanígy az ajánlás beszélője is Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához szól, amikor azt írja:

Most Schesaeus adom ki a hazai történelemre és Erdély közjogára tartozó jegyzetekkel bővítve. E munka kiadása által te nem csak azon kor jeles íróját s a tudományt pártolod, de kegyeletet is teszel, mert abban a te egyik elődöd, Losonczi István jeles tettei is elbeszélve vannak.³²⁸

Bánffy – azáltal, hogy az eposz paratextusai az ő őseit léptetik elő a történet legjelentősebb személyévé – nem csupán egy tudománypártoló mecénásként, a Kéziratkiadó Társaság előlülőjeként jelenik meg, ahogyan az ajánlás mutatja. Ő lesz annak a családnak a legtekintélyesebb tagja, amelyik a genealógia szerint több nagyformátumú államférfival is megajándékozta Erdélyt. Schesaeus intencióival szemben – aki János Zsigmondot szerette volna a tervezett tizenkét énekes hősköltemény főszereplőjévé tenni –³²⁹ Losonczi és az ő leszármazottai, a Bánffy família tagjai lesznek az eposz igazi főhősei. Ők ugyanis jelen vannak Erdély eredeténél, közülük kerül ki a Habsburg-fennhatóság alá kerülő ország első kormányzója és a közülük legmagasabb tisztségeig eljutó, a családot a jelenben reprezentáló Bánffy György.

A kéziratkiadók másik kiadványa, Somogyi Ambrus históriája – amely szintén Magyarország három részre szakadásának időszakáról, azaz Erdély külön életének kezdetéről

³²⁷ SCHESAEUS, 1797, 269.

³²⁸ Uo., [7.], ford.: JAKAB, 1884, 348.

³²⁹ HEGEDÜS, 1916, 17.

szól – már kevesebb paratextust tartalmaz, nincsenek például exkurzusok a szövegben. A hozzá fűzött jegyzetekben Eder leginkább a szászok történetével foglalkozik.³³⁰

A Kéziratkiadó Társaság, a kezdeti elgondolásokat követve, igyekszik nem csak a lezárt múlt régi, „megkövesedett” szövegeit bemutatni, de hozzászólni a jelen legfontosabb politikai, társadalmi kérdéseihez. Mindezt oly módon kísérli meg megtenni, hogy a nemzetek és vallások közötti békességet megbontani akaró, vagy a személyeket, neves családokat érintő negatív kijelentéseket, azaz az „illetlenségeket” megmagyarázza, egyben el is veti, a Bánffy György által is preferált „erdélyiség-tudatot” erősítve.

³³⁰ SOMOGYI, 1800, 39–47, 68–73, 94–101.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság

A magyar nyelv és az erdélyi politikai problémák

„In Siebenbürgen aber können alle Leute hungarisch.”

(I. Ferenc)

Aranka György röpiratai

A Kéziratkiadó Társaság mellett a sokkal jobban dokumentált munkássággal rendelkező Nyelvmívelő Társaság az, amely Bánffy György segítségével létrejön az 1790-es évek elején. A kontextus című fejezetben már láttuk, milyen körülmények játszottak szerepet a XVIII. század végi intézmények megalakulásánál, de ahhoz, hogy teljes körű képet kapjunk az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról, mindenképpen szükséges elemezni az Aranka György által kiadott, az országgyűlés közönségéhez címzett röpiratokat, reflektálva arra, milyen változásokon ment keresztül a későbbi titoknak elgondolása, és hogy hogyan kapcsolódnak ezek elsődleges kontextusukhoz, az 1790-es évek végének erdélyi politikai problémáihoz: a magyar államnyelv ügyéhez,³³¹ a „nemzetiségi” kérdéshez, a Magyarországgal való szorosabb kapcsolat témájához.

Egy *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez* (a későbbiekben: *Rajzolat*) címet viseli az az irat, amit Aranka György először kiad, hogy egy akadémiai jellegű szervezet felállításának pozitívumairól meggyőzze az országgyűlés rendjeit.³³² A társaság fő céljai eszerint a két magyar hazában egy egységes nyelvnek a meghatározása, valamint a „világosodás”, vagyis az ismeretek terjesztése. Szükséges ehhez egy magyar grammatika, lexikon, a provinciális szavak összegyűjtése, recenziók írása, könyvtár és olvasótársaság létrehozása.

A második röpirata Arankának *A Magyar Nyelvmívelő Társaságról Újabb elmélkedés* (a későbbiekben: *Újabb elmélkedés*) címmel jelenik meg.³³³ Valószínűleg Bánffy György kormányzó bírja rá Arankát, hogy dolgozza ki részletesebben a társaság tervét. Ez már egy jóval részletesebb, konkrétabb program, amely három részre osztva mutatja be az akadémiai jellegű szervezettel kapcsolatos teendőket. Először a költségről, azután a társaság feladatairól, majd annak szervezeti felépítéséről értekezik. Itt a nyelvművelő társaság funkciói főleg közvetítő jellegűek:

³³¹ L. ehhez MARCZALI, 1907, 341–393, valamint SZEKFÜ Gyula előszavát az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című szövegkiadásához, SZEKFÜ, 1926, 5–61. A XVIII. század végének nyelvfelfogásáról l. BÍRÓ, 2003, 123; MARGÓCSY, 1996, 251–259.

³³² JANCÓS, 1955, 93–100; ENYEDI-UGRIN, 1988, 43–59.

³³³ JANCÓS, 1955, 106–120; ENYEDI-UGRIN, 1988, 71–101.

az elméket az esméretek bévételére *készíti*, az akadékokat [...] felfedezvén, az elméket azoknak elhárítására *felgerjeszti*, az esméretek csomóját szaporítván, azt közönségesen *terjeszti*, az igyekezetet *serkenti* és munkásságot *segéli* [...] *segedelemmel lészen*.³³⁴

„Készíteni”, „felgerjeszteni”, „serkenteni”, „segélni”, ezek inkább egy ösztönző, jótékonykodó, a tudósokat instrukciókkal ellátó társaság feladatai, mint egy akadémiai jellegű, tudománnyal közvetlenül is foglalkozó intézményé. Ez az elképzelés sokban hasonlít a Kéziratkiadó Társaság működésére, ahol a tagok szerepe a tagdíj befizetésére korlátozódik, a tényleges tudományos munkát viszont tudósok végzik többé kevésbé egymástól függetlenül. A társaság első kiadványát és a második kiadvány első kötetét szerkesztő tudós – mint már arról szó esett – például a szász Josef Karl Eder volt, de Aranka is kapott az intézménytől feldolgozásra váró kéziratot. A nyelvművelők céljaiban megfigyelhető változás így valószínűleg a kéziratkiadókat is irányító Bánffy György gubernátor javaslata volt.³³⁵

Az első röpirathoz képest az *Újabb elmélkedés* egyes fogalmak használatában is óvatosabb. A „világosodás” helyett például ebben az írásában Aranka következetesen az „esméret terjesztése” szókapcsolatot alkalmazza. Fel is hívja a figyelmet a változtatás okára: „ez a szó a mi időnkbe nehéz, kétértelmű szavá és mintegy a közönséges visszaéléseknek jelszavává változván”.³³⁶ A „felvilágosodás”-ra tehát, ahogyan azt Kazinczy is megfogalmazza az *Orpheus* bevezetőjében,³³⁷ sokan tekintettek úgy, mint a radikális politikai nézeteket összefoglaló, sűrítő szimbólumra. A Nyelvmívelő Társaság első közönséges ülésén elmondott beszédében Aranka újra reflektál a „világosodás” szimbólumára, mondván: „[a]zok között a babonás erővel bíró szók között, [...] melyek ma Európának hajdani egyik megvilágosítottabb részét fellármázták, nevezetes eme kettő is: világosodás és a szelídülés.”³³⁸ Ahogyan az akadémiai jellegű szervezetről írt második röpiratában, itt is igyekszik a szimbólum zavarba ejtő, akár negatív értelmezéseket is előhívó többértelműségét redukálni az „emberi értelemnek vezére” jelentésre.³³⁹ Ezzel ki is veszi a „világosodást” az általa használt politikai fogalmak közül, és a tudomány fogalmai közé illeszti, politikailag kevésbé támadhatóvá téve programját.

Enyedi Sándor véleménye szerint a harmadik Nyelvmívelő Társasággal kapcsolatos szövegnek a létrejöttében is nagy szerepe lehetett Bánffy György kormányzónak.³⁴⁰ Ez a szöveg pedig *A nemzeti magyar nyelv művelés eredetének Erdélyben alkalmazossága, állapota és arra*

³³⁴ JANCsó, 1955, 112; ENYEDI-UGRIN, 1988, 84–85. Kiemelés tőlem: D. P.

³³⁵ A gubernátor szerepével kapcsolatban l. ENYEDI Sándor argumentálatlan megjegyzéseit, ENYEDI, 1988b, 12–16.

³³⁶ JANCsó, 1955, 106; ENYEDI-UGRIN, 1988, 72.

³³⁷ KAZINCZY, 2001, 9.

³³⁸ ARANKA György, *Béköszöntő beszéd, 1794. Marosvásárhelyen böjtmás havának 28-dikán a Magyar Nyelvmívelő Próbátársaságban az társaság főtitoknokjának béköszöntő beszéde*, in ENYEDI-UGRIN, 1988, 107–112.

³³⁹ Uo., 108.

³⁴⁰ ENYEDI, 1988b, 20.

egy útkészítő társaságnak ajánlása.³⁴¹ Mint a címből is látszik itt egy „útkészítő”, azaz egy próbatársaságról szól Aranka, aminek feladata, hogy a törvényes végzést megelőzve működjön, példát mutatva a majd törvénnyel is elismert tudós társaságnak.

Az országgyűlés először 1790. március 18-án találkozik Aranka beadványával.³⁴²

Zágoni Aranka György Atyánkfia Anyanyelvünk’ miveléséről, és egy arra a’ végre felállítandó Társaságnak Lerajzolásáról készített munkáját oly Kérelem mellett adja-bé az Ország-Rendjeinek, hogy azon Társaság’ felállítását, mint Nemzetünk’ ditsőségére tzelező Nemes Tárgyat a’ Királyi Fő-Igazgató Tanátsal egyetértve tanátskozás-alá venni méltóztassanak.

Aranka tehát akkorra időzíti programjának tárgyalását, amikor az egyébként külön ülésező Főkormánysház, Bánffy Györggyel az élén, meg tud jelenni a rendek előtt, hogy közösen döntsenek a Nyelvmívelő Társaságról. Erre Bánffy betegsége miatt csak április 15-én kerül sor. A döntés, úgy tűnik, hamar megszületik.

Mely igyekezetet a’ Fő-Igazgató Tanáts-is helyesnek és egyszersmind annak elő-segíllését szükségesnek esmérvén, a’ Méltóságos Gubernátor Ur ö Excellenciája ajánlá, hogy azon hasznos tárgynak meg-fontolására ’s kidolgozására kész a’ Királyi Fő-Igazgató Tanáts részéről-is Személyeket kinevezni, tsak elébb a’ Statutusok [!] magok’ részéről a’ Deputatiót ki-rendelni és magával ö Excellenciájával azon Deputációra rendelendő Személyeknek neveit közölni ne terheltesse.³⁴³

A témát tárgyaló „a’ Magyar-nyelv’ és Tudományok nevelésére” nevet viselő bizottságban Arankán kívül helyet kap például a kolozsvári színjátszás két legfontosabb pártfogója: Fekete Ferenc és Wesselényi Miklós is, valamint a négy vallás iskoláinak legtekintélyesebb tanárai.³⁴⁴ Bánffy később kihagyatja az ellenzéki érzelmű Wesselényit, de Arankának is távoznia kell a bizottságból, mivel a királyi tábla tagjai csak a jogügyi bizottságban kaphatnak helyet.

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társasággal a tanügyi deputatio, úgy tűnik, nem nagyon foglalkozott.³⁴⁵ Noha az ügyet tárgyalók támogatják az intézmény megalakulását, mégis módosítanák a tervezetet; kihagynák a személyi kérdésekkel és a részletkérdésekkel foglalkozó részeket, valamint javasolják szászok felvételét is a társaságba. A kancellária még ennyire sem tartotta érdemesnek a tervezetet, mondván, nincs még teljesen kidolgozva.³⁴⁶

Hiába születik meg az országgyűlésen a Nyelvmívelő Társaság felállításáról szóló XLV. számú törvényjavaslat, a szentesítés elmaradása miatt ez nem emelkedhet törvényerőre. Valószínű azonban, hogy Aranka programja széleskörű támogatást élvezett, hiszen nem csak

³⁴¹ JANCÓS, 1955, 121–123; ENYEDI–UGRIN, 1988, 102–106.

³⁴² Orsz. jegyz., 1790/91, XXXIV. ülés (1791. március 18.), 279–281, 281.

³⁴³ Uo., XLIV. ülés (1791. április 15.), 362–368, 367–368.

³⁴⁴ A bizottság munkálataival kapcsolatban l. TRÓCSÁNYI, 1978, különösen 46–80.

³⁴⁵ Uo., 76.

³⁴⁶ Uo., 80.

Bánffy György, az udvarhű kormányzó támogatja a törvényjavaslat létrejöttét. A Bécsben tartózkodó Teleki Sámuel kancellár is dicséri Aranka társaságalapító igyekezetét 1791. május 30-i levelében.³⁴⁷ A misszilisben reményét fejezi ki, hogy a II. József halálát követő zavaros állapotok nem akadályozzák a program megvalósulását: „csak a mostani felhevülések, mértéktelesebb hangja a szelídebb Musákat szollani engedje”. De a másik oldal képviselője, Wesselényi Miklós, a rendi ellenzék vezetője is figyelemreméltónak tartja Aranka tervezetét. Erről tanúskodik Aranka röpiratának kézzel írott, latin változata, amely az ő hagyatékában maradt fenn, és aminek a hátoldalára azt írták: „[m]egtartásra méltó hasznos levelek”.³⁴⁸ Ezt a széleskörű támogatottságot a próbatársaság megalakulása után is igyekszik kihasználni Aranka és az intézmény vezetősége, ügyelve a „politikai korrektség”-re, vagyis hogy a nyelvmívelők között mind a négy bevett vallásból és mind a három erdélyi nemzetből legyenek tagok.

A magyar államnyelv ügye

Háttérül szolgál Aranka röpirataihoz a magyar nyelv presztizsének folyamatos növekedése a XVIII. század során,³⁴⁹ és annak politikai kérdéssé való válása az 1780-as és '90-es években.³⁵⁰ Ez utóbbit II. József 1784-es nyelvrendeletéhez szokás kötni, viszont ugyanerre az időpontra tehető az addig egyértelműnek vett latin hivatalos nyelv védelmére felhozott indokok megjelenése is. Akárhogyan is, az azért bizonyos, hogy a kalapos király rendeletét a magának politikai hatalmat tulajdonító nemesi közösség egy kiterjesztési versenyben részt vevő szimbólumként értelmezi, azaz olyan jelképként, ami arra törekszik, hogy a magyar nemesi politikai közösség szimbólumait megpróbálja kiszorítani, megsemmisíteni.³⁵¹

II. József bizonyosan nem így értelmezte saját lépését, amit egy egységesebb, összetartóbb birodalom megalkotásának érdekében tett meg. A helytartótanácsához szóló leirata így szól:

Holt nyelvnek, mint a latin használata eléggé tanusítja, hogy egy nemzet nem érte el a műveltség (Aufklärung) bizonyos fokát, mert vagy azt bizonyítja, hogy anyanyelve hiányos, vagy hogy más nép

³⁴⁷ közli: ENYEDI, 1991, 133.

³⁴⁸ Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 259, inv. 448. Egy vélhetően 1796-ban vagy 1796 után keletkezett tagnévsorban Wesselényi neve is megtalálható. A felette lévő gr. Bethlen László neve mellé – hogy jelezzék, milyen tudományos munkakörben számíthatnak a segítségére – ezt írták: „versre és folyó beszédre”. Wesselényi neve mellett pedig az „esmét” szó áll, azaz szintén olyanként van feltüntetve, aki a Nyelvmívelő Társaságot szűkebben vett irodalmi (verses és prózai) művek létrehozásával segítheti (?). JANCsó, 1955, 351.

³⁴⁹ L. erről SZAJBÉLY Mihály könyvének „Minden nemzet a maga nyelvén...” című fejezetét, SZAJBÉLY, 2001, 15–31.

³⁵⁰ A nyelvkérdéssel kapcsolatban l. CSETRI L., 1990, 14–25; MARCZALI, 1888, II, 384–405., és a MARCZALI nézeteit helyenként bíráló, a témáról jó áttekintést nyújtó: BÍRÓ, 2003, 117–137. Az országgyűléseken megjelenő nézeteket vizsgálja főleg az 1807-es magyarországi diétával foglalkozva: AJKAY, 2005.

³⁵¹ L. ehhez: HARRISON, 2000.

azt nem tudja írni és olvasni és, hogy csak azok képesek gondolatoknak írásban kifejezést adni, kik tudnak latinul.³⁵²

A latin és a latint használók anyanyelve ebben a leírásban egyaránt alkalmatlanként tételeződik a politikai, jogi kommunikációra. Egyik sem tudja betölteni a kommunikáció sikerességének feltételeit, a latin holt nyelv volta miatt, az anyanyelv, amilyen a magyar is, fejletlensége miatt. A latin nyelvvel ráadásul túl kevesen bírnak ahhoz, hogy az állampolgárok megérthessék, hogyan kormányozzák őket és hogyan bírászkodnak felettük, nagy tömegeket zár ki nemcsak a közigazgatási hivatalokból, de a jogszabályok, bírósági ítéletek egyszerű megértéséből is. A németről viszont azt állítja az uralkodó leirata, hogy kellőképpen kiművelt, könnyű megtanulni, és máris sokan ismerik Magyarországon. Itt tehát a Habsburg birodalom egységét szem előtt tartva, a „racionális kormányzás” gondolatával karöltve jelenik meg a német nyelv.

A Statsraat támogatta a Kaunitz ötletére visszavezethető rendelet kiadását.³⁵³ A szakértőként felkért Martini javasolja, hogy az iskolákban: „ezentúl ne alkalmazzassék németül nem tudó mester”,³⁵⁴ Hatzfeld, az államtanács egyik tagja szerint pedig a kiváltságokért könyörgők közül is előnyösebb megítélésben kellene részesíteni a németül tudókat. Gróf Esterházy Ferenc, a magyar kancellár, viszont – tudva, hogy a király véleményét nem tudja megváltoztatni – amellett érvel, hogy a magyar nyelvet könnyebb volna bevezetni „Volkssprache”-ről lévén szó (elterjedt, az ország legtöbb lakosa által beszélt nyelv), ráadásul a közigazgatásban fontos szerepet betöltő nemesség is ezt használja.³⁵⁵ II. József, válaszában, valóban ragaszkodik nézeteihez. Megnyugtatta Esterházyt, nem akarja, hogy millió ember nyelvet cseréljen Magyarországon, csupán azt, hogy a közügyekben a latint a német nyelv váltsa fel.³⁵⁶ „Ezen intézkedésem” - írja a király ellentmondást nem tűrően - „a magyar nemzetnek és a köznek javára és dicsőségére céloz”.³⁵⁷

Már ebből a II. József kompromisszumkészségét is minősítő, reprezentatív levélváltásból is látszanak azok a nézetek, amelyek irányítani fogják az 1780-as évek politikai ágenseinek nyelvről alkotott percepcióját. Mind az uralkodó, mind pedig a kancellár alapvetően két témát érint a hivatalos nyelvről beszélve. Egyrészt úgy néznek a nyelvre, mint a politikai, jogi kommunikáció eszközére, amivel kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy teljesíti-e egy nyelv a kommunikáció sikerességének előfeltételeit. Ez ugyanakkor azt is elárulja, hogy mindkettőjük

³⁵² MARCZALI, 1888, 385.

³⁵³ SOÓS, 2005, 263.

³⁵⁴ MARCZALI, 1888, 389.

³⁵⁵ Uo., 387.

³⁵⁶ Uo., 389.

³⁵⁷ Uo., 390.

nyelvelfogása instrumentális, azaz úgy tekintenek rá, mint a gondolatok kifejezőeszközére.³⁵⁸ II. József a németben látja a sikeresség biztosítóját, míg Esterházy alkalmasabbnak véli a latint és a magyart. Másrészt fontos problémaként jelenik meg a nyelvet beszélők illetve nem beszélők politikai helyzetének, hatalomhoz való viszonyának megváltozása a rendelet bevezetése után. Esterházy úgy látja, hogy a német bevezetésével eddig feladatuknak megfelelő hivatalnokokat kellene elbocsátani, míg a király szerint a német nyelv még a birodalmi tisztségek előtt is megnyitná a kaput a magyarországi tisztviselők számára. Innen látszik – és ezt a későbbi elemzések is bizonyítani fogják –, hogy II. József mindig birodalomban, a rendelete ellen fellépők mindig Magyarországon gondolkodnak, ami miatt az előző levélváltás is olyan, mintha elbeszélnének egymás mellett a jogszabályon vitázó politikusok.

A nyelvről való beszéd leírhatónak tűnik tehát a politikai, jogi kommunikációs sikeressége és sikertelensége, valamint a nyelv mint a *politikai integráció* (sokan és egyre többen kapnak esélyt használata által, hogy részt vegyenek a politikai kommunikációban) és *dezintegráció* (a nyelv hivatalosan való elismerése kirekesztő hatású) ellentétpárjainak segítségével, még akkor is ha a különböző érvrendszerek között nagy különbségek lehetnek. Az persze már az előbbi levélváltásból is látszik, hogy – a politikai szimbólumok működésének logikája szerint – ha az egyik politikai közösség, jelen esetben az udvar, az egyik nyelvet a sikeres politikai kommunikációra alkalmasnak találja, ugyanígy a birodalom politikai, közigazgatási egységesítésére is, a másik politikai közösség éppen amellet kezd el érvelni, hogy ugyanez a nyelv sikertelen lenne bizonyos kommunikációs helyzetekben, és a nyelvet nem beszélők elől elzárná a boldogulás, a politikai érdekérvényesítés, a jogi aktusokban való megszólalás útját. Ebben az esetben természetesen – még ha úgy is tűnik, hogy egy témáról beszélnek a vitázó felek – nagy eltérés lehet a sikeresség és az integritás megítélésében.

Kérdés, hogy ebbe az előző levélváltás alapján megalkotott egyszerűsítő sémába beilleszthető-e a magyar nyelv. Bizony elég nehezen, amennyiben tudjuk, hogy politika és jog nyelve évszázadok óta a latin Magyarországon, így inkább ez az, amire a politikai kommunikáció sikerességét hangoztatva hivatkozni lehet. Ugyanígy az ország integritásának megerősítésére is inkább alkalmasnak tűnhet egy nemzetek feletti, a magyarul nem beszélő nemzetiségi nemeseknek is „esélyegyenlőséget” biztosító latin. Nem véletlen, hogy elsősorban ezt támogatják a nyelvrendelettől megriadt vármegyék felirataikban.³⁵⁹ A magyar nyelv azonban az 1790-es évek nemesi törekvéseinek legfontosabb programjaiban nagyon is előkelő helyet kap,

³⁵⁸ „József nemcsak nem látta, de nem is láthatta előre a következtetéseket, mert az ő szeme, mint még kortársaié sem, nem volt kifejlődve arra, hogy nyelv és nemzetiség végzetes összefüggéseit a valósághoz képest észre vegye”, SZEKFÜ, 1926, 9.

³⁵⁹ SOÓS, 295-296.

sőt néhány ez időben írt szövegből úgy tűnik, a magyar hivatalossá tétele lenne a legmegfelelőbb garancia a nemesség amúgy is korlátozott hatalmának megőrzésére, illetve a legjobb megoldás az XVIII. század végére felgyülemlett sérelmek orvoslására.

A nyelvrendelet leiratának II. Józseffel ellentétben a vármegyék különleges jelentőséget tulajdonítanak, sőt az „embert próbáló idők” toposzait kezdik el alkalmazni vele kapcsolatban. A rendelet szövegét „fájdalommal”, „aggódással” olvassák, „félelem szállja meg lelküket”.³⁶⁰ „Amennyiben ugyanis a rendelet végrehajtására kerülne, az nagy veszélyeket jelentene a magyar nemzetre, azon túl, hogy nagy zűrzavart fog előidézni mind a közigazgatásban, mind pedig a törvénykezésben”³⁶¹ Szepes vármegye egyenesen törvénytelennek ítéli meg az uralkodónak azt a lépését, amellyel a szokásokat kívánja megváltoztatni, azaz a folytonos, legalizáló erőként is funkcionáló időt akarja kizökkenteni természetes folyamából. Ellentmond ezzel saját magának, hiszen trónra lépésekor fogadalmat tett az ország szokásainak megtartására, de ellentmond elődeinek is, akik tiszteletben tartották nem csak az írott törvényeket, de az íratlan szabályokat is. Ezzel – vélik az északi vármegyék – a király saját legitimitását is megrendíti. A „megbontott szerződés”, a „kizökkent idő”, vagyis a bizonytalanság arra ösztönzi a rendeket, hogy az uralkodóval szembeni politikai közösségként lépjenek fel a német nyelv bevezetése ellen. Ez a politikai közösség koherenciájának megerősödését is maga után vonja; Bihar vármegye például több vármegyével kezd levelezésbe a leirat hatására (pl. Békés, Arad, Máramaros).³⁶² Hogy céljaikat elérjék, mindenek előtt azt kell bizonyítaniuk, hogy a német a politikai, jogi kommunikáció eszközeként sem használható megfelelően, sem a politikai integráció megerősítésére nem alkalmas.

„A törvényes latin (»lingua legalis«) »kiírtásával« alig akad majd az utódok közül bárki a hazában, aki a hosszú évszázadok alatt megalkotott honi törvényeket megértené” – állítják a zalaiak és a borsodiak.³⁶³ A jogszabályok autentikusságának megőrzése általában a nyelvek alkalmasságának próbaköveként jelenik meg a leírásokban. A latinnak ebben behozhatatlan előnye van, hiszen a szokás legitimálja használatát. Ugyanígy az armálisok, a birtokperek anyagai is latinul íródtak,³⁶⁴ és az országban élő különböző népek a hivatalos ügyeik intézésekor is ezt a nyelvet használják. A külfölddel való érintkezés sem okoz problémát az univerzális nyelvvel,³⁶⁵ sőt „a magyar nemzet ezen a nyelven ismerte meg a bölcséleti tudományokat, a

³⁶⁰ Uo., 272.

³⁶¹ Uo., 273.

³⁶² Uo., 275.

³⁶³ Uo., 274.

³⁶⁴ Uo., 289.

³⁶⁵ Uo., 287.

művészeteket, a literatúrát, a teológiát, a történelmet, de a természettudományokat is, – mondhatni – ezen pallérozódott ki”.³⁶⁶

Röviden: a latin mindenre alkalmas volt eddig, és lesz ezután is. Kérdés, hogyan lehet érvelni a latin nyelv mellett, mint az ország integritásának megerősítője mellett. Ez a funkciója az „atyai nyelv”-nek leginkább úgy jut kifejezésre, hogy a németet állítják alkalmatlannak erre a feladatra, mindenekelőtt azzal, hogy ezt kevesen beszélik az országban.³⁶⁷ A német bevezetésével a nyelvet nem beszélő hivatalnokokat el kellene távolítani. Helyettük hozzá nem értő idegeneket kéne fontos pozíciókba juttatni. Ebből a gondolatmenetből egyenesen következik a magyar nemesek állástalansága, így egzisztenciális nehézségeik is,³⁶⁸ továbbá az az „alkotmányjogi probléma, hogy hogyan lehet biztosítani a nemesek hivatalviselési jogát”.³⁶⁹ A német így nem hogy egységesítő lenne, de még azok elől is elzárná a felemelkedés útját, akik érdemesek lennének arra, hogy fontos pozíciót töltsenek be Magyarország közigazgatásában.

A magyar nyelvet II. József nem tartotta elég műveltnek ahhoz, hogy a politikai, jogi kommunikációban sikeres legyen. Ezzel szemben is sok ellenvélemény fogalmazódik meg a vármegyék felirataiban, nem feltétlenül a politika vagy jog köréből hozva példát. A máramarosiak például azzal bizonyítják a magyar fejlettségét, hogy az alkalmas a szépliteratúra művelésére is. Szepes vármegye pedig úgy véli: „a magyar minden nehézség nélkül alkalmazható lenne a törvényeinkben: már addig is sok helyen volt annak nyelve, mindenféle jogi terminust ki lehet fejezni vele”.³⁷⁰ Úgy tűnik, a latin melletti legfontosabb érv, az *usus*, a szokás, itt is felhasználható. A Bihar vármegyei Beöthy János véleménye szerint:

a deák nyelv volt az, melyen valamint az törvényeink ki szabattak, ugy az ország dolgai is, – jelen való időig kormányoztattak, noha a tanácskozásokban s egyéb publiciumoknak folytatásában nem csak a vármegyéknek, de az országnak gyűlésében is mindenk magyar nyelven folytanak.³⁷¹

A magyar nyelvet, hasonlóan a latinhoz, szintén sokan beszélik az országban,³⁷² így hivatalossá tétele semmiképpen sem lenne olyan kirekesztő, mint a németé. Azokkal a nemzetiségiekkel pedig, akik nem tudnak magyarul – Trencsén vármegye felirata szerint – nem kell foglalkozni, mivel nem nemesként úgysem szólhatnak bele az ország közigazgatásába. Esztergom vármegye már azt a később nagy karriert befutó gondolatot is felveti, az „egységes

³⁶⁶ Uo., 288.

³⁶⁷ Uo., 283–284.

³⁶⁸ Uo., 282.

³⁶⁹ Uo., 283.

³⁷⁰ Uo., 292.

³⁷¹ MARCZALI, 1888, 528–529.

³⁷² SOÓS, 292.

ország” szimbólumrendszerén belül, hogy a magyart a nemzetiségek között is el kellene terjeszteni.³⁷³

A magyar nyelv – összefoglalva az eddigieket – beilleszthető a sikeres-sikertelen, integráló-dezintegráló kategóriák által határolt rendszerbe, hiszen alkalmasságát ugyanazokkal az érvekkel próbálják meg igazolni, mint amivel a latin mellett szóltak, vagy amivel II. József indokolta a német bevezetését. Hasonló argumentumokkal próbálják indokolni a „tudós hazafiság” eszköztárát használó szerzők a nemzeti nyelv előnyben részesítését az 1790-es években.³⁷⁴ Ekkor jelennek meg ugyanis azok a népszerű röpiratok, amelyek összesítve tartalmazzák mindazokat a nézeteket, amelyek a nyelvrendelettel kapcsolatban megjelentek a feliratokban.

Találhatók mégis olyan megnyilatkozások, amelyek nem eszerint a séma szerint beszélnek a magyar nyelvről. Ezek ugyan szintén a politikai kommunikáció sikerességéről, sikertelenségéről és a nyelvhasználók politikához való hozzáféréséről beszélnek, de az értékek előjelét megfordítják. Itt az lesz a fontos, hogy a kommunikáció sikertelen legyen, hogy minél kevesebben vegyenek részt a politikában. Decsy Sámuel például a Magyarországon hivatali állásban lévő idegenekkel kapcsolatban jegyzi meg:

[e]gyedül nyelvünknek közönségesé tételében találhatunk egy keves menedék-helyet. Hogyha minden polgári és törvényes székekbe bé-iktathatnók azt, ha mind kerengő úton-is, de tsak ugyan el-érhetnének végünket. Mihelyt ezt végbe-vihettyük, mingyárt [...] el-távoznánk tőlünk kenyerünkön élő idegenek.³⁷⁵

A magyar nyelv hivatalossá tételével tehát a magyar nemesség magához ragadná a kezdeményezést, válaszára kényszerítve az idegen tisztségviselőket, hogy vagy eltávoznak az országból, vagy a nyelvet megtanulva nagyobb jóindulattal viseltetnek a magyarok iránt. Ebben a szemléletben alapvető előfeltevés az, hogy a tanult nyelvvel együtt a nyelvet beszélő nemzet erkölcséből is részesül a tanuló. Így, a politikai kommunikációból kizárva bizonyos elemeket, egyben azokat hasonulásra készítette erősödne meg – kizárva beolvasztva – a magyar nemesi politikai közösség.

Ugyanitt idézhetnénk Aranka Györgytől is, aki úgy véli, hogy a minden történeti szöveget magyar nyelven kell kiadni, hogy azokat a rosszindulatú idegenek ne használhassák a magyarok ellen:

Igen ís minden Laístromok, minden Inventariumok, a mínt nevezík, sőt a’ fizetett Tudos Társaságnak minden munkái, és könyveíís [...] tiszta Magyarul, és tsupán tsak Magyarul légyenek, és külömben

³⁷³ Uo., 292–293.

³⁷⁴ DEBRECZENI, 2001, 487–501.

³⁷⁵ DECSY, 1790, 242.

semmi képpen nem. Ílyen tisztán, és röviden meg mondom az okát ís. Most ugyan mitsoda Lélekkel tehetném én hazám eleibe ezt a' kérést? Atyamfiai Nemes Magyarok! Adjátok az én kezemben minden Diplomáitok, ok Leveleitek, és minden betsesebb, 's hasznosabb Irásaitokat, Ímé olyan okkal kérem hogy rendíbe szedem őket, [...] hogy valami haszonra vagy Tudományra való vagyion benne a' mikor tétzik könnyen meg találhatja benne akár mely idegen Nemzetbeli ember; tsak Ti, és a' Ti Özvegyeitek, és Árváitok nem vehetik hasznát ha réájok szorulnak!³⁷⁶

A magyar nyelv hivatalossá tétele – mint a legfontosabb alkotmányos garancia – Aranka György programjában is elsőrendű szerepet játszik az 1790-es évek elején. A Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknoka *Rajzolatában* úgy véli:

[v]alameddig az igazgató, törvénytevő s tudományi, tanító, olvasó és író nyelv nem nemzeti, mindaddig egy választó kárpit vagyion a nemzetnek közepette felhúzza [az idegen nyelveken is beszélők és a csak magyarul tudók között].³⁷⁷

Ám a magyar államnyelv Erdélyben – ugyanúgy, ahogy Magyarországon – nem tűnhetett fel mindenki számára egyértelműen pozitívként,³⁷⁸ lévén, hogy az országgyűlésen is részt vevő szász követek nemzeti nyelve nem a magyar, hanem a német volt. Valószínűleg éppen emiatt az *Újabb elmékedésekben* Aranka konkrétan fogalmaz:

az egész országba a *magyarok között* minden alsó és felső székeken, mind törvényes, mind igazgatást illető minden dolgok, kamarán, bányákon, postákon, harmincadokon közönségesen és minden kifogás nélkül egyedül magyar nyelven folyjanak. [Kiemelés tőlem: D. P.]³⁷⁹

Itt már csak a magyar és székely területeken váltaná magyarra a közigazgatás nyelvét, a szászokat ebbe a leírásba nem lehet beleérteni. A hivatalos nyelvről alkotott törvényjavaslat, a később 1791. évi XXXI. törvénycikként szentesített artikulusz is ezt a szűkebb körű értelmezést követi, kimondva: „[a] magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön.”³⁸⁰

A magyar nyelv az 1790-es évek erdélyi diétáin nagy támogatásra számíthatott, hiszen már az első országgyűlés legelső ülésén eldöntik az egybegyűlt rendek, hogy a jegyzőkönyvet magyar nyelven is ki fogják adni: „[e]zaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy Hazánk' és Nemzetünk' ditsösségére, más Nemzeteknek-is helyes példáját követvén, ezen közönséges

³⁷⁶ ARANKA György, *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza a' XI-dik Czikkely héjjával*, in DÁVID-BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 60–61.

³⁷⁷ Uo., 95. Aranka próbálkozik is létrehozni egy magyar *Tiszti szójegyzéket*, amely az igazságszolgáltatásban használt legfontosabb szavakat magyarázná, l. ÉDER, 1978, 260–263.

³⁷⁸ Magyarországon a szlovák anyanyelvű követek tiltakoznak a magyar államnyelv bevezetése ellen.

³⁷⁹ JANCsó, 1955, 110; ENYEDI-UGRIN, 1988, 78–79.

³⁸⁰ Erdélyi törvények, 1900, 529. Hasonló törvénycikk születik a magyarországi országgyűlésen, 1790. évi XVI. törvénycikk, Magyar törvénytár, 1901, 163.

Gyűlésnek folyamatjáról kikelendő Jegyző-Könyv Hazai Magyar-nyelven irattassék.”³⁸¹ Meg is bíznak egy bizottságot azzal, hogy sajtó alá rendezze a kérdéses iratokat, amely bizottságnak Aranka György is tagja lesz. Ráadásul az uralkodónak 1790. november 2-i rendeletét is lehetett a jogszabály betűjétől elvonatkoztatva és inkább a jogszabály „szellemére” figyelve úgy értelmezni, hogy II. Lipót is lelkes híve a magyar nyelvnek és annak kiművelésének. Aranka is hivatkozik erre, mint olyan dokumentumra, ami a fejedelem intencióját tartalmazza:

mostani felséges uralkodónk is nemzeti nyelvünknek az elsőséget megengedni láttatik, midőn [...] így parancsol: [...] azokon a helyeken, ahol több nyelvekkel élnek, mint *fő nemzeti nyelvre*, a *magyar nyelvre*, és a deák nyelv tanulása segítségére éppen *csak ez a nemzeti nyelv fordíttassék*. [kiemelés az eredetiben]³⁸²

Ezeket a biztató előjeleket erősíteni látszik, hogy az országgyűlés támogatásával adják ki Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító magyar nyelvmesterét* is. Erre fordítják azt az 1500 forintot, amit Natorp Vilhelm ajánlott fel a rendeknek nyelvművelési célokra hazafiúsításáért cserébe. Gyarmathi grammatikája ráadásul az egyik legtökéletesebb nyelvnek tartja a magyart, kényszeredett igyekezettel törekedve arra, hogy bebizonyítsa megállapítását, mely szerint: „az Europai Nyelvek közt, a’ Magyar Nyelv legközelebb járul, egy [...] nagy tökéletességű képzelt Nyelvhez”.³⁸³ A magyar ugyanis majdnem teljesen megfelel a könnyen tanulhatóság, a törvényekhez való ragaszkodás és a minél kevesebb nyelvtani szabály: conjugatio és declinatio (Gyarmathinál „foglalás” és „hajtogatás”) hármas elvének. Tagadja, hogy a magyarban egymástól nagyon különböző dialektusok lennének,³⁸⁴ hogy ezzel is az egységes, tökéleteshez közel álló nyelv tételét támassza alá, aminek gazdagságára azzal hoz példát, hogy több mint 1500 ragozott alakját sorolja fel a „szolga” szónak.

Több kortárs szerint azonban mégiscsak az lenne a nyelv karrierének csúcsa, ha a jog és a politika is ezt az eszközt használná kommunikációiban. Az erdélyi polgári jog legfontosabb iratai, az *Approbata* és a *Compillata Constitutiok* ugyan magyar nyelvű törvényeket foglalnak össze,³⁸⁵ Balia Sámuel Erdély közjogi helyzetéről szóló *Erdély Ország’ közönséges nemzeti törvényeinek első része* című, a korábbiakban már említett kiadvány mégsem elégedett. A könyv írója, Balia elnézést kér a nyomtatás hibáiért, amelyek szerinte azért kerültek bele munkájába, mert „a’ Magyar Beszéd’ és Irás’ törvényei [...] egy formába még nem allittattak-

³⁸¹ Orsz. jegyz., 1790/91, I. ülés (december 21.), 1–31, 31.

³⁸² JANCsó, 1955, 96., ENYEDI–UGRIN, 1988, 50.

³⁸³ GYARMATHI, 1794, VII.

³⁸⁴ Uo., 374.

³⁸⁵

meg”.³⁸⁶ Aranka György is hasonló okok miatt tartja fontosnak a magyar nyelv művelését, hogy le lehessen írni magyar nyelven, egyértelműen, hiba nélkül a nemesek privilégiumait. Emiatt nem ért egyet a Kéziratkiadó Társaság tanácsának tagjaival, akik úgy látták – mivel a német és a latin szintén „közönséges” nyelv a hazában –, hogy a történetírók munkáit eredeti nyelven kell kiadni.³⁸⁷

A nemzetiségek

A magyar nyelv presztizsének megnövekedését legjobban az mutatja, hogy a róla írók általában alkalmasnak tartják arra is, hogy a különböző nemzetiségekre tagolódó országot egységesítse. Az a gondolat, hogy Magyarországot egyetlen nyelv égisze alatt lehetne egyneművé tenni, Bessenyeitől fogva,³⁸⁸ Báróczin³⁸⁹ át sokaknál megjelenik. Arankától is lehet bőségesen példát hozni erre az elképzelésre, például az *Újabb elmélkedések* érzékletes hasonlatát:

Akik távol vannak egymástól, ámbár azon egy nyelven beszélnek is, sőt még akik azon egy hazában laknak is, ha egyik a másik gondolatját nem tudhatják, mindkét rendbéliük egymásra nézve süketek is, némák is. Ez a sorsok bizonyosan egy különböző nemzetekből és nyelvekből álló haza lakosainak, míg egy nyelv köztük közönségessé nem tétetik.

Hogy ezt az egyesítő szándékot Arankánál a Nyelvmívelő Társaság működése során mindig figyelembe vette, arra példa lehet, hogy 1806-ban, a *Hazai Tudósítások* kérdésére írt válasza is hasonlóképpen hangzik: „a haza és magyar nemzet kebelében sok más nyelvű nemzetek is lévén, a magyar nyelv mint fő, mindenek között közönségesbé legyen.”³⁹⁰

Az 1790-es években, amikor a nemzetiségi kérdést nem nemzeti, hanem rendi keretek között kezelték, nem tűnt egyértelműen illuzórikusnak a soknyelvű ország egységesítése a magyar nyelv eszközével. Az 1794-es diétán például éppen a nyelvéhez mindig ragaszkodó szász nemzet gyakorol értékes gesztust ezzel kapcsolatban. Éppen Gyarmathi elkészült grammatikáját osztják szét a vármegyék és székely székek képviselői között, amikor „[a] Szász Nemzet Követtjei jelentvén, hogy azon Magyar Grammaticára leg nagyobb szükségek vólna”,³⁹¹ elkéri

³⁸⁶ BALIA, 1791, o. n.

³⁸⁷ L. a dolgozat 58. oldalán található idézetet.

³⁸⁸ „[A] köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk”, BESSENYEI, 2007, 469–492.

³⁸⁹ „[M]iért ne lehetne hát ellenben azt remélni, hogy azokat az előszámlált nemzeteket, meggyőző fontos okokkal kapacitálván következő hasznokról, ne fogadnák el a magyar nyelvet, és önként ne tennék ezt az egynehány esztendeig tartó áldozatot [!], egy olyan hazának, melynek kebelében, más nemzetekhez képest oly boldogan élnek”, BÁRÓCZI, 1984, 36.

³⁹⁰ ARANKA György, *Arra a kérdésre mely a Hazai Tudósítások által az 1806-ban a 38-dik tudósításban kihirdettetett, rövid vélekedés*, in JANCSÓ, 1955, 336.

³⁹¹ Orsz. jegyz., 1794/95, XVI. ülés (1794. december 19.), 115–119, 118.

a megyéktől az *Okoskodva tanító magyar nyelvmestert*. A vármegyék pedig át is adják saját példányaikat.

Más nemzetiségeket is lehet azonban említeni, akik éppen az 1790-es országgyűlésen próbálnak rendi kiváltságokat szerezni. Egyikük a románság, amelyik létszámban ekkor már meghaladta a három bevett nemzet összlétszámát, amelyik a *Supplex Libellus Valachorum*ként ismert beadvánnyal fordul az erdélyi rendekhez privilégiumokat követelve. A másik pedig a kereskedelessel foglalkozó örmény települések, Szamosújvár és Ebesfalva, akik a haza eddigi hű szolgálatáért cserébe kérik felvételüket a szabad királyi városok közé.³⁹²

A *Supplex* elutasítása után a románság ügye az országgyűlésről a tanügyi bizottság elé kerül két témára szűkítve a beadvány által felvetett problémákat, egyik a görögkeleti katolikus papok ellátásának, másik a román nép kiművelésének problémája. Ez utóbbi kérdésben is nagy hangsúlyt kap a magyar nyelv, hiszen a Fangh István kanonok javaslata előnyben részesíti a magyarul tanuló román papokat.³⁹³

Hogy az örmény városok elhelyezhetők a fennálló rendi keretek között, azt Arankának az 1791. év krónikájáról írt szövege is bizonyítja, ahol örömmel köszönti Szamosújvár és Ebesfalva csatlakozását a magyar szabad királyi városokhoz:

[e]zen a' gyűlésen a' Magyar Nemzet az eddig kebelébe lévő, és kereskedéssel élt Szorgalmatos Örmény jövevény Nemzetet annak kérésére maga kebelébe és Nemzetibe vevé, és ez által egyszeribe a' Magyar Nemzetet egy néhány ezer Lélekkel 's az Országot két szép Magyar várossal meg erősíté.

Az országgyűlés azonban – ahhoz, hogy a magyarságba beolvassza az örmény városokat – feltételekhez köti az Szamosújvár és Ebesfalva privilégiumait. Ilyenek például azok a kikötések, amelyek szerint az örmény követeknek magyarul kell beszélniük a közjót illető dolgokban, valamint hogy a kereskedővárosok kötelesek magyar iskolát felállítani.³⁹⁴

Történnek tehát próbálkozások a legnagyobb rendi fórumon is azirányban, hogy a magyar nyelvet a soknemzetiségű ország minden nemzetével és etnikai csoportjával elfogadtassák. Így Aranka, még ha ma már túlzottan naivnak, idealistának tűnik is ez az álláspont, valóban láthatott reális esélyt arra, hogy egy nyelv égisze alatt lehet majd egyesíteni a szétagolt országot, hogy a magyar nyelv hivatalossá válik rövid időn belül. Erősíthető ez a megállapítás azzal, ha újra felhívjuk a figyelmet arra, hogy az *Approbata* és *Compillata Constitutiok* magyar nyelven íródtak, így az erdélyi jogrendszerben a magyar nyelvűség nagy hagyományokkal rendelkezik a

³⁹² L. erről a dolgozat 34–35. oldalán.

³⁹³ A bizottság munkálataival kapcsolatban l. TRÓCSÁNYI, 1978, 28–45.

³⁹⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, XCII. ülés (1791. július 29.), 610–618, 611–612 maga a beadvány uo., LXXXVIII. ülés (1791. július 26.), 587–594, 589.

XVIII. század végén (ez az állítás még akkor is igaz, ha az említett törvénykönyvek inkább latin szakszavakkal telezsúfolt magyar nyelven keletkeztek, nem „tisztán” magyarul).

A magyar nyelv hivatalossá emelését és elterjesztését a nemzetiségek között ráadásul az a tény is erősíti, hogy a legfontosabb tisztségviselők általában használták vagy legalább ismerték a magyar nyelvet. Csetri Elek felmérése szerint a gubernium munkatársai közül 1789-ben két titkár kivételével mindenki beszéli a magyar nyelvet.³⁹⁵ Ez a szám azért is lehet érdekes, mivel ebben az időszakban a németet (a nyelvrendelet után!) a gubernium hatvannégy tisztviselőjéből csak ötvenheten beszélik. Az 1799-es adatok szerint a magyart szintén több mint a gubernium tagjainak 90%-a ismeri, mégha arányuk romlott is valamelyest tíz év alatt.³⁹⁶ A legfontosabb közigazgatási fórumon is megvolt tehát a lehetőség, hogy az ügyeket magyar nyelven tárgyalhassák.

Optimista lelkesedéssel fogadhatta a Nyelvmívelő Társaság titoknoka azokat a leveleket, cikkeket, amelyeket a szászok írtak magyar nyelven. Ilyen pozitív gesztus volt Josef Karl Eder magyar Erdély-tankönyve³⁹⁷ vagy Michael Froniusnak az *Orpheus*ban megjelent leírása a brassai vademberről,³⁹⁸ illetve a szász értelmiségieknek a társasághoz írt levelei.³⁹⁹

A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat

A Rajzolatokat így indítja Aranka György:

Anyahazánk, nemes Magyarország több jeles országos végzései és szerzései között kettőt szerzett olyat, mely mindenik első tekintettel egy kissé csudálatosnak látszhatik: az egyik az, hogy a magyar magyar ruhában járjon, a másik az, hogy ugyan a magyaroknak Magyar Nyelvmívelő Társaságot állított fel.⁴⁰⁰

Valóban, Magyarországon az erdélyi diéta megindulásáig már megtárgyalták a magyar államnyelv és a felállítandó tudós társaság ügyét. A nyelvművelésben a Magyarországhoz hasonló társaság felállítása – Aranka szerint – nem csak a példakövetés, hanem kényszer is, mivel a magyar nyelv fejlesztése a két ország közös ügye, amelyhez ha Erdély nem csatlakozik

nétalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne.⁴⁰¹

³⁹⁵ CSETRI E., 2006b, 112.

³⁹⁶ Uo., 114.

³⁹⁷ EDER, 1796.

³⁹⁸ FRONIUS, 2001.

³⁹⁹ L. erről a 90-91. oldalon.

⁴⁰⁰ JANCsó, 1955, 93; ENYEDI-UGRIN, 43.

⁴⁰¹ JANCsó, 1955, 94; ENYEDI-UGRIN, 1988, 46.

Ezek után nem meglepő, hogy a majdan felálló Erdélyi Nyelvmívelő Társaságot a magyarországi tudós társaság fiútársaságának nevezi. Annál különösebb az, hogy később, 1798-ban már a Nyelvmívelő Társaság működése során, Bánffy György előülőnek azt írja, korai lenne Magyarországon egy „fiók” társaság felállítása. Ezt azzal indokolja, hogy amíg nem született törvény az erdélyi intézményről, addig „inkább irigységet mint hasznot szerző Organizationnak még most nintsen helye”.⁴⁰² Az idézetben figyelemre méltó, hogy a korábbi, az 1790-es évek legelejéről származó szövegekben Erdély mint Magyarország része jelenik meg, így a Révai-féle akadémiának a Nyelvmívelő Társaság csupán a nagyobb intézménytől függő fiútársasága. A Bánffynak írt levélben ez a viszony megfordul. Itt a hierarchia élén már az intézményesülésben magasabb szinten járó nyelvmívelők állnak, akik próbálnak a másik magyar haza felé nyitni.⁴⁰³ Aranka azonban ekkor már elzárkózik a korábban közös problémaként kezelt nyelvművelés ilyen típusú megszervezésétől.

Úgy tűnik a magyar-erdélyi közös nyelvfejlesztés nem olyan állandó gondolata Arankának, mint a magyar nyelv országszerte történő elterjesztése. A bevezetésben említett, 1793-ban keletkezett forrásban szintén különválasztja az anyahazában és az Erdélyben folyó törekvéseket.⁴⁰⁴ Még ha Magyarországon nem is valósult meg Révai plánja, Aranka szerint azért Erdélyben még felállhat egy attól különböző kisebb intézmény, hiszen két külön országról van szó. Ez azonban 1790-ben még nem volt teljesen egyértelmű, hiszen ekkor zajlottak a két ország uniójával kapcsolatos viták az országgyűlésen, amelyek azután eredmény nélkül záródnak.

Ez lehetett talán az egyik oka annak, hogy Aranka szakít a magyar-erdélyi közös nyelvműveléssel, még akkor is, ha a meginduló társaság céljai között szerepel, hogy a magyar grammatika létrehozásában „a két hazabéli némely különbségekre nézve az egyeztetés” szükséges.⁴⁰⁵ A változást jól mutatja, hogy Aranka első rajzolatában még a legfontosabb célkitűzésként szerepel a magyar és erdélyi nyelv egységesítése, később ez azonban mellékessé válik.

⁴⁰² Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. május 24, ENYEDI, 1989a, 92.

⁴⁰³ A társaság magyarországi orientációjával kapcsolatban l. ifj. Teleki Domokos jelentését, JANCSCSÓ, 1955, 223–225.

⁴⁰⁴ L. erről a dolgozat 5. oldalán található idézetet.

⁴⁰⁵ JANCSCSÓ, 1955, 132.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése

A Nyelvmívelő Társaság történetének leírásakor mindig fontos szerepet kap, hogy milyen volt ennek az intézménynek a szervezeti felépítése, kik közül kerültek ki tagjai és vezetői, hogyan zajlottak az ülések, hogyan tartották a kapcsolatot a nem Marosvásárhelyen lévő társakkal. Nem léphet ki ebből a hagyományból ez a fejezet sem, hiszen a társaság történetét, tudományos céljait alapvetően befolyásolják annak tagjai és felépítése. Ennek a fejezetnek mindenek előtt a legfontosabb források újraolvasása a célja a már felvázolt elsődleges kontextus figyelembevételével. Ezért vizsgálja az Aranka-levelezést, majd az intézmény jegyzőkönyveit, végül megpróbál választ adni arra a szakirodalom által is kiemelten kezelt kérdésre, hogy miért fejezte be működését az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság.

*Levelezés*⁴⁰⁶

Az Aranka-levelezést Jancsó Elemér problémafelvető tanulmánya⁴⁰⁷ óta elsőrendű forrásként emlegetik a Nyelvmívelő Társasággal foglalkozó irodalomtörténészek. A levelezőtársakkal létesített kapcsolatok minőségét újravizsgálva egyrészt megkérdőjelezhetővé válik az Aranka-levelezéshez fűződő néhány rögzült megállapítás, másrészt az eddig nem preferált kapcsolatokra való reflektálással a társaság tudományszervező tevékenységére szélesebb rálátás nyílhat. Ennek a kettős célnak a figyelembevételével hosszabban elidőzők majd egy-két, a levelezés szempontjából fontosabb kérdésnél.

A szakirodalom, és elsősorban a társaság történetével foglalkozók számára nélkülözhetetlen Jancsó Elemér-tanulmány,⁴⁰⁸ de az Aranka-levelezést tárgyaló dolgozatok legtöbbje⁴⁰⁹ szintén, főleg a nyelvmívelők magyarországi kapcsolatait tárgyalják részletesen; hozzáteszem, bizonyos szempontból érthető módon, hiszen Kazinczyról vagy Batsányiról könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre, míg például Lajos Elek vicekirálybíróról szinte semmit sem tudunk. Nem véletlen hát, hogy a Nyelvmívelő Társaságról olyan „felemás” kép alakulhatott ki a vele foglalkozó szakirodalomban, amelynek megváltoztatására az újabb időkben nemegyszer szerencsés próbálkozások születtek.⁴¹⁰

A sokszor emlegetett magyarországi kapcsolatok túlhangsúlyozására jó példát találhatunk, ha megvizsgáljuk az eddig kiadásban megjelent levelek sorát. Ezek a szövegközlések sokszor

⁴⁰⁶ A magyar felvilágosodás korának levél-elméletéhez l. MEZEI, 1994, különösen 5–13; valamint LABÁDI, 2008, különösen 20–34.

⁴⁰⁷ JANCÓS, 1947.

⁴⁰⁸ JANCÓS, 1955, 5-78.

⁴⁰⁹ Az Aranka-levelezéssel főleg ENYEDI Sándor foglalkozott számtalan szövegközlő tanulmánya előszavában, valamint újabban KIRÁLY, 2003, 137-150, valamint KIRÁLY, 2006, 352-370.

⁴¹⁰ PL., KIRÁLY, 2007.

nem a Nyelvmívelő Társaságot tekintik elsődleges témájuknak, hanem inkább a magyarországi levelezőpartner széleskörű ismeretségére hívják fel a figyelmet, vagy annak munkásságát, életművét próbálják árnyalni a kiadott iratok segítségével. Így kaphatunk értékes információkat az intézmény történetével kapcsolatban például a Kazinczy-levelezésből vagy a Ráday Gedeonnal foglalkozó Ladányi Sándor szövegközléséből.⁴¹¹ A „felemás” képen a ’80-as, ’90-es években szinte évente publikáló Enyedi Sándor levélkiadásai sem változtattak igazán, mivel ő is főleg a magyarországi kapcsolatokat preferálta. Nem véletlen, hogy a kiadott levelek több mint 50 százaléka magyarországi kapcsolatokat mutat az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság munkásságának aktív időszakában (1794–1801). Szintén feltűnően sok iratot számlál (a korpusz nagyjából 15 százalékát) az a csoport, amelyik a Bécsből és Bécsbe induló illetve a peregrinus diákokhoz és kísérőikhez vagy azok által írt missziliseket tartalmazza, míg az Erdélyen belül folytatott levelezésre mindössze a kiadott mennyiség körülbelül 30 százaléka jut, amiből a Székelyfölddel és Szászfölddel fenntartott kapcsolatot összesen a kiadásra került levelek elenyészően kevés, körülbelül 5 százaléka bizonyítja.

Ha elemezzük a többször emlegetett és fontosságukat túlbecsült magyarországi kapcsolatokat, azt vehetjük észre, hogy például a Kazinczy-levelezésből a Nyelvmívelő Társaság aktív működésének idejére csupán egy, a Batsányi-levelezésből pedig egyetlen egy levél sem jut; úgy tűnik tehát, Aranka még a jakobinus-per előtt leszámolt a *Magyar Museum* korábbi kiadóihoz fűződő barátságával.⁴¹²

Kazinczytól kétségkívül sokat meríthetett tudományszervezési törekvéseihez Aranka – mint ahogy arra már Jászberényi József is felhívta az irodalomtörténet-írás figyelmét⁴¹³ – a két literátor között azonban végzetes szemléletbeli ellentétek húzódtak. Barátságuk, amit szabadkőművesi mivoltuk is erősít, akkor romlik meg, amikor a Kazinczy által fordított *Messziásra* előfizetőket gyűjtő Aranka nem küldi időben a megrendelők pénzét. A marosvásárhelyi táblabíró igyekszik megnyugtatni levelezőtársát, aki ingerült levélben válaszol neki, azt írva: „És még tsendes vért kívánsz. Ha, ha, ha! Az van! hogy is ne vólna tsendes, mikor a’ Messziásra 13 Praenumeráns van.”⁴¹⁴ „Üzleti vállalkozásának” sikertelensége ráadásul nem az egyetlen momentum, ami haragra gerjesztheti Kazinczyt, hiszen Arankától ekkor kapja meg a Nyelvmívelő Társaságnak az országgyűlésre készült rajzolatát, amiben több olyan nyelvtani hibára hívja fel a figyelmet a későbbi titoknak, amelyekben Kazinczy saját nyelvhasználatára

⁴¹¹ *Kazlev*; LADÁNYI, 1973. Közöl még a Ráday–Aranka levelezésből Enyedi Sándor, ENYEDI, 1981.

⁴¹² Kazinczyval később újra felveszi a kapcsolatot, de a magyarországi literátor már nem úgy tekint Arankára, mint aki művelődési törekvéseinek erdélyi irányítója tudna lenni, vö: KAZINCZY, 1979, 651.

⁴¹³ JÁSZBERÉNYI, 2002. L. ehhez még JÁSZBERÉNYI, 2003, 94–100.

⁴¹⁴ Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmetz, 1791. ápr. 8., *Kazlev*, II, 185–187, 186.

ismer. „Igen, igen jól tselekedted, hogy két engemet illető gántsaidat a' barátság érzése miatt ki nem hagytad. Az egyik az én kezem a' te kezed, a' másik a' vala-t illette.” – írja Marosvásárhelyre 1790. április 8-án, majd bírálja Aranka nyelvújításról vallott óvatos nézeteit; gúnyos szavakkal szól purizmusáról, hozzátéve: „Miattam írhat minden a' hogy akar, de midőn én egészen tolerans vagyok, én is meg kívánom, hogy erántam is minden tolerans légyen”⁴¹⁵

A „vala” segédige használatával kifejezett múltidő és a birtokos személyjelzéssel kapcsolatos nyelvtani probléma hosszú pályát fut be. Szenthe Pál is kifejezi véleményét velük kapcsolatban 1792. augusztus 15-i levelében,⁴¹⁶ sőt Bethlen Elek még gúnyverset is ír a „valához” ragaszkodó Arankáról:

Aranka pediglen erőlködik vala

Aranka pediglen költő nem vala

Ezután a „pengeváltás” után kibékül ugyan a két szabadkőműves néhány levél erejéig, de amikor Kazinczy nem tartja be ígéretét, ami szerint egy tanulmányt küld majd az erdélyi nyelvmívelőknek az ortográfiáról (helyesírásról),⁴¹⁷ Aranka végleg meg akarja szakítani barátságukat.⁴¹⁸ Emiatt azután megritkul, udvariaskodóvá válik levelezésük. A kiadásról és a cenzúráról alkotott nézeteik sem egyeznek, míg Kazinczy megélhetési forrásként is tekint a könyvkiadásra, addig Aranka legfeljebb kellemes időtöltésként kezeli azt; míg előbbi mint a tudományok terjedésének akadályaként (és így a szerkesztők ellenfeleként) értelmezi a cenzúrát, addig másíku olyan intézményt lát benne, ami megakadályozza az esztétikailag és grammatikailag gyenge minőségű könyvek kiadását.

A *Magyar Museum* másik szerkesztőjével sem levelez hosszan a későbbi titoknak, hiszen mindössze nyolc Batsányi levelet ismerünk 1791 januárjától 1793 májusáig. A gyümölcsözőnek induló levelezés megszakadásának ebben az esetben mindenek előtt politikai okai vannak. A radikális nézeteket valló Batsányi kijelentése, mely szerint: „elmúlhatatlan a mi hazánkban is a revolúció, mégpedig mivel az észnek józan világossága előre nem ment, révolution à la Hora et Gloska fog lenni”,⁴¹⁹ egy erdélyi értelmiségi számára nem hangozhatott túl optimistán. Főleg úgy nem, hogy Batsányi ezzel a mondatával Schlözernek az *Anglus és Magyar igazgatásnak*

⁴¹⁵ Uo., 187. A birtokos személyjel és a régmúlt nyelvtani problémái Aranka szövegében: JANCsÓ, 1955, 46, ENYEDI-UGRIN, 1988, 45, 46.

⁴¹⁶ Szenthe Pál levele Aranka Györgyhöz, Mohács, 1792. augusztus 15, OSzK Kézirattár, Fond 1994.

⁴¹⁷ L. erről Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmetz, 1791. szeptember 27., december 29., 1792. március 5., Kazlev, II, 224–225, 224; 233; 250–251, 250.

⁴¹⁸ A levelezésben felmerül egy Batsányinak írt levél, amelyben Kazinczyt a „csalás” vádjával illetik: „Eggyik Barátom tudósít, hogy Bacsányi Úr egy ellenem így 's így panaszkodó Erdélyi levelet mutatott néki”, Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmec, 1792. április 24., Kazlev, II, 259–262, 260. Talán a meg nem írt tanulmányról lehet szó itt.

⁴¹⁹ Batsányi János levele Aranka Györgyhöz, h. n., 1793. február 10., BATSÁNYI, 1956, 286–287, 287.

egyben-vetése ellen írt cikkére is utal.⁴²⁰ Aranka igyekszik csillapítani Batsányi engesztelhetetlen indulatait, amelyektől vezéreltetve a „setétség apostoli”, főleg a klerikusok ellen beszél őszinte megnyilatkozásaiban: „[v]etkezd le azt a vad kívánságot, és ne kívánd győzelmedet azon a hazán kezdeni, melytől ha a rajta tett sebekért borostyánágokat nyernél is, azok majdan csak a tudományos arisztokrataság címerei és a te virtusod ellen megannyi szatírák lennének”.⁴²¹ Erre az intésre reagálva Batsányi kéri Arankát, égesse el a korábban Marosvásárhelyre küldött *Az európai hadakozásokra* írt versét, és egy gúnyos megjegyzéssel számolja fel kettejük barátságát: „Ugyan nem méltóztatnék-e kedves Barátom Uram, mind nékem, mind Európa nagy részének szemeit felnyitni? Mutassa meg, kérem, azt a titkos ösvényt, amelyen az Igazságnak fényes templomába jutván maga, oly vastag homályban, oly mély örvényben látja tévelyegni embertársait!”⁴²² Ezek a mondatok egyrészt bírálják az európai literatúra nagyjait félreértő Arankát, másrészt a „titkos ösvény” és „az Igazságnak fényes temploma” kifejezésekkel annak szabadkőművesi mivoltából is gúnyt űznek.

Hasonlóan kevés előny származik a Nyelvmívelő Társaságra nézve a szintén kiemelten kezelt Révai Miklóssal⁴²³ fenntartott kapcsolatból, lévén, hogy a hozzá írt és tőle érkező levelek sem az 1794-1801 közötti időintervallumba esnek, sőt a kiadott misszilisek nagy hányadát képező Fekete János-levelezés is⁴²⁴ – noha ő pénzzel is támogatja a társaságot, és irodalmi művekkel bővíti annak gyűjteményét – inkább közvetlen hangnemű, főleg irodalomról és magánéletről szóló iratok gyűjteménye. Ha a folyton kiadási nehézségekről beszámoló, de a nyelvmívelőket *A hazai utazással* és Festetics György támogatásának megnyerésével is gazdagító Péteri Takács József írásait,⁴²⁵ a sokra tartott, de annál hiányosabban dokumentált Csokonai-kapcsolatot⁴²⁶, az Édes Gergellyel⁴²⁷ és Kis Jánossal⁴²⁸ váltott irodalmi témájú leveleket és a Kovachich Márton Györggyel történő levélváltásokat⁴²⁹ pozitívan értékelhetjük is az intézmény szempontjából, ezeknek a mennyisége a társaság aktív működésének időszakában

⁴²⁰ SCHLÖZER, 1791, 359.

⁴²¹ Idézi Batsányi János levele Aranka Györgyhöz, h. n., 1793. május 6., BATSÁNYI, 1956, 291–293, 292.

⁴²² Uo.

⁴²³ ENYEDI, 1984a, 736-746. Érdekes, hogy missziliseikben egyetlen szó sem esik a két levelezőtárs „akadémiai próbálkozásairól”.

⁴²⁴ ENYEDI, 1985b; ENYEDI, 1989a; ENYEDI, 1990a; ENYEDI, 1995a.

⁴²⁵ CSÜRY, 1935, 52–54; ENYEDI, 1990b.

⁴²⁶ Ebből mindössze két levél maradt fenn CSOKONAI, 1999, 86–89, 280. A kapcsolat fontosságára Aranka Györgynek egy ismeretlenhez írt levele mutathat rá 1794. július 17-ről, amiben azt írja a titoknak: „Meg találtam hát végre az én rég óhajtott jó vers szerző eltévelyedett Csokonaymat”, Aranka György levele ismeretlenhez, Marosvásárhely, 1794. július 17., JANCSÓ, 1960, 374.

⁴²⁷ ABAFI, 1881a; ABAFI, 1881b.

⁴²⁸ ENYEDI, 1986.

⁴²⁹ ENYEDI, 1994a; FERENCZY, 1878.

folytatott levelezés mennyiségéhez viszonyítva nem túl jelentős, ami megkérdőjelezheti a magyarországi kapcsolatok fontosságáról alkotott eddigi véleményyt.

Aranka ráadásul nem tartotta lehetségesnek – mint a már említett Bánffyhoz írott egyik levele bizonyítja –, hogy létrejöhessen Magyarországon az intézménynek egy fiók-társasága⁴³⁰, míg a törvényi megerősítést el nem nyeri az erdélyi társaság, ami magyarázatul szolgálhat arra, miért nem épít ki szélesebb körű kapcsolatot az anyahazában élő literátorokkal a titoknok. A társaság levelezéséről fennmaradt, vélhetően 1798-ban keletkezett *Levelek lajstroma*⁴³¹ lista ráadásul szintén a szakirodalomnak ellentmondó képet tár a levelezést vizsgálók elé. Ebben a lista megszerkesztője – vélhetően Aranka – külön oldalon kiemeli azokat a missziliseket, amelyek a székelyek történelmével foglalkozó személyektől származnak, jelezve ezzel, hogy a társaság számára Székelyföld lesz az egyik legfontosabb tájékozódási irány, Aranka 1797-es székelyföldi utazásának a hozományaként. Ekkor veszi fel a kapcsolatot a titoknok a brassai szász tudósokkal is, aminek feltűnő következménye lesz a különböző tájegységek lakóival folytatott levelezés arányának megváltozása. Az 1797-es évben ugyanis (az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött Jancsó-hagyaték,⁴³² a *Levelek lajstroma* és a kiadott iratok alapján) a magyarországi levelek aránya 25 százalék körüli, míg az Erdélyen belül folytatott kapcsolattartásról a misszilisek több mint 60 százaléka tanúskodik (a külföldre küldött és onnan érkező levelek a fennmaradt 10 százalék körüli arányt érik el). A székelyföldi és szászföldi expanzióra magyarázatul szolgálhat a nyelvmívelők történeti érdeklődésének megnövekedése (a *Csíki székely krónika* és a Schlözer-vita miatt).

A levelezés megvizsgálása a hiányok miatt természetesen nem lehet mindenre kiterjedő,⁴³³ az azonban már ebből a rövid leírásból is látható, hogy Aranka nem szervezett olyan szalonszerű levelezést, mint amit Labádi Gergely ír le *Kéziratos források az irodalmi intézménytörténeti kutatások tükrében* című tanulmányában az Orczy-körrel kapcsolatban.⁴³⁴ Misszilisei nem kezdeményezik levelező-csoportok kialakítását, amiben mindenki ír mindenkinek, inkább csak egyirányú kapcsolatot mutatnak.

Aranka levelei, mint arra már Király Emőke is rámutatott, igyekeznek informális viszonyt, barátságot kialakítani – a tudós levelezés hagyományát folytatva – a levelezőtársak között,⁴³⁵ háttérbe szorítva a hierarchikus szerepeket. A székelyföldi útja során Aranka mégis

⁴³⁰ ENYEDI, 1989a, 92.

⁴³¹ ANR, Fond 258, inv. 73.

⁴³² OSzK, Kézirattár, Fond 339.

⁴³³ Rengeteg kérdést vetnek fel a levelezés hiányai, mint például, hogy hogyan vette fel a kapcsolatot a Nyelvmívelő Társaság kiadványában is publikáló Teschedik Sámuellel Aranka.

⁴³⁴ LABÁDI, 2005.

⁴³⁵ KIRÁLY, 2000, 358.

főlevelezőket nevez ki, hierarchikus viszonyt létrehozva a különböző levelezőtársak között. Büdeskúti Boldizsárt szilágysági, gróf Mikes Zsigmondot háromszéki, gróf ifj. Bethlen Farkast pedig Küküllő vármegyei főlevelezőnek kéri fel,⁴³⁶ ugyanúgy, ahogy korábban Schedius Lajost megbízta a társaság a magyarországi tagjaival való kapcsolattartással, formalizálva ezzel a levelezőtársakhoz fűződő viszonyt. Arra pontosan nem térnek ki sem a levelek, sem pedig a jegyzőkönyvek, hogy mi is lett volna a feladata a marosvásárhelyi titoknak alatt és az egyszerű levelezőtársak felett álló főlevelezőnek, de valószínűleg egy adott területen az intézmény tagjainak koordinálása és a társasággal való kapcsolattartás lehetett az elsődleges funkciója. Több adat arra mutat, hogy az intézményhez kapcsolódó kisebb csoportok megszervezésére is törekszik Aranka. Így alakítja ki Brassóban a már említett szász tudós kört, amihez Vizi Ferenc esperes is csatlakozik. A hozzá írt Aranka-levélből látszik, hogyan próbálja megszervezni a kisebb, formálisan (mert nem a tagok választása, hogy milyen más tagok mellé kerüljenek) csoportokat a titoknak:

méltoztassék esméretes Hazafi szeretetéhez képest annak mind maga személylyesen, mind mások által, Brassoba Munkás Igyekezetének elég nagy piattza lévén a' Társaságot mind Tekintetével, mind szép ajánlásaival elé segilleni, és alkalmazosság szerént a' Titoknakat tudositani. A' Társaság Barátai eddig Brassoba M[é]l[tósá]g[o]s Brigadéros General Martini Ur, M[é]l[tósá]g[o]s Consiliarius Fronius Ur. Senator Drauth Ur és Rector Teutsch Ur. Három Széken pedig Fő Levelezője Groff Mikes Sigmond Ur: kiket a' Társaság azért nevez meg, hogy ezekkel együtt a' Fő Tiszt[elendő] Ur is maga Igyekezetét egybe köthesse⁴³⁷

Ahogy az idézetből látszik, Mikes Zsigmond a brassai kapcsolatok fenntartását is feladatul kapja, átlépve a nemzetek közötti és a földrajzi határokat. Egy hasonló tudós csoport alakul ki Medgyesen, Károlyfehérváron és talán Enyeden, Nagyváradon és Csíksomlyón is. A legfontosabb károlyfehérvári tagok: Szentpáli István, Seelmann Károly, városi tanácsosok és gróf Batthyány Ignác, katolikus püspök. Szentpálinak a társaság nyelvészeti munkásságában szánnak fontos szerepet, Seelmann egy recenzióval gazdagítja az intézmény kiadványának első,⁴³⁸ egy cikkel a meg nem jelent második darabját.⁴³⁹ Batthyány püspökre leginkább a társaság munkásságának második szakaszában lesz szükség, ekkor ugyanis több történeti problémához fűz jegyzetet Arankához küldött leveleiben. Hasonlóan értékes kapcsolat jön létre a medgyesi tudósok és a marosvásárhelyi intézmény között. A szászok felé való nyitás legfontosabb dokumentumai a meghívólevelekre küldött válaszok. Ezek mind úgy értelmezik a

⁴³⁶ JANCSÓ, 1955, 248.

⁴³⁷ Aranka György levele Vizihez, Kolozsvár, 1797. szeptember 5., OSzK, Kézirattár, Fond 339.

⁴³⁸ SEELMANN, 1796.

⁴³⁹ JANCSÓ, 1955, 259, 346.; Seelmann Károly levele Aranka Györgyhez, Károlyfehérvár, 1797. szeptember 17., ENYEDI, 1992, 358.

társaság közeledését, mint a nemzetek közötti egyetértés szép példáját. Michael Heydendorff azt írja levelében: „[v]ajha az ezen szép és a természettől meg áldott hazában lévő három Nemzetek szívesen szeretnék egymást! [...] Be boldogak volnánk és boldog, ditsőséges vólnál te Édes Hazám!”⁴⁴⁰ Ő öccsének, Karl Heydendorffnak az életrajzát, valamint Schaeseusnak a székelyek 1562-es felkeléséről írt művét ígéri az intézménynek.⁴⁴¹

Andreas Kraus levelére, amikor azt titkárként Aranka iktatja, ráírja: „Medgyes. Kráusz Ur Levele 1797 Szép!”.⁴⁴² A levél szépsége nem csupán abban rejlik, hogy Kraus szász létére magyarul írja, de – hasonlóan Heydendorffhoz, ő is a nemzetek közötti közeledésként kezeli a társaság meghívását:

Hogy a M[é]l[tósá]g[o]s Ur Szegény Nemzetünket illető mostani fenyegető nem csak de nemelly Részében mar Kezdődött nehéz változásokrol és világos romlásáról olly érzékeny szízzel és Keresztényi gondolattal emlékezni méltoztatik, alázatosan Köszönöm a M[é]l[tósá]g[o]s Urnak; [...] Meg vagjok arrol gőzetetve, hogj, ha mássut mások is most ugj gondolkoznának Nemzetünkről, jobb végét várhatnánk a velünk (vagy inkább ellenünk) Kezdet Plánunknak.⁴⁴³

Kraus a sajátos szász intézményekről ír hosszan ugyanebben a levelében, ezt azonban a társaság nem használta fel későbbi munkássága során. A medgyesi társaság legértékesebb tagja az intézmény történetének történeti szövegekkel foglalkozó szakaszában Johann Ballmann lesz, aki számos jogtörténeti problémával kapcsolatban fejti ki nézetét a társasághoz írt leveleiben.

Talán Csíksomlyón is létrejön egy kisebb „fiók-társaság”, hiszen Aranka Székelyföldi útja során megismerkedik itt Farkas Nepomuk Jánossal, Bonavita Balázs professzorral, és a többi ferences szerzetessel. A konvent könyvtárából hozza el Aranka a *De re militari* című művet, egy 1410-ben írt latin *Újtestamentumot* és egy, a mohácsi csata idejéből való magyar kéziratot.⁴⁴⁴ A csíksomlyói különítménynek a társaság főleg történelmi kérdésekben veszi hasznát. Farkas Nepomuk János a *Csíki székely krónikát* közli az intézménnyel, Bonavita Balázs pedig a székely katonaság felállításának históriáját.⁴⁴⁵ Ő különböző latin dokumentumokat is küld a társaságnak, amiről a XXVIII. gyűlés jegyzőkönyvének második pontja tudósít.⁴⁴⁶

Ezek a kisebb, néhány fős alintézmények azt jelzik, hogy a Nyelvmívelő Társaság próbált kiszabadulni helyhez kötöttségéből, és a vallási és nemzeti különbségekre tekintet nélkül, sőt

⁴⁴⁰ Michael Heydendorff levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1797. január 13., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁴⁴¹ Aranka és Heydendorff levélváltásairól I. BINDER, 1971.

⁴⁴² Andreas Kraus levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1797. július 8., ANR, Fond 258, inv. 91., 5. v.

⁴⁴³ Uo., 5–5v.

⁴⁴⁴ XXVII. gyűlés (1797. szeptember 4.), JANCSÓ, 1955, 241–246.

⁴⁴⁵ XXII. gyűlés (1797. április 24.), uo., 226–228, 226., XLIV. gyűlés (1799. június 19.), uo., 289–293.

⁴⁴⁶ XXVIII. gyűlés (1797. szeptember 5.), uo., 247–251, 247.

összefogásra buzdítva, létrehozni egy összerdélyi tudós alakulatot. Az „egységes Erdély” megvalósítása, mint elérendő cél ekkorra már az intézmény alapvető célkitűzésévé válik.⁴⁴⁷

Jegyzőkönyvek

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság történetének másik fontos forráscsoportja, az intézmény jegyzőkönyvei hiányosak, gyakran pedig túlságosan szűkszavúak ahhoz, hogy egy-egy ülésen lezajlott eseményekről, akár a jegyzőkönyvek többszöri elolvasása után is, összefüggő, minden részletre kiterjedő történetet lehessen megalkotni. Mégis szükség lehet arra, hogy az iratokat szorosan olvasva a társaság szervezeti történetéről legalább lehetséges leírásokat vázoljunk fel. Enélkül még arra a kérdésre sem kísérelhetünk meg választ adni, hogy Aranka György mellett, ki vagy kik játszottak még jelentős szerepet a Nyelvmívelő Társaság szervezésében illetve tudományos munkájában.

Az első öt gyűlésen, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, mindössze néhány tag vesz részt, köztük a titoknoki pozícióban lévő Aranka és a helybeli előlülő Teleki Mihály. Ezek a gyűlések mindenképp előtt a társaság szervezeti kérdéseivel foglalkoznak; megbeszélik az akadémiai jellegű intézmény legfontosabb feladatait és a munkához szükséges költségeket. A meglehetősen szűkszavú jegyzőkönyvek azonban sok olyan, az elemző számára nehezen érthető momentumot tartalmaznak, mint amilyen például a második ülés „jelenléti listá”-ja. Ugyanis a kérdéses irat nem csak a megbeszélésen megjelent személyeket sorolja fel, ahogy általában ezek a jegyzőkönyvek, hanem – a hasonló szövegektől eltérő módon – a jelen nem lévőkre is koncentrál: „Cserei János ítélőmester kötelessége folytatásában osztálya kimenvén, gróf Teleki Mihály tábla[i] praeses], pedig fia peres ügyei miatt meg nem jelenhetvén”.⁴⁴⁸ Teleki Mihály távollétének bejelentése indokoltnak tűnik, mivel a helybeli előlülőnek a lényeges szervezeti kérdések megtárgyalásában részt kellene vennie; ám ebben az esetben is megmarad a kérdés, hogy miért olyan fontos a nyelvmívelők számára Cserei János jelenléte, illetve jelen nem léte. Cserei fontossága valószínűleg pozíciójával kapcsolatos. Ítélőmesteri minőségében feladata a királyi táblán folyó peres ügyeknek valamint az országgyűléseken hozott döntéseknek a törvényes felügyelete. Hasonló feladatokat láthattak el az ítélőmesterek a társaság megszervezésével kapcsolatos tárgyalásokon, amik 1793. december 3-ától december 31-éig négy

⁴⁴⁷ Főleg a szászokkal való szorosabb kapcsolat kialakításában fontos ennek az ideológiának a szerepe. Aranka Michael Heydendorffhoz írja: „minden részre való hajlandóság nélkül egy hazafiában az érdemet meg kívánjuk becsülni, az atyafiságos szeretetnek pedig azt a kötelét, mellyel a törvények szentsége a hazába a nemzeteket egybekötötte, nemcsak gyengíteni nem akarjuk, hanem inkább erősíteni s nevelni kívánjuk [...] Nemes hazánkban szükség vagy arra, hogy a nemzetek egymást igen szeressék, de annak még sok héja” Aranka György levele Michael Heydendorffhoz, h. n., 1797. január, BINDER, 1971, 1577–1578.

⁴⁴⁸ JANCSÓ, 1955, 140.

ülésen keresztül zajlanak. Ezeknek mindegyikén részt vesz legalább egy az ítélőmesterek (Cserei, Túri László és Csernátoni Ferenc) közül.

Az ötödik gyűlés (1794. március 26.) még mindig előkészítő feladatokat lát el, hiszen ekkor beszélnek meg a kinyomtatott tagtoborzó levelek szétküldésének módját, valamint azt, hogy a következő ülés már egy ún. „közönséges gyűlés” lesz. Az előre meghatározott időpontra (1794. március 28.) össze is ül a már jóval több jelenlévőt, összesen 28 főt számláló „közönséges”, azaz mindenki számára látogatható ülés. A Nyelvmívelő Társaság tényleges tudományos működése ettől az időponttól számolható, mivel eddig jórészt szervezeti kérdésekkel foglalkozott az előlülő és az ítélőmesterek által irányított kisebb tanácskozó testület. A munka megindulásának kezdetét egyrészt az a ceremóniális esemény is bizonyítja, amit úgy jelöl a tömören leíró jegyzőkönyv: „Aranka György egy béköszöntő beszédet tartott a társasághoz”,⁴⁴⁹ másrészt az, hogy „felolvastattanak a Társaságnak eleitől fogva volt jegyzőkönyvei”,⁴⁵⁰ mintegy nyilvánosság elé tárva a „szervezőbizottság” eredményeit. Ugyanekkor kerülnek vizsgálat alá a jegyzőkönyvek abból a szempontból is, hogy megállapíthassák, kire milyen feladatokat lehet bízni a társaság munkái közül.

A május 7-i ülésen újra csak a kisebb tanács tagjai vesznek részt, akik ezúttal meghatározzák, hogy „a Társaság dolgainak folytatására [...] egy bizonyos óra a törvényes szakaszokon minden héten tétessék”.⁴⁵¹ Ez a mondat nem csak azt mutatja meg, hogy a nyelvmívelők összeülésének ideje a bíraskodási terminushoz volt kötve, azaz ahhoz az időintervallumhoz kapcsolódik, amelyben a királyi tábla bírái és ítélőmesterei mind Marosvásárhelyen tartózkodtak, de azt is, hogy a „vezetőség” hogyan próbálja – minden hétre egy gyűlés összehívásával – dinamizálni a társaság munkáját. A gyakoribb találkozásra az a levél adhatott szabad utat, amiben gróf Bánffy György, az erdélyi kormányzó felvállalta a tiszteletbeli előlülői posztot, ezzel biztosítva a nyelvmívelők nyugodt működéséhez szükséges politikai védelmet. A gubernátor udvarias levele, remek fogalmazással, egy nem is annyira rejtett szemrehányást is tartalmaz:

Csak egyedül az látszik nékem közelebből tekintetre méltónak, hogy minekutána az ország gyűlésén is ezen, a kérdésben fennforgó tárgy tanácskozás alá vétetett, és a tudományokra ügyelő országos deputációra bízattatott annak tökéletes kidolgozása, melyet öfelsege is kegyelmesen helyben hagyni méltóztatott, már most némineműképpen megelőztetik a rendek intézete s az iránt a fejedelemnek is kinyilatkoztatott akaratja⁴⁵²

⁴⁴⁹ Uo., 155.

⁴⁵⁰ Uo.

⁴⁵¹ Uo., 157.

⁴⁵² Bánffy György levele az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak, Kolozsvár, 1794. március 31., ENYEDI-

Bánffy tehát megemlíti, hogy az őt felkérő intézmény lényegében törvénytelenül, a róla alkotott jogszabályt megelőzve kezdte el működését, még akkor is, ha egyébként – a hazafiúi igyekezetet támogatásával indokolva – elfogadja az előlülői posztot. A társaság felügyeletét azzal biztosítja, hogy az ülésekről a majdani jegyzőkönyveket magához kéreti.

A Nyelvmívelő Társaság előtt így lehetőség nyílik arra, hogy az 1794-es tavaszi bíraskodási terminusban egymás után négy közönséges gyűlést is tartson (május 15., május 21., május 29., június 3.), megbeszélve ezeken a „jelentő levelek” szétküldését és az azokra érkezett válaszokat, rendezve a társaság gyűjteményét, intézve a tervezett magyar grammatika és a magyar színház ügyét.⁴⁵³

Más típusú gyűlésről ad hírt az 1795. november 8-i jegyzőkönyv. Ezen ugyanis – ahogyan az irat címe is mutatja – a „munkás” tagok vesznek részt. Hogy miért nem tartanak megbeszélést több mint egy évig a nyelvmívelők, arra többek között az az ésszerű magyarázat is rendelkezésre áll, hogy a titoknok, Aranka 1794 augusztusától októberéig Magyarországon tartózkodik, és Debrecenben valamint Budán gyűjt tagokat a Kéziratkiadó és a Nyelvmívelő Társaságnak;⁴⁵⁴ az őszi találkozást pedig megakadályozza a november 12-én kezdődő erdélyi országgyűlés,⁴⁵⁵ ahol a tagok nagy része jelen van. Talán ez lehet az egyik olyan időszak, amit Aranka később azok közé a korok közé számol, amelyben a társaság „megmaradása kétségesnek láttatott”.⁴⁵⁶ Innentől kezdve ugyanis egészen a huszonkettedik ülésig ítélőmesterek által is alig-alig ellenőrzött, előlülő nélküli gyűléseket tartanak Arankáék. Az ilyen típusú informális összejövetelek már 1794-ben elkezdődhettek, ahogyan arról a titoknok maga is beszámol Teleki Sámuelhez írt 1795 április 14-i levelében: „az itt lévő tudós társakból felvévén hatot-hetet, megpróbáltam egy kicsiny munkás próbatársaságot. Kezdetem 15-dik Julij, és folytattam augusztusig, mikor elmentem [t. i. Magyarországra]”.⁴⁵⁷ Részletesebben ír ezekről az „illegális” összejövetelekről Kovachich Márton Györgynek:

A' meg indult Társaságtól nem szakadtam el, azt meg hagytam a' közönséges dolgoknak vitelére folytatására; hanem a' kinek kedvek volt az itt helyben lévő mind catholicus, mind Ref[ormátus] papokból és Professzorokból úgy a' Procuratorokból is egybe gyűjtván, azokból formáltam egy Munkás Társaságot; a' kikkel rendes Gyűléseket tartván, abban a' részben munkáinknak, mely

UGRIN, 1988, 198. A társaság felkérő levele uo., 197.

⁴⁵³ JANCsó, 1955, 158-171.

⁴⁵⁴ L. erről ENYEDI, 1987b.

⁴⁵⁵ Ezt a feltételezést ENYEDI Sándor is felveti, ENYEDI, 1993, 679.

⁴⁵⁶ ARANKA György, *Az én testamentomom a Magyar Nyelvmívelő Társasághoz*, in JANCsó, 1955, 274.; ENYEDI-UGRIN, 1988, 181.

⁴⁵⁷ Aranka György levele Teleki Sámuelhez, Marosvásárhely, 1795. április 14., ENYEDI-UGRIN, 1988, 232.

munkát kíván, dolgozgassunk, [...] Már négy Gyűlést tartottunk, u. m. ezen folyo Honak 15dikén, 17dikén, 21dikén és 24dikén.⁴⁵⁸

A 21-i, jegyzőkönyv nélküli ülésre maga Bánffy György is ellátogat az előlülő Teleki Mihályon kívül – aki engedélyezte a munkás tagok gyűlését⁴⁵⁹ –, amiből arra lehet következtetni, hogy nem tartották elítélendőnek Aranka próbálkozását.

A munkás gyűlések tovább folytatódnak 1795-ben is egészen a huszonkettedik sorszámmal rendelkező 1797. április 24-i ülésig. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ez tíz gyűlést jelent, amelyeken általában nincs jelen sem a helybeli előlülő, sem az ítélőmesterek (csak kettő iraton található meg Aranka barátjának, Csernátoni Ferencnek a neve). Van olyan jegyzőkönyv, amelyik nem jelöli meg konkrétan a „munkás” társaságot, de a gyűlések legtöbbje főleg tudományos témákkal foglalkozik (köztük a Nyelv-mívelő Társaság első és meg nem jelent második darabjának szerkesztésével), valamint a pénzügyek kezelésével.

Az intézmény szervezeti történetében legnagyobb változást Bánffy György 1796. február 3-án írt levele hozza:

Úgy esvén értésemre, hogy a magyar nyelv pallérozására egybenállott társaságnak [...] oly feles számmal, mint eddig folytatott gyűlései az elkezdett szándéknak és munkásságoknak inkább akadályára, mint a jó célnak lehető elérésére szolgáljanak

Az ő látogatása után mindössze hat gyűlésről tudunk - ötről jegyzőkönyv is készült – tizenhét hónap alatt. Több magyarázat is kínálkozik Bánffy különös mondatára, mellyel megindokolja azt a döntését, hogy egy irányító tanácsot kell kinevezni a Nyelv-mívelő Társaság élére, ami a munkás társaság felett gyakorol felügyeletet, és a „külső dolgokat” viszi, azaz a szervezeti kérdéseket beszéli meg, az ígért pénzügyi támogatást sürgeti és a munkálkodó ülés megszervezésével foglalkozik. Az egyik magyarázat az, hogy az elmúlt másfél évben több olyan ülést tarthattak a nyelv-mívelők „feles számmal”, amelyeket jegyzőkönyvek nem tanúsítanak; ebben az esetben jogos Bánffynak, mint előlülőnek, a társaság munkáinak szorosabb ellenőrzésére való törekvése.

Tovább árnyalható a tanácskinevezés története, ha elolvassuk Arankának az *Újabb elmélkedését*, amiben arról ír a társaság elrendeléséről szóló harmadik részben:

⁴⁵⁸ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 26., ENYEDI, 1994a, 156.

⁴⁵⁹ L. erről Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1795. március 26., ENYEDI-UGRIN, 1988, 226., valamint JANCsó, 1955, 176.: „Mélt. gr. Teleki Mihály úr[...] köszöntessék meg illő tisztelettel mind a hazához való szeretete, mind hozzánk való hiedelme, mellyel mint helybeli előlülő minket akkor, mikor ezt a munkás társaságot formáltuk, megajándékozott.”

Ezek közül a társok közül [t. i. a titkár és az előlülő által választott tagok közül – D. P.], [...] akik helybe vagy közel vagynak, legyenek egyszersmind a tanácsosok is. És a méltóságos gubernátor úr excellenciája vicéjével s a secretáriussal együtt ezekből álljon a társaság rendes tanácsa⁴⁶⁰

Innen látszik, hogy már az 1790–91-es országgyűlésre kiadott röpiratban, vagyis az eredeti elképzelések között is létezett egy ilyen tanács létrehozásának gondolata.

Nehezebben indokolhatja a kormányzó döntését a Jancsó által elsődleges kontextusként kezelt jakobinus összeesküvés⁴⁶¹ „utóhangja”, a titkos társaságok feloszlatairól hozott királyi rendelet.⁴⁶² Az összeesküvés leleplezését követően Bánffy hamar kifejezi udvarhűségét és ellenszenvét a túlzó nézetekkel kapcsolatban, amikor 1795. február 11-én jelentést tesz az udvarnak egy titkos társaság létezéséről Erdélyben, sőt javasolja a katonaság bevetését is,⁴⁶³ a Nyelvmívelő Társaság működését mégsem függeszti fel a kormányzó, sőt csak egy évvel ezután a levél után kifogásolja, hogy a nyelvmívelők „feles számmal” tartanak üléseket.

A Bánffy-által létrehozott tanács mindenesetre nem tud felállni az elnöknek kinevezett Zejk Dániel hirtelen halála miatt.⁴⁶⁴ A szervezeti problémákba bonyolódó társaság így hosszú ideig szinte munkaképtelen lesz. A kormányzó a tanácsba Zejken kívül Teleki Mihályt, Teleki Lászlót, Sala Mihály ítélmestert, Cserei József plébánost és Arankát nevezi ki, ügyelve a tanács tagjainak vallási megoszlására (legyen benne mind katolikus mind pedig református és unitárius). Valóban „a méltóságos királyi tábla előlülése alá”⁴⁶⁵ kerül a társaság, hiszen az említett hat főből öten a marosvásárhelyi bíráskodási fórumon dolgoznak. Ebből az a következtetés vonható le, hogy Bánffy egy fontos, állami intézményhez akarja kötni a tudósok működését. Találhatott erre példát az általa javasolt és Aranka által megszervezett Kéziratkiadó Társaságban. *Az erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja a három nemzetbeli méltóságos fő rendekhez* című röpiratában Aranka egy háromtagú tanácsot javasol a kéziratkiadók élére, Batthyány Ignác püspök, Eszterházy József (Bánffy sógora) és Kemény Simon vagy az akkor még belső tanácsos Zejk Dániel, a legfontosabb közigazgatási szerv, a gubernium munkatársainak részvételével.

Az 1796–97-es átszervezésnek az időszakára esik ifj. gróf Teleki Domokos működése is, aki tervezetével méginkább zavarossá teszi ezt a korszakot. Teleki Domokos neve a huszadik ülésen merül fel olyan tagként, aki remekül reprezentálhatná a Nyelvmívelő Társaságot – lévén az erdélyi kancellária vezetőjének, Teleki Sámuelnek a fia – a pozsonyi diétán. A

⁴⁶⁰ JANCÓS, 1955, 119.

⁴⁶¹ Uo., 23.

⁴⁶² A rendeletet 1795 júniusában adja ki a király, JANCÓS, 1936, 257.

⁴⁶³ I. ehhez, CSETRI E., 2006A, 52.

⁴⁶⁴ L. erről JANCÓS, 1955, 209.

⁴⁶⁵ Uo., 205.

tagtoborzásban, a jelentő levelek szétosztásában Teleki lényegében szabad kezet kap.⁴⁶⁶ Az ekkor alig 23 éves ifjú, aki a jénai mineralógiai társaság tagja, jelentést is készít magyarországi útjáról, amelynek során először Pesten – mintegy saját kezdeményezéséből – Schedius Lajost nevezi ki a társaság „magyarországi fő correspondensének”.⁴⁶⁷ Ennek okaként jelöli meg, a társaság titoknokának kímélése és a nyelvmívelők munkájának széles körűbb megismertetése mellett, hogy „a Pesten s Budán lakó tudós társak néha-néha tudományos munkájuk iránt koncertálgassanak”.⁴⁶⁸ Ez az eddig fennálló intézmény szervezetében radikális változást hozhat, hiszen az eddig főleg *erdélyi* (azon belül pedig a munkás tagok és a bírósági fórumból szerveződő tanács „helyhez kötöttsége” miatt marosvásárhelyi) társaság Magyarország felé nyitna. Ez a gondolat főleg Teleki kezdeményezésének tekinthető, akinek leírását küldetéséről, valamint az ehhez kapcsolódó *A nemes Magyar Nyelvmívelő Társaság gyarapodását tárgyzó Jelentését* a társaság a huszonharmadik, „rendkívül való nem tudományos tárgyakat illető” gyűlésen tárgyalja (1797. június 24.).⁴⁶⁹ Teleki tervezetében a Bánffy által felállított tanács gondolatát változatlanul átveszi; az iratot tárgyalva a nyelvmívelők úgy döntenek, írnak a kormányzónak, nevezzon ki új elnököt a még fel nem állt tanács élére. Teleki további javaslatait, amelyek Schedius Lajosra, mint magyarországi fő levelezőre és a tagok tudományterületek szerinti differenciálására vonatkozik, szintén elfogadja a gyűlés. A szűkszavú jegyzőkönyv csak sejteti, hogy akár heves vita is kialakulhatott a tárgyalás során. Felolvasták a gyűlésben „[a] Társaságnak eredeti és országos plánumá”-t is, amelynek pontjai sokban különböznek Teleki elképzeléseitől. Az erre adott válasz, amely jogosnak tüntette fel a fiatal arisztokrata magyarországi lépéseit, és merészségét, mellyel a társaságot reformálni akarja – az lehetett, hogy felolvastatott „A XX. gyűlés jegyzőkönyve, mellyel gróf Teleki Domokos úrnak teljes hitel adattatott”.

Hogy ki volt Teleki ellenfele ezen a vitán, arra utalhat Aranka Györgynek még a gyűlés előtt írott levele Schedius Lajoshoz, amelyben kifejezi kételyeit mindenféle újítás ellen: „Ebből meg láttya a Tekintetes Ur: hogy a Társaság organizálva van; s egy ujj organizatio nem egyéb hanem csak nyughatatlanság”.⁴⁷⁰ Később hozzáteszi egyértelmű utalással: „Ez jele bizonyos organizálatlanságnak az igaz: de nem a Társaságban, hanem bizonyos fejekbe”. Bár az utóiratban megjegyzi Aranka: „a’ jó szívű Gr Teleki Domokos Urat semiben a’ mondottakban nem vádolom”, de sajnálja, „hogy annak az Urnak szép Elméje mások planumának rossz

⁴⁶⁶ JANCSÓ, 1955, 215.

⁴⁶⁷ *Ifj. gr. Teleki Domokos jelentése*, uo., 223.

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ A gyűlés jegyzőkönyve Uo., 231-232. (1797. június 24, huszonharmadik ülés)

⁴⁷⁰ Aranka György levele Schedius Lajoshoz, h. n., 1797. május 6., in ENYEDI, 1989d, 154–156, 154.

következéseit által nem látta”.⁴⁷¹ Ugyanakkor bírálja Teleki haszontalan pesti-pozsonyi útját is, amelynek következményeként még semmi visszajelzés nem érkezett Magyarországról. Aranka ezek szerint úgy tekinthette, hogy minden újítás, amit nem ellenőriz az előlülő, vagy a titoknok, veszélyes a társaságra nézve.⁴⁷²

Teleki céljaira egy 1797. július 17-i – eddig nem közölt – levélből következtethetünk.⁴⁷³ Ebben azt írja a kormányzónak:

Még azt akarom alázatosan jelenteni Excellentziádnak: hogy az a' kérdés v: nehézség jövén elő itt közöttünk 's hogy ha Exc[ellenci]ád a' Társaság kis Tanátsát ki nevezni méltoztatik, ki lenne az a' ki a Secretáriusi Hivatalt fel vállalná? (:minthogy az a' leg utolsó v. leg ifjabb membrumott illetné:) én declaráltam, hogy ha külömben Excád engemet azon dirigens membrumok közzé nevezni méltoztatik, az említett terhet magamra fel vállalom.⁴⁷⁴

Hogy Aranka hogyan vélekedett Teleki újításairól, arra a már említett Schedius-levél bizonyosságul szolgál. Arra is van adat azonban, hogy a titoknok megpróbálta beilleszteni Teleki elképzeléseit saját elgondolásainak keretei közé. Erre utal például barátjához, Prónay Sándorhoz írt 1797. szeptember 4-én írt levele, amely témájában a társaság magyarországi „fiok Társaság”-ának tervéhez kapcsolódik:

nem tudom honnét vette Schedius Ur 's mit térszen, midőn a' Társaságnak küldött Tudositásában N[agy]s[á]godat Directornak írja, de kapok az alkalmatosságon a' Társasággal együtt örömet: és nagy örömmel részesévé térszem N[agy]s[á]godat azoknak a Nemes Gondoknak, melyeket a' Házáért [!] hordozni betsület is, gyönyörűség is. Könyörgök N[agy]s[á]godnak méltóztassék Schedius Urral 's az ott lévő több jo szívű Urakkal egyet értvén nekem Vezérem 's Tanáts adom 's a' Társaság dolgainak bölts Igazgatoja lenni⁴⁷⁵

Ahogy Teleki tervezetében, itt is megjelenik Schedius, mint magyarországi titoknok, viszont a titoknoki rang fölött megemlíti a „Director” rangot, amelyet barátja, Prónay Sándor viselne. Olyan megoldást keres tehát Aranka, amelynek segítségével az új tagintézményt – Prónay által – ellenőrizheti.

⁴⁷¹ Aranka György levele Schedius Lajoshoz, h. n., 1797. május 6., Uo., 154-155.

⁴⁷² Aranka egyébként többször dicsérően szól Teleki Domokosról, Teleki Imréhez írt 1794. július 25-i, Marosvásárhelyen írt levelében például azt írja a kancellár tehetséges fiáról: „[m]ég olyan jól és Hazafiúnak nevelt Ifjat nem láttam Hazámban”, mivel a huszonegy éves ifjú három órát is eltölt unatkozás nélkül könyvek és kéziratok között.; OSzK, Kézirattár, Fond 399. A fiú apja, Teleki Sámuel – aggódva gyermeke egészségéért mindenestre nem nézi jó szemmel a fia szerepvállalását az intézményben. Azt írja Arankának 1798. március 12-én Bécsből: „Domokos fiam már le-ment Erdélyben, és tudom, hogy hogy (így!) neki nagy tüze és buzgosága vagyon a Tudos Társaság munkálkodásának gyarapítására; de physicuma és temperamentuma nem ahoz való lévén, minthogy a sok ülés, olvasás, írás, és intensio egészégének nagy ártalmára vagyon, valamint személyesen, úgy mostis, hozzám és Házámhoz való jó-szívűségére Kérem az Urat, hogy arra neki alkalmatosságot ne engedjen.”; CSÜRY, 1935, 48.

⁴⁷³ Ifj. Teleki Domokos levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1797. július 17., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁴⁷⁴ Teleki Domokos levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1797. július 17., uo.

⁴⁷⁵ Aranka György levele Prónay Sándorhoz, 1797. szeptember 4., uo.; arra eddig nem találtam adatot, hogy Prónay elvállalta volna ezt a feladatot.

A szervezési kérdésekkel a már említett „rendkívül való” 1797 június 24-i ülésen kívül a következő gyűlés „hosszas tanácskozás”-a is foglalkozik 1797. július 21-én. Az itt meghatározott változtatások, amelyek Teleki Domokos javaslatát tükrözik: 1. Schedius Lajos magyarországi fő levelező lesz, 2. a tanács élére új elnököt kérnek Bánffytól, 3. új meghívó leveleket küldenek a támogatóknak és a tudósoknak.⁴⁷⁶ Az erdélyi kormányzó válasza nem ismeretes, de az 1797. év folyamatos munkálatai azt mutatják, egyelőre nem találta lehetetlennek a társaságnak tanács nélküli, kevésbé formalizált működését sem.

Ezután egy újabb hosszú szakasz telik el munkás ülésekkel (például ezekben mutatja be Aranka 1797-es székelyföldi útjának eredményeit) egészen 1797. december 20-ig, amikor is „rendkívül való gyűlése hirdettetvén a Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak”.⁴⁷⁷ Ezen az ülésen néhány munkás és jelenlévő jóltévő (köztük Csernátoni Ferenc ítélmester) a társaság reprezentációjáról tárgyalnak:

A rendes titoknak jelenti: 1. hogy mind másoktól tudossíttatván, mind maga tapasztalván, hogy a két hazának s a nemzetnek nagyobb része nem tudna semmit a Társaság mivoltáról [...] abból az okból, hogy a munkák darabjai egymás után sebesen nem folynának, úgy vélekednek, hogy talán a Társaság elenyészett.

Aranka javasolja a jegyzőkönyvek kiadását, emellett kemény bírálattal is illeti a nyelv-mívelőket, mondván:

ezen a törvényes szakaszon egy derék rendes gyűlést akarván tartani, az arra való jelentést és mellé zárva a bérjött darabokat, még sz[ent] András havának 15-dikén kerülőbe bocsátotta, [...] a jelentés és mellé zártak csak tegnap, úm., e folyó karácsony havának 19-kén jöttek vissza.⁴⁷⁸

A titoknak igyekezett tehát egy „rendes”, több tagot számláló gyűlést megszervezni, érezve, hogy a társaságnak az eddigi többé-kevésbé pozitív megítélése függ a munkáknak minél előbbi kiadatásában.⁴⁷⁹ Ez sikerült is neki, hiszen a harmincegyedik ülésről szóló jegyzőkönyv már „rendes gyűlés”-ről ad hírt. Mégis, ha a későbbi fejleményeket is figyelembe vesszük, azt kell megállapítanunk, hogy ezek a „rendes gyűlés”-nevet viselő találkozók is ugyanolyan ellenőrizetlen, „munkás”-szerű összejövetelek voltak, mint az eddigiek, előlülő és ítélmester nélkül. Közülük talán csak a harmincötödik, Szent György-napi, félig-meddig ceremoniális ülés lóg ki, amelyet Bánffy György névnapján az ő tiszteletére tartanak.

⁴⁷⁶ XXIII. gyűlés (1797. június 24.), JANCsó, 1955, 231–233, 232., A Bánffyhoz küldött levelet közli ENYEDI, 1989b, 87–88. (Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1797. júl. 29.)

⁴⁷⁷ JANCsó, 1955, 255.

⁴⁷⁸ Uo.

⁴⁷⁹ Talán erre a korszakra is utal Aranka „testamentomában”, amikor azt írja, hogy a társaság kétszer állt közel ahhoz, hogy befejezze munkálatait, JANCsó, 1955, 274, ENYEDI–UGRIN, 1988, 181.

Erről az eseményről Aranka 1798. április 18-án írt levelében ír a kormányzónak, erre a „szerencsés” napra (ami egyben az ő névnapja is volt) időzítve titoknoki pozíciójáról való lemondását:

az az kiseded Nyelv Mivelő társaság, mely olly sokáig a semmiséggel küszködött, már maga virágzása, ereje és nevedése azt kívánván, az én dajkálodo kezeim közül valo ki szabadulásának Oráit 1798bann az Ex[cellenciá]d Uri Neve Napjának elé fordulásától fogva fogja számlálni.⁴⁸⁰

Aranka lemondását a szakirodalom a társaság történetének egyik legproblematisabb kérdéseként kezeli, általában valamilyen, az intézmény és Aranka szempontjából is negatív megítélésű eseményekkel összekötve a leköszönést, ettől a pillanattól számítva a Nyelvmívelő Társaság hanyatló korszakát. Jakab Elek szerint „a folytonos szabálmódosítás hatása körét folyvást szűkítette, némely adatok szerint épen a helybeli elnök, gróf Teleki Mihály akadémuskodásai voltak okozói Aranka elhülésének”.⁴⁸¹ Jancsó Elemér már egész „főúri klikk”-ről beszél, akik nem látták szívesen a társaság széleskörű munkálatait.⁴⁸² A szakirodalom bizonytalanságát még Enyedi Sándor kutatásai sem csökkentették, aki a szervezeti kérdések körüli vitákban látja az elsőrendű indokot Aranka testamentumának megírására.⁴⁸³ Ez a feltételezés Döbrentei Gábornak a *Közhaszu Esmeretek Tárában* megjelent rövid Aranka-életrajzára alapoz. Ő említi ugyanis, hogy a Nyelvmívelő Társaságot „[s]okáig együtt tartá Aranka buzgósa, végre gr. Telekinek vele nem egyezése miatt is szétment.”⁴⁸⁴ Ugyanezt a véleményét később is megfogalmazza a *Magyar Tudós Társaság’ történetei* című cikkében.⁴⁸⁵ A probléma csak az, hogy az Akadémia titkára az intézmény felbomlásával, és nem Aranka lemondásával kapcsolatban ír Teleki „izgágáiról”.

Aranka lemondása előtt ír Batthyány Ignácnak, amely levél inkább a „saját, felelős döntés” gondolatát bizonyítja, a titoknoki pozíciót nem egy irigylendő szerepként feltüntetve. Ebből a levélből azt tudjuk meg, hogy

Könyörgöttem hogy rendellyen [a kormányzó, Bánffy György] itt helybenn maga Képibe egy kis Tanátsot, melly a’ Társaság dolgait vigye, ’s subalternusokat választván, azok által [v]ítesse; nekem arra gondom lészen hogy czikkelyek legyenek, tudos Társokat szerezvén magam mellé. De a’

⁴⁸⁰ Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. április 18., ENYEDI, 1989b, 90.

⁴⁸¹ JAKAB, 1884, 273.

⁴⁸² JANCÓS, 1955, 85. (100. jegyzet) Ezt a véleményt ENYEDI Sándor is átveszi, ENYEDI, 1993, 683.

⁴⁸³ ENYEDI-UGRIN, 1988, 34.

⁴⁸⁴ DÖBRENTEI, 1831, 371.

⁴⁸⁵ DÖBRENTEI, 1832, 35. Teleki Mihály negatív személyként való megjelenítésére másutt is találhatunk példát, l. Enyedi argumentálatlan kijelentését: „[Aranka] ismerve a kijelölt helyi elnök, gróf Teleki Mihálynak, Maros szék királybírájának a dilettantizmusát, szeszélyességét, a második hegedűs szerepéről inkább lemond, mint vállalja a hozzá nem értők dirigálását”, ENYEDI, 1995b, 1132.

Directioba 's Manipula[ti]oba magam nem elegyíthettem. Iga vono Marhát eleget lehet találni: én már paripáskodni akarok egy keveset.⁴⁸⁶

Ezt a mondatát igazolhatja, hogy Aranka a társaság történeti munkálataiban fontos szerepet vállal.

Elolvasva a 1798. április 18-i, már említett Bánffynak szóló másik levelét, egy újabb történet is megkonstruálható:

már mintegy maga idejét elért Ifju Dajkája öléből és kezei közül ki keredzik [t. i. a Nyelvművelő Társaság – D. P.]: és ez is gyengébbnek esméri magát, mintsem véle birhasson. Azonkívül maga is érzi, hogy másuvá hivatattik; és a Társaság legértelmesebb Barátai is attól kezdenek tartani: hogy a Társaság belső dolgainak folytatása, szinte csak egy embernek kezén fordulván meg: ennek közelítő Boldog Orái az egész Igyekezetnek némely romlását, leg alább csökkenésit magok után vonhatnák.⁴⁸⁷

Felmerül – az idézet értelmezésekor – a lehetőség, hogy Aranka egészségi állapota („gyengébbnek érzi magát, mintsem véle birhasson”), valamint a titoknok „áthelyezése” („másuvá hivatattik”) is indokolhatta lemondását. Valóban, a gubernátor tervezetében Aranka lett volna az egyik tanácsos, így valószínűleg „összeférhetetlenség” alakult volna ki a társaságban betöltött kétfajta szerepe között; egyúttal attól is tartani lehetett, hogy egy központosított, egy ember által irányított szervezet nem lett volna kellően hatékony.

Az imént előszámlált idézetek alapján tehát Aranka egyrészt mint a titoknoki teendőkbe belefáradt, inkább a tudományos munka iránti hajlandóságának teret engedni akaró, másrészt, mint a társaság hatékonyságáért kompromisszumokra hajlandó tudományszervező mutatható be. Azért érdemes egy pillantást vetni a Jancsó által „főúri klikk”-ként aposztrofált csoportra is. Itt elsősorban a negatív megítélésű Teleki Mihály jön számításba, akit nagy ünnepélyességgel helyeznek vissza előlülői pozíciójába a furcsa „munkás”-„rendes” üléseket lezáró 1798. június 26-i harminckilencedik ülésen. Ekkor valósul meg lényegében Bánffy 1796. februári rendelkezése, vagyis Teleki, a helybeli előlülő vezetésével létrejön a társaságot igazgató tanács. Az ülés „korszakváltó” jellegét hangsúlyozza az is, hogy eddig Aranka neve mögött mindig ott szerepelt a „rendes titoknok” kifejezés a jegyzőkönyvekben, ettől az üléstől kezdve viszont elmarad a titkári megjelölés. A „főúri klikk” másik két tagját talán Szentpáli Elekben és Sala Mihályban láthatta Jancsó (egyikük sem főúri rangú), hiszen ők szervezik meg Teleki visszatérését. Mégsem lehet ezt az eseményt Aranka „trónfosztás”-ának történeteként értelmezni, és elsősorban azért nem, mert – ismerve a társaság eddigi felépítését – a három „trónkövetelő”-

⁴⁸⁶ Aranka György levele gr. Batthyány Ignáchoz, 1798. május 25., OSZK, Kézirattár, Fond 399.

⁴⁸⁷ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. április 18., ENYEDI, 1989b, 90.

nek jogában állt megváltoztatni az intézmény szervezetét, hiszen a helybeli előlülőről, és két ítélmesterről van szó. Ez tehát inkább egy olyan lépés, amely végre a tanács nélküli, tehát szervezeti problémákba ütköző társaság rendbe tételére irányul. Bánffy Györgyöt utólag értesítik a változásokról: „ő ex[cellenciája] is, mind ezen Társaságnak fő előlülője tudósíttassék” – írja a harminckilencedik gyűlés jegyzőkönyve.⁴⁸⁸

A levelet meg is írják Bánffynak, és az ő „esméretes Hazafiui indulattyá”-ra hivatkozva kérik beleegyezését a szervezeti változtatásba.⁴⁸⁹ Csak félszavak sejtetik Teleki Mihály kételyeit Bánffyhoz írt 1798. június 20-i, kiadatlan levelében, hogy a helybeli előlülő nem biztos a maga dolgában: „ha miben a’ Társaságnak lépései az egyenes uton kívül találtatanak volna támtorodni, szokott kegyessége szerint a’ célhoz egyenesebben vivő utba vezérelni, ’s az alattis a’ Társaságnak Tagjait egyenként Kegyességében tartani méltóztassék.”⁴⁹⁰

Az 1801. március 17-i jegyzőkönyv jelzi, hogy Bánffy elfogadta Teleki javaslatát.⁴⁹¹ Hogy ez az új típusú felépítése a társaságnak mennyire volt eredményes arra bizonyíték például az 1799. június 19-i ülés, ahol egyedülállóan sok, összesen ötvennégy pont kerül megtárgyalásra.⁴⁹² Úgy látszik, visszaáll az 1794-es rend, hiszen a szervezeti viszályokat lezáró Teleki-visszatérés időpontjától pontosan megkülönböztethetők a nagyobb üléseket előkészítő tanács-gyűlések és a Teleki vagy valamelyik ítélmester elnöklete alatt működő rendes gyűlések, egészen a társaság 1801-es elhallgatásáig.

A társaság szervezeti története tehát így vázolható fel sematikusán (pusztán az elősoroltak átláthatósága kedvéért):

Az ülések típusa	Időintervallum	Az ülések száma
Előkészítő	1793. dec. 3.–1794. márc. 26.	5 ülés
Rendes	1794. márc. 28.–1794. júl. 3.	6 ülés
Munkás	1794. júl. 15.–1797. ápr. 24.	9 jegyzőkönyvezett (ebből egy jegyzőkönyv elveszett), 4 jegyzőkönyv nélküli, 1 „rendkívül való” és 1 „megbeszélés”; össz: 15 ülés
Teleki-vita	1797. jún. 24.–1797. júl. 21.	2 ülés
„Rendes”-„munkás”	1797. júl. 21.–1798. máj. 17.	15 ülés
„Rendes”-„tanács”	1798. jún. 26–1801. máj. 5.	11 jegyzőkönyvezett ⁴⁹³ és két tanács-ülés

⁴⁸⁸ JANCsó, 1955, 285-287.

⁴⁸⁹ Aranka György [valójában Aranka nevében a társaság] levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. május 24., in ENYEDI, 1989b, 93.

⁴⁹⁰ OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁴⁹¹ JANCsó, 1955, 300.

⁴⁹² Talán ebből is látható, hogy ENYEDI Sándor megállapítása, mely szerint egyértelműen negatív jelenség volt a tanács felállítása, árnyalásra szorul. L. ENYEDI, 1993, 683.

⁴⁹³ Három jegyzőkönyv elveszett vagy lappang.

Összegezve az eddigieket, mindenképpen kiemelkedik Bánffy György és az általa megbízott ítélmesterek szerepe a társaság szervezetének történetében. Ugyanígy a királyi tábla is lényeges a Nyelvmívelő Társaság munkálatainak szempontjából, mivel ez az igazságszolgáltatási intézmény adja a társaság tagjainak legtöbbjét, köztük a munkálatokat ellenőrző ítélmestereket is.

Az intézmény szervezeti felépítése folyamatosan változik a működése során. Mindenképpen törekszik a társaság, hogy szigorúan meghatározott szabályok alapján működhessen, hogy tagjainak feladatai, a nyelvmívelők által elérendő célok írásban is le legyenek fektetve. A nem ellenőrzött, alá-fölérendelt viszonyt nem mutató munkás gyűlések viszont az informalitás iránti igényt mutatják, mintha egy ismerősökből, barátokból álló tudományos kör eredményesebben működhetne a kor viszonyai között. Ezek a változások annak köszönhetőek, hogy a polgári nyilvánosság különböző intézménytípusai még nem alakultak ki a XVIII. század végi Kelet-Európában.⁴⁹⁴ Lebegnek ugyan példák a társaságot szervezők előtt, mint amilyen a hivatalosan is elismert francia akadémia, a titokban működő szabadkőműves páholyok, de ugyanolyan vonzónak tartják az önszerveződő, informális csoportosulásokat.⁴⁹⁵ Thimár Attila meghatározását⁴⁹⁶ finomítva tehát elmondható, hogy egy intézmény „felderíthető szabályai” ebben a korban még saját tagjai számára sem egyértelműek.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1793 decemberétől 1801 májusáig az üléseken több mint 130 fő vett részt, legtöbbször azonban csak egy-egy találkozó erejéig (a tagok majdnem fele). Csak néhány olyan tag van, aki tíznél több ülésen megjelent. Közülük is kiemelkedik Aranka, aki negyvennél több gyűlést látogatott meg. Sala Mihály és Szentpáli Elek ítélmesterek a fent leírtak alapján talán csak a társaság törvényességére ügyeltek, de jogi kérdésekben valószínűleg ők is szót kaphattak. Hasonló problémák megoldásában segíthette a kisebb munkás csoportot Zabolai Sámuel, Aranka Dániel, akik szintén jogászok voltak, és Dósa Gergely Marosvásárhelyen a jogi ismeretek tanítója. Ezen az egynemű képen nem sokat változtat, hogy a filozófiát tanító Csernátóni Ferenc tizennyolc és a történelmet és klasszikus irodalmat oktató Zilahy Sámuel tizenhárom jegyzőkönyvezett ülésen kapott helyet. Noha a Nyelvmívelő Társaság tagjainak tényleges munkáját csak kevéssé ismerjük, az már ebből a rövid leírásból is látható, hogy a majdnem egyértelmű „jogászfölény”-ből kifolyóan az intézmény jogi-történeti munkásságához megvoltak a megfelelő személyi előfeltételek.

⁴⁹⁴ L. a polgári nyilvánosság kialakulásáról HABERMAS, 1971, 26-43.

⁴⁹⁵ L. erről ARANKA véleményét: ARANKA György, *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza a' Xldik Czikkelj héjjával*, in DÁVID-BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 29. Valószínűleg maga Aranka sem tudta egyértelműen eldönteni, milyen típusú intézmény legyen a Nyelvmívelő Társaság, ezért nevezi ő próbatársaságnak (azaz olyan csoportosulásnak, amelynek felderíthető szabályai egyelőre felderítésre várnak).

⁴⁹⁶ L. az 5. lábjegyzetet.

Más kérdés, hogy az anyagi előfeltételek az intézmény zavartalan munkájához gyakran hiányoztak. A társaság anyagi ereje a kéziratkiadókkal ellentétben sohasem érte el az ezer forintot. Aranka korai rajzolataival ellentétben (ahol még nyomda, olvasótársaság, könyvtár felállítása is szerepel) már a második ülésen megfogalmazódnak a „pénztár problémái”. Ifj. Teleki Sámuel ugyanis – miután előszámlálták az intézmény gyűlésében, hogy mennyi pénzre lehet számítani – azt mondja: „mindezek csak papiroson vagynak, kéz között pedig semmi nincsen”.⁴⁹⁷ Az intézmény működése során a jegyzőkönyvekben többször megjelenő pénzügyek azt mutatják, hogy a nyelvmívelők még a száz forintos alaptőkét sem nagyon érték el.⁴⁹⁸ Ezekből a kimutatásokból az is kiderül, mire költött legtöbbet a társaság: postára, papírra, könyvekre, utazás finanszírozására, kéziratok leírására. Anyagilag a legmegegyezőbb feladata az intézménynek az *Első darab* nyomtatása volt, ami 335 forint 20 krajcárba került. Hogy ezt hogyan sikerült finanszírozniuk, arról a jegyzőkönyvek hallgatnak (valószínűleg Aranka saját pénzéből is támogatta a kiadást). Aranka ugyan kísérletet tesz az *Újabb elmélgedések* nagyratörő terveinek megvalósítására, és levélben kéri Bánffytól, hogy a Nádorp Vilhelm hazafiúsításakor felajánlott 1500 forintot juttassa el a társasághoz,⁴⁹⁹ a kormányzó azonban tudatja a titoknokkal, hogy a pénz sorsáról az ország rendjei másként döntöttek.⁵⁰⁰

A Nyelvmívelő Társaság befejezi munkáját

A társaság megszűnésével kapcsolatban ellentmondó nézetek alakultak ki a szakirodalomban, ami annak köszönhető, hogy az 1801. június 17-i ülést követően is keletkeztek jegyzőkönyvszerű „protocollumok” 1803 február 5-ről, március 5-ről és március 29-ről datálva, sőt egy „minuta” elnevezésű irat 1806 március 5-ről.⁵⁰¹ Perényi, ezeket a dokumentumokat nem ismerve 1801. június 17-re teszi a Nyelvmívelő Társaság utolsó összegyűlésének időpontját.⁵⁰² Ezt módosítja Jancsó Elemér, aki már 1806-ot jelöli meg a nyelvmívelők feloszlásának dátumaként.⁵⁰³ De – bizonyítva, hogy mennyire bizonytalan az időpont – létezik egy 1810-es dátum is, amelyet Döbrentei Gábor ír le a *Magyar Tudós Társaság’ története*i című cikkében (ez valószínűleg sajtóhiba, a 0 és az 1 felcserélése).⁵⁰⁴ Ez a dátum annál is érdekesebb, mivel a Döbrentei névvel fémjelzett, 1818-ban üléseket tartó csoport, amelyik a Nyelvmívelő Társaságot szerette volna újra létrehozni, megvizsgálva a régi jegyzőkönyveket, úgy találja: „az

⁴⁹⁷ JANCÓS, 1955, 144.

⁴⁹⁸ Erre példa a 12. gyűlés, uo., 174.

⁴⁹⁹ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1795. március 26., in ENYEDI-UGRIN, 1988, 225–227, 227.

⁵⁰⁰ Bánffy György levele Aranka Györgyhöz, Kolozsvár, 1798. november 10, in ENYEDI, 1993, 684–685, 685.

⁵⁰¹ JANCÓS, 1955, 315–319. Ezeken kívül van adat még egy 1803. január 21-én, egy 1803. február 29-én és egy 1806. február 26-án tartott ülésről is. uo., 314, 315, 318.

⁵⁰² PERÉNYI, 1918, 17.

⁵⁰³ JANCÓS, 1955, 70.

⁵⁰⁴ DÖBRENTÉI, 1832, 35.

1801. diki legutolsó gyűlés jegyzőkönyve 117 Rf 42 Kr fenn maradt pénz említ.”⁵⁰⁵ Ez az említés az 1801. június 17-i ülésen hangzik el, azaz eszerint is ez lenne az utolsó gyűlése a nyelvvelőknek.⁵⁰⁶ Cáfolják ezt Mogyoróssy Márton, Antal János és Dózsa Gergely (utóbbi kettő valószínűleg azonosak az 1803-as protocollumokban található „Antallal” és „Dósával”), akik azt mondják az 1818. július 1-jén tartott gyűlésen, hogy az említett iratnál van későbbi jegyzőkönyv is. Ebben azonban már csak 5 Rft szerepel a társaság vagyonaként,⁵⁰⁷ holott az újonnan szerveződő intézmény szívesen fogadná a korábban összegyűjtött pénzüsszeget. A felszólalók nem térnek ki részletesen arra, hogy mire is használta fel a Nyelvvelő Társaság a pénzt (erről az 1803-as jegyzőkönyvek sem szólnak), csupán feltételezések születnek: „ujság hozatásra vagy levelezésre elkölt [...] a’ Társaság által kiadott Munkák [!] nyomtatásaira fordítottak”.⁵⁰⁸ Eszerint tarthattak gyűléseket a nyelvvelők 1801 után is, de erről nincs konkrét bizonyíték.

Az 1803-as ülések már nem számíthatók sem a Nyelvvelő Társaság tudományos sem annak tanácsácsának ülései közé; ezek inkább „barátságos gyűlések”, ahogyan arra utal is a március 29-i jegyzőkönyv.⁵⁰⁹ Ez alapvetően egy informális csoportosulás, amelyet ráadásul egy vacsora is kiegészít. Az egyetlen, ami a korábbi nyelvvelőkhöz kapcsolja ezeket a beszélgetéseket a tagok azonossága. Az itt megjelenő tizenegy résztvevő közül heten a Nyelvvelő Társaságnak is tagjai voltak, de 1803-ban leginkább filozófiai kérdésekkel foglalkozik a kicsiny csoport „vetésforgó”-szerűen mindig más-más tagnál tartva gyűlésüket, mindig más-más jegyzőkönyv-vezetésével.

Hogy ennek volt-e folytatása 1803. március 29. után, arra sajnos nincsen adat. Az viszont bizonyos, hogy az 1806. március 5-i ülés – amit megelőzött egy talán nem is dokumentált február 26-i gyűlés – mind a Nyelvvelő Társaságtól, mind pedig a „barátságos gyűlésektől” eltérő új társaság üléséről ad hírt. Erre nem csak magában a jegyzőkönyvben található mondatok utalnak:

26-dik februári előre egy gyűlést tartatván és úgy határozatván meg, hogy 5^a Martii gyűlés tartassék és arra a jelenlévők közül, akiket hazafiúi indulatjuk és körülállásaihoz képest meg nem akadályoztatott készségek arra bír:

Tehát egy tudós társaságnak tárgyáról írásban adják vélekedéseket.

⁵⁰⁵ JANCsó, 1944a, 529.

⁵⁰⁶ JANCsó, 1955, 311.

⁵⁰⁷ JANCsó, 1944a, 531. (1818. július 1-ji ülés)

⁵⁰⁸ Uo., 529. (június 27-i ülés)

⁵⁰⁹ JANCsó, 1955, 317.

Utal erre az új intézményre a Kazinczy-levelezés néhány olyan passzusa is, amelyeket Jancsó is megemlített, de mint olyan bizonyítékokat, amelyek megmutatják, hogy 1806-ig fennállt a Nyelvmívelő Társaság. Cserey Farkas ezekben a levelekben ír társaságalapító terveiről. 1806. március 3-án arról tudósítja barátját: „holnap után tartok itten az általom fel álitandó tudós Társaság iránt nagy gyűlést – ki menetelérül azonnal tudósitalak.”⁵¹⁰ Ígéretéhez híven Cserey újabb levelet fogalmaz 1806. március 6-án, hogy ismertesse az elmúlt napon Arankánál tartott gyűlés eredményét.⁵¹¹ Néhány tag tervezeteket dolgoz ki egy új tudós társaság felállítására.⁵¹² Cserey hangot ad elégedetlenségének is: „Meg vallom, Kedves Barátom! nem az én arányomban ütött ki a dolog, és mások nem aszt vették célul, a merre én néztem, de eszt idővel meg lehet orvosolni”.⁵¹³ 24 nappal később már jóval borúlátóbb Cserey: „A mint meg jövendöltem, füstbe ment M. Vásárheljen minden igyekezetem”.⁵¹⁴ A terv sikertelenségéről nem beszél részletesen, a „setéttség faizatit” okolja a kudarcért, hozzátéve: „Aranka és Cserey József atyámfia M. Vásárhelji Plebanus érdemessen igyekeztek segiteni éngemet, de a volt elhibázva, hogy igen sokan egyeledtek [!] közünkbe, és így annak kelle következni, a mi el rontá a jó intézetet.”⁵¹⁵

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság az előbbieket szerint tehát mégiscsak 1801-ben, vagy az után röviddel fejezi be működését, az utána következő próbálkozások már más céllal, más szervezettel lépnek fel. Egy kérdés azonban még ezután is megmarad: miért hagyta abba munkálatait a társaság? Több válasz is lehetséges. Perényi József azt állítja: „az igen szerény anyagi eszközök és a széthúzás, irigység itt is nagyon korán megakasztotta minden nemesebb és eszményi cél megvalósulását s magával hozta a társaság felbomlását”.⁵¹⁶ Döbrentei Gábor újra egy alternatív, egyben zavarba ejtő adatot szolgált a társaság megszűnéséről: „[a]kkor Gr. Teleki Mihály’ sok izgágái miatt, a’ 64. esztendő Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, hijába várván az útkészítő Társaságnak országossá váltaival az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését”.⁵¹⁷ Ez a mondat is 1801-et jelöli meg az intézmény munkásságának végeként (Aranka 1737-ben született), de nem lehet eldönteni egyértelműen, hogy Teleki volt-e a hibás, vagy az, hogy nem kapott a társaság törvényes megerősítést.

Enyedi Sándor az eddigieknél konkrétabb választ ad, amikor közli Bánffy Györgynek az erdélyi kamarásokhoz írt 1801. május 20-i levelét, amelyben a kormányzó tolmácsolja I. Ferenc óhaját: „akár mi névvel is nevezhető, vagy okból öszve állott Társaságokat, különös

⁵¹⁰ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 3., Kazlev, IV, 71–73, 73.

⁵¹¹ Ezt a gyűlést mutatja be a JANCÓSÓ által kiadott „minuta”, JANCÓSÓ, 1955, 318–319.

⁵¹² Ezeket a tervezeteket közli JANCÓSÓ, 1955, 320–335, 340–341.

⁵¹³ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 6, Kazlev, IV, 75–77, 75.

⁵¹⁴ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 30, Kazlev, IV, 96–99, 97.

⁵¹⁵ Uo. Cserei József a korábbi társaság egyik tanácsosa volt.

⁵¹⁶ PERÉNYI, 1918, 22.

⁵¹⁷ DÖBRENTÉI, 1832, 35.

szövetkezéseket minden örökös Tartományából ki [kell] tiltani”.⁵¹⁸ Ez valóban magyarázatot nyújthat arra, miért kellett feloszlania a már majd nyolc éve fennálló intézménynek. Bánffy levelével csupán egyetlen probléma van: annak dátuma. A levél kelte és az utolsó dokumentált ülés (1801. június 17.) között majdnem egy hónap a különbség. Nem kapták volna meg az uralkodó óhaját tartalmazó felhívást egy hónap alatt a nyelvmívelők, vagy úgy értelmezték, hogy erre az intézményre nem vonatkozik az „akár mi névvel is nevezhető, vagy okból öszve állott Társaság” kitétel? Esetleg nem vették komolyan, mondván, csak az örökös tartományokról nyilatkozik a gubernátor levele? Az mindenesetre bizonyos, hogy a június 17-i semmiképpen sem záróülés (erre hívja fel a figyelmet Mogyoróssy, Antal és Dózsa a már említett 1818-i újrászerveződésakor), sőt ekkor fizetik be a társaság számára a megígért pénzüsségeket a tagok, kiosztják a feladatokat a „nyári szünetre”, és meg is határozzák a „jövő Társaság gyűlésinek tárgyai”-t.⁵¹⁹ A nyelvmívelők levelet is írnak a gubernátornak 1801. július 3-án, hogy segítse őket a tervben lévő földrajzi lexikon összeállításában, egyúttal kérik, hogy erősítse meg Arankát újra felvett titoknoki pozíciójában.⁵²⁰ Bánffy 1801. május 20-i levele tehát nem kizárólagos oka a társaság megszűnésének.

Van még egy megbízhatónak tekinthető, figyelmen kívül hagyott forrás, amely kitér arra, hogy a Nyelvmívelő Társaság miért fejezhette be működését. Ez a forrás pedig *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak*.⁵²¹ Teleki László tagja az intézménynek, mielőtt 1796-ban Magyarországra költözött volna. Sőt, az 1794. május 7-i ülésen vállalja az előlülőséget rokona, Teleki Mihály helyett.⁵²² Jól ismerhette az intézmény viszonyait, még ha annak késői munkásságáról keveset is tud.⁵²³ Azok az okok, amelyeket a Nyelvmívelő Társaság elhallgatásával kapcsolatban ismertet, legalábbis azt mutatják, hogy a szervezet 1796 utáni működését is figyelemmel kísérte, mivel más - Teleki elutazása utáni - források is megerősítik a felsorolt argumentumokat.⁵²⁴

⁵¹⁸ ENYEDI, 1995b, 1130-1136, 1136.

⁵¹⁹ JANCsó, 1955, 310-311.

⁵²⁰ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1801. július 3., Halmágyi István levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1801. július 3. (fogalmazványok), ENYEDI, 1993, 679-693, 692, 692-693.

⁵²¹ TELEKI, 1806.

⁵²² Teleki László összesen hét ülésen vett részt (1794. március 26, 28, május 7, 15, 21, 29, június 3.), JANCsó, 1955, 153, 155, 156, 158, 160, 165, 169. Jancsó Elemér szerint egy idősebb Teleki László is létezett a korban (l. könyvének névmutatóját, Jancsó, 1955, 441.), de a nevek magyarázatakor már csak egyet említ (uo., 420.).

⁵²³ „[...] régtől fogva nem halván [!] semmit is szerentsés következéséről [a Nyelvmívelő Társaság nyelvészeti munkásságáról], nem tudom mire mehetett azon hazafiui igyekezete” - írja Teleki. Arról sem tud pontosan, hogy az intézmény működik-e még 1806-ban: „most is élő, vagy inkább tsak utolsó vonaglásai közt pihegő”-nek nevezi a társaságot, TELEKI, 1806, 97, 126.

⁵²⁴ Az, hogy Telekire mennyiben hatottak Aranka tudós társasággal kapcsolatos elképzelései, egy későbbi elemzés tárgya lehetne. Itt csak annyit említek meg, hogy mind a ketten a nyelvművelést és az ismeretek terjesztését tartották egy tudományos intézmény legfontosabb céljainak, l. TELEKI, 1806, 141.

Teleki első okként ezt jelöli meg: „[ú]gy lázik, hogy eleinte a’ milyen tüzzel nyúltanak annak Tagjai ezen tárgyhoz; éppen olyan nagy lankadások között vagynak már nagyobb részt”.⁵²⁵ Erre utal Aranka is *Az én testamentomom a magyar Nyelvmívelő Társasághoz* című szövegében: „[a] Nyelvmívelő Társaság kétszer volt olyan állapotban, melyben megmaradása kétségesnek láttatott. A legjobb baráti igen kívánták előmenetelés és nevedezésit siettetni, és talám e volt az oka.”⁵²⁶ Nem véletlenül, Aranka egyik legfontosabb tanácsa az, hogy: „lassan, erőlködés nélkül” kell a társaságnak munkálkodnia.

A Teleki által említett második probléma az volt az intézménnyel, hogy „[ú]gy lázott eleinte, hogy annak némely Tagjai más különös tzelokra akarták azt fordítani, mely sok józanon gondolkodó Tagjainak, a’ lankadást méltán okozhatta.” Aranka „testamentoma” szerint is az egyik legfontosabb feladata a társaságnak, hogy „[a] mostani nyughatatlan, viszketeges szép szín alatt más célokra dolgozó elmékkel [...] minden szövetséget elkerülni: és azoktól a Társaságot tisztán tartani”. Utalhatott itt mind Aranka mind pedig Teleki a Diana Vadásztársaság próbálkozására, hogy saját céljaira igyekeznek felhasználni az intézményt.⁵²⁷

Teleki harmadik indoka: „sok olyan Tagjai vóltak, a’ mellyek tsak a’ számot szaporították”. Erről a problémáról a tagnévssorokban felsorolt nevek száma és a tényleges tudományos munkát végzők neveinek száma közötti különbségek beszélnek. Egy korai lista 3 hasámban sorolja fel a társaság „jóltevé” tagjait, a tudósokat és a levelezőket.⁵²⁸ Ez utóbbi két csoportot megvizsgálva az látható, hogy a nyelvmívelők 22 tudóssal és 50 levelezővel számolnak. Egy későbbi, feltehetően 1796-os lajstromban hasonlóan magas számokkal találkozunk.⁵²⁹ Ez a lista öt osztályba (nyelvészeti, költészeti, történelmi-diplomatikai, természettudományos, továbbá egy „más szép tudományok” és „tudós levelezés” osztályokba) sorolva összesen 71 nevet említ. Ennyien azonban nem vettek részt rendszeresen az intézmény tudományos munkájában. A társaság ülésein is csak tizenketten vettek részt tíznél többször.⁵³⁰ Aranka meg is fogalmazza Kovachich Márton Györgyhöz írt levelében, hogy az intézmény tudóshiánnyal küszködik: „kiváltképpen egy-két munkás társra volna szükségem, aki egy-egy

⁵²⁵ Uo., 167. A további okok: uo., 167-168.

⁵²⁶ JANCsÓ, 1955, 274. A további idézetek, 274-276.

⁵²⁷ L. erről Aranka György levele Teleki Sámuelhez, Marosvásárhely, 1796. április 14., ENYEDI-UGRIN, 1988, 230–233, 231. A Diana Társaságról l. CSETRI E., 2006A, 52.

⁵²⁸ JANCsÓ, 1955, 347–349.

⁵²⁹ Uo., 350–352.

⁵³⁰ A legtöbbször, 41 alkalommal Aranka György, 23-szor a jogász Zabolai Finna Sámuel, 18-szor Csernátóni Vajda Sámuel, a marosvásárhelyi kollégium bölcsészettudományi tanára, Dózsa Gergely, jogász 15-ször, Sala Mihály ítélmester, Tóbiás Antal jogász és egy Borosnyai nevű tag (vagy János, a marosvásárhelyi iskola természetrajz tanára, vagy Lukács Simeon lelkész) egyaránt 14-szer, Szentpáli Elek ítélmester és Zilahi Sámuel professzor 13-szor, Aranka György 12-szer, Basa István professzor és Görög György szenátor pedig 10-szer vettek részt a társaság ülésein. Az üléseken összesen több mint 130-an fordultak meg összesen, legtöbbben csupán egy alkalommal.

cikkelyecskét bárcsak fél esztendőnkint beküldene”.⁵³¹ Az 1796-os tagnévsor ugyanakkor tanácsosokként, titoknokokként és a két „megvizsgáló szék” tagjaiként összesen 44 nevet említ, amelyek közül csupán 6 név szerepel a tudósok között is. Valószínűleg erre az arányra utal Teleki, amikor a „számszaporító” tagokról beszél.⁵³²

„Mindjárt eleinte” – folytatja Teleki a felsorolást – „igen nagy kiterjedésű tzelt vettek fel magoknak, melynek jó móddal való kidőlgozására [...] talám elégtelenek is vóltak.” Ez a társasággal kapcsolatos vissza-visszatérő kifogás igazolható Cserei József leveléből, amelyben az intézmény kiadványát recenzeálja.⁵³³

A „buzgó esdeklés” következő problémaként azt jelöli meg, hogy a nyelvmívelők „[m]indjárt eleinte Tágyaiknak igen nagy kolompot hírt ‘s nevet tsináltanak, a’ melynek mivel érzették, hogy meg nem felelhetnek, valóságos lankadás ‘s tsökkenés fogta el őket.” Itt a társaság korábbi előlölője utalhat Teleki Domokos magyarországi kiküldetésére, valamint a rengeteg jelentő levélre, amelyről az ötödik ülés jegyzőkönyve is beszámol.⁵³⁴ A „reklámhadjárat”, amelynek eredménye még így is alulmúlta a tagok várakozását, kötelezte, vagy inkább kényszerítette a társaságot, hogy tegyen le valamit az asztalra. Az eredmény pedig a felemás megítélésű *Első darab* lett.

Egy kínos problémára hívja fel a figyelmet Teleki László: „[a]’ Fundusok, soha sem vólt elegendő tzellyoknak kivitelére”. A mecenatúra rendszere, amelyben Aranka annyira bízott, valóban nem működött megfelelően. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az utolsó dokumentált ülésen maguknak a jelenlévő tagoknak kell pénzt felajánlani a társaság költségeire.⁵³⁵

A legutolsó oka annak, hogy a társaság abbahagyta működését, Teleki szerint a szervezeti kérdésekhez kötődik: „[a]z Erdélyi Igazgatás kezdetében fel se vette, nem vigyázott reája nem apolgatta, és későbben is, mikor igazgatásában belé kezdett szóllani, nagyon Dicasterialiter akarta kormányozni”. A Nyelvmívelő Társaság formalizálódását, amely Bánffy György és Teleki Mihály nevéhez fűződik, Teleki László negatívan ítéli meg. Úgy véli, egy tudós alakulatot

⁵³¹ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1796. november 6., FERENCZY, 1878, 147–150, 148. Ugyanez a probléma másutt is megjelenik az Aranka-levelezésben: „dolgos Társokra szükségünk vagyon”, Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1796. március 16., ENYEDI, 1988a, 72.

⁵³² Aranka Josef Karl Ederhez írt 1797. július 25-i levelében ír a taghiányról: „[a]’ Társaságnak szüksége vagyon Poëtára, Philosophusra elsőbe Magyarra, azután okvetlenül olyanra is ki a’ külső Litteratúrába jártas légyen; iskolai emberre; ki meg itéllye ‘s minket vezérellyen, hogy a’ mi igyekezetünk a’ nevelésre a’ Magyar Nyelv tanítására ‘s tanulására, hogy lehet hasznosabb; Historicusra, a’ ki egy egy Czikkelybe esztendőnként vagy Szakaszonként a’ mindennapi, mind Hazai, mind más Europai fővebb Változásokat meg írja; Physicusra, a’ ki a’ tapasztalt Természeti Jelenéseket egybeszedje és értelmesen meg írja; Antiquariusra; nevezetesen közelebb olyan Tudosra, a’ ki a’ ki adott Darabot jól meg vizsgálja”. OSZK, Kézirattár, Fond 399.

⁵³³ L. erről a dolgozat 111. oldalán.

⁵³⁴ V. gyűlés (1794. március 26.), JANCSÓ, 1955, 153. A jegyzőkönyv ezer jelentő levélről tudósít.

⁵³⁵ Uo., 310-311.

nem lehet a közigazgatási intézmények, a dicasteriumok mintájára irányítani. Ezzel a megállapításával nem volt egyedül, hiszen Aranka is kifejti „testamentomában”, hogy szerinte „[a tudósokkal] parancsolni [...] illetlenség volna; és valamely tárgyat kérdetlen, hallatlan a nyakára küldeni, helytelenség”. Arankának több szövege is arra mutat, hogy a tudós társaságnak jobban megfelel az informalitás, amire bizonyosságul szolgálnak az 1803-as „baráti beszélgetések” jegyzőkönyvei.

Ezek miatt a Teleki által is felsorolt okok miatt történhetett meg az, hogy a társaság 1801 után már nem tudta biztosítani a működéséhez szükséges előfeltételeket.

Nyelvművelés nyelvmívelő módra

Milyen az igazi nyelvművelés?

A XVIII. század végi akadémiai törekvések egyik legfontosabb célja egy olyan tudós társaság létrehozása, amely tekintélyét felhasználva elkészítheti a mindenki számára követendő nyelvi sztenderdet, szótárt és nyelvtant adva a nyelvet használók kezébe.⁵³⁶ Az akadémiai tervezetekből egyedül megvalósuló Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1796-ban megjelent kiadványa, *A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja* mégsem egységesíti nyelvtanilag a különböző szerzőktől származó cikkelek helyesírását, mintha nem is akarna ez az intézmény semmiféle követendő sztenderdet előírányozni olvasóinak. A szerkesztő, Aranka György azzal indokolja a társaság eljárását, hogy így megmaradhatott a szövegek egyedisége, és a nyelvművelők így a szerzők intencióit sem bírálták felül udvariatlanul.

Ugyan-is az Iroknak és Írásoknak tulajdon különösségek, a' mint nevezik, *Characterek*, mind azoknak az apró és nagy különösségeknek summájában áll, melynek minden Ironak és Írásnak csupán tulajdonai, 's másokkal nem közösök, akár jók és szépek légyenek azok, akár talám ollykor jobbitthatók-is. Mellyeket meg-változtatni mind illetlen, mind káros volna.⁵³⁷

Hasonlóan nyilatkozik Aranka Bánffy Györgyhöz szóló levelében, amit csatol az elküldött *Első darab* kéziratához. Ebben a misszilisben Aranka egy „csecsemő Társaságról” beszél, amelyik még éretlen arra, hogy az egész magyarság számára követendő nyelvi sztenderdet alakítson ki: „ennek az egész Igyekezetnek éppen sem Természete se czéllya nem az, hogy akár a nyelv akár más czikkelyek rendiben, ha mi jot mondottunk volnais, azt mint Remeket és mint tökéletest magok eleibe kívánnjuk irni”.⁵³⁸ Emiatt lesz a társaságnak a beküldött munkákkal szembeni legfőbb törvénye, hogy a szerző engedélye nélkül semmit sem változtatnak a szövegeken.

Azonban nem ez az egyetlen furcsaság a társaság reprezentatívnak szánt kiadványával, amelynek elkészítésére csak hosszas szerkesztési munkálatok és sürgetések után kerül sor.⁵³⁹ Az

⁵³⁶ L. ehhez, TOLCSVAI NAGY, 2004, 22–28. Hasonló gondolatokat fejez ki Aranka barátja Szathmári Pap Mihály is, aki reméli, hogy „egy olyan Társaság állittatik fel, elsőbben, a' mellynek Helybe-hagyása Törvény gyanánt lészen.”, Szathmári Pap Mihály levele Aranka Györgyhöz, Kolozsvár, 1788. augusztus 15., ÉDER, 1978, 287–288, 288. Ugyanígy gondolkozik Seelmann Károly: „[b]ár valahára határozatnék meg a' Magyar nyelv, mert a'mint a' Méltóságos Uris tapasztalhatta a' mostani ujj Könyvek /:Kiváltképpen a' Magyar Országaiak:/ meg meg annyi ujj Gramatikát, és külömböző orthographiát foglalnak magokban”, Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz, Károlyfehérvár, 1792. január 30., ENYEDI, 1992, 353–354, 353.

⁵³⁷ Első darab, *A' béküldött Czikkelyekkel valo bánásrol*, 24.

⁵³⁸ A Nyelvmívelő Társaság és Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, h. n., 1795. december 8., ENYEDI, 1995b, 1135. Hasonlóan vélekednek a debreceni grammatika írói: „[a]zt ugyan egy Társaság sem veheti magának, hogy az egész Nemzet Óraculumja legyen”, Magyar grammatika, 1795, XXII–XXIII.

⁵³⁹ JANCsó, 1955, 170. – már sürgetik az Első darab kiadását XI. ülés, 1794. június 3., 172, XII. ülés, 1795.

Első darab szétküldése után a recenzióra felkért levelező tagok nem mind látják egyaránt sikeresnek az intézmény próbálkozását.⁵⁴⁰

Akad természetesen olyan is, aki kultikus könyvnek tekinti a kiadványt. Ilyen például a csíksomlyói plébános, akiről Aranka így számol be Prónay Sándorhoz írt 1797. szeptember 4-i levelében: „[a'] Csik Somlyai Plébános es esperest azzal szerentséltetett: hogy Köszvénybe fekvén mikor a' Társaság Munkáját egy Barát nékie küldötte; olyan kedves volt olvasása, hogy míg által olvasta a' Köszvényből meg gyógyult”.⁵⁴¹ Mások viszont kevésbé vannak jó véleménnyel a kiadványról. Cserei József, gyulafehérvári kanonok például nagyon illedelmesen indítja levélben küldött kritikáját, amit a társaság előülőjének, Bánffy Györgynek címez:

Excellenciádnak kegyes parantsolatjából meg vizgáltam a' magyar nyelv mivelő társaságnak velem közlött munkáját, és az abban foglaltt czikkellyeket mind a' nyelv pallérozására, mind pedig a' haza ismeretének, és a' közönséges meg-világosodásnak kiterjesztésére egy általjában ugyan alkalmasnak lenni találtam⁵⁴²

A levélben viszont az *Első darab*bal kapcsolatos negatív véleményeit is megemlíti. Ő a társaságtól inkább a magyar nyelv eredeti szépségének fenntartását, terjesztését, recenziók készítését, szótár kidolgozását várja. Emiatt azután a kiadvány nyelvészeti cikkeit is olyanoknak találja, amelyek „nyelvünk pallérozását tsak oldaslag 's távulról tárgyozza”.⁵⁴³ A kanonok úgy gondolja, olyan tárgyakról is szól a nyelvmívelők könyve, amelyek nem tartoznak az intézmény illetőségi körébe, és maga a társaság sem tudta saját céljait, tárgyát elegendő konkrétsággal leírni. Sőt megfogalmazza, hogy a kiadványt „inkább egy Tudós, vagy a' magyar Literaturát élémozdittani kivanó, mintsem egy nyelvmívelő Társaság munkái közé kellessék helyheztetni”.⁵⁴⁴ Ez azonban nem csak a reprezentatívnak szánt, de láthatóan vegyes érzelmeket keltő *Első darab* kiadása után fogalmazódott meg a kortársakban.

Amikor még csupán róla szóló röpiratok formájában létezett az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, már akkor nehéz volt megfogalmazni funkcióját, céljait. Aranka – mint láttuk – sok olyan leírást fogalmaz meg az intézménnyel kapcsolatban, amelyek voltaképpen nem elsősorban egy nyelvtudománnyal foglalkozó, hanem inkább politikai célokat szem előtt

november 8. – sok munka összegyűlt, 175–177., XIII. ülés, 1795. december 28. – szerkesztik az *Első darab*ot, 203, XVII. ülés, 1796. május 28. – megvan az imprimatur, hozzátesznek újabb szöveget, 205–206, 1796. július 12. XVIII. ülés – ragasztanak még hozzá, 212, „szint kikelvén a sajtó alól”, XX. ülés, 1796. november 13. A társaság első darabjának kiadásához l.: ENYEDI, 1989c, 404–406, különösen 405–406.

⁵⁴⁰ Arról, hogy kiknek küldtek az *Első darab*ból: JANCsó, 1955, 218–222., A *Társaság munkái adatnak ki eszerént*. A lista nem tartalmaz magyarországi neveket, csak erdélyieket (holott abból a levelező tagok is kaptak). 334 példányt osztottak szét így.

⁵⁴¹ Aranka György levele Prónay Sándorhoz, h. n., 1797. szept. 4., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁵⁴² Cserei József levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1796. [?] február 16., in ÉDER, 1978, 297–298, 297.

⁵⁴³ Uo., 298.

⁵⁴⁴ Uo.

tartó szervezetet mutatnak be. A röpiratok ráadásul olyan széleskörű tudományos tevékenységet próbálnak a társaság hatáskörébe sorolni, amelyeknek elvégzésére nem egy, de talán több intézmény felállítására is szükség lehetne. A szorosan vett nyelvtudományi törekvések mellett helyet kapnak itt más, a nyelvtudományhoz csak közvetve kapcsolódó célok is. Ilyen például a magyar nyelv hivatalossá tétele vagy a magyar iskolák felállítása. Aranka maga is tudja, hogy ezekben a témákban egy tudós társaság nem kompetens, lévén, hogy ezek „elrendelése és végbevitelre egyenesebben a tekintetes rendeket és a felsőfokú főigazgató tanácsot illeti”.⁵⁴⁵ Hasonlóan nem kimondottan nyelvművelő feladatok a babonák és balvélekedések, rossz szokások felszámolása, Erdély történetének ismertebbé tétele, és általában mindazok a témák, amelyeket Aranka az „eszmélet terjesztése” címszó alatt sorol fel.⁵⁴⁶

Nem változik ez később, a társaság megalakulása után sem. A nyelvművelők üléseiről fennmaradt jegyzőkönyvekben és az Aranka-gyűjtemény leírásában ugyanígy találkozunk a szorosan vett nyelvtudománytól nagyon is távol álló tudományterületekkel. A társaság harminchatodik gyűlésén például Domokos Ferenc szólal fel, jelentve, hogy „a juhoknak mételytől való megőrzésekre s orvoslásokra hosszas tapasztalásai s sok kárai után talált egy bizonyos és jó orvosságra”.⁵⁴⁷ De akad olyan összejövétel is, amelyen a márványra vésés újabb módszereivel ismerkedik meg a társaság, sőt azokat kísérlettel ki is próbálja.⁵⁴⁸ A példák hosszas felsorolása helyett azonban célravezetőbb lehet, ha utalok arra, hogy a Benkő Károly által a reformkorban leírt Aranka-gyűjtemény közel ezer tételéből nagyjából húsz foglalkozik bizonyíthatóan nyelvtani problémákkal.⁵⁴⁹

Ezek után nagyon is jogosnak tűnik a kérdés: miért nem hozott létre grammatikát, lexikont és szótárakat az intézmény? Miért nem merülnek fel a jegyzőkönyvekben konkrét nyelvtani problémák? Miért olyan kevés nyelvtudománnyal kapcsolatos szöveg maradt fenn az Aranka-gyűjteményben? Vagy sarkítottabban: miért nem művelte a nyelvet a Nyelvművelő Társaság?

Valóban igaz, hogy sem nyelvtankönyvet sem lexikont nem sikerül írnia a társaságnak, de előkészületek legalább történnek ezügyben. A társaság működésének első éveiben komolyan foglalkozik egy grammatika és egy szótár létrehozásával, kevés sikerrel. Már az intézmény megalakulása előtt összeállít Aranka egy *Magyar Nyelv Mívelésnek Sengéje* című iratcsoporthoz, amit azután el is küld a későbbi előlülőnek, Bánffy György kormányzónak.⁵⁵⁰ Perényi József

⁵⁴⁵ JANCÓS, 1955, 110., ENYEDI-UGRIN, 1988, 79.

⁵⁴⁶ *Újabb elmélkedés*, in uo., 112–118., ENYEDI-UGRIN, 84–96.

⁵⁴⁷ JANCÓS, 1955, 279. (XXXVI. gyűlés, 1798. május 2.)

⁵⁴⁸ „Cons[iliarius] Szalkai úr eléad más tapasztalást, hogy a márványra hogy lehet könnyűszerrel mind ormoson, mind metzve írni. Próbáltatik s igaznak találtatik.”, JANCÓS, 1955, 199.

⁵⁴⁹ L. a mellékletben.

⁵⁵⁰ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, h. n., 1793. július 24., ENYEDI, 1988a, 69–70.

elemzéséből ismerhetjük ezt a dokumentumot, amely nyolc hosszabb részben szól a magyar nyelv írásmódjáról, a magyar nyelv dialektusairól, arról, hogy milyennek kell lennie a megalkotandó szótáraknak, a magyar nyelv „bővségéről”, és más nyelvektől való különbségeiről.⁵⁵¹

Még az intézmény megalakulása előtt küld egy levelet Arankának Szentpáli István, károlyfehérvári városi tanácsos, amelyben tudatja a nyelvmívelőkkel, hogy éppen egy, az erdélyi nyelvjárás szerint íródó grammatikán dolgozik.⁵⁵² Nem véletlen, hogy Gyarmathi Sámuel mellett – akinek *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* című művének megjelenését az országgyűlés is támogatta –⁵⁵³ ő lesz a társaság első számú nyelvész-jelöltje. Nekik, és a harmadik tudósnak, Bőjthi Antalnak – aki *Magyar Nyelvtudomány* címen jelentetett meg könyvet 1790-ben és *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya* címen 1794-ben – küld levelet a társaság 1794. május 29-én, buzdítva őket egy könnyen használható kézikönyv megírására:

A' Magyar Nyelvnek elé mozdíttására el kerülhetetlenül szükséges lévén, hogy egy olly könnyű szerű Grammatikáskánk légyen, mellyből a' Magyar Nyelvet tanolni kívánók közül akárkinek Unalom nélkül, és bizonyos elemezetellel ki tárhassa mind azokat, a' mik a' Magyar Nyelvnek tudására szükségesek

Szentpáli István reagál a levélre, de azt írja a társaságnak, hogy az ő grammatikájából nem lehet „vágott verziót” készíteni: „tsekély munkám, a Magyar Nyelvnek nagy fogyatkozása nélkül, kiszebbre nem vitethetik”.⁵⁵⁴

A grammatika témájával kapcsolatban, úgy tűnik, a társaság munkája inkább csak információszerzésre korlátozódik. Több olyan levelet küld el Aranka, amelyben kéri a címzetteket a már meglévő nyelvtanok recenzeálására. Nem tudni, milyen eredménnyel jártak az Édes Gergelyhez⁵⁵⁵ és a gróf Dessewffy Józsefhez⁵⁵⁶ küldött misszilisek. A Soproni Magyar Társaság válaszát ismerjük csak ezek közül.⁵⁵⁷ Többben viszont éppen a társaságra gondolnak úgy, mint amelyik méltó véleményt tud alkotni a nyelvtankönyvekről. Földi János 1795. október 4-én küldi levelével a debreceni grammatikát,⁵⁵⁸ Beregszászi Nagy Pál pedig 1797. március 25-

⁵⁵¹ PERÉNYI, 1918, 41–47. L. ehhez még ÉDER, 1978, 135–141. (*Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és Aranka György szótárírói törekvései* című fejezet)

⁵⁵² Szentpáli István levele Aranka Györgyhöz, Károlyfehérvár, 1793. március 4., ÉDER, 1978, 288. Szentpáli műve, a *Grammatica Hungarica* 1795-ben meg is jelelt Szebenben.

⁵⁵³ L. erről a dolgozat 80. oldalán.

⁵⁵⁴ Szentpáli István levele az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasághoz, Károlyfehérvár, 1794. június 17., ÉDER, 1978, 293.

⁵⁵⁵ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. február 2., ABAFI, 1881a, 177.

⁵⁵⁶ Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., CSÜRY, 1935, 181. Dessewffy ebben a levélben ígéri jegyzeteit.

⁵⁵⁷ PEÉRY, 1957; BODOLAY, 1963, 105.

⁵⁵⁸ Földi János levele Aranka Györgyhöz, Hadház, 1795. október 4., ÉDER, 1978, 296.

én, Erlágában fogalmaz levelet Arankához, amelyben köszöni a titoknoknak, hogy „tsekély Grammatikámnak le küldött első levelét méltóztatott megolvasni”.⁵⁵⁹

Hasonlóan gyűjt információkat egy elkészítendő lexikonról a társaság. Aranka már az intézmény megalakulása előtt foglalkozik a témával *A tudományok magyarul* című munka írójával, Bartzafalvi Szabó Dáviddal levelezve.⁵⁶⁰ Az intézmény létrejötte után történik is próbálkozás egy szótár létrehozására, amiről Perényi József tanulmánya számol be. A szótárkészítéshez folyó előkészületek keretében a nyelvmívelők feldolgozzák Illei János három szomorújátékának és az *Uránia* folyóiratnak a szavait, valamint gyűjtenek táj- és szakszavakat.⁵⁶¹ Ehhez kapcsolódik, hogy 1794 májusában Josef Karl Eder véleményét kéri a nyelvmívelők egy megfelelő lexikon elkészítésével kapcsolatban, majd három évvel később Cserei Józsefét.⁵⁶² A széles időtartam azt mutatja, hogy a társaság működése folyamán folyamatosan foglalkozott ezzel a kérdéssel. Gyarmathi Sámuel 1798 közepén igéri lexikkal kapcsolatos elgondolásait az intézmény számára,⁵⁶³ hozzátéve ezt a mondatot: „[é]n a legnagyobb gyönyörűséggel dolgoznám rajta esztendőig is, (másokat is esmérek, kik ere [!] készek) de fel kopnék az állam”. Akárhogyan is, Aranka ugyanebben az évben már megerősíti az *Első darabban* is elismert tény, hogy a társaság „maga sinsen abban az erőbben, hogy akármilyen más könyvet is ki adhasson, a' maga folyó Munkáin kívül”.⁵⁶⁴

Ez a „folyó Munka” lesz az *Első darab*, amelyben az intézmény szétartó céljainak megfelelően találhatók nyelvtani leírások, régiségekről és az erdélyi kéziratokban maradt történeti munkákról készült beszámolók, természettudománnyal kapcsolatos szövegek, versek, egy pedagógiai írás és egy recenzió.

A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja

A Társaság első és egyetlen kiadványának olvasása előtt úgy vélné az *Első darab* értelmezője, hogy abban *A' Magyar Nyelv' Tulajdonságairól, Az Igéknek Forma Példái* és a *Minéműnek kell egy jó Nyelv-mesternek lenni* című tanulmányok reprezentálják majd legjobban a nyelvmívelő intézményt, hiszen ezek szólnak nyelvtani problémákról. Maguk a szövegek azonban nem erősítik ezt a feltételezést. *A' Magyar Nyelv' Tulajdonságairól* anonim írója például úgy vélekedik, hogy

⁵⁵⁹ Beregszászi Nagy Pál levele Aranka Györgyhöz, Erlága, 1797. március 25., CSÜRY, 1935, 38–40, 38.

⁵⁶⁰ Bartzafalvi Szabó Dávid levele Aranka Györgyhöz, Sárospatak, 1793. február 13., NAGYSZIGETHY, 1895, 380–382.

⁵⁶¹ PERÉNYI, 1918, 41.

⁵⁶² Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Josef Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1794. május 15., ÉDER, 1978, 290–291; az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Cserei Józsefhez, Marosvásárhely, 1797. szeptember 5., uo., 298–299.

⁵⁶³ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1798. június 14., JANCSÓ, 1950, 153–158, 155–156.

⁵⁶⁴ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. február 2., ABAFI, 1881a, 176–177, 177.

a' Magyar Nyelvnek még régen, az emlékezetek felett Asiában virágzó nyelvnek; és Nemzetnek, egy nagy népes, Társasági életben, 's Városban lakott Népnek kellett lennie. Annál inkább; mivel leg-alább tsekélly vélekedésem szerint, a' Magyar Nyelvet bizonyos, és meg-határozott *Reguláira* nézve a' legtökéletesebb mái Nyelvek közé lehet számlálni. [...] én leg-alább tökéletesebb, szebb és kellemetesebb nyelvet a' Magyaránál nem gondolhatok

Hasonlóan gondolja *Az Igéknek Forma Példái* írója is, aki szerint idegen nyelvből átvenni szavakat nagy szegénységre vall, de nem a nyelv szegénységére, hanem a nyelvhasználóra, aki a hazai nyelvet nem ismerve, máshonnan kölcsönöz szavakat.⁵⁶⁵ Úgy gondolják tehát ezek a leírások, hogy a magyar közel áll a tökéletes nyelvállapothoz, még ha használói nem is törődnek azzal eleget, hogy „tisztán tartsák”. A *Minémüinek kell egy jo Nyelv-mesternek lenni* című tanulmány írója csak egy kicsivel kritikusabb. Szerinte még néhány nyelvtani kérdés kidolgozásra vár, amelyek pontosabb megvizsgálása nélkül nem lehet elkezdni egy grammatika megírását.

Már az *Első darab* is megpróbálja megmutatni a magyar nyelv előbb említett „tökéletességét”, azáltal, hogy több különböző műfajban szólaltatja meg azt. Közöl leírást például a délibábról, Károlyfehérvár régiségeiről, bemutatja a szarvasi Tessedik-féle iskolát. Decsy Sámuel *Magyar Almanakjáról* recenziót jelentet meg Seelmann Károly tollából. A legérdekesebbek ebből a szempontból azonban mégiscsak a versek, amelyek között megtalálható a *Lajos Király Vitézei Éneke a' Mohácsi Ütközet előtt*. Erről a költeményről azt tartja az alatta található jegyzés, hogy régiségéről „az érzékeny Hazafiak [...] a' Versek egybe-rakásának együgyűségéből, mind némelly szollás formáiból magok önként meg-fognak gyöződni”,⁵⁶⁶ mintha csak a régi tökéletlen, és a tökéletes felé haladó mai nyelvet akarná összehasonlítani a költemények segítségével. A mai nyelvre pedig remek példa lehet egy Metastasio-fordítás, az *Utra Indulás*, vagy a női verselő által írt *G. B. R. Attya Arnyékához*.⁵⁶⁷ Ugyanígy reprezentatív lehet az *Egy Sziv szol magával; A' Kutyáknak a' Matskák felett való ditsérete* pedig azt mutathatja, hogy a magyar nyelv még „tréfás és mulatságos” műfajban is megállja helyét.

A társaság kiadványa felsorolja azokat a tanácsokat is az előszónak *A' Tárgyokrol* című cikkelyében, amelyet mások fogalmaztak meg az intézménnyel kapcsolatban. Ezek közül természetesen a legelső: „[a]jánlják némellyek, hogy mindent hátra tévén, leg-elébb-is egy jó Nyelv-mester, vagy egy tökéletes Magyar Szó-tár dolgoztassék-ki.”⁵⁶⁸ A grammatika és a lexikon elkészítésére – ami az *Újabb elmélekdedésekben* még az egyik legfontosabb elérendő cél –

⁵⁶⁵ *Az Igéknek Forma Példái*, in uo., 66–109, 109.

⁵⁶⁶ *Lajos Király Vitézei Éneke a' Mohácsi Ütközet előtt* (Jegyzés), in uo., 254–256, 256.

⁵⁶⁷ *Első darab*, 259–262., 263–264.

⁵⁶⁸ *A' Tárgyokrol*, in uo., 9–22, 10.

⁵⁶⁹ azonban nem tartja megfelelőnek a Nyelvmívelő Társaságot a cikk írója. Egyrészt azért, mivel ez ellenkezne a korai rajzolatok azon terveivel, amelyekben jóval szélesebb körű feladatok ellátására felálló intézmény jelenik meg; másrészt azért, mert a nyelvmester és a szótár elkészítése túl hosszú időt venne igénybe. Egyelőre csak „készületeket” lehet tenni az ügyben, amelyekre példa lehet az első darab jónéhány cikkelye (A' *Magyar Nyelv' Tulajdonságairól, Minémiének kell egy jo Nyelv-mesternek lenni*).

Mások szerint „az Ifjaknak jó neveltetések a' fő és leg-első dolog”.⁵⁷⁰ Ezzel a felvetéssel a cikk írója részletesebben foglalkozik. Felsorolja a neveléssel kapcsolatos legfontosabb elvárásokat: a magyar nyelv oktatásának megalapozását, a tudományos és erkölcsi nevelés tökéletesítését és az egészség megóvásának tanítását. Ehhez szintén előkészületek szükségesek. Átláthatóan le kell írni a legfontosabb magyar nyelvtani sajátosságokat, az erkölccsel és polgári kötelességekkel kapcsolatos kézikönyveket kell létrehozni, és útmutatást kell készíteni a testnevelést is lényeges nevelési feladatnak tartó szarvasi iskolához hasonló igyekezetekről. A cikk írója elhárítja a felelősséget a társaságról azzal, hogy a tanügy fontos törvényhozási és közigazgatási intézmények feladatkörébe tartozik. Mégis, az *Első darabban* is vannak olyan cikkelyek, amik ezzel a témával kapcsolatosak (A' *Szarvasi Igyekezetnek rövid által nézése, A' Nevelésről*⁵⁷¹). Újabb tanács, hogy a társaság ne töltse az idejét apró dolgokkal, hanem eredeti munkákkal rukkoljanak elő. Így meg kellene írnia a nyelvmívelőknek Erdély összefoglaló történetét, statisztikai leírását, le kellene fordítani a legfontosabb külföldi tudományos műveket.⁵⁷² A' *Tárgyakról* írója szerint azonban ez a célkitűzés inkább a Révai-féle tudós társaság tervezetével harmonizál, a próbatársaság erejét az eredeti, nagyformátumú munkák készítése túlhaladja, mivel sem elég pénze, sem a művek megjelentetéséhez szükséges nyomtatóműhelye nincs a társaságnak. A kifogások ellenére azért az első darab cikkelyei között is található versfordítás (például az *Utra Indulás* egy Metastasio-vers fordítása) és eredeti költemény is (például a *G. B. R. Attya Arnyékához*).

A Nyelvmívelő Társaságot ért egyik legfontosabb kritika az, amelyik nyelvrontással vádolja az intézményt. Erről emlékezik Aranka György is a *Cui Bono? Mi haszna?* című írásában, amelynek első mondatában idézi egy „jo, értelmes és nagy Tekintetű Hazafi” szavait: „»Mire valo hogy a' Nyelvet mivelitek? Nékem nintsen szükségem réája. El rontjátok a' Nyelvet!«.”⁵⁷³ Ehhez hasonló az első darabnak a Nyelvmívelő Társaságot illető következő

⁵⁶⁹ JANCÓS, 1955, 108–109., ENYEDI–UGRIN, 1988, 76–77.

⁵⁷⁰ A' *Tárgyakról*, in *Első darab*, 9–22, 11.

⁵⁷¹ A' *Nevelésről* teljes szövegét l. DÁVID–BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 85–129.

⁵⁷² A' *Tárgyakról*, in *Első darab*, 9–22, 14.

⁵⁷³ LBK, Ms. 745.

kifogása, amelyik szintén a vétkes újítás, a nyelvzavarás vádjával illeti az intézményt.⁵⁷⁴ A *Tárgyakrol* cikk igyekszik megvédeni a társaságot jelezve, hogy az nem barátja a nyelvújításnak, és hogy igyekezni fog a jövőben recenzióiban az ilyen hibákra felhívni a figyelmet.

A második „bé-vezető cikkely” szerint a „legfényesebb” hozzászólást mégiscsak azok nyújtották, akik szerint a legnagyobb írókat, költőket nem sarkallta írásra semmilyen intézmény, mégis halhatatlan műveket hoztak létre. Ilyeneket kellene a Nyelvmívelő Társaságnak is írni. A cikk elismeri, hogy ilyen eredeti munkákat írók találhatók a két hazában, és előrebozsátja, „hogy [e]zek előtt, a’ társaság felkelvén székeből, és öröm könyvekkel áztatván ortzájokat, atyafiságosan meg-öleli őket”, de egyelőre nem tudja, hol keresse ezeket az írókat. Magyarországon és Erdélyben ugyanis nincsenek hivatásos tudósok, akik egy mecénás kegyeit élvezve csak a tudományoknak szentelhetnék életüket.⁵⁷⁵ Ezzel le is veszi a felelősséget a tudományokat csupán szabadidős tevékenységként művelő nyelvmívelők válláról.

Látható, a társaság megpróbál cikkeivel megfelelni egyrészt a széleskörű elvárásoknak, másrészt saját, nehezen körülhatárolható céljainak, reprezentálva ugyanakkor a magyar nyelvnek a tökéletes nyelvállapothoz való közelségét. Emiatt a kiadvány talán túlzottan sokszínűre sikerül, amit például Cserei József kifogásol is említett levelében. A társaság második kiadványa, amelynek megjelenésére végül nem kerül sor, szintén nagyon vegyes témájú cikkeket tartalmaz.⁵⁷⁶ „Nyelvet illető” cikkelyek (*A nevek hajlásának forma példái*) ugyanúgy találhatók benne, mint „régiségek” (Apafi György almakeréki sírkövének leírása, a szilágysomlyói kincs bemutatása), „tudományos dolgok” (a tellúrról és uránról egy értekezés, a károlyfehérvári csillagvizsgáló torony leírása) és szépirodalmi művek (Lázár János *Kedvetlen tavasz* című éneke, vagy egy Kolozsvárról szóló régi ének).

Összegezve a fejezetben eddig leírtakat, úgy tűnik, hogy a Nyelvmívelő Társaság voltaképpen úgy tekint a magyar nyelvre, mint amelyik egészen közel áll a tökéletes nyelvállapothoz, azaz képes arra, hogy a tudományok és a politika nyelve lehessen. Emiatt az intézménynek a kisebb nyelvművelési problémák megoldása mellett (vagy inkább helyett) legfontosabb célja az lesz, hogy magyar nyelvű tudományos (esetleg irodalmi) szövegeket hozzon létre, amelyek reprezentálják ezt a tökéleteshez közeli nyelvállapotot. Ez a Nyelvmívelő Társaság számára az „igazi nyelvművelés”.

A későbbi korok kutatói szintén arra a következtetésre jutnak, hogy a Nyelvmívelő Társaság eredeti célját némileg megváltoztatva nem elsősorban a nyelv művelésével, hanem

⁵⁷⁴ A’ *Tárgyakrol*, in Első darab, 9–22, 15–16.

⁵⁷⁵ Uo., 20–21.

⁵⁷⁶ JANCSÓ, 1955, 345–346.

inkább a történettudomány, a természettudományok és a statisztika hatáskörébe tartozó szövegekkel foglalkozott. Jancsó Elemér az elsődleges kontextus változásai mellett éppen a társaság által preferált tudományterületek közötti arányok átértékelődése miatt különít el több korszakot az intézmény történetén belül.⁵⁷⁷ Az első korszak leginkább a nyelvművelésé, a második pedig a társadalomtudományoké, a történelemé és a statisztikáé. Az eddigiekből következtetéseket levonva inkább azt mondhatjuk, hogy a Jancsó korszakolásában 1796-tól 1801-ig tartó második szakasz is „nyelvműveléssel” foglalkozik, amennyiben a társaság célja reprezentatív, magyar nyelvű szövegek létrehozása. Ennek a nyelvművelés-szemléletnek köszönhető, hogy a társaság, körülbelül 1796-tól kezdődően leginkább arra fordítja energiáját, hogy egy magyar nyelvű történeti-jogtörténeti szöveget hozzon létre, amely tartalmazza mind a három erdélyi nemzet és a románság alapvető jogait és kötelezettségeit.

Történeti érdeklődés

Gróf Dessewffy József, Aranka barátja és a társaság levelező tagja, 1799. július 23-i levelében így fogalmazza meg méreletes mondatában az 1790-es évek emberének a történettudománnyal kapcsolatos elvárásait:

A mostani világban nem jó kérdésbe; a napkeleti, avagy északi Szocythiából származunk e eredeti képpen,? sem ez; hogy ájtatos volt e *Szent István* es mennyi Püspökségeket 's micsoda klostromokat fundált légyen,? latta e álmában a koronát, mellyik Pápától kapta azt, és görög, avagy deák eredetű e, ez a nem szép korona,? az effelekről igen keveset gondoskodnak maj nap az olvasók, vagy csak igen melesleg; hanem azt kérdik: hogy kormányoztattak Eldödink *Szent István* előtt? A vallások; élet módjok,? *nomadesek* voltak e, vagy Földmivelők? Vezéreik határozatlan hatalommal bírtak e,? hogy esett hogy Arpad maradékjából örökös fejedelmeket választottak légyen magoknak? A mostani magyar birodalomnak el foglalása micsoda következtetéseket szült mint az elfoglalókra mint a meg hódítottakra nézve,? [...] hogy *eredt a nemesség; a Jobbágyság*; A keresztény vallás mennyibe pallérozta, 's mennyibe korcsosította nemzetünket.? A *geografika* helyheztetése szerint országunkat, a szomszéd birodalmokra nézve, mitől kellett mindék tartanunk, és miket mulattak el Eleink, hogy most Politikai lételünk (*existence politique*) sincs, e világon.?! Micsoda lépcsőken keresztül, és micsoda történetek által lett olyan az országlás formánk a millyennek most lenni szemléllyük? Mellyik történetek mutatták meg fő képpen, hogy bár is az illetén (!) *konstitutziónak* lehetne *garanciája* magában; mindazonáltal azon modon amint az nálunk áll fen törvényessen se a fejedelemre, sem a magyar nemzetre, 's népre sőt a nemességre nézve is soha se nyújtott, 's nem is nyúthat elegendő *garanciát*,? ezen 's több efféle tárgyakra czéllyozó fő 's nagy következtetése; az egész ország állapottjába bé folyó hiteles esetek választásában, 's azoknak minden részre hajlás nélkül; az

⁵⁷⁷ L. erről JANCsó, 1955, 44–68. (*A Nyelvmívelő Társaság munkásságának második szakasza (1796–1801)* című fejezetet)

idők 's a helyek szerint való, rendes; egymástól természetesen függő fontos (facta dictis exaequanda) elő-adásában; áll a *klasszikus História*; az az, a hiteles, 's közönségesen hasznos; és szép história⁵⁷⁸

A XVIII. század végének emberét tehát – Dessewffy szerint – nem érdeklik a legendák, anekdotikus történetek (mint amilyeneket Katona István és Pray György történeti művei tartalmaznak), sokkal inkább azok a történelmi események, amelyek a jelenjére is hatással vannak. Ezek közül természetesen kiemelt fontosságúak a történeti földrajzzal, jog- és politikatörténettel kapcsolatos elemek.

Hogy Dessewffy nézete valóban a XVIII. század emberére vonatkozik, azaz jó közelítéssel általánosítható, azt mutatja a korszakban a jogtörténeti munkák iránti megnövekedett igény is. Elég itt csupán utalást tenni Balia Sámuel már említett összefoglaló munkájára, Kovachich Márton Györgynek *Vestigia comitiorum* című, a magyar országgyűlésekről szóló forrásközlésére. Ez utóbbi korának bestsellerévé vált,⁵⁷⁹ köszönhetően annak, hogy Kovchich ebben a művében mindent elkövet – a nemesség törvényhozásban betöltött szerepét hangsúlyozandó –, hogy a magyar történelemben mindenütt országgyűlésekre bukkanjon. Ha, folytatva a felsorolást utalok a szintén említett székely és román könyörgő levelekre, Josef Karl Eder *De initiis*-ére vagy Shesaeus-kiadására, már akkor egyértelmű, hogy különösen fontos lesz az olvasók és a történészek számára a XVIII. század végén a jelen politikai és jogi helyzetének múltból történő megmagyarázása.⁵⁸⁰

Erre a jelenségre több magyarázat is létezhet. Kézenfekvő az a feltevés, hogy mivel a magyar (és főleg a székely, kevésbé a szász) jogrend alapvetően szokásjogon alapult, a korszak politikai szereplői, jogászai és történészei szerették volna a történelemben visszakeresni és írásban is rögzíteni a legfontosabb jogszabályokat, főleg miután II. József korszakában megmutatkozott, mennyire törekény is lehet a magyar közjog írásbeli garanciák nélkül.⁵⁸¹

Az 1791. évi erdélyi országgyűlés létre is hoz egy bizottságot, amely „[a'] Haza alkotmányát, és közönséges Tárgyokat illető írásokat” gyűjti össze, hogy a törvénykönyvekből kimaradt határozatok, jogszabályok a következőkben felhasználhatók legyenek.⁵⁸² A királyi tábla, amelynek Aranka is bírása volt, szintén hasonló „gyűjtést” rendez, ugyanis az országgyűlés határozata szerint a kiváltságokat követelőknek ezen az igazságszolgáltatási fórumon kell

⁵⁷⁸ Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., CSÜRY, 1935, 180–183, 181–182.

⁵⁷⁹ V. WINDISCH, 1998, 113. A jogtörténeti érdeklődés megnövekedése V. WINDISCH Éva szerint is az 1790-es évek megváltozott politikai helyzetének köszönhető – uo., 109.

⁵⁸⁰ L. még ehhez KOSÁRY, 1996, 593–599, különösen 596–597.

⁵⁸¹ Érzékletes rövidséggel fogalmazza meg az írott jogszabályokat nélkülöző magyar rendszert SZIJÁRTÓ M István: „Az egész politikai rendszere igaz, hogy a szokáson nyugodott”, SZIJÁRTÓ, 2005, 41.

⁵⁸² Első darab, 184–185.

felmutatniuk dokumentumaikat, nemesi jogállásukat igazoló irataikat.⁵⁸³ Fenn is maradt olyan levél, amelyben a nemességét féltő Enyedi Tamás éppen Arankától kér segítséget, hogy kiváltságos helyzetét megerősítsék.⁵⁸⁴ Az 1792. évi országgyűlés is azt a döntést hozza, hogy a székelyek közül az armálisokkal rendelkezők valamint az egyházi nemesek ezen a fórumon, a királyi táblán igazolhatják nemességüket (így mentesülnek az adózás alól), bemutatva erről szóló irataikat.

Ugyanígy nagy hatással lehetett a korszak magyar tudományosságára a göttingai újhumanizmus történelemszemlélete.⁵⁸⁵ A göttingában tanuló református diákok mind nagy csodálattal szólnak a modern államtudomány szempontjait érvényesítő August Ludwig Schlözerről, aki forráskiadványaiban, világtörténeti összefoglalójában példát adhatott a korszak magyar történészeinek is. Nem véletlen, hogy a göttingai tudós híres-hírhedt *Kritische Sammlungen*jével kapcsolatban – amely a szászok alapvető kiváltságait próbálja meg összefoglalni, miközben kitér a többi erdélyi nemzet jogaira és történelmére – sokan elismerően beszélnek.⁵⁸⁶

Ezek az okok együttesen vezetnek ahhoz, hogy a királyi tábla körül csoportosuló társaság végül is leginkább történeti, jogtörténeti szövegekkel kezd el foglalkozni. Ráadásul, mint már arról szó volt, a legtöbb ülésen résztvevők közül foglalkozásukat tekintve a jogászok vannak többségben. Aranka már 1796-ban tesz egy megjegyzést, amely szerint „[a]’ bé-állott Magyar Társaság-is el-kezdvn a’ *Diplomákat* egybe-szedni.”⁵⁸⁷ A Nyelv-mívelő Társaság azonban először az 1797. április 24-i XXII. gyűlésen mondja ki konkrétan: „[a] Társaság célja lévén a székelyek történeteit kidolgozni, s erre a régi írókból is minden helyeket egybeszedni [...] ki, hol a székelyekről mit talál, kijegyezni s beadni, ne sajnálja”.⁵⁸⁸ Ennél jóval szélesebb körű munkálatokra kerül sor, amelyről Arankának Josef Karl Ederhez írt levele tanúskodik. Itt kéri a szász történészt, vizsgálja meg a *Csíki székely krónikát*:

Hogy lehet azt Critice vagy meg igazítani, ’s hitelessé tenni: vagy hitelességét el-ítélni? Es nekünk ez a kötelességünk: nem lehet száraz lábbal által menni rajta [...] Ha ezen által esünk, fogjunk a’ Béla Notáriussához, ne légyen örökké a’ Veszekedés almája a’ Tudosok és Nemzetek közt. [...]

⁵⁸³ Orsz. jegyz., 1794/95, XXXII. ülés (1795. február 6.), 182.

⁵⁸⁴ SÁNDOR, 1903.

⁵⁸⁵ BÉKÉS, 1997, 50–76., VIERHAUS, 1987. Az újhumanizmus magyarországi hatásáról l. még BALOGH Piroska Schedius-kiadásának utószavában SCHEDIUS, 2005, 384–389; valamint FÓRIZS Gergely Berzsenyi-könyvében, FÓRIZS, 2009, 146–157.

⁵⁸⁶ L. erről „a Haza állapotjának, ’s *Constitutiojának* gyökerét érdeklő” című fejezetben.

⁵⁸⁷ [ARANKA], 1796, 188. A Kéziratkiadó Társaságon és a nyelv-mívelőkön kívül Aranka említ még egy alakulatot, amely szintén történelmi szövegekkel foglalkozik: „[a]’ Haza alkotványát, és közönséges Tárgyokat illető írásokat szedik össze, azok az Országos Biztosok, kiket a’ Nemes Ország Rendei, ö Felsége Helybe hagyásával a’ Törvényes Tárgyak ki-dolgozására 1791-ben választottak, és ki-rendeltek.”, uo., 184.

⁵⁸⁸ XXII gyűlés (1797. április 24.), JANCSÓ, 1955, 226–228, 227.

A' mi Hazánknak szüksége vagyon egy Ius Publicumnak diplomatice valo ki dolgozására; és én úgy gondolom, hogy minden Nemzetnek Magyarnek, Székelynek, Szásznak, Oláhnak s. a. t. Igasságainak 's ezeket magokban foglaló Törvények Gyökere a' Régiségekben találhatik fel; 's azokból lehet jól meg érteni.⁵⁸⁹

Itt már egy erdélyi Ius Publicum (közjog) kidolgozása szerepel, amelyben nem csupán a székelyek, de a többi nemzet is szerepelne. Különlegessége az idézetnek, hogy Aranka a románsággal is számol, amely a korban nem tartozott a bevett nemzetek közé. Egy Ius Publicum elkészítéséről már korábban is találhatunk utalást az Aranka-levelezésben. Kendeffi János, erdélyi peregrinus diák Göttingából fogalmaz egy misszilizt a későbbi titoknak. Ebben reflektál Arankának az *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése* című röpiratára, és úgy látja, a magyaroknak rossz híruk van külföldön, mivel „még eddig egy jó és tökéletes Magyar Országí Közönséges Törvénye /Jus Publicum Hungariae/ se jött a' Világ eleibe”.⁵⁹⁰ Kendeffi még egy egész Magyarország közjogi állását magyarázó dokumentumot hiányol, a Nyelvmívelő Társaság azonban már csak Erdélyre korlátozza munkásságát.

Arankának az említett, Ederhez írt levele egy másik környezetben is megjelenik, méghozzá a társaság 1797. július 29-én tartott XXVI. gyűlésében, amelynek jegyzőkönyvéből megtudhatjuk, hogy a negyedik pontban: „[o]lvastatik az abbé Eder úrnak a titoknak által a Társaság nevében küldött levelek mása.”⁵⁹¹ A társaság szűkszáví végzéséből úgy tűnik, hogy a talán most először komolyan felmerülő javaslatot örömmel fogadták a nyelvmívelők, hiszen a levél felolvasása után az áll: „Dicsértetik.” Az ötödik pontban pedig: „[a] negyedik pont alatt említett székelyek diplomatica históriájának rajzolatja eléadatik és felolvastatik.”⁵⁹² A társaság rögtön javasol egy oklevélgyűjtési programot, amely a gyűjteményben még nem meglévő oklevelek beszerzésére irányul. Meg is neveznek néhány olyan személyt, aki ilyen gyűjtemény összeállítására alkalmas: Túri László, volt ítélmester, Eder és Michael Bruckenthal, a szász comes. Eder nemsokára közli is a nála lévő székelyeket illető diplomáknak a listáját.⁵⁹³ Aranka más történetkedvelő embereket is felkeres, mint amilyen Batthyány Ignác, katolikus püspök, akihez azt írja 1798. január 17-i levelében, hogy legutóbbi kolozsvári útja során, amikor Batthyányval beszélt, felmerült a székelyek okleveleinek kiadása. Ekkor már úgy tűnik, hogy az intézmény gyűjteménye elég nagy ahhoz, hogy a kiadásra is lehessen gondolni:

vallyon nem jobb volnaé, amint én gondolnám az egész Munkát két részre szakasztani. Az elsőbe a Diplomákat Constitutiokat s még régi leveleket esztendő szám rendi szerént adván ki, a másodikba

⁵⁸⁹ Aranka György levele Josef Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1797. július 25., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁵⁹⁰ Kendeffi János levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1790. október 30., PETTRITS, 1989, 287.

⁵⁹¹ XXVI. gyűlés (1797. július 29.), JANCsÓ, 1955, 237–240, 237.

⁵⁹² Uo.

⁵⁹³ XXXII. gyűlés (1798. február 2.), Jancsó, 1955, 261–263, 262.

pedig a Székelyekről írt nyomtatott s K. Írásban lévő Darabokat tévén: s a végibe hátul a más Történetek Iroiból [...] kiszedett Helyeket oda ragasztván⁵⁹⁴

A társaság rövid előmunkálatok alatt is szép eredményeket érhetett el, hiszen Aranka még 1797-ben azt írja Martinihez szóló levelében: „[a] Székelyek Diplomatica Historiájára tartozó Actaknak gyűjtésében meglehetősen haladtunk.”⁵⁹⁵ Hátráltathatta az intézmény igyekezetét, hogy sokan nem voltak hajlandók közölni a nyelvmívelőkkel dokumentumaikat,⁵⁹⁶ a társaság mégis egyedülálló forrásgyűjteményre támaszkodhatott. Beletekinthettek Eder okleveleibe,⁵⁹⁷ Batthyány Ignác püspök történeti irataiba, tanulmányozhatták az enyedi református kollégium, Cornides Dániel, a Bruckenthal család, Johann Ballmann és Kovachich Márton György által őrzött kéziratokat.⁵⁹⁸ Ezek mellett természetesen Aranka magángyűjteményét is használatba vehették, amelyet Kovachich is a tekintélyesek között említ *Institutumában*.⁵⁹⁹

Dessewffy József ráadásul éppen Arankában látja egy készülő reprezentatív történeti munka tökéletességnek biztosítékát. Ő ugyanis „*Philosofus*, ’s egyszer s mind *Politikus* ember”, akire ráadásul igaz Dessewffy kikötése: „segítségekkel is bővelkedjen”.⁶⁰⁰ Minden együtt áll tehát ahhoz, hogy sikerüljön megalkotni a magyar nyelvű, reprezentatív históriát. A legfontosabb előzmény, amely szinte kizárólagosan a történelem felé fordítja a társaság figyelmét, mégis a Csíki székely krónika felbukkanása lesz.

⁵⁹⁴ Aranka György levele Batthyány Ignáchoz, Marosvásárhely, 1798. január 1., OSzK, Kézirattár, Fond 339.

⁵⁹⁵ Aranka György levele Martinihez, h. n., 1797. szeptember 6., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

⁵⁹⁶ „Igaz, hogy akinek felső Jozzága vagyon, nem jó kitálalni a Levelét: de egy nemzetre nézve semmit sem veszíthet az, [...] mikor az igazság kikerekedik, a régiségek megvilágosítatnak” Aranka György levele Batthyány Ignáchoz, Marosvásárhely, 1798. március 18., OSzK, Kézirattár, Fond 339.

⁵⁹⁷ A kolozsvári egyetemi könyvtárban fennmaradt *Josef Karl Eder diplomatikai gyűjtésének indexe* (BCU, Ms 3408. sz. jelzet alatt)

⁵⁹⁸ L. erről a melléklet T/3, V/2, V/4, V/11, RR/4 és II/26 alatti tételeit.

⁵⁹⁹ KOVACHICH, 1791, 77.

⁶⁰⁰ Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., Csűry, 1935, 180–183, 182. Aranka történeti felkészültségét mutatja, hogy Teleki László is számon tartja őt mint történészt, holott akkor még nem jelent meg történelemmel foglalkozó szöveg a titoknok tollából, TELEKI, 1806, 99.

A Csíki székely krónika

*Láttam, láttam az ősi kelyhet,
Népem áldozó poharát,
Zendúrtól, a vég rabonbántól,
Fentartá a Sándor-család.*

(Medgyes Lajos)

A *Csíki székely krónika* egy állítólag 1533-ban keletkezett és 1698-ban lemásolt történeti szöveg (műfajára nézve nem éppen krónika), amely a székelyek „őstörténetét” meséli el, miután azok Attila hun nagykirály népéből kiválva Erdélybe vonultak vissza. A történetben nem csak fontos történelmi események kapnak helyet (ilyen például a honfoglalás, amelyben a székelyeknek is nagy szerep jutott, lévén, ők adták át a Kárpát-medencébe érkező rokonoknak, a magyaroknak törvényeiket, amiket azután Árpád meg is tartott), de a középkori székely társadalommal kapcsolatos jónéhány megjegyzés (ilyen a székelyek neveinek és ágainak leírása), és több olyan adat, ami székely famíliák történetére vonatkozik. Ez a különös dokumentum, amelyet a mai történetírás – főleg Szádeczky Lajos 1905-ben megjelent könyve alapján – hamisítványnak tart, nagyon sok zavarba ejtő állítást tartalmaz, amelyeket más történeti forrásokból nem lehet igazolni. Ilyen például az, hogy a székelyek áldozókelyhét, amelyet a törvények szentesítésekor alkalmaztak, Anacharsis, a híres szkíta filozófus hozta görögországi útjáról, hogy azután azt, a szkíta–hun–székely rokonság értelmében az Erdélyben megtelepedő utódok használják.⁶⁰¹ Ugyanilyen igazolhatatlan állítása a *Krónikának*, hogy a székelyek vezetőit rabonbánoknak hívták, és hogy ezek székhelye Budvár volt. Ha hamisítvány is, foglalkozni vele mégis érdemes, hiszen ez a különös történeti munka nem csupán a Nyelvmívelő Társaság érdeklődését keltette fel, de még a mai napig hatással van a székelység nemzeti identitására.⁶⁰²

A szakirodalom legfontosabb állításai

A *Csíki székely krónikának* már a felbukkanása is problematikus, a szöveggel kapcsolatos szakirodalom ugyanis szintén több különös megállapítást tartalmaz. A téma vizsgálatát érdemes talán ezeknek a dokumentumoknak a leírásával kezdeni. Egy Szigethi Gyula Mihálynak tulajdonított szöveg nyilatkozik először a székelyek krónikájáról, a *Székelek’ eredete, és a’ Csík-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztviselőknek karakterei* című, a *Felső Magyar-országi*

⁶⁰¹ Az áldozókehely rajzát közli ORBÁN, 2002, 58. Orbán Balázs művét Jókai is felhasználta *Bálványosvár* című regényének megírásakor.

⁶⁰² L. erről, HERMANN, 2006. A krónika hatását legegységesebben az mutatja, hogy Dózsa Dániel még eposzt is írt erre a dokumentumra alapozva *Zandirhám* címmel – *Zandirhám, székel hősköltemény a kilencedik századból*, írta DÓZSA Dániel, Kolozsvárt, Stein János bizománya, 1858.

Minervában 1836-ban megjelent cikk, ami az állítólag XVI. században keletkezett *Krónikának* az állítólagos XVII. századi másolatát kivonatolja rövid előszóval ellátva. Az előszó említi, hogy a kézirat a Nyelvmívelő Társasághoz került: „[e]zen kézirat, melly még a’ mult században jött kezemhez – diák nyelven, és a’ mellyet ez előtt jó idővel az Erdélyi Magyar-nyelvet művelő társasággal közlöttem is volt”.⁶⁰³

Bonyolítja a helyzetet gr. Kemény József, aki szerint nem az előbb idézett cikk feltételezett írója, Szigethi Gyula Mihály, hanem egy Zabolai nevű ügyvéd és Székely Márton nyújtották be az iratot, nem a Nyelvmívelő, hanem a Kéziratkiadó Társasághoz.⁶⁰⁴ A *Krónika* további sorsáról is beszámol Kemény: „Ezt Aranka György mohón kapva magyarra fordítva, az »Erdélyi magyarnyelv-művelő társaság munkájának« második darabjában azonnal közre akarta bocsátani”.⁶⁰⁵ Erre azonban nem kerülhetett sor, mivel a vizsgálatra többeknek kiadott kézirat hitelességét kétségbe vonták a kor történészei. Batthyány Ignác, erdélyi püspök, Josef Karl Eder, Mártonffy József, Katona István és Benkő József – Kemény argumentálatlan idézete szerint:

nyíltan oda vélekedtek »hogy habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa (így!), és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem (így!) emlékeztek, s mivel ugyan ezen, nagy figyelmet érdemlő krónikának még holléte sem tudatik, ennél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.«⁶⁰⁶

Kemény a Nyelvmívelő Társaság 1798. január 21-i harmincegyedik gyűlésének jegyzőkönyvét is megemlíti, mint olyan forrást, amely bizonyítja, hogy a kézirat hiteles, eredeti szövege vagy annak hiteles másolata sosem került elő.⁶⁰⁷ Ennek köszönhetően a társaság felhagy a *Krónika* sajtó alá rendezésével, és helyette, Eder javaslatára, Schesaeus *Ruinae Pannonicae*jét adják ki 1797-ben. A következő időpont Kemény történetében 1817, amikor Killyéni Székely Mihály „kikéri” Bánffy Györgytől az iratot az ahhoz tartozó levelezéssel és tudósításokkal, hogy azt 1818-ban megjelentesse *A’ Nemes Székely Nemzetnek Constitutioi* című kiadványának „függeléke”-ként.

Szabó Károly Kemény leírását fogadja el a *Krónika* felbukkanásával kapcsolatban.⁶⁰⁸ Megpróbálja azonban kötni ezt Szigethi Gyula Mihály korábbi nyilatkozatához. Eszerint a kéziratot Szigethi nem a Nyelvmívelő Társasággal közölte (hogy miért nem, arra Szabó nem tér

⁶⁰³ SZIGETHI, 1836, 164.

⁶⁰⁴ KEMÉNY, 1854, 444.

⁶⁰⁵ Uo.

⁶⁰⁶ Uo. KEMÉNYnek ezt a mondatát többen átveszik, azok közül, akik a krónika hitelességét kétségbe vonják, miközben nem vonják kétségbe KEMÉNY állítását. A tudósok közül Katona István neve zavarbaejtő, mivel nincs arra adat, hogy kapcsolatban állt volna a társasággal.

⁶⁰⁷ A jegyzőkönyvben – amelyet JANCsó Elemér ki is adott (JANCsó, 1955, 257–260.) nincs adat arra, hogy a krónika hiteles másolata hiányozna. Valószínűleg a jegyzőkönyvhöz kapcsolt jegyetek valamelyikében található erre utalást KEMÉNY.

⁶⁰⁸ SZABÓ K., 1854, 303.

ki részletesen), hanem Zabolaiával és Székely Mártonnal, akik azután eljuttatták a kéziratkiadókhöz a kérdéses dokumentumot. Szabónak, aki igyekszik a *Krónika* hitelességét bizonyítani, kapóra jön a számára „hiányzó láncszem”-ként működő Szigethi, hiszen ő 1836-os cikkében azt állította, nála van az 1695-ös hiteles másolat. Nem csoda – érvel Szabó – hogy a Kéziratkiadó Társaság nem találta meg ezt, mivel Szigethi példányát Zabolai és Székely nem említették (hogy miért ne említették volna, ha egyszer tudtak a hitelesnek vélt másolatról, arra Szabó megint nem tér ki részletesen).⁶⁰⁹

Szádeczky Lajos a következő, aki nyilatkozik a *Krónika* felbukkanásáról 1905-ös, nagy hatású könyvében. Ő – ismerve a Nyelvmívelő Társaság jegyzőkönyveit, az Aranka-levelezés ide kapcsolódó dokumentumait (ezeket ki is adja könyvében) – egy újabb történettel gazdagítja a már így is bonyolult „eredetmítoszt”. Nem tisztázza ugyan a kétféle társaság egymáshoz való viszonyát, de meggyőzően érvel amellett, hogy a hamisító, Sándor Zsigmond juttatja el a kéziratot Bíró Györgynek, Csíkszék főtisztjének, onnan Farkas Nepomuk Jánoshoz, a csíksomlyói plébánoshoz kerül, aki továbbadja azt Aranka Györgynek.⁶¹⁰

Hogy könnyebben átláthassuk a felmerült, különböző hipotéziseket, egy táblázatban foglalom össze az eddig leírtakat, a krónika útját nyilakkal jelölve.

Ezek után lássuk, mi történhetett voltaképpen a *Csíki székely krónikával* 1796-ban.

⁶⁰⁹ Uo., 485–487.

⁶¹⁰ SZÁDECZKY, 1905, 82–83.

Szigethi Gyula Mihályról nem sok adat áll rendelkezésünkre, de azok nagyon sokatmondóak. Szinnyei József is megemlékezik róla *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában, de a *Székelek' eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztviselőknek karakterei* című munkájáról nem ír. Talán nem véletlenül. A szövegben található utalás ugyanis, ami szerint Szigethi a „múlt században” találkozott először a kézirattal, valamint, hogy azt a Nyelvmívelő Társasággal közölte nagyon valószínűtlen, mivel a társaság jegyzőkönyveiben sem bukkan fel a neve, és arról sem tudunk, hogy levelezett volna a nyelvmívelőkkel. Így két lehetőség mutatkozik, az egyik, ami szerint valóban Szigethinél volt a kézirat, valóban közölte azt a társasággal, de erről nem maradt fenn semmilyen adat; a másik pedig, hogy – ahogyan Szinnyei is gondolta – nem ő írta a *Felső-Magyar Országi Minervában* megjelent cikket. Ezt a lehetőséget támasztja alá, hogy a folyóiratban, rögtön a *Csíki székely krónikával* foglalkozó szöveg után még egy vers található Szigethi tollából, ami után a szerzői név szerepel: „[m]ellyet [...] készített a' Nemes Szék' mind végig egyenes szívű tisztelője Szigethi Gyula Mihály”. A *Székelek' eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztviselőknek karakterei* után viszont az áll: „[k]özli Székely-udvarhelyi Professor Szigethi Gyula Mihály”. Szigethi, ezek szerint, csak közlő, a cikket viszont nem ő írta, hanem, nagy valószínűséggel, Farkas Nepomuk János, Szádeczky legalábbis meggyőzően (Farkas és Aranka leveleivel) bizonyítja, hogy ő juttatta el a kéziratot a Nyelvmívelő Társasághoz. A *Székelek' eredete* egyébként sem tekinthető megbízható szövegváltozatnak, hiszen nagyon sok mindenben különbözik a Szádeczky által számbavett összes kézirattól.⁶¹¹

Kemény leírásának hitelességét erősítheti, hogy ő Bánffy György tiszteletbeli fogalmazójaként annak „praesidialis levéltárában”⁶¹² hozzáférhetett olyan dokumentumokhoz, iktatókönyvhöz hasonló iratokhoz, esetleg jegyzőkönyvekhez, amelyek valóban az ő elképzeléseit tanúsítják. A társaságokat azonban bizonyosan összekeveri. Arra nincs adat, hogy a Nyelvmívelő Társaság munkáinak második darabjában szerette volna kiadni a *Csíki székely krónikát*, ahogyan azt Kemény állítja. A második darabról fennmaradt tartalomjegyzék,⁶¹³ illetve a nyelvmívelők üléseiről szóló jegyzőkönyvek erről nem emlékeznek meg. Az 1798. április 16-i

⁶¹¹ Anacharsis neve például nincs feltüntetve, sem Rhadagusé, az ismeretlen gót királyé. A bizonytalan részleteket úgy látszik nem említi Farkas, de más tévedések vagy szándékos elírások is találhatók a szövegben. Összekeveredik például a *retineo* latin ige a *restituo*-val, így Aranka magyar változatában a Sándor család megtartja az áldozókelyhet, míg a Farkas-verzióban visszaadja azt a nemzetnek. A legmeglepőbb azonban mégis az, hogy a többi kéziratban Bacza, Batza, Aranka változatában Bontza nevet az 1836-os közleményben Bajza Istvánra változik (ezt a nevet a szöveg ritkítással ki is emeli). Valószínűleg a *Felső Magyar-országi Minervá* szerkesztője olvashatta félre a nevet – talán szándékosan – hogy a *Krónikában* a lázító szerepében fellépő, gonosz Bajza István (aki eredetileg Bacza vagy Batza) kiemelésével az irodalmi tollharcokban vitézkedő, szókimondó, tekintélyt nem ismerő, renitens Bajza József figyelmét felhívja „elődjére”.

⁶¹² KEMÉNY, 1854, 445.

⁶¹³ JANCSÓ, 1955, 345–346.

harmincnegyedik gyűlésen ugyan úgy döntenek, hogy a *Krónika* „tétessék a kiadandó cikkelyek közé”,⁶¹⁴ de a kézirattal még ezután is többször foglalkozik a társaság.

Keménynek az az állítása, ami szerint a *Krónika* helyett Schesaeus eposzát – amellyel a Nyelvmívelő Társaság sosem foglalkozott – adják ki, alaposan összezavarja a két társaság illetőségi körét. Lehetséges, hogy a „Zabolai nevű ügyvéd” és Székely Márton közölte a kéziratkiadókkal a *Krónikát*, és a két intézmény párhuzamosan foglalkozott vele, de az Szádeczky szövegkiadása után nem lehet kétséges, hogy a nyelvmívelőkhöz jut el először a kérdéses szöveg. Ő veti fel azt is, hogy Zabolainak és Székelynek voltaképpen semmi köze sincs a *Krónika* reprezentálásához, csupán az arra készített jegyzeteiket értette félre a szerepüket túlértékelő Kemény.⁶¹⁵ Ebbe az irányba mutat az is, hogy „Zabolai nevű ügyvéd”-ben a Nyelvmívelő Társaság üléseit gyakran látogató, és a *Krónikáról* jegyzeteket író Zabolai Finna Sámuelre ismerhetünk, és társa, Székely Márton szintén tagja ennek az intézménynek.

Benkő Józsefnek a szövegre reflektáló levele mégis a Kéziratkiadó Társaság elnökeként megjelölt Bánffy Györgyhez szól. Ugyanígy Batthyány Ignác 1797 május 10-i levele, amelyből Kemény közölt részletet tanulmányában.⁶¹⁶ A Kéziratkiadó Társaság tehát valóban foglalkozott a szöveggel, de annak kiadását – talán éppen ezek miatt a levelek miatt – nem vállalta.

A legrészletesebb elemzést az 1905-ös, de a mai napig elfogadottnak tekinthető Szádeczky-tanulmány hozza. Ez hamisítványként értékeli a kérdéses dokumentumot, amelyet Sándor Zsigmond hozott létre, hogy a híres „tatár-perben” bizonyítsa birtokjogát bizonyos földeken az Apor családdal szemben. A hamisítást meggyőzően bizonyítja Szádeczky, de a perrel kapcsolatos állításai több ponton megkérdőjelezhetők. A legegyszerűbb kérdés, hogy miért állt érdekében Sándor Zsigmondnak egy bonyolult, nehezen értelmezhető dokumentumot létrehozni, ha a földtulajdon birtoklásával kapcsolatban sokkal egyszerűbb és egyértelműbb iratot is lehetett volna hamisítani. Erre Szádeczky szerint is történt kísérlet, amikor Sándor egy „nem igaz kamarán költ levél”-lel próbálja meg befolyásolni a bíróságot.⁶¹⁷ A *Krónika* ráadásul nem manipulálja érdemben a per kimenetelét, hiszen az elhúzódó eljárás egészen az ősiség eltörléséig folytatódik.⁶¹⁸

Szintén kérdéses Bíró Gábor csíkszék főtisztjének szerepe a *Krónika* megtalálásában. Bíró ugyanis Szádeczky szerint eljuttatja a naiv Farkas Nepomuk Jánosnak az iratot, aki azután

⁶¹⁴ JANCSÓ, 1955, 269.

⁶¹⁵ SZÁDECZKY, 1905, 7–8.

⁶¹⁶ KEMÉNY, 1854, 445.

⁶¹⁷ SZÁDECZKY, 1905, 48. A kifejezés egyébiránt nem feltétlenül hamis dokumentumra utal, hanem olyanra, amelyet nem hiteles helyen készítettek.

⁶¹⁸ Uo., 38.

lemásolja Aranka számára. Bíró Gábor azonban 1796. október 24-i, Csíkmadarasról Arankához indított levelében nem szól a *Krónikáról*, holott ekkor már ismerhette azt.⁶¹⁹ Vagy mégsem ismerte, vagy bűnrészességét szerette volna palástolni azzal, hogy nem emlékezik meg róla a titoknokhoz írt levelében.

Szádeczkynek az az állítása sem állja meg a helyét, hogy Sándor Zsigmond csak azért írta bele a *Krónikába* a női ág örökösödésének megtiltását, mivel „1810-ben a leányág is részt követelt magának a perben”. Arra azonban nem tér ki Szádeczky, hogy hogyan számíthatott 1796-ban Sándor Zsigmond arra, hogy a leányág – ráadásul éppen a „bűntárs” Bíró Gábor unokái – beleszólnak majd a perbe tizennégy évvel később.⁶²⁰

Valószínű, hogy a dokumentum nem csupán azért készült, hogy a „tatár-per” egyik bizonyítékaul szolgáljon, még akkor is, ha ebben az eljárásban nagy karriert futott is be. Mégsem találta megfelelő bizonyítéknak a bíróság: „[t]ényleg használták is a krónikát, mellékelve a períratok közt egész terjedelmében és idézve belőle egyes részeket. De a bírakat nem sikerült felültetni”.⁶²¹ Sándor Zsigmondnak számítnia kellett rá, hogy a homályos, töredékes dokumentum nem állja meg a helyét jogi környezetben. A székely identitás kifejezőjeként viszont éppen homályossága, érthetlensége, vagy inkább többféleképpen érthetősége miatt megfelelő. Valószínű tehát, hogy inkább az 1790-es években a kiváltságaikat sikertelenül visszakövetelő székelység önkifejezésének sajátos terméke a *Csíki székely krónika*.

A különböző szempontokat alkalmazó történészek nem csak a *Krónika* hitelességét ítélik meg máshogyan, de a szöveg jelentőségével kapcsolatban is eltérő vélemények alakultak ki. Egyes kutatók szerint ugyanis a kétes hitelű dokumentum hatással volt az egész székely nemzet identitástudatára, de azoknak a famíliáknak az öntudatára bizonyosan, amelyeket a szöveg név szerint is említ. Szádeczky azt írja:

[i]tt vannak családok melyek rabonbánok egyes ivadékaiknak tartják magokat, amelyek versengenek a felett, hogy melyik az igazi rabonbán ivadék, féltékenyek egymásra, illetőleg a rabonbán rokonságra s előfordúl, hogy bitorlónak tartják egymást s kizárják egyiket vagy másikat a rabonbán rokonságból⁶²²

Hasonlóan Szádeczkyhez, Hermann Gusztáv Mihály is, aki hiánypótló, modern szemléletű monográfiában foglalta össze a székelyek történetét,⁶²³ talál olyan dokumentumot – ráadásul (nagyon korait) 1810–11-ből – ami szerinte a *Krónika* hatását mutatja, és ami aszerint meséli el a székely nemzet őstörténetét. Ez pedig azt jelentené, hogy a szöveg kézírásos másolatokban

⁶¹⁹ Bíró Gábor levele Aranka Györgyhöz, Csíkmadaras, 1796. október 24., ANR, Fond 258, inv. 82.

⁶²⁰ SZÁDECZKY, 1905, 39.

⁶²¹ SZÁDECZKY, 1911, 27.

⁶²² SZÁDECZKY, 1905, 3–4. Cs. JÓSA János, aki még ebben sem ért egyet SZÁDECZKYvel, kétségbe vonja ezt az állítást, és felszólítja a történészt, argumentálja felelőtlen mondatát. Cs. JÓSA, 2000, 119–169.

⁶²³ HERMANN, 2003.

terjed, de legalábbis az adót sérelmező székely vezetés a XIX. század első évtizedének végén már ismerheti, fontosnak tarthatja, és használhatja – mégpedig politikai, jogi célok elérésére. A Hermann által idézett szövegnek azonban egyik pontja sem érintkezik közvetlenül a *Krónikával*. A forrásnak ez a mondata, valóban tükrözhetné a *Krónika* múltképét:

a mi hajdani eleink a hatalmas Attila népének maradványai voltak, a kik az ő rengeteg birodalmának a vissza vonás által esett fel fordulását fellyül élvén, mint meg menekezett felekezetei egy nagy de megfordult szerentséjű nemzetnek, a havasok közt kerestek menedéket.⁶²⁴

Csak hogy a székelyek adóját sérelmező szöveg idézett része nem a *Krónikára*, hanem a valószínűleg jóval elterjedtebb, és a kor történészei által is kritikátlanul elfogadott Jordanesre, a gót származású történetíróra vezethető vissza, aki a *Getica* című művének 50. könyv 259–266. caputjában leírja a hunok Attila halála utáni kaotikus helyzetét.⁶²⁵ A Nedao folyó melletti csata után több hun csapat elhagyja Pannóniát: „Hernac, Attila kisebbik fia is a távolabbi Scythia minorban kapott földet az övéivel együtt. Emnetzur és Utzindur, ennek vérrokonai Dacia ripensisben, Utusban, Hiscusban és Almusban birtokoltak földet”.⁶²⁶ Az ókori történetíró szövege azután több magyar krónikának is forrása lett. Ezeket ugyanúgy felhasználhatták az 1810–11-ben az adót sérelmező székelyek.

A másik olyan részlet, amit Hermann *Krónika*-ihlette szöveggént kezelhetett a magyarok bejövetelével kapcsolatos passzus:

a Hét kapitányok alatt Európába költözött magyarok, kiknek egy része midőn ezen Tartományba, melyet most Erdélynek nevezünk bėjutott, a mű Eleinkel, mint azon egy eredetű néppel *kezet fogván*, meg esmérte szabadságainkat, és költsönös szövetséggel edgyesülvén vélle, magához kapcsolta maradván nemzetünket az edgyesült erőnek legbecsesebb céljára; a Nemzeti köz boldogságára.⁶²⁷

A citátumban azonban nyoma sincs annak a *Krónikában* szereplő jelenetnek, amikor Árpád, Erdélybe jöve, átveszi a székelyektől azok köre vésett törvényeit. A „Hét kapitányok [...] egy része” túlságosan is általános, és a „meg esmérte” sem utal arra, hogy a magyarok bármit is átvettek volna a székelyektől. A történet ismerős lehetett a XIX. századi, történelemmel foglalkozók számára Kézai és Thuróczy munkáiból.⁶²⁸ A „kapitány” és a „kezet fogván” kifejezések is beszédesek lehetnek a székely kérvény további forrásának meghatározásában. A „capitanes” szót ugyanis a Képes Krónika és Kézai Simon gesztája használja, a „kezet fogván”

⁶²⁴ Idézi HERMANN, 2003, 178.

⁶²⁵ JORDANES, 2005, 94–95.

⁶²⁶ Uo., 95.

⁶²⁷ Idézi HERMANN, 2003, 179. Kiemelés tőlem: D. P.

⁶²⁸ KÉZAI, 1999, 101–102., THURÓCZY, 1986, 55–57.

(„dextram dantes” – „jobbjukat nyújtván”) pedig Anonymusnál szerepel, míg a *Csíki székely krónikában* csupán Árpád vezérről van szó, a többi vezér, kapitány, nem található a szövegben.

Ha ez az imént felsorolt néhány érv még nem is lenne döntő amellett, hogy a székely adómentességet kérelmezők nem ismerték a *Krónikát*, a korábbi, hasonló, szintén az adót és a szélkatonaságot sérelmező iratok mindenképpen azt bizonyítják, hogy a hun-székely kontinuitástudat, a székelység és magyarság szövetsége a honfoglalás idején közhelyszerűen ismertek lehettek. Az 1790–91-es országgyűlésre készült röpirat, ami a székelyek korábbi jogainak visszaállítása mellett érvel, Attilát és utódait is beleszővi a székelyek történelmébe, ráadásul ugyanúgy a „kapitány” és az „egymással kezét fogtanak” kifejezéssel él.⁶²⁹

A székely vezetés dolgát az is megkönnyíthette a XIX. század elején, hogy több történeti munka is elérhető volt a korszakban, amelyekből érveiket meríthették. A legfontosabb ezek közül a magát székelyként megnevező Benkő József *Transsilvaniája*, ami a legnépszerűbb Erdély-leírás volt a XVIII. század végén és a XIX. század elején.⁶³⁰ A másik ilyen dokumentum pedig a szintén Benkő nevéhez fűződő *Imago inclytæ in Transsylvania Nationis Siculicæ historico-politica...*, ami szintén a hun-székely folytonosságot vallja:

Siculi, vera Hunnorum Attilanorum progenies, ab anno circiter 376, quo eorum Majores Transsilvaniam, adjacentesque regiones, suae armorum jure potestuti subjecerant, avita his in oris possessione, multo per tot secula sanguine retenta, potiuntur.⁶³¹

Még Budvárról, a székelység állítólagos fővárosáról is találhatunk adatokat a mondákat is rögzítő Benkő József székelyekről írt könyvében. Eszerint Attila, hun nagykirály központja Erdélyben a Székelyudvarhely (aminek nevében Benkő szerint szintén az „uralkodói udvar helye” található meg) mellett található „Budae arx”, azaz „Bud-Vára” volt.⁶³²

Látható tehát, hogy a *Csíki székely krónika* legfontosabb megállapításai már felbukkanása előtt széles körben ismertek voltak. Ezután felmerül a kérdés, vajon miért foglalkozott a szöveggel olyan sokat a Nyelvmívelő Társaság? Mik voltak azok a részletek, amelyek miatt a

⁶²⁹ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alázatos könyörgő levele az adózás és azt Követett Terhek alá Törvénytelelniül huzattatott Nemes Székelységnek Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Városban Böjt-más havának 4^{-dik} Napján 1791^{-dik} Esztendőben, 3.

⁶³⁰ BENKŐ J., 1778. BENKŐ munkájából még a krónika is szó szerint idéz, SZÁDECZKY, 1905, 165.

⁶³¹ BENKŐ J., 1791, 3–4. A latin idézet közel egykorú fordításban: „A' Székelyek, kik Atillának igaz valóságos Maradéki, minthogy 376^{-dik} Esztendőtől fogva a' melyben az első Elejek Erdélyt, és a' hozzá tartozandó Tartományokat fegyverrel el-foglalták, és magokévá tették, azon Székely Földet, mellyet annyi Századok alatt sok vérontások által még mind e' máj napig-is meg-tartottak, Ősi Jussal bírják.”, BENKŐ J., 1806, 5.

⁶³² „Veterum porro traditionibus docemur, quibus Matthiai Nagy etiam conformia notat, Attilam ex Valachia hatitationem suam in hodiernam Siculorum terram transtulisse, ac ad majorem Küküllő fluvium locasse, unde in hunc diem locus ille Udvarhely (Oppidum nempe Székely-Udvarhely) id est Curiae locus vocaretur, juxtaque hunc mons quidam Bud-Vára, hoc est Budae arx, de fratre Attilae, et pagus Kadics-falva de nomine ductoris Kadicha sive Kadicsa, apud Historicos nostros non ignoti”, BENKŐ J., 1791, 19–20.

Krónika újdonságként hathatott a számukra, és ami miatt szinte napvilágra kerülése után azonnal ki szeretnék volna nyomtatni?⁶³³

*A Krónika, a Nyelvmívelő Társaság vizsgálatának tárgya*⁶³⁴

A *Csíki székely krónika*t először az 1796. december 23-án tartott megbeszélés jegyzőkönyve említi: „Olvastatik a székelyek eredetéről Csíkból hozott kézírás.”⁶³⁵ Ekkor valószínűleg kérdéseket is megfogalmaztak a szöveggel kapcsolatban, amire azonban nem sok válasz érkezik a következő, szám szerint huszonkettedik ülésre, amelynek jegyzőkönyve így emlékezik meg az ülés hetedik pontjáról: „[a] székelyek eredetéről bejött kézírásnak világosítására [...] kerülőbe járt kérdésekre a társak közül senki semmi jegyzéseket nem hozván, a titoknok a magáéit beadja”.⁶³⁶ Hogy a társak mérsékelt szorgalmáért a szöveggel kapcsolatos tanácsstalanság vagy az érdektelenség a felelős, arról sajnos nem emlékezik meg a szűkszavú jegyzőkönyv, valószínű azonban, hogy az előzőről lehet szó, hiszen ugyanezen gyűlés „rendes munkáinak” negyedik pontjaként kimondja az intézmény: „[a] Társaság célja lévén a székelyek történeteit kidolgozni”.⁶³⁷ A huszonötödik gyűléstől az események felgyorsulnak. 1797. július 22-én ugyanis megérkezik Josef Karl Edernek és Beregszászi Pálnak a *Krónikával* kapcsolatos jegyzései, hét nappal utána pedig Zabolai Sámuel is beadja saját értékelését. A kérdéses dokumentum még a felkészült történészeknek is feladja a leckét. Az eddigi jegyzéseket nem találva elegendőnek a társaság arról dönt, hogy felkéri Mártonffy József püspököt, báró Bruckenthal Mihály szász comest és a témában már nyilatkozó Josef Karl Edert, hogy a *Krónika* hitelességét vizsgálják meg. Ugyanekkor döntenek arról is, hogy a székely áldozókehely és a *Krónikában* említett történeti dokumentumok felkutatására egy utazót indítsanak a Székelyföldre.⁶³⁸ Az „expedíció” megvalósítását Aranka vállalja magára, akinek megvannak már a kellő tapasztalatai és megfelelő kapcsolatai egy ilyen úthoz.

Aranka „Szent Grál”-kutatásáról a huszonhetedik és huszonnyolcadik gyűlés jegyzőkönyve számol be, amikor a titoknok előadja utazásának eredményeit. A Szováta–Parajd–Csomafalva–Csíkmadaras–Csíksomlyó–Kézdivásárhely–Zabola–Gidófalva útirányon át Brassóba majd onnan a Hídvég–Nagyajta–Köpec–Bibarcfalva–Ürmös–Kőhalom–Rákos–Fejéregyház úton vissza

⁶³³ Azt, hogy mennyiben jelent újdonságot a XVIII. század végén a *Csíki székely krónika*, jól összefoglalja PATAKI, 1970.

⁶³⁴ A krónika és a Nyelvmívelő Társaság kapcsolatával Szádeczkyn és Keményen kívül foglalkozott még BERKI Tímea is, BERKI, 2004.

⁶³⁵ Megbeszélés (1796. december 23.), JANCsó, 1955, 216–217, 217. A krónikát Farkas Nepomuk János küldi Aranka Györgynek, Csíksomlyóról 1796. november 20., SZÁDECZKY, 1905, 208–213, 211.

⁶³⁶ Uo., 228.

⁶³⁷ Uo., 227.

⁶³⁸ Uo., 238.

Marosvásárhelyre utazó Aranka tagtoborzással, a Székelyföldi természeti jelenségekkel és a *Csíki székely krónikával* foglalkozik legtöbbit.⁶³⁹

Augusztus 10-én Csíksomlyón találkozik Sándor Ignáccal, akitől kap némi felvilágosítást a *Krónika* másolatának és az áldozókehelynek hollétéről. A dokumentum szerint Sándor János fiánál, Zsigmondnál található. Ő maga hitelesnek ítéli a szöveget, igazolásként megemlíti a Sándor család genealógiát, amely a károlyfehérvári káptalanban található. Saját másolatát felajánlja a társaságnak. Ugyanígy az áldozókehelyről is vannak információi: „[a] pohár azt mondja, nála volt; az atyja váltotta volt ki zálogból Udvarhelyen [...] a minap adta által Sándor Zsigmondnak; a recepisét száz arany kötés alatt a titoknak látta.”⁶⁴⁰ A nyomok tehát Sándor Zsigmondhoz vezetnek. Aranka más, aggasztóbb információkat is kap a kehelyről és tulajdonosáról, hiszen azok, akik szintén látták a „poharat”, azt állítják róla, hogy a kehely felirata túlságosan újnak tűnik, „és gyanú van, hogy az ifj. Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen”.⁶⁴¹ A társaság úgy dönt, Sándor Ignáccal levélben is felvéve a kapcsolatot, megkéri őt, hogy régi iratait közölje az intézménnyel. Aranka, folytatva útját, Sándor Zsigmond keresésére indul, de a beszámoló szerint nem találkozik vele. Fehéregyházára érve azonban sikerül az előzőhöz hasonló információkat szereznie Haller Zsigmondtól és „Fodor úr”-tól. Ők megerősítik, hogy a feltételezett áldozókehelyen olvasható név és szám nem a XV. századból származik, ráadásul „Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik”.⁶⁴² Az expedíció ezen a ponton zátonyra fut, legalábbis ami a *Csíki székely krónikával* kapcsolatos kutatásokat illeti. Aranka nem talál sem régi dokumentumokat, sem az áldozókehelyt, sőt még olyan személlyel sem sikerül találkoznia, aki pontos felvilágosítást tudna adni ezekről. Mivel az utazás befejeződik, a társaságnak abból kell dolgoznia, ami már eddig is ismerős volt számára.

A Krónika mint újdonság

Hogy miért tartotta olyan fontosnak a Nyelvmívelő Társaság a *Csíki székely krónikát*, arra talán akkor kaphatunk választ, ha elolvassuk a tagok által a szöveghez fűzött jegyzeteket. Zabolai Finna Sámuel a már ismert szkíta–hun–székely rokonság egyik bizonyítékát, annak megerősítőjét látja a *Krónikában*.⁶⁴³ Mindent meg is tesz azért, hogy a szövegben előforduló idegen kifejezéseket magyar nyelvre fordítsa. A székely népnévnek is, amelyet legtöbbit a

⁶³⁹ Meglepő, hogy az út során Aranka csak érinti a krónikában – a társaság jegyzetei szerint – elsőrendűen fontos Udvarhely széket.

⁶⁴⁰ Uo., 245.

⁶⁴¹ Uo.

⁶⁴² Uo., 250.

⁶⁴³ Zabolai jegyzetei LBK Ms. 232. számú jelzet alatt.

„székely” szóból eredeztettek,⁶⁴⁴ szerinte a „Scythulus”, azaz ’szkítácska’ szó a forrása.⁶⁴⁵ A „rabonbán” tisztségnév is könnyen kiolvasható, mivel a székely vezető egyik feladata a *rabokkal* való *bánás* volt, így aztán arra sincs szükség, hogy a török eredetű „bán” szót átvegyük; „[n]agyon lehet az Egybe Szedőnek köszönni hogy illy nevezetes Hivalnak [!] igaz Magyar Nevezetét meg tartotta és egyedül a’ Később maradékokkal közlote [!]”.⁶⁴⁶ A homályos „a Schithák *Nabou Fileimje*” (kiem. tőlem: D. P.) mondatrész ismeretlen szintagmája valószínűleg ’a szkíták kedves rabonja’ lehet, vagy esetleg az ’előkelő’ jelentésű „Nagyob fi leteli” kifejezésből eredhet.⁶⁴⁷ Így a „gyula” is voltaképpen a *gyűlő*ből származhat, mivel a feladata gyűlések összehívása volt (Zabolai szerint ezzel rokon a székely dúló tisztség is).⁶⁴⁸ Ez a már-már kényszeredett, de a korban teljesen elfogadott etimologizálás (aminek legszebb példája azért mégiscsak a „Dentmogerek” = „szentmagyarok” megfeleltetés) azt mutatja, hogy Zabolai mindent megtesz annak érdekében, hogy bemutassa: a székelyek mindig is a szkíta–hun–magyar nyelvet használták, így ezekkel a népekkel álltak rokonságban. Azt is igyekszik bebizonyítani a *Krónika* jegyzetelésekor, hogy a székelyek mindig teljes szabadsággal bírták földjeiket, azokat a királyok nem ajándékozhatták el.⁶⁴⁹

Zabolai merész fejtegetései között Budvárhoz fűzött jegyzeteiben sem hazudtolja meg önmagát. A szerinte a Küküllő mentén, Udvarhely alatt (Udvarhely = „Budvárhely”) virágzó anyaváros arra utal, hogy a székelyek már a hun időkben megtelepedtek Erdélyben.

a’ Székely még Atila ideje alatt szállottanak bé Erdélybe, és azért merő költemény azt, mint ha az Atila Birodalmának le omlásával, a’ Székeleknek elei [...] nem tudom hol levő Czikla mezején vonták volna meg magokat, ’s onnan osztán a’ napnyugoti nemzet eleitől valo féltekben, ugy nyomultanak volna bé Erdélyben⁶⁵⁰

Zabolai – ahogyan a többi *Krónika*t olvasó jegyzetelő is – jócskán túlértékeli a székelyek honfoglalás előtti kulturális fejlettségét.⁶⁵¹

⁶⁴⁴ L. ezzel kapcsolatban BENKŐ J., 1778, 396–401.

⁶⁴⁵ Uo., 1v.

⁶⁴⁶ Uo., 2.

⁶⁴⁷ A különös szókapcsolat mögött SZABÓ Károly szerint a „Philosophus” szó rejtőzik, SZABÓ K., 1854, 384.

⁶⁴⁸ Uo., 2v.

⁶⁴⁹ Uo., 11v–12.

⁶⁵⁰ Uo., 4. L. ehhez KÉZAI, 1999, 101–102: „Megmaradtok továbbá a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csigle mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták.” A történetet Thuróczy is átveszi *A magyarok krónikájába*.

⁶⁵¹ Nem osztja a Budvárra vonatkozó nézeteket a kolozsvári Állami Levéltár Fond 258. inv. 26. jelzet alatt fennmaradt *Erdélynek régibb Lakosai* című szöveg, amely valószínűleg Arankától származik. Ez a dokumentum megemlíti egy másik lehetőséget is: „Még Bud vagy Buda Várának neve is Udvarhely mellett arra mutat, hogy ha talám nem az Atilla ötszíröl Buda Hertzezről neveztetett, nevét is, eredetét is azoktól a’ Szlávoktól vette, a’ melléte folyo vitzöl, Woda vagy Buda Várának nevezetvén.”, ANR, Fond 258, inv. 26, 30–37v., 30v.

Aranka György, aki Zabolai jegyzeteit is felhasználja, mindenekelőtt szintén a szkíta–hun–székely folytonosság fontos dokumentumaként kezeli a szöveget, hiszen az mind a szkíták híres filozófusát, Anacharsist, mind pedig a hun nagykirályt, Attilát is emlegeti. Ráadásul egy olyan tárgyi emlékről is hírt ad a *Krónika*, az Anacharsis által Görögországból Scythiába hozott áldozókehelyről, amely a XVIII. század végéig fenn is maradt a Sándor család birtokában. Jellemző Arankára az, ahogyan a számára érthetetlen kifejezést: „a Schithák Nabou Fileimje” mondatrészt próbálja meg azonosítani. Szerinte ugyanis a „Nabou” szóban az arab „nap” vagy „Náb”, azaz ’nap’, a „Fileim” szóban pedig a szintén arab „File”, azaz ’éjszaka’ kifejezések találhatók meg. Magyarázatul hozzáfűzi:

a’ Kakas vagy máí Kaukasus hegye környékében a Kuma és Török vizei mellyékin ’s az ott romlásaiban még ma is meglévő nagy városnak, az ma is ugy nevezett Magyar városnak lakossai is, kik az Arabsokkal néha egybenfüggésben lévén, azokat a’ neveket [...] is tölek vehették és a’ mi Székellyeink ezeknek maradéki volnának⁶⁵²

Nem egyszerűen a szavakat vették át azonban a Scythiában az arabok szomszédságában élő ősök, de – Aranka szerint – a legfontosabb jelképük is innen eredhet, mivel a székely nemzet címerében egy nap és egy hold található. Az erőltetett azonosítás arra mutat, hogy a Nyelvmívelő Társaság titoknoka nagyon szerette volna bizonyítani a székelység előkelő szkíta–hun származását.

A másik olyan momentum, amire rácsodálkozik Aranka, a már említett áldozókehely. A folytonosságtudat jegyében ezt a tárgyi emléket is a szkítákhoz fűződő történeti irodalomhoz kapcsolja: „az áldozópohárról *Curtiusból*”.⁶⁵³ Valóban Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajzában található néhány szó valamiféle kehelyről. A hódításaival megelégedni nem tudó, Scythia határához érkező makedón hadvezért egy szkíta előkelő oktatja ki fenyegető szavakkal: „szolgálni nem tudunk, parancsolni sem kívánunk senki fiának. Tudd meg, mily ajándékok adattak a szkíták népének: ökörfogat, eke, nyíl, dárda, serleg. Ezeket fordítjuk barátaink javára, ellenségeink vesztére.”⁶⁵⁴ A szkíta következő szavaiból nyilvánvalóvá válik, hogy a felsorolt tárgyak csupán szimbólumok, nem valóságos tárgyak. Az ökörfogat, az eke és a serleg pusztán arra utalnak, hogy a szkíták barátai ajándékot kapnak a termésből, és velük együtt bort áldoznak, a nyíl és a dárda pedig az ellenség ellen fordított fegyvereket jelképezi. Curtius Rufus valószínűleg Hérodotosztól veszi a szkíták jellegzetességeit, aki – vélhetően a szkíták sajátos tárgyi kultúráját bemutatva beszéli el Heraklésznak és a Földanya kígyótestű leányának nászát,

⁶⁵² SZÁDECZKY, 1905, 139. Magyarvár történetéhez I. MARTINKÓ, 1964.

⁶⁵³ Uo., 143.

⁶⁵⁴ CURTIUS, 1967, 192.

amelyből három gyermek született, köztük a legfiatalabb, a szkíták őse: Szküthész. Ő az, aki a testvérek közül egyedül ki tudja húzni apja íját, így jutalmul övé lesz a fegyver, a föld, ahol Hérodotosz idején a szkíták éltek és egy szintén Herakléstől rá maradt ivócsésze.⁶⁵⁵ A történetet a XVIII. századi magyar történetírásban népszerű forrásként alkalmazott Thuróczy krónikája is átveszi.⁶⁵⁶ Szintén Hérodotosztól ered a Curtius Rufus szövegéhez közelebb álló másik legenda, amely szerint Targitaosz három fia közül megint csak a legkisebb tudta magához venni az égből aláhullt aranytárgyakat: az ekét, jármot, harci fejszét és ivócsészét.⁶⁵⁷

Anacharsis neve, bár Bonfini is megemlíti *A magyar történelem tizedei* című munkájában,⁶⁵⁸ a XVIII. század idején terjed el igazán Magyarországon. Az egyik oka ennek az ún. Anacharsis-kultusz, amely Jean-Jacques Barthelemynek *Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban* című művéhez köthető.⁶⁵⁹ A Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő regény a filozófus fiának utazásáról szól. Erdélyi Lászlónak *A székelyek eredete* című könyvében ez az egyik bizonyíték amellelt, hogy a *Csíki székely krónika* hamisítvány, hiszen szerinte „Anacharsist a deákos emberek is alig ismerték előbb [t. i. Barthelemy műve előtt]”⁶⁶⁰. Valójában a „deákos emberek” ismerhették Diogenész Laertiosz filozófusokról írt életrajzeit, amelyek között Anacharsisról is található leírás.⁶⁶¹ Ha azonban ez a munka nem állt rendelkezésükre, fellapozhatták Wessprémi István *Svccincta Medicorum Hvmgariae et Transilvaniae Biographia* című, szintén nagyon népszerű munkáját, amelyben a szkíta filozófus biográfiája is megtalálható.⁶⁶² Aranka azonban nem reflektál arra, hogy hogyan csöppent bele Anacharsis a székely eredettörténetbe.

Aranka azért tartja legtöbbször a Csíki székely krónikát, mert a székely nemzetnek egy olyan történeti korszakáról beszél, amikor az, a korszakhoz mérten, nagyon fejlett kulturális szinten állt. Erről így számol be Josef Karl Edernek:

mivel a honfoglaló székelyeknek saját vezérük volt, saját fővárosuk (Boud vára) és a nemzeti szimbólumként szolgáló palladiumuk, nem kétséges, hogy a székelyek nem barbár, hanem az akkori civilizáció magas fokán álló nép voltak.⁶⁶³

⁶⁵⁵ HÉRODOTOSZ, 2000, IV. k., 8–10. cap., 267–269. A görög történetíró szerint „annak az ivócsészének az emlékére a mai napig ivócsészét hordanak az övükön a szküthák.”

⁶⁵⁶ THURÓCZY, 1986, 15–16.

⁶⁵⁷ HÉRODOTOSZ, 2000, IV. k., 5. cap., 266.

⁶⁵⁸ BONFINI, 1995, 1. tized, 1. könyv, 145. cap., 22. Bonfini Hérodotoszra hivatkozva említi Anacharsist.

⁶⁵⁹ L. ehhez GYÖRGY, 1941, 437–439.

⁶⁶⁰ ERDÉLYI, 1918, 36.

⁶⁶¹ LAERTIOSZ, 2005, 71–73.

⁶⁶² WESSPRÉMI, 1774, 12–14.

⁶⁶³ Aranka György levele Josef Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1797. július 25., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

A saját vezért az önállóság jeleként értelmezi Aranka, és élvezettel jegyzeteli a feltételezett régi székely közigazgatás különböző tisztségeit.⁶⁶⁴ A főváros pedig a kulturális fejlettség szimbóluma, amire más szövegekben is reflektál a Nyelvmívelő Társaság titoknoka, amikor megrója a honfoglaló elődöket, hogy „várost nem akart építeni”.⁶⁶⁵

A palladium a nemzet fennmaradását jelképező tárgyi örökség. A palladium szót használja Aranka, amely Vergilius eposzából, az Aeneisből származik; Trója városának „védőszentjét” egy Pallas-szobrot jelöl, amelyet Ulixes ellopott a városból, hogy ne óvja többé a trójaiakat.⁶⁶⁶

A fejlettség további jele az, hogy a régi székelyek ismerték a klasszikus írók műveit. Aranka ugyanis Székelyföldi útja során a csíksomlyói konvent könyvtárában értékes könyvekre bukkan, amiket el is visz magával Marosvásárhelyre, hogy többé ne is adja vissza.⁶⁶⁷ Ezek egyike Cicero munkája, a másik pedig a híres ókori hadtudományi írótól, Vegetiustól származik:

ezelőtt egynehány esztendőkkal Csíkban járván, nagy csudálkozással és vigasztalásomra találtam ott a többi között egy régi barát irással a' XV. száznak elején írt könyvet kézírásban, melyben vagynak legelől Cicero de Re Militari; azután De Legibus et Religione; Flavii Vegetii Renati Epitome Rei Militaris Libr. IV. Frontini de Re Militari L. IV.⁶⁶⁸

A társaság levelező tagjai is hozzászólnak a *Csíki székely krónika* problémájához. Lukátsi László a szövegben található földrajzi nevekhez fűz jegyzeteket, így tudni véli Boud vár (Udvarhely mellett), a Terra Máté (Mátéfalva), Kénosz („az hol az Gonosz tévők kínoztattak, a' mostani Kénos”), Ag (Agyagfalva) pontos helyét.⁶⁶⁹ Johann Ballmann hiteltelennek állítja a krónikát, mivel nem ismeri el a székelyek hun eredetét.⁶⁷⁰

Nagyon sok, a korban ismert elem található tehát a Krónikában, még ha így együtt nem is fordulnak elő. A legnagyobb újdonsága viszont mégis az, hogy nem a székelyekről alkotott külföldi leírásról van szó, hanem egy eredeti székely történeti munkáról. Olyan önleírásról, amely ráadásul megegyezik a XVIII. századi önleírásokkal, és ellentmond a göttingai professzor, August Ludwig Schlözer, a korszak egyik legreprezentatívabb Erdély-leírásaként kezelt *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című művének.

A *Krónika* végül Aranka életében nem jelent meg. Viszont halála után egy évvel rögtön. Az 1818-ban, Killyéni Székely Mihály az erdélyi királyi tábla ítélőmestere által kiadott A'

⁶⁶⁴ SZÁDECZKY, 1905, 137–138.

⁶⁶⁵ Az *Olvasóhoz*, Első darab, 1796, 3.

⁶⁶⁶ VERGILIUS, 1995, 27.

⁶⁶⁷ XXVII. gyűlés (1797. szeptember 4.), JANCsó, 1955, 241–246, 246.

⁶⁶⁸ SZÁDECZKY, 1905, 135. Erről a kézitról végrendeletében is megemlékszik Aranka, Bánffy Györgynek hagyományozza az értékes dokumentumot. EGYED E., 2000, 137.

⁶⁶⁹ Lukátsi László levele Aranka Györgyhöz, Székelyudvarhely, 1797. január 17., ANR, Fond 258, inv. 92.

⁶⁷⁰ Johann Ballmann levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1799. szeptember 27., OSzK, Kézirattár, Fond 399.

Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója, Privilegiumai nagyon érdekes szövegegyüttes,⁶⁷¹ amely azonban nem ad kulcsot, legfeljebb újabb problémákat a *Csíki székely krónikával* kapcsolatban. Már a szöveg státusza sem egyértelmű. Kemény József szerint ugyanis a dokumentum „függelék gyanánt” jelent meg Székely kiadványában. A szöveget valóban utolsóként hozza A’ *Nemes Székely Nemzet Constitutiója*, de hogy függelék lenne, az nem olyan egyértelmű. Nincs ugyanis semmiféle utalás arra, hogy itt a többitől különböző értékű szöveg következne. Igaz, hogy egy tipográfiai megoldással (egy vízszintes vastag vonallal) elválasztja a kiadvány a *Krónika* szövegét a könyv többi részétől (hasonló vonallal jelzi a tartalomjegyzék különállását is), a különállást jelentő vonal azonban nem az előző bírósági végzés után és a *Csíki székely krónika* kezdete előtt található, hanem a dokumentum hitelességét igazolni hivatott bevezető szerű rész és a *Krónika* főszövege között. A két részlet külön oldalakra is kerül. Ráadásul a tartalomjegyzék is egybemossa a szöveget a többi dokumentummal, lévén – bár az oldalszámot pontosan hozza – az „A’ Székelyek eredetekről, és több Csik, Gyergyó és Kászon Széki Fő Emberek vitéz tetteikről Jegyzések” (így jelöli a tartalomjegyzék a *Krónikát*) cím után még három irat szerepel – megint csak helyes oldalszámmal – amelyek voltaképpen a *Krónika* előtt kapnak helyet a kiadványban; mintha mindegy lenne, hogy egy „függelék” hol helyezkedik el egy hasonló szövegközlésben.

Mi következik ebből a *Csíki székely krónika* értelmezésére nézve? Először is az, hogy szöveg része a székely nemzet alkotmányának, kiváltságainak és öröklésről szóló magánjogi iratok korpuszának. Kérdés persze, hogyan illeszthető be ez a meghatározhatatlan műfajú szöveg a kiváltságlevelek, bírósági ítéletek közé, az azonban bizonyos, hogy a székelyek alaptörvényeit leíró, és a székely öröklési szokásokra is kitérő krónika sajátos hitelesítő eljárásával nem feltétlenül kezelhető más státuszban, mint a diplomák és ítéletek. Már csak azért sem, mivel az előszó, amelyet Székely Mihály illeszt kötete elé, a kiadvány minden egyes darabjára egyaránt vonatkozik. Ebben közli az ítélmester, hogy „még az életbe kilépésemkor kezdettem gyűjteni *hiteles kútfőkből* mind azt, a’ mi itten kiadva vagyon”.⁶⁷² A *Krónika* függelék-szerűségéről, illetve hitelességének kétségességéről nem esik szó.

A már felsorolt történészekon kívül többen kíséreltek megmagyarázni a *Csíki székely krónika* című jelenséget. Abban természetesen mindnyájan egyetértenek, hogy a szöveg egy székely nemzetről szóló narratívába illeszkedik, még ha abban nem is egyeznek a nézetek, hogy vajon jogi dokumentumként fel lehet-e használni (ahogyan Székely is gondolta),⁶⁷³ vagy egyszerű történeti forrásként kell rá tekinteni. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság

⁶⁷¹ SZÉKELY, 1818.

⁶⁷² Uo., 67. (kiem. tőlem: D. P.)

⁶⁷³ Erre jó példa a XX. századból ENDES, 1994.

„*Krónika*-kezelése” ezen a ponton más, mint a későbbi leírások. Ez az intézmény ugyanis nem egy külön székely történetben gondolkodik, hanem a többi erdélyi nemzetet is – a románság egy részével együtt – egybefoglaló, közös narratívában.⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ Azt, hogy a társaságnak egy „egységes Erdély” létrehozása felé való törekvés a célja Aranka talán Josef Karl Ederhez írt, már említett 1797. július 25-i levelében fogalmazza meg legszebben: „s midőn talám érdemünk felett az Egektől arra hivatattunk, hogy a’ Hazánkban ’s a’ Hazába lévő Nemzetek közt forgo Világosságnak Csomóját nevellyük, ezt a’ Hivatalunkat úgy vinni: hogy az haboruságok és vetélkedések helyett, a’ különböző Vallásu, nemzetü Rendü és állapotu emberek közé, az Atyafiságos és Hazafi Sezretetnek magvait hintsük”. OSzK, Kézirattár, Fond 399.

„a Haza állapotjának, ’s *Constitutio*jának éppen gyökerét érdekli”

A Schlözer-vitához⁶⁷⁵

A három nemzet és a románság közös narratívája egy polémiából nő ki magát nagyméretű, komoly jogtörténeti szöveggé. A tudományos vitára az okot a híres, erdélyi peregrinus diákok által is magasztalt August Ludwig Schlözer könyve, a *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című műve szolgáltatja, amelynek állításait az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kötelességének tart megcáfolni.

Schlözer⁶⁷⁶ nevét a társaság munkássága során először az 1797. szeptember 5-i, huszonnyolcadik gyűlésen említik a jegyzőkönyvekben. Itt Aranka bejelenti, hogy „Schlöczer [!] úr pedig [kiadta] az erdélyi nemzetekről való munkáját három darabba”.⁶⁷⁷ A nyelvmívelők döntése ezzel kapcsolatban: „[s]zereztesse meg.”⁶⁷⁸ Aranka bejelentése zavarbaejtő. Vagy nem voltak pontos értesülései a göttingai professzor könyvéről, vagy szándékosan beszél „erdélyi nemzetekről”, amikor Schlözer főleg a szászok történetével foglalkozó munkájának témáját határozza meg. Az biztos, hogy a Nyelvmívelő Társaság titoknokai már az 1795. év második felében tudott a munkáról. Gyarmathi Sámuel ugyanis ekkor küld Arankának „Schlözer szászok mentő írásából”.⁶⁷⁹ A könyv megjelenéséről 1797. május 25-én tudósítja a titoknokot.⁶⁸⁰ A levél írójában is felmerül: „[p]edig csak jó volna; ha némely részét meglehetne táfofolni”.

A Schlözert is hallgató Bethlen Imre is ír levelet Göttingából 1797. január 15-én Arankának, amiben közli, hogy professzora elkészült könyvével. Schlözer viszont úgy gondolja, már eddig meglévő anyagokat ad ki, így nincs a munkában semmi új.⁶⁸¹ Aranka 1797. július 25-én kéri meg Josef Karl Edert, hogy szerezze meg számára a *Kritische Sammlung*ent, de ezt a kérést meg kell ismételnie 1797. szeptember 5-én, ezúttal az intézmény nevében.⁶⁸²

⁶⁷⁵ A Schlözer-vitával újabban Bíró Annamária foglalkozott több publikációjában: Bíró A., 2004; Bíró A., 2006; Bíró A., 2007a.; Bíró A., 2007b.

⁶⁷⁶ SCHLÖZER történelemről vallott nézeteiről l. VIERHAUS, 1987, 16–19.; BECHER, 1992. SCHLÖZER itt vizsgált munkája: SCHLÖZER, 1979.

⁶⁷⁷ JANCsó, 1955, 251.

⁶⁷⁸ Uo.

⁶⁷⁹ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1795, július 21., JANCsó, 1944a, 361.

⁶⁸⁰ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1797. május 25., Jancsó, 1944a, 222. JANCsó 1794-es dátummal közli a levelet, de mivel Gyarmathi ekkor köszöni meg a társaság munkáját, a levél valószínűleg 1797-es.

⁶⁸¹ Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1797. január 15., ENYEDI, 1994b, 213–214, 214. Bethlen folyamatosan ad hírt Schlözer készülő munkájáról: „[e]leget voltam rajta hogy a Schlötzer Szászok Historiáját az Méltóságos Urnak le küldhessem, [...] de nem akarják az munkát még közre bocsátani”, Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1796. október 2., 212–213, 212. „[A]z Schlözer Historiája egy néhány hetek alatt fel szabadul az nyomtatásból”, Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga 1796. december 24., 213.

⁶⁸² „A’ Társaság nevére, vagy annak képeben a’ Titoknok Aranka György Ur nevére ne sajnállyá az Ur Hochmeister Urto! meg venni, és minél hamarább ki küldeni: [...] a’ Professor Schlözer Ur újj munkáját az *Erdélyi Nemzetekről* [Kiemelés tőlem D. P.]”, Aranka György levele Josef Karl Ederhez, 1797. szeptember 5., OSzK kéziratára, Fond 339.

A következő, aki Schlözer könyvéről ír Arankának, barátja, Prónay Sándor. Ő is úgy találja, hogy a *Kritische Sammlungen* nem hagyható szó nélkül. A bírálótól azonban megfelelő óvatosságot vár el: „[e]n-is ugyan curiosus vagyok ar[r]a az ember[r]e, a’ kinek couragija lesz belé kapni. Ugyan legyen körme: mert másképp belé törik a kése, ’s az egész Nemzet Szégyent vall.” Schlözer forráskritikai módszere azonban tetszik neki: „[í]gy szertném a’ Székely Nemzet historiaját látni”.⁶⁸³

1798. február 2-án kerül elő újra Schlözer írása a társaság jegyzőkönyveiben, ekkor már nem csak említés, hanem könyv formátumban is. A tizenkettedik pont alatt a harminckettedik gyűlésre összeült tagok a székely nemzet pecsétjével foglalkoznak. Ezen vizsgálják meg a feliratot, ami egy latin („Sigil: Nationis Siculicae”) és egy csonka magyar (Lo Erdeli Országáé. Há+”) mondatból áll. „Ennek alkalmatosságával eléhozatik a professor Schlötzer [!] úr munkája is”, hogy annak az erdélyi három nemzet pecsétjeiről írt fejtegetéseit cáfolhassák: „Schlötzer úr írása ebben a részben nem igaz”.⁶⁸⁴

A harmincharmadik gyűlés (1798. március 21-én) még ennél is tovább megy. Itt olvassák fel ugyanis a *Kritische Sammlungen*...-re írt jegyzéseket, amelyben a jegyzések írója négy pontba foglalja össze a göttingai történész könyvének visszasságait.⁶⁸⁵ Cáfolja, hogy a honfoglalás idejétől Erdélyben a besenyők éltek volna (Schlözer szerint a székelyek elődjai a pacinaciták, azaz a besenyők voltak), hogy a szászok foglalták volna el Erdélyt a magyar korona számára, felsorolja Schlözer alaptalan állításait, és annak „illetlenségeit és hamisságát” is érinti. A jegyzőkönyvnek ez a szűkszavú leírása valószínűleg arra a kéziratra utal (vagy annak egy részére), ami a kolozsvári Lucian Blaga Könyvtár kéziratárának Ms. 21. számú jelzete alatt maradt fenn *Schlözer magyar sértegető munkájának az erdélyi szászokról megcáfolása* címen, és amit Bíró Annamária ki is adott *Vita vagy önreprezentáció?* című tanulmányának mellékleteként.⁶⁸⁶ A szűkszavú jegyzőkönyvben felsorolt négy pont megfeleltethető a kézirat egyes részeivel, ahogyan az alábbi egybevetés is mutatja:

Jegyzőkönyv	<i>Schlözer magyar sértegető munkájának...</i> című
Harmincharmadik gyűlés	kézirat fejezeteinek („rész”-einek) címei és témái
1798. március 21.	
„I. Részben, hogy a Schlötzer állatása szerint	<i>Kilentz Száztol fogva Ezerig</i>

⁶⁸³ Prónay Sándor levele Aranka Györgyhez, Almás, 1797, november 17., OSzK kéziratára, Fond 339.

⁶⁸⁴ JANCÓS, 1955, 262–263.

⁶⁸⁵ Uo., 266.

⁶⁸⁶ BÍRÓ A., 2004, 130–151. Lehet, hogy az Ms. 21. számú kézirat egy kidolgozottabb verziója a Társaság ülésén előkerült jegyzéseknek, mivel a jegyzőkönyv szerint a szöveg sorsa: „[a] béküldő kikérvén bővebb kidolgozás és pallérozás végett, visszaadatik.” (JANCÓS, 1955, 266.) Aranka György történetírói munkásságával kapcsolatban l. BÍRÓ A., 2007a.

900-dik esztendőig fogva Sz. István királyig nem a pacinaciták bírták Erdélyt.”

„A 2. Részben, hogy a Szent István király hódoltatása igaz és állandó hódoltatás volt, s nem igaz a Schlötzer úr állatása, hogy a XI-dik és XII-dik százban (században) Erdélyt a pácinaciták és kunok bírták volna.”

„A 3. Részben elészámolja Schlötzer úrnak azokat az állatásait, melyek azon rossz fundamentumon állottak és más oldalon csudálatos állatásait is.”

„A 4. Részben ezek közül némelyeknek illetlenségét és hamisságát illetgeti.”

Bíborbanszületett Konstantin A *Birodalom kormányzásáról* című munkája segítségével igazolja, hogy a magyaroké volt Erdély a címben megjelölt időben.

Ezertől fogva Ezer két Százig

A fejezet szerint a címben megjelölt időintervallumban is a magyar királyok uralkodtak Erdély felett.

A Szász Nemzetről

Schlözernek a szászok bejövetelével, megtelepedésével kapcsolatos állításait ismerteti és cáfolja.

Némely oldalos tsudálatos állatásai a'

Szerzőnek

Schlözer több témára vonatkozó, hiteltelennek ítélt megjegyzéseit írja le, például: „[a]’ Turoczi Kronikája egy velő nélkül való mese”, vagy „[a]’ Magyarok a’ Kereszténységet és Culturát a’ Szászoknak köszönhetik.”

A Bíró Annamária által kiadott kézirat azonban még tartalmaz egy további *Békéllődés* című V^{dik} *Bé fejező Rész* is, amely címével ellentétben éppen nem a göttingai professzorral való megbékélésére törekszik, mivel ugyanúgy folytatja a *Kritische Sammlungen...* ócsárlását, ahogyan eddig. Vagy a jegyzőkönyv nem emlékezik meg erről, vagy a Bíró Annamária által közölt kéziratnak egy korábbi verzióját hallgathatta meg a társaság a harmincharmadik ülésen. Ha nem is teljesen azonos a jegyzőkönyvben bemutatott és a kiadásra került Ms. 21. szám alatt lévő kézirat, mégis jelzi, hogy a Nyelvmívelő Társaság mit tartott a legfontosabb vitapontoknak ebben a témában.

A jegyzéseken tovább dolgozott az intézmény, és a harminchetedik gyűlésen újra előkerül, ekkor már a *Csíki székelly krónikával* egy mondatban említve.⁶⁸⁷ A jegyzőkönyv szövegéből nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a Schlözer könyvére írt cáfolat megalkotásánál fel kívánják-e használni a nemrég napvilágra került székelly történeti munkát, de a későbbi fejleményeket ismerve ez nem tűnik lehetetlennek. A jegyzéseket azonban még mindig a szerzőnél (véltetően Arankánál) hagyja a társaság. Mivel a Krónika és a Schlözer-cáfolat felolvasása a jegyzőkönyvben a „II. darabra kész czikkelyeknek számbavétele” alatt szerepel, az intézmény

⁶⁸⁷ JANCSÓ, 1955, 281. (1798. május 9.)

reakciójából arra lehet következtetni, még nem érezték eléggé „kész”-nek a szöveget ahhoz, hogy az a Nyelvmívelő Társaság második kiadványában helyet kaphatott volna.

A következő ülésen ismét a pecsétek témája kerül előtérbe, „[a] három nemzet pecsétjéről újabb tudósítások is jöven bé”.⁶⁸⁸ Még mindig találnak bizonytalanságokat a bélyegzők feliratában, noha Schlözer pecsét-leírását már bizonyosan hibásnak állítják. Ezt mindenesetre alkalmasnak találják, hogy bekerüljön az intézmény kiadványába. A harminckilencedik gyűlésen javasolja Aranka, hogy a pecsétek leírása mellé metszeteket is készíttessen a társaság.⁶⁸⁹ A „II. darab” tartalomjegyzéke hetedik cikkelyként, ennek megfelelően, „Az erdélyi három nemzetek petsétjeknek igaz leírások”-at jelöli meg.⁶⁹⁰

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ilyen irányú történeti munkásságának végeredménye az a kézirategyüttes, aminek legnagyobb része a kolozsvári Luçian Blaga Könyvtár kézirattárának Ms. 256. számú jelzete alatt található. Talán erről a kéziratról számol be Aranka Kazinczynak, amikor azt írja: „Most készen vagynak: 1. Schlözer megczáfolása, Diplomaticus munka”.⁶⁹¹ A sajnálatosan szétszóródott kézirat egyes darabjait a kolozsvári Állami Levéltár őrzi, más részei viszont kiadásra is kerültek, így a *Csíki székely krónika* latin és magyar változata. A nagy méretű történeti munka felépítéséről A' N. Dr. Schlözer A.B.C-jére tett *Feleletnek Rajzolatnya* című rövid előszóból és egy tartalomjegyzékből álló iratból kaphatunk képet. Eszerint a kézirat Schlözer *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című könyvének cáfolata, azaz funkciója leginkább polemikus jellegű. Az előszó is a göttingai professzor megtámadandó állításaival indít. Felsorolja a *Kritische Sammlungen...* alaptételeit, például, hogy a honfoglalás után nem a magyaroké volt Erdély, mivel ott akkor besenyők éltek, és Géza király azért hívta be a szász telepeseket, hogy ezt a földet elfoglalják, később pedig megvédelmezzék a magyar uralkodók számára. A magyarok – Schlözer szerint – mindig a szászok ellenségei voltak, megpróbálták azok jogait megnyirbálni.

„Nagy állítások! de igazok é? a' van a' kérdés alatt.”⁶⁹²

Ennek a kérdésnek a vizsgálatára, a tartalomjegyzék tanúsága alapján, hatalmas forrásapparátust mozgat meg a társaság kiadványa. Az első rész a *Csíki székely krónikát* közli mind latin mind pedig magyar nyelven „világosított Jegyzésekkel”, valamint a *Krónika* hitelességét érintő rövid értekezéssel („A' Következő Cikkelybéli Levél Hitelességéről egy pár

⁶⁸⁸ Uo., 282–283. (1798. május 17.)

⁶⁸⁹ Uo., 287. (1798. június 26.)

⁶⁹⁰ A *Nyelvmívelő Társaság munkái II. darabjának cikkelyei*, in uo., 345.

⁶⁹¹ Aranka György levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1810. június 9., Kazlev, VII, 512–513, 513.

⁶⁹² LBK, Mss. 1437, [1. v.]

szó”).⁶⁹³ A magyar nyelvű szöveg azzal a szöveggel azonos, ami Aranka jegyzeteivel először 1905-ben került kiadásra Szádeczky Lajos könyvében. A „II Rész” kilenc cikkelye különböző, a későbbi értekezésekhez kapcsolódó forrásokat elemez. Megtalálhatók itt az Aranka által vizsgált oklevelek, amelyekben Zsigmond király majd Mátyás szétválasztja egymástól Kászsónszéket és Csíkszéket, II. Ulászló király 1508-ban keletkezett oklevelének értelmezése és Mátyás Magyar Balázshoz küldött 1473-as parancsa a székelyek három rendjének leírásával. Két cikkely is foglalkozik a marosszéki hadnagyság és főbírótság tisztségével, de szó van egy 1250-ban írt elveszett kéziratról, Zsigmond király 1427-es kézdivásárhelyieknek adott szabadságleveléről valamint Kollár Ádám székely-leírásáról is. Szinte kihagyhatatlan a „Ferdinánd Király Biztossainak 1552beli Tudosítások” névvel jelölt, a korban alapvető forrásnak tartott munka megemlézése és a *Csíki székely krónikával* való összevetése. Talán a többi oklevélnek és iratnak az értelmezése is hasonló funkciót tölthetett be, vagyis azt, hogy a hosszabb értekezés előtt a *Krónika* hitelességét próbálja meg bebizonyítani.

A harmadik rész „értekeződések”-et tartalmaz, vélhetően olyanokat, amelyek megállapításai szintén felhasználhatóak lesznek a „IV. Rész” leírásaiban. Ezek közül az első a kun szótárat felhasználva „Pray és Követei ellen” azt bizonyítja, hogy a kunok és a „Pátzinacziták”, azaz a besenyők egyaránt „tatár” nyelvűek – ebből következően tatár eredetűek is – voltak, így „se eredetekre se nyelvekre nézve egyik se volt se a’ magyarokkal se a’ Székelyekkel egy eredetű”.⁶⁹⁴ Schlözer a székelyek megítélésében alapvetően Pray munkájára támaszkodva úgy tartja, hogy azok az Erdély szélére szorult besenyőkből alakultak ki.⁶⁹⁵ Újra csak Schlözer megállapításait támadja a második cikkely, amelyik úgy véli: „az Erdélyi Bissenusok és Citzenátok [?] nem Pátzinátziták voltak, hanem orosz eredetűek.”⁶⁹⁶ A titokzatos „Bissenus” népnév az Adreanumban is megjelenik igencsak megnehezítve az oklevél értelmezhetőségét. A schlözeri változat szerint besenyőkről ad hírt II. András kiváltságlevele, míg a társaság szláv eredetű népeknek tartja a XIII. században Erdélyben élt népet, ahogyan arról a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban fennmaradt kézirat tanúskodik.⁶⁹⁷ A székely nemzet rendjeinek különbségével foglalkozik a következő cikkely, amit tisztségnevek („Comes Trium Generum Siculor”, „Comes Trium Generum Siculor, de Brasso, de Bisztricia, de Megyes, de Cibino, de Csanád”) értelmezését megkísérlő rész követ. Már a tartalomjegyzékben találunk utalást ezeknek az értekeződéseknek a tartalmára:

⁶⁹³ Uo., [2.]

⁶⁹⁴ Uo., [3.]

⁶⁹⁵ SCHLÖZER története a honfoglalástól a XIII. századig, SCHLÖZER, 1979, 163–221.

⁶⁹⁶ LBK, Mss. 1437, [3.]

⁶⁹⁷ ANR, Fond 258, inv. 22, [141–142.]

[m]egmutattatik hogy ezek az Ország vég Házaihoz tartozó, és Szolgáló Földnek, Lakosok[na]k 's emberek[ne]k Ispánnyai voltak, nem Szász Földi Ispányok. Oldaslag, a' Besztercei Groffságról. Meg mutattatik, hogy Beszterce Szék, mint Szász Szék, 's a' Szászok, ámbár a' Porkolaboktól sokat szenvedtenek, de az ő Szabadságokban akkor-is meg-maradtanak.⁶⁹⁸

A három székely rend grófjait, akiket a források brassóiaknak, beszterceieknek, stb. jelölnek tehát királyi földdel bíró grófokként írja le a társaság, nem pedig a szászok korábban kiváltság alá eső földjeire jogtalanul telepített magyar főuraknak, ahogyan azt például Eder Schaeseus-kiadásának *De perpetuo comitatu Bistriciensi in Transsilvania istituto, abrogato* című mellékete.⁶⁹⁹

Ettől a ponttól következik az Ms. 256. számú jelzet alatt fennmaradt *IV. Rész*. A kézirat első részét a Nyelvmívelő Társaság által alkalmazott másoló írta le, valószínűleg egy korábbi piszkozat alapján. A kéziratnak ebbe a másolt részébe belejavított Aranka György, és a tizenkettedik értekeződéstől kezdve ő veszi át az írást. Erre talán csak a cenzori bejegyzés után került sor, emiatt maradhatott el a kézirat kiadása. A cenzor Mártonffy József volt, aki 1811. március 11-én engedélyezi a történeti munka kiadását. Egyelőre nem ismeretes, miért nem került sajtó alá.⁷⁰⁰

A kézirat legelején a Schlözer által is felhasznált források és történeti munkák vizsgálatára kerül sor. A vizsgálat tétje pedig, hogy egyrészt a göttingai professzor által nagyon negatívan megítélt, mesézőnek titulált Anonymust minél hitelesebbnek tüntesse fel, másrészt, hogy Schlözert minél többször cáfolattal vagy éppen szidalommal illesse. Ennek a kettős célnak a figyelembe vételével az Erdélyről szóló történeti munkákat aszerint sorolja csoportokba, hogy azok milyen hibát követnek el narratívájuk megalkotásakor. Az első típusba tartoznak azok, amelyek a „tudatlanság” hibájába esnek, vagyis, amikor a szerző tájékozatlansága miatt ír le hiteltelen eseményeket. Ilyen tudatlanok például a jezsuita történetírók: Fasching Ferenc, Timon Sámuel vagy Pray György. A másik csoportba kerülnek azok a szerzők, akik a tudatlanságuk mellett munkájukat „indulatosságból, vagy tupa igigységből illetlenségekkel, és alacsony elme viselkedésével ki stafirozzák”.⁷⁰¹ Természetesen Schlözer ebben a halmazban kap majd helyet.

A forrásokat ismertető résznek a legnagyobb teljesítménye az, hogy Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio*-ját és Anonymus *Gesta Hungarorum*-át megpróbálja közös nevezőre hozni, hogy Schlözer Anonymus-bírálatával vitába szállhasson. Maga az elbeszélő is érzi ennek nehézségét,

⁶⁹⁸ LBK, Mss. 1437, [3. v.]

⁶⁹⁹ L. erről a dolgozat 67. oldalán.

⁷⁰⁰ Erről a szövegről nyújt elemzést Bíró A., 2007a.

⁷⁰¹ LBK, Ms. 256, 203.

[m]ert Constantinus úgy írja le őket [t. i. a magyarokat], mint egy futo, meg verettetett, gyenge, félelmes, kitsiny népet Lebédiás Vezérsége alatt: a' Béla Notariussa pedig úgy mint egy nagy, hatalmas, győzedelmes Nemzetet, Almus Vezérsége alatt⁷⁰²

A két történetíró, miután mind Constantinus, mind Anonymus következetlenségeit kimutatja, úgy egyeztet, hogy a névtelen szerzőt mint a honfoglaló magyarság nagyobb részének leíróját jellemzi, míg a bizánci császárnak csak a magyarok egy törzsének leírását adja. „A' Béla Notariussa a' Nagy Magyar Orszagbol ki jött sereg nagy Testének ki jövetelét 's uttyát írja meg: Constantinus pedig annak egyik Tribussának Lebédiásbol valo ki jövetelét, és uttyát.”⁷⁰³ Úgy gondolja az elbeszélő, hogy mind a két szerző vétkes ugyan a tudatlanság hibájában, hiszen mindketten úgy írnak, mintha a magyarság egészéről írnának. Ebből következik, hogy a *De administrando imperio*t értelmező Pray is tudatlanságot követ el, amikor arról beszél, hogy a honfoglalókat követő besenyők – miután a magyarok a Tisza, Körös, Maros és Temes vizei mellett Nagy Morvaországban megszálltak – Atelkusut (Etelközt) és vele Erdélyt vették birtokba. Így az sem igaz a *IV. Rész* negyedik és ötödik értekeződése szerint, hogy az erdélyi Gyula besenyő lett volna. Erre bizonyíték, hogy Ademar Cabannensis Fekete Magyarországnak nevezi Erdélyt, „és akár fekete akár millyen volt, de Magyar Országnak hivattatott. Nem tsak hivattatott pedig, hanem valósággal az is volt.”⁷⁰⁴ A másik bizonyíték pedig, hogy István Koppány felnégyelt testének egyik részét Erdélybe küldte saját tartományába.⁷⁰⁵ Az elbeszélő különös retorikai csavarral, miután az előbbi szerzők tudatlanságát oldalakon keresztül bizonyította, nemes gesztust gyakorolva megbocsát nekik, azt állítva:

az apro piaczi folyo munkákban, és a' nagyobbakban is, millyenek a' Pray és Gebhárdi Uraké, lehetetlen lévén a' munka nagysága miatt annak minden kisebb részére egyenlő figyelmetességet fordítani; meg engedhető hiba⁷⁰⁶

Erre persze leginkább azért van szükség, hogy a következő, az előzővel ellentétes viszonyban állótagmondat annál hatásosabb legyen: „de a' szerzőbenn [t. i. Schlözerben] igen szarvas, és meg engedhetetlen”.⁷⁰⁷ Hogy a *Kritische Sammlungen...*-nek miért nem bocsáthat meg az elbeszélő, arra több okot is feltüntet. Egyrészt elítélendőnek tartja a „csufondáros sértegetések”-et, amikkel Schlözer fűszerezi történeti munkáját, másrészt a kicsiny témákkal

⁷⁰² Uo., 210.

⁷⁰³ Uo., 221.

⁷⁰⁴ LBK, Ms. 256, 229.

⁷⁰⁵ Uo., 230. Az előbbi érvek már a korábban készült *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című kéziratban is megtalálhatóak, Bíró A., 2004, 138. (20. pont alatt), 132–133. (18. pont alatt)

⁷⁰⁶ LBK, Ms. 256, 233.

⁷⁰⁷ Uo.

foglalkozó írásokban, mint amilyen a szászok jogait ismertető könyv, szerinte, nem tolerálható a Pray művében még megbocsátott tudatlanság. A címben megjelenő „kritisch” jelzőt sem tartja méltónak a göttingai professzor írásához, hiszen az olvasó így a könyvben „mit vár egyebet: hanem Igazat?”⁷⁰⁸ Ugyanígy a „Deutsch” népvétet sem helyesli, hiszen a munka tulajdonképpen az önelnevezésként is használt szász nemzet kiváltságairól és történetéről szól, nem pedig az Erdélyben lakó, praerogatívákkal nem rendelkező németek történetéről, ahogyan azt a cím sugallja.⁷⁰⁹ Schlözer tehát már könyvének címében olyan baklövéseket követ el, amelyek megbocsáthatatlanok egy ilyen típusú tudományos munkában. Természetesen nem esik szó arról, hogy a „kritisch” kifejezés a göttingai történész saját forráselemzői és kiadói módszerére vonatkozik, nem az ezek alapján levont következtetések igazságértékére. Sem arról, hogy Schlözer vélhetően tudatosan választotta a „deutsch” szót, csatlakozva ahhoz a hagyományhoz, amely egy közös nagy németiség-narratívában tartja elképzelhetőnek az erdélyi szászok történetének elbeszélését.⁷¹⁰ Ennek leghatásosabb kifejezője az a Johann Tröster volt, aki *Das Alt und Neue Teutsche Dacia* című könyvének elején egy közös, monumentális germán eredetmítoszban helyezi el az Erdélybe települt németeket is.⁷¹¹ Ettől eltérő, hungarus-szemléletű szász literatúra is létezett a korban – aminek legfontosabb képviselője Johann Seivert volt –⁷¹² de ez sem tudott változtatni a szász nemzet alapvetően elkülönülést propagáló politikáján.⁷¹³

A hetedik értekezésben Schlözer legfontosabb, a szászok elsőbbségére vonatkozó állítását próbálja meg aláásni a Nyelvmívelő Társaság, ugyanúgy, ahogyan a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* első három részében. A fejtegetés végén sikeresnek értékeli ezt a kísérletet azt állítva: „a’ Kritikus Ironak egészsz fundamentuma, és a’ mellyenn a’ munka épül minden vetélkedés nélkül magától le omlik: Jegen épült volt, ’s el olvasztotta az Igaznak szele, az [é]pület darabjai részei ott hevernek omlás a’ porb[an].”⁷¹⁴ Miután azonban bebizonyosodott, hogy a honfoglalástól kezdve a magyar nemzeté volt Erdély földje, felmerül a kérdés, hogy akkor mi szükség volt arra, hogy a magyar királyok behívják a szász telepeseket. A szöveg erre több választ is megfogalmaz. Szerinte a később szászok által benépesült terület II. Géza idejéig gyepű-szerű, üresen hagyott föld volt. A hospesek behívásának egyik indoka az volt, hogy ezeket a területeket művelés alá vonják. A betelepülők ugyanakkor feladatul kapták az ország

⁷⁰⁸ Uo., 234. A „kritisch” bírálatát l. még a korábbi kéziratban, BÍRÓ A., 2004, 147. (57. pont balatt)

⁷⁰⁹ „Az Iro ír, és beszél, az Erdellyi Szász Nemzetről melly ma már Erdélyben a’ Németektől különböző, és 1224^{től} fogva ugy is mint külön Diplomaticus test meg vagyon különböztetve.” BÍRÓ A., 2004, 130. (2. pont alatt)

⁷¹⁰ A szászoknak a többi nemzettől való elkülönülésének régi korokra visszamenő hagyománya volt már a XVIII. század végén, BALOGH F., 1996, 17–20.

⁷¹¹ TRÖSTER, 1666.

⁷¹² PUKÁNSZKY, 1999, 142.

⁷¹³ L. erről még BALOGH F., 1996.

⁷¹⁴ LBK, Ms. 256, 240.

határainak védelmét is, hogy a belső területek biztonságosabb állapotba kerüljenek. Ennek tisztázása után talán a legégetőbb problémára tér át a szöveg, az erdélyi nemzetek jogainak kérdésére, amelyekről Schlözer megint csak nagy hozzá nem értéssel írt. „Látni kell az embernek azt az ABC-t;” – mondja az elbeszélő ezzel kapcsolatban – „külömbenn lehetetlen el hinni melly tele van minden tekintetben Erdélyre nézve tudatlansággal; mondhatni bolondsággal.”⁷¹⁵

Az „Erdélyi három Nemzetek Igasságai”-t a szöveg – megbontva a szokásos sorrendet – a székelyek szabadságjogainak ismertetésével kezdi, utánuk következnek a magyarok, majd a szász nemzet. Mind a három esetben a legfontosabb téma – a területi alapú rendiségre jellemző módon – a földtulajdon megszerzésének és birtoklásának körülményei. A székely birtokjogot ősinek beállítva így ír a társaság: „[a]’ Székely kezdetbenn mind Nemes volt. Mert a’ maga földit fegyverrel szerzette, ’s abból a’ földből a’ maga rész örökséget bíró székelyek máig nemesek maradtak”.⁷¹⁶ Ezután cáfolja Schlözernek azt a véleményét, hogy a királyok a Székelyföldből szabadon elvehettek vagy hozzátoldhattak. A cáfolat abból a vélekedésből indul ki, hogy a királyok mindig a törvényt szem előtt tartva uralkodtak. Nem lehet az, hogy „a’ ki a’ Törvénnel oltalma, hogy Igasságtalanságot tselekedgyék! maga a’ Törvényt meg rontsa! Ezt tsak egy kábult fő gondolhattya”.⁷¹⁷ Annál is inkább helytelen Schlözer feltételezése a szöveg szerint, mivel a székelyek „igen szép” alkotmánnyal rendelkeztek honfoglalásuk korában. Ennek az alkotmánynak az ismertetésére az elbeszélő egy az egyben a *Csíki székely krónikát* használja, ez alapján állítva, hogy a székelyeknek saját fővezérük, fővárosuk és áldozópoharuk volt. A magas rangú székelyek azonban saját érdekeiket szem előtt tartva nem vettek tudomást a legfőbb szokásjogi szabályokról. „[A]z Áldozo Nemzeti Pohár leg elébb is különös Háznak tulajdona lett. Az utánn az Anyaváros és vár eltöröltetett”.⁷¹⁸ A székelyek története ettől kezdve egy romlástörténetként tematizálódik. 1600-ban ugyan visszakapták szabadságjogaikat, de addigra sokan elvesztették földjeiket és vele privilégiumaikat is.

A magyarok a székelyeknél ötszáz évvel később érkeztek Erdélybe, és más jogon is birtokolták földjeiket. Ők ugyanis a közösségnek foglalták el a területet, így az örökös nélkül vissza is száll a közösségre. Különbséget tesz a szöveg a különböző birtokok között. Úgy tartja, vannak a nemeseknek vérrel szerzett birtokaik és az örgrófságok földjei, amelyek a határvédelem céljára felállított várak legénységét látják el. Ez utóbbiak a király által elajándékozható úgynevezett terra regalisok, így például a szászok is megszerezhették őket. Valószínű, hogy a beszercei grófságnak a szász nemzethez való kapcsolását is hasonlóan értelmezhetette a társaság,

⁷¹⁵ Uo., 246.

⁷¹⁶ Uo., 245.

⁷¹⁷ Uo., 246.

⁷¹⁸ Uo., 246.

amire bizonyítékként hozható fel a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* néhány pontja. Ezekben magyarázza el a jegyzések írója, hogy az örgrófságok területén „nem a’ Szászok őrizték volna a’ Hazát, hanem a’ Haza, u.m. a’ Vajda, és Ispányok, és főképpen a’ Székelyek Ispánnyai Népei őrizték volna őket is mint a’ Hazát.”⁷¹⁹ Ezeket a területeket nem mindjárt betelepedésükkor, hanem később kapták csak meg a szászok. Így az az állítása sem igaz Schlözernek, hogy a szászokat elsősorban védelmi célok miatt telepítették a végvidékekre. A *Schlözer magyar sértegető munkájának...* elbeszélője ezt a szászok egyik régi pecsétjének ikonológiai értelmezésével is megerősíti. Az Eder által a *De initiis...* elején található metszet a pecsétről koronát tartó négy férfit ábrázol, körülöttük felirat: „ad retinendam Coronam”. Eder értelmezése szerint a „retinendus” szó a korona, és vele együtt az ország, katonai megvédelmezésére vonatkozik. A jegyzéseket író szerint viszont – mivel a pecséten látható korona nem királyi korona, és azokat nem fegyveres, katonai öltözetű férfiak tartják – nem erről van szó. A pecséten látható alakok közül az egyik „Senator” (tanácsos, városi előljáró), a másik „Clericus” (egyházi), a többi kettő pedig „mester legény”, ami inkább azt jelentheti, hogy kereskedelemmel és iparral foglalkozó városi polgárság használta a bélyegzőt.⁷²⁰

A harmadik típusú földterület az üresen hagyott *regius fundus*, amire később idegeneket telepíthettek, ahogyan II. Géza idején a szászokat Erdély déli területeire. Az üres föld azonban nem volt teljesen néptelen. Költöztek ide szláv eredetű „bissenus”-ok,⁷²¹ románok és néhány nemesi kiváltsággal bíró személy is. Ez utóbbiak miatt alakultak ki, az elbeszélő szerint, a Szászföldön azok a területszigetek, amelyek Fehér vármegye fennhatósága alá tartoznak.⁷²² Egy bonyolult, az 1790-es évek végének közigazgatási viszonyaira is hatással lévő földtulajdonrendszert vázol fel a társaság, amellyel azt próbálja meg bebizonyítani, hogy a sok évszázad alatt kialakuló Erdély jogtörténetét nem lehet egy azzal néhány éve ismerkedő tudósnek autentikusan leírni.

Hogy a németajkú telepések hogyan érkeznek erre a földre, arra a szöveg több változatot is közöl. Talán kettős megtelepedés történt, ahogy a *Siebenbürgische Quartalschrift* egyik cikke tartja, talán az éhség üldözte el régi lakóhelyükről a hospeseket. Az mindenesetre bizonyos, hogy „a’ Hazában Magyar és Székely, őket jo szivel fogadták”.⁷²³ Schlözer mégis azt állítja könyvében, hogy Erdély másik két kiváltságos nemzete mindig a szászok privilégiumainak

⁷¹⁹ BÍRÓ A., 2004, 141. (43. pont alatt)

⁷²⁰ BÍRÓ A., 2004, 142. (46. pont alatt)

⁷²¹ A „bissenus”-okról a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című korábbi írásban is megemlékezik a Társaság. Uo., 139. (29. pont alatt)

⁷²² Használóan vélekedik Aranka a *Schlözer magyar sértegető munkájának...*-ban, BÍRÓ A., 2004, 140–141. (38. pont alatt)

⁷²³ LBK, Ms. 256, 265.

eltörlésén fáradozott. Ezt az állítást cáfolandó az elbeszélő hosszú fejtegetésbe kezd arról, hogyan gazdagodtak meg bizonyos szász előkelők, az úgynevezett praedialisták, akik elég hatalmasok voltak ahhoz, hogy a vármegyékben is szerezzenek földet és nemesi kiváltságokat maguknak. Ezeket a magyar nemesek (Nobiles) mellett külön említi (Saxones praeditenentes et more Nobilium se generis) III. András 1291-es szabadságlevele is, utalva arra, hogy nem voltak eredeti nemesek. A szász nemzet elégedetlensége, ami nemegyszer lázadáshoz is vezetett a történelem során, voltaképpen nem az ártatlan telepések, hanem csak a praedialisták elégedetlensége volt. 1342-re teszi a szöveg a túl nagy hatalomra emelkedett előkelők eltűnését, ami után a szász nemzet „a’ maga tulajdon határai között tsendesen éli világát”.⁷²⁴

Schlözernek az a tétele is támadható a Nyelvmívelő Társaság szerint, hogy a három nemzet közötti unióba a magyarok csak azért vonták be a szászokat, hogy magukat a gazdag szász városokba befészkeljék, lévén ők hasonló települések emelésére nem voltak képesek. A szöveg leírásából viszont az látszik, hogy a szászoknak még jól is jött, hogy városaikban – mintegy túsul az esetleges támadások esetére – magyar nemeseket fogadtak be. Az unióra pedig mindhárom nemzetnek egyaránt szüksége volt a török fenyegetés miatt, így lett ez a szövetség „az Ország egységének máig is mint egy Szent Paissa, Palladiuma”.⁷²⁵ Azt azért a szöveg is elismeri, hogy „ha igen meg szaporodnának a’ Nemes Bébirok, a’ Szász Nemzetnek a’ bé vett városi jó rendtartásra nézve káros lehetne”,⁷²⁶ viszont tagadja, hogy az *Andreanum*, Schlözer legfontosabb hivatkozási pontja tartalmazna értékelhető adatokat a concivilitas problémájával kapcsolatban (ott ugyanis zászlós urakról és praediumról van szó, nem pedig magyarokról, székelyekről és városi házakról).⁷²⁷ Cáfolja a göttingai professzor *Kritische Sammlungen...*-jének az aránytalan közterhekhez és a nem megfelelően betöltött hivatalokhoz fűződő nézeteit is. Schlözer szerint az adóterheket a szászokra nézve kedvezőtlenül határozták meg, a legfontosabb tisztségekből pedig kizárták az erdélyi német nemzet tagjait. A társaság véleményét reprezentatívan jelzi a fejtegetés végén álló mondat: „az egészsz siránkozás haszontalan; gyermeki dolog”.⁷²⁸

A IV. Rész tizenkettedik értekeződése *Az Erdélyi Oláhokrol* címet viseli. A Nyelvmívelő Társaság, ugyanúgy ahogyan a *Supplex Libellus Valachorum*ot tárgyaló országgyűlés, felosztja az Erdélyben élő románságot:

⁷²⁴ Uo., 274.

⁷²⁵ Uo., 280.

⁷²⁶ Uo., 281.

⁷²⁷ Ugyanerről a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című kézirat: „[a]z egész vetéledés [!] az András Király Levele értelméből, értetlenség”. BÍRÓ A., 2004, 148. (60. pont alatt) Ebben a kéziratban egyébiránt a jegyzések elbeszélője erős hangon, de gyengén argumentálva érveit, szól az együttlakás mellett.

⁷²⁸ LBK, Ms. 256, 283.

Erdélyben vagyon jött ment, idegen és szomszéd oláh országokból jött Vándor Oláháság egy felöll, más felöll vagyon rész szerint magyar nemességgel és szabadsággal biro Vármegyebeli Nemesség, rész szerint pedig Eredeti Boér Nemességből álló Oláháság, aző Parasztyaival edgyütt, mint a' Fogaras Földi Nemesség és Boérság.⁷²⁹

A románság kiváltságsszerző törekvéseit nem tekinti jogosnak, hiszen akik nemesek akartak lenni, lehettek is praerogatívákkal rendelkező magyar nemesek, anélkül persze, hogy szükség lenne őket külön megemlíteni az erdélyi három nemzet uniójában. Az egyetlen olyan csoport a felsoroltak közül, akik jogosultak kollektív szabadságjogokra, és amelyek egyáltalán beleillenek a rendi keretek közé, a fogarasföldi kiváltságolt „Boér Nemesség”.

Szó esett már a *Kritische Sammlungen...*-nek azokról a hibáiról, amikről a társaság olyan elítélően nyilatkozik: a tudatlanság, a történetírókat becsmérő hangnem, a nem megfelelő felkészültség, stb. Schlözer legnagyobb hibája azonban mégsem ezek között található. Amikor az elbeszélő arról értekezik, hogy a „kritisch” címszó alatt az olvasó igazságot várna, így fejt ki bővebben ezt a gondolatot:

Igazat a' betű és szo írásában; Igazat a' szok jelentéséb[en] igazat a' kimondásbann, és a' nyelvnek 's beszédnek zürzavar nélkül maga tisztaságábann valo meg tartásábann. Ezek felett Igazat a' történetekb[en], az azok rendibe magokat elő adó homályoknak, kérdéseknek kétségeknek más nagyobb kisebb Irok bal vélekedéseinek értelemmel és a' Logika Szoross Törvényei szerint valo meg ítélésébenn, és ki fejtésébenn, 's az eredeti Kutfejekbol tisztá[n] valo merítésbenn. Kiváltképpen pedig azt várja: hogy a' munka Indulatosságnak, részre hajlásnak, sértegetéseknek, elme viszketegségének, mások illetlen szidalmazásának, annál inkább az illetlenség, embertelenség, és az közönséges társaság arany kötelének meg sértésére szolgálható, 's vétkes rossz indulatra magyarázható mondásának 's a' küllomböző Rendek, és Nemzetek között egyenetlenség magvának hinthető ki-fejezéseknek, 's tüzes szikrázásoknak még arnyékától is üress légyen.⁷³⁰

Talán érdemes volt egy kicsit hosszabban idézni a szövegből, hogy világosan látható legyen, a kritikai történetírás olyan jellemzőinek leírása, mint amilyen a logikus megítélés, világos, egyértelmű kifejezés, elsődleges forrásból való merítés. Ezek mellett a Nyelvmívelő Társaság „kiváltképpen” fontosnak tart egy etikai hozzáállást is. A jogtörténeti, államtörténeti munkákban nem újdonság, hogy politikai szándék is vezeti megírójuk kezét. Fontosabb az a kérdés, milyen ideológiák, utópiák alakítják és milyen mértékben az elbeszélte történeti narratívát. A legfontosabb előfeltevése a göttingai professzort bíráló szövegnek az, hogy a fennálló rend a három nemzet egységén alapszik, és hogy ezt a rendet magyarázni lehet, megbontására kísérletet tenni viszont semmiképpen. A nemzetek közötti unió nem csak az előbbi idézetben tételeződik

⁷²⁹ Uo., 291–292.

⁷³⁰ Uo., 234–235.

olyan értéként, aminek megsértése elítélendőnek számít. A szászok betelepődését tárgyaló résznél szintén kitér az ezt érintő Schlözer destruktív megjegyzéseire:

Se a' Magyar nem gyűlölte a' meg szállított Jövevény népet: se a' nem hozta hazunnan az ő ellene való gyűlölségét mint a' Kritikus Iro minden bizonyítás nélkül és mind a' két Nemzetnek botránkozásával 's úgy írja: mintha a' két Nemzetnek egy ügyü része között szántszándékkal gyűlölség magvait akarná el hinteni; 's az el fordult izgága elméket egy más ellen ingerelni, és egy másra uszítani kívánná.⁷³¹

A Nyelvmívelő Társaság történeti narratívájában – ahogyan az idézetből is látszik – kiemelkedően fontos lesz annak hangoztatása, hogy a három nemzet mindig békességben élt egymással a múltban, egymás jogait mindig tiszteletben tartva. A köztük lévő ellentétek szinte szót sem érdemelnek.

Nem volt soha a' három Nemzetnek egymással semmi baja. Hanem a' Hármat az Igazgatás mind három külön Társasági testet idővel egy Országos Társasági Polgári Testbe egybe kötven; a' későbbi időkben, mikor a' Tereh meg-nehezedett, csak annak illő osztállya felett lett közöttök, mind az osztozo felek között természet szerint szokott lenni némelly surlodás, és ideig tartó egyenetlenkedés.⁷³²

Így az uniónak is a legmagasabb helyet juttatja az Erdélyt meghatározó jelenségek között, mint az ország „Szent Paissa, Palladiuma”. A német szó használata a szász helyett a *Kritische Sammlungen...* címében szintén azért lehet elítélhető, mivel nem az erdélyi közösség integritását erősíti, hanem kiemeli abból a szászokat, és áthelyezi őket egy német kulturális közösségbe.

Már a korábbi *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című kéziratban is megjelenik „az egységes Erdély”-szemlélet. A *Némely oldalos tsudállatos állatásai a' Szerzőnek* című negyedik részbe, azaz Schlözer hazugságainak listájára kerül például az, hogy „a' Magyarok Jobbágyokká akarták a' Szászokat tenni”, vagy hogy „[a'] Magyarok természet szerint valo ellenségei voltak a' magok factiojok ellenségeinek, a' Szászoknak”.⁷³³ Ez ellen a természettől való ellenségeskedés ellen többször szól a jegyzések írója. A legnagyobb problémája itt is az, hogy Schlözer az unió ellen beszél.

Meg nem foghattya az ember, mitsoda gyönyörüségit találja a' Szerző kiváltképpen abban, hogy mintha éppen azt akarná, hogy az Erdellyi Nemzetek között, az Atyafi Szerettetnek, és egyességnek tüzit ki oltsa, 's a' helyet az egyenetlenségnek, és szerentsétlenségnek fáklyáját gyujtsa mely a Haza állapottyának, 's *Constitutiojanak* éppen gyökerét érdekli.⁷³⁴

⁷³¹ Uo., 265.

⁷³² Uo., 265–266.

⁷³³ BÍRÓ A., 2004, 143. (48. pont alatt)

⁷³⁴ Uo., 150. (75. pont alatt)

Hozzá tartozik ehhez a politikus jog- és államleíráshoz egy óvatos történetírói hang, aminek reflektálnia kell arra, hogy nem a szász nemzet ellen, csupán az ő történetüket leíró Schlözer ellen indít polémiát. A szászokról mindig pozitívan nyilatkozik, azok szabadságjogait nem kérdőjelezi meg. Amikor lázadásról ír, akkor is a nemes birtokokat szerzett praedialistákat vádolja, nem pedig az egész nemzetet. A narratívában nagyon hasonlít erre a meggazdagodott székelyek esete, akik azért terhel felelősség, mert az áldozókehely magánkézbe került, a fővárosuk és a korai időkben erős lábakon álló székely alkotmány „eltöröltetett”. Úgy tűnik, a Nyelvmívelő Társaság történeti munkájában minden olyan személy negatív megítélésű lesz, aki saját érdekeit a közösség érdekei elé helyezi, aki nem elégszik meg közösségének kiváltságaival, hanem mellé ambíciózusan vagyont, újabb előjogokat próbál szerezni. Az egyszerű, rangjukkal megelégedő és saját korlátaik között maradó szászok és székelyek mindig ártatlanok maradnak. Így jöhet létre az a sajátos narratíva, aminek megteremtésére Aranka György is reflektál az általa írt hozzátoldásban:

Ez a Czikkel talám meg mutattya azt, hogy ha Világ Polgárais valaki, milyennek kell lenni minden jo embernek, ha t. i. olyan Világpolgára hogy Hazája, Nemzete, 's abban tulajdona vagyon: egy Hazában lévő több Nemzeteknek kérdésbe forgo Igasságaikrol, irhat egyik mellett ugy, hogy a' többi közül egyiketis meg ne sértse⁷³⁵

Schlözer könyvével tehát éppen az lesz a legnagyobb probléma, hogy ezt nem tudja megtenni. Éppen annak a Bánffy György politikai megnyilvánulásai által is erősített Erdély-tudatnak mond ellent a *Kritische Sammlungen...*, ami majdhogynem Erdély hivatalos ideológiája ebben az időben.⁷³⁶ Nem véletlen, hogy a tartalomjegyzékben jelölt V. Rész Schlözer csúfondáros szavai mellett foglalkozik az Erdélyi nemzetek közötti szövetség egyik legfontosabb reprezentálójával, a három nemzet pecsétjével.

A három pecsétből álló erdélyi bélyegzőegyüttes, amelyeken Erdély címere (a magyar sas, a székely nap és hold és a szász hét vár) valamint latin és magyar nyelvű körülírás található egyszerre szentesítő eszköz és az erdélyi nemzetek összetartozásának szimbóluma is. A göttingai professzor állítása szerint a körülírások a pecséteken ebben a sorrendben követik egymást:

A magyarok részén a felirat: „Nemes ha-”

A szászokén: „rom nemzetből ál-”

A székelyekén: „lo Erdély Országá”

Schlözer szerint ez a sorrend – a szászok középen, tehát a legkiemeltebb helyen – is mutatja a szász nemzet elsőségét a többivel szemben; csak a történelem során került hátra, a

⁷³⁵ LBK, Ms. 256, 283–284.

⁷³⁶ Ugyanerre a megállapításra jut Schlözer művét a szász-magyar eredetviták kontextusában vizsgálva Bíró Annamária, Bíró A., 2007b, 31.

harmadik helyre lefokozva, értelmetlenné téve a körülírást.⁷³⁷ A pecséttel kapcsolatos vita tehát nem egyszerűen egy történelmi relikvia forrásként való olvasásának problémája körül forog, hanem ennek a forrásnak az értelmezése által a nemzetek helyének kijelölésében, identitásuk megalkotásában is kiemelt szerepet foglal el. Nem véletlen, hogy a Nyelvmívelő Társaság megelőzve a *Kritische Sammlungen...*-ről írt cáfolatot, hamarabb ki akarja adni – az intézmény munkáinak második darabjában – a pecsétéről szóló tanulmányt.

Aranka György már az 1793-ra tehető *A' Magyar Nyelv Mívelése 'Sengéjének II Szakaszában* foglalkozik a pecséték kérdésével. Bírálja az *Ungarisches Magazin* egyik erről szóló cikkét.

A II^{dik} Kötésnek 4^{dik} Darabjában az Erdélyi Három Nemzetek Petsétyén lévő írások így adatnak elő:
A' Vármegyék Petsétyin lévő így:

Nemes Ha: Sigillum Com. Trans:

A Szászokén így:

Rom Nemzetből ál= Sigillum Nation Saxonicae.

A' Székelyekén így:

Lo Erdély Országá. Sigill. Nation. Siculicae.

E' nyilvános hiba. Elsőben a' Vármegyékre nézve; mert a' Vármegyék közönséges Petsétyin nem volt soha az a' Magyar írás, hanem csak a' Déák

Sigillum Comitatus Transylv.

2^{szor} A' Székelyeké így van:

Lo Erdély Országá. Ha. Sigill. Nat. Sic.

A Szászoké pedig így:

Rom Nemzetből áll. Sigill. Nat. Saxon.⁷³⁸

Többen levelet is írnak a társasághoz ezzel kapcsolatban. Mártonffi József, a későbbi katolikus püspök például, 1798. február 7-i levelével kapcsolódik be a pecséttekkel kapcsolatos kutatásba, ekkor ír válaszlevelet Arankának a Schlözer által is érintett kérdésekre.⁷³⁹ Mártonffi szerint a bélyegzők helyes leírása:

a Székelyek petsétyének nyomtatványán, meg vallom, nem irányozhatom gondolatommal, mit tegyen az a szótag, mely felől a szemeim most is kétségben hagytak, HA, vagy KA legyen é? Ha három nemzetből álló Erdély Országáé

⁷³⁷ A pecsétről: SCHLÖZER, 1796, 643-644. Az erdélyi három nemzet pecsétjének problémájával BENKŐ József is foglalkozott, Benkő József levele Teleki Sámuelhez, Középajta, 1783. március 14., Benlev, 182-184, 182. Több olyan szöveg is fennmaradt az Aranka-gyűjteményben, amely ennek a témának a népszerűségét bizonyítja. Ilyen például az ANR, Fond 258. inv. 26. jelzet alatt fennmaradt VII. *Czikkelly*, melynek alcíme: *Az Erdélyi Három nemzet Petsétyinek igaz Leírása*". A szöveg szerint a székelyek pecsétjén a „SIGIL. NATIONIS SICULIAE LO ERDELI ORSZAGAE HA” felirat szerepel, a szászokén: „SIGIL. NATIONIS SAXONICAE ROM NEMZETBŐL AL”.

⁷³⁸ *A' Magyar Nyelv Mívelése 'Sengéjének II Szakaszá*, in DÁVID-BÍRÓ (s. a. r.), 2007, 35.

⁷³⁹ Mártonffi József levele Aranka Györgyhez, 1798. február 7., OSzK kéziratára, Fond 399.

Mártonffi hosszú fejtegetésekbe bocsátkozik a témával kapcsolatban, állításainak alapja pedig: „[a]z Ország Rendjei között az elsőségért, az az, hogy első helyen neveztessek, heába tusakodnék akár mellyik más nemzet is, mert a bizonyoson a Magyaroké”.⁷⁴⁰ Mártonffi nem csak ebben bírálja Schlözert, de a göttingai tudós legprovokatívabb állításához is hozzáfűz néhány szót. Leírja, forrásokra támaszkodva, hogy a Királyföldön épült várak nem olyan régiek, mint azt a *Kritische Sammlungen*... állítja, így hamis az a feltevés is, mely szerint „csak azok által vették volna meg Erdélyt a Királyok, a mint Schlözer álmodozik”. Bírálja továbbá a szász történeti munka népszerűségi adatait, amelyeket szintén forrásokra támaszkodva cáfol meg: „Innen ki lehet hozni, hogy a székely föld éppen olyan népes, ha nem népesebb, és hogy Székely több van, mint Szász; értvén tsak a R[egius]. Fundust [Királyföld], a mint Schl[özer]. érti”.

⁷⁴⁰ Érdekességként: PRAY György 1775-ben megjelent *Dissertationes*... című munkájában szintén foglalkozik a szászok pecsétjével, és a fentebbiekkel szemben – vicces módon – így írja le a pecsét feliratát: „Sigillum nationis Saxonicae: Rosz Nemzetből áll:”, majd értelmezi is: „quasi dicas, populum hunc ex mala gente constare”. PRAY, 1775, 166.

Utódok – Intézmények a jövőben

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1801-es megszűnése után megszülető nyelvművelő és akadémiai jellegű intézmények közül – mint amilyen a Döbrentei által megszervezett tudós társaság, a Magyar Tudományos Akadémia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, sőt a mai erdélyi nyelvműveléssel foglalkozó intézmények – szinte mindegyik úgy tekint saját magára, mint a társaság folytatására. Az ezek által készített, a társaságról szóló leírások gyakran inkább megfelelnek az újonnan felálló intézmény céljainak, mint a források által megkonstruálható történeti narratíváknak. „Elődökként” írnak a nyelvművelőkről, azaz szellemi örökségként kezelik a Nyelvmívelő Társaságot, nem történeti konstrukcióként.⁷⁴¹

Az „utódok” leírásaiban számomra azok a legfontosabb részletek, amelyek arra világítanak rá, hogyan próbálják megteremteni a folytonosságot a különböző intézmények az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és saját maguk között. A kontinuitást legegyszerűbben az bizonyíthatja, ha a tudós alakulatnak vannak olyan tagjai, akik már a múltban is szerepet játszottak a nyelvművelők között. A másik ilyen folytonosságot biztosító tényező pedig a Nyelvmívelő Társaság gyűjteménye, amelynek megszerzésére és értékelésére a XIX. és XX. századi tudós alakulatok kísérletet tesznek.

A legelső olyan intézmény, amelyik megpróbálja felhasználni elődként a Nyelvmívelő Társaságot a „Döbrentei-féle tudós társaság”,⁷⁴² az 1818-ban Marosvásárhelyen, majd 1819-ben Kolozsváron ülésező intézmény. Már a legelső összegyűlés alkalmával megfogalmazzák akaratukat:

[h]ogy az 1791 dikbeli Ország-gyűlés alatt felállani kezdett Magyar Nyelv mívelő Társaság gyűjteményei, annak egykori Titoknoka néhai Aranka György halála után számba vétessenek, 's ezen Társaság felevenítessék⁷⁴³

A folytonosságot olyan lényeges elemek biztosítják, mint az előlülő Teleki Mihály személye, vagy például a korábbi intézményben öt ülésen is szereplő Székely Mihály. A marosvásárhelyi négy ülés legnagyobb eredményei, hogy megvizsgálják a nyelvművelők jegyzőkönyveit, intézkednek a gyűjtemény megóvásáról, megbeszélik, hogy Bánffy Györgyöt

⁷⁴¹ Örökségként általában tárgyi emlékeket kezelnek, de a szellemi örökség is ugyanúgy az otthonossá tett múlt létrehozására szolgál, amelyet a nekünk megfelelő elemek szelektálásával érhetünk el. L. ehhez: LOWENTHAL, 2004, 57.

⁷⁴² RUBINYI Mózes együtt is kezeli a két társaságot, RUBINYI, 1911. Az 1818/19-es társasággal kapcsolatban l. KRISTÓF, 1915.

⁷⁴³ JANCsó, 1944b, 528.

kéri fel tiszteletbeli elnöknek, és hogy a négy ülés írásos dokumentumait elküldik neki Kolozsvárra.⁷⁴⁴

Az intézményről Döbrentei Gábor készít egy rajzolatot, amelyben szintén hangsúlyozza a Nyelvmívelő Társaság és saját társasága közötti folytonosságot, sőt egy rövid összefoglalót is nyújt annak történetéről,⁷⁴⁵ amelyben – érthetően – még nyoma sincs Teleki „izgágáinak”. A rajzolat szerint, a társaság legfontosabb célja magyar nyelvű munkák kiadása lesz, mint amilyen természetesen egy magyar grammatika és egy magyar lexikon. A nyelvműveléssel kapcsolatos célokban Döbrentei Aranka korai rajzolatát követi, amely még a legfontosabb nyelvtani munkákon kívül a társaság hatáskörébe sorolták a régi szavaknak és dialektusok különbségeinek összegyűjtését, a színház segítségét, görög, latin szótárak és időszaki írás készítését.⁷⁴⁶ Döbrentei tervezete azonban szélesebb körű tudományművelést tűz ki célul. Több osztályt is szeretne felállítani a nyelvtudománnyal foglalkozó mellett. Ilyenek a történelmi osztály, a „bölcselet tudományával” és neveléssel foglalkozó osztály, a matematikai és végül a természettudományos részintézmény.

A hivatalos nevén Tudományos és Nyelvmívelő Társaság 1819. május 26-ától október 18-ig, a feloszlás időpontjáig egy szűk öt hónapos időszakot élhetett még meg.⁷⁴⁷ Az első ülés ebben az esetben is egy szervezeti kérdésekkel foglalkozó gyűlés, amelyre Bánffy Györgyöt is meghívják, mint a társaság elölülőjét. A kormányzó azonban – elfoglaltságára hivatkozva – gróf Haller Gábor kincstartót nevezi ki maga helyett. Mivel azonban Haller sem vállalja, sőt az öt követő Jósika János sem, a már-már kényelmetlen elölülő-nélküliséget úgy próbálják megoldani, hogy újabb három nevet sorolnak fel lehetséges elnökként: Wesselényi Józsefet, gróf Kemény Miklóst, és Teleki Pált, aki a főkormányzósághoz benyújtott folyamódványaival is próbálta segíteni a társaság létrejöttét.⁷⁴⁸ Közülük csupán az utóbbi vállalja ezt a pozíciót, helyettesének pedig Kemény Miklóst nevezik ki, a titoknoki címet Döbrentei Gábor kapja.⁷⁴⁹ Izgalmas kérdés, hogy öt jelölt közül miért nem vállalja senki sem az elölölést. Talán Bánffy különös visszalépése hatott így a főurakra, talán egyik sem érezte magát megfelelőnek egy ilyen reprezentatív pozícióra...

Az első ülésen döntenek egy kisebb bizottság felállításáról, amely a későbbiekben a társaság szervezeti felépítéséről tárgyal. Ebben helyet kapnak a gubernium és a királyi tábla képviselői, valamint más főrendű nemesek és professzorok, akiknek a következő ülésre

⁷⁴⁴ JANCsó, 1944b.

⁷⁴⁵ DÖBRENTÉI Gábor, *Az Erdélyi Tudományos, és Nyelvmívelő Társaság rajzolatja*, ARB, MsU. 1952.

⁷⁴⁶ Uo., [463]–[463v.]

⁷⁴⁷ ARB, MsU 1952/C, 469–476 [utólagos számozás].

⁷⁴⁸ *Gróf Teleki Pál felhívása az erd. tud. társ. ügyében*, in SZILÁGYI, 1861, 186–191.

⁷⁴⁹ I. ülés (1819. május 26.), uo., 470. v.–471.

tervezetet kell készíteniük az intézmény felállításáról. Ezeket a javaslatokat május 27-én tárgyalják.⁷⁵⁰ Az intézmény céljait is ekkor határozza meg a bizottság: klasszikusok magyarra fordítása, forráskiadás, játékszín felállítása és időszaki kiadvány szerkesztése. Kemény Miklós tervezete ezen kívül tartalmazza nyelvészeti munkák kiadását is, illetve olyan tájékoztatók készítését, amelyek más nemzetek tudományos állapotával foglalkoznának. Kijelöli a tudósokat is, akik a legmegfelelőbbek lennének különböző diszciplínákban. Ezek a leírások több ponton különböznek a Nyelvmívelő Társaság egykori tervezetétől, csupán néhány olyan – még 1819-ben is megvalósulatlan – célkitűzés azonos, mint amilyen például a mindenki számára megfelelő magyar grammatika elkészítése.

A második hivatalos ülésre egy nappal később, május 28-án kerül sor, amikor először történik utalás az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság gyűjteményére:

Az egész Társaság meg kérte Gróf Kemény Miklós Urat, méltóztatnék a' Magyar Nyelvmívelő Társaság nehaj Titoknokja Aránka György halála után, a' Társaságnak M. Grof Teleki Mihály Maros-Széki Fő Tiszt Ur Ő Exc[e]ll[enciá]ja és a' Maros Vásárhelyt tartott Gyűléseknek Elölülője által regisztráltatott 's a' Ref. Kollegium Bibliothékájába bététt gyűjteményét, mely Könyvekből, Kéziratokból, Pénzekből, ásványokból áll, a' tisztelt Fő Tiszt Ur Ő Ő Exc[el]l[enciá]jától által venni 's ide bét szállítani.⁷⁵¹

Az újjá alakuló tudós társaság – ahogyan ebből az idézetből is látható – igyekszik a korábbi Nyelvmívelő Társaság utódjaként feltüntetni magát, folytonosságot feltételezve az 1801-ben felbomló és a nyolc év után felálló intézmény között. Erre már az első jegyzőkönyv is kísérletet tesz, amikor a tagok neveinek felsorolásakor Fekete Ferenc neve mögé azt írja: „ezen Társaságnak régi érdemes Tagja”.⁷⁵² A „régibbi” tagok közül – Dósán és Antalón kívül – ő vesz részt az új társaság 1819-es munkálataiban; a legfontosabb egykori tagot, Bánffy nem sikerül csatlakozásra bírni, a számára küldött meghívólevél pedig külön hangsúlyozza: „[m]unkába vétetvén az 1790–1791-beli Erdélyi Országos Gyűlésén megállított Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak nyomos felelevenítése”.⁷⁵³ A tagok és néhány kitűzött cél azonossága mellett a később Aranka-gyűjtemény néven emlegetett óriási könyv-, kézirat-, érme- és ásványgyűjtemény megszerzése biztosíthatná a kontinuitást a két társaság között. Horváth Károly ajánlja fel, hogy a gyűjtemény számára helyet biztosít. A negyedik ülés jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy Teleki Mihály beleegyezik a kéziratok, érmék és ásványok átszállításába, de erre már nem kerülhet sor.

⁷⁵⁰ Uo., 471. v.–472. v.

⁷⁵¹ II. ülés (1819. május 28.), uo., 472. v.

⁷⁵² I. ülés (1819. május 26.), uo., 470. v.

⁷⁵³ ANR, Fond 320, inv. 1263, 194–194v.

A társaság minden törekvése mellett sem tud mentesülni a kezdeti nehézségektől. A hatodik ülésen merül fel, hogy a mezei munkák miatt a nehezen megválasztott előlülő nem tud megjeleni minden gyűlésen.⁷⁵⁴ 1819. augusztus 20-án válik nyilvánvalóvá, hogy nagygyűlést sem sikerül összehívnia a társaságnak, mivel túl kevesen vannak (holott 170 meghívó levelet ki is nyomtattak), és mivel Kemény Miklós még nem dolgozta ki részletesen tervezetét.⁷⁵⁵ Mire végül Kemény programja a tagok vizsgálatán átjutva elérkezik a nyomdakész állapotig, egy guberniumi végzés arról tájékoztatja az intézményt, hogy a király engedélyének megérkezéséig ne tartsanak gyűléseket a tagok.⁷⁵⁶ Teleki Pál még 1820-ban próbálkozik egy beadvánnyal, amiben kéri a főkormányshéket, hogy tegyen lépéseket az udvar siettetésére:

[m]inthyogy pedig ezen igen hasznos tárgyban [...] még a felséges udvartól semmi kedvező válasz nem jött, alázatosan kérem Excellentiádat és a F. K. F. I. Tanácsot, méltóztassanak a fels. udvartól ki eszközölni hogy már jól indulni kezdett tudományos intézeteinket folytathassuk és erre a fels. udvar engedelmet megnyerhessük.⁷⁵⁷

Teleki beadványa azonban valószínűleg válasz nélkül maradt.

Talán a legfontosabb olyan intézmény, amely elődként tekint a Magyar Nyelvmívelő Társaságra az Erdélyi Múzeum-Egyesület.⁷⁵⁸ Ennek előzménye Kemény József felszólalása 1845. január 13-án, Kolozsváron az egyik rendszeres bizottmányi gyűlésen.⁷⁵⁹ Kemény megemlékezik a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaságról (egy intézményként kezelve őket), szól az Aranka-gyűjtemény sorsáról, annak érdekében, hogy később egy hasonló intézmény felállítását kezdeményezhesse. Beszédében azonban több a társasággal kapcsolatos kérdés, mint a megállapítás: „mire alapult?”, „szükséges pénzbeli forrásai miből állhattak?”, „munkálataiban minő practikai kezeletet követett?”, „tudományos működéseit minő tárgyakra terjesztette ki?”, „egyes mellékes tudományos tárgyakban minő munkálatokat készített, vagy legalább megkezdett legyen?”.⁷⁶⁰ Kéri ezek után az illetékeseket, hogy az összes erre vonatkozó iratot közöljék a bizottmánnyal, „mert azok egy netalán újonnan alapítandó tudóstársaság által folytatandók

⁷⁵⁴ VI. ülés (1819. augusztus 10.), ARB, MsU 1952/C, 474. v.

⁷⁵⁵ VII. ülés, (1819. augusztus 20.), uo., 475.

⁷⁵⁶ XI. ülés (1819. október 18.), uo., 476. v. Ugyanez a végzés mondja ki, hogy kormányshéki biztos nélkül nem tarthatnak üléseket a tagok, a jegyzőkönyveket pedig a kormányshéken keresztül a királyhoz kell eljuttatni. Kemény tervezetét is be kell adni az uralkodónak, és az ő döntéséig fel kell hagyni a gyűlésekkel.

⁷⁵⁷ *Gróf Teleki Pál folyamodványa a főkormányshékhez*, in SZILÁGYI, 1861, 201.

⁷⁵⁸ „Az E. M. E. tudvalevőleg 1859-ben alakult meg formailag, de az előkészületek és ajánlatok ehez már a múlt század 40-es éveiben megtörténtek, sőt már a XVIII. évszázad folyamán, főképp utolsó évtizedében történtek kísérletek rokonczélú társulat alakítására”, „Az »Erdélyi Muzeumegylet« tehát méltán tekinthető a XVIII. sz. végi erdélyi társulat, az u. n. »Kézírások Társasága« és az »Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság« szellemi örökösének”, SZÁDECZKY, 1904, 152, 154. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetével kapcsolatban l. még KRISTÓF, 1942, 7–11.

⁷⁵⁹ *Kolozsvárt Jan. 13-án 1854. tartatott rendszeres bizottmányi gyűlésben tartatott előadása G. Kemény Józsefnek*, in SZILÁGYI, 1861, 203–209.

⁷⁶⁰ Uo., 207.

lennének”.⁷⁶¹ A kérdések azt mutatják, hogy Kemény szinte semmit sem tud a két XVIII. századi intézményről.

A Múzeum-Egyesületet alapító Mikó Imre is úgy tekintett az Aranka-gyűjteményre, mint amelyik biztosíthatja a két intézmény közötti folytonosságot, de legalább alapját képezheti az Erdélyi Múzeum-Egyesület későbbi gyűjteményének. Erről tanúskodnak Toldy Ferencsel való 1855–’56-os levélváltásai.⁷⁶² Toldynak, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjének ír a befolyásos erdélyi főúr. Az Akadémia ugyanis megkérte Mikót, „hogyan Aranka György bizonyos, újonnan felfödözött gyűjteményének lajstromát bétékintés végett az Akadémiának küldeném meg, s ha tán eddig megvásároltam volna, engedném annak által”.⁷⁶³ Toldy küld is ezer forintot a gyűjteményért,⁷⁶⁴ de azt Mikó csak 1856. novemberében kapja meg. Ekkor azonban már felveti, hogy a Nyelvmívelő Társaság dokumentumait egy Erdélyi Múzeum is tudná hasznosítani, mint olyat, ami „legközvetlenebbül reánk erdélyiekre nézve bír érdekel”.⁷⁶⁵ Az akadémia beleegyezik ebbe,⁷⁶⁶ Mikó pedig szavatolja, hogy a gyűjtemény hozzáférhető lesz a magyarországi tudósok előtt is.⁷⁶⁷

A Nyelvmívelő Társaságról a XX. század végén alkotott képet legjobban az az 1994-ben megjelent kiadvány reprezentálja, amelynek kiemelkedő voltára utal, hogy ünnepi kötetként nevezi meg saját magát, már címében is utalva az évfordulóra: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. A könyv egy ünnepi konferencia előadásanyagát tartalmazza. A címében szereplő kétszáz évet az előadások többsége nem a múlt és a jelen közötti áthatolhatatlan szakadékként kezeli, sőt Péntek János egyenesen úgy fogalmaz tanulmányában:

[m]indaz, ami kétszáz évvel ezelőtt kihívást és programot jelentett az egész magyarság számára, anakronizmusként csak itt Erdélyben őrizte meg szomorú aktualitását. A tudatos nyelvgadagításra és nyelvapolásra most éppen annyira szükség van, mint akkor.⁷⁶⁸

Péntek idéz a négy emberöltővel ezelőtt élt Arankától, de annak előfeltevéseire nem próbál reflektálni, aminek eredményeként valóban úgy tűnik, hogy a titoknak által megfogalmazott

⁷⁶¹ Uo.

⁷⁶² JANCsó, 1943.

⁷⁶³ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1855. február 27., uo., 77.

⁷⁶⁴ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1856. augusztus 14., uo., 78.

⁷⁶⁵ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1856. november 19., uo., 78–79.

⁷⁶⁶ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, 1856. december 5.; uo., 80. A gyűjtemény átvételében JAKAB Elek is közreműködött, JAKAB, 1884, 344–345.

⁷⁶⁷ Mikó talán azért nem foglalkozott részletesen a társaság gyűjteményével, mert Benkő Józsefet, mint egyszemélyes intézményt tekintette igazi elődnek. Mikó törekvéseiről l. még T. SZABó, 2007, 23–28, különösen 26–27.

⁷⁶⁸ PÉNTEK, 1994, 54.

program a XX. század végére egy kisebbségben élő közösség számára nem veszítette el aktualitását.

A kisebbségi állapotra másutt is sok utalás történik, amit bevezetőjében Tófalvi Zoltán mintegy szükségszerűnek vél. „Nagyon szerettem volna Önöket megkímélni a kisebbségi lét újabb vesszőfutásainak felsorolásától” – kezdi megnyitóját, amiben azután végig ezeket a „vesszőfutásokat” tárgyalja.⁷⁶⁹ Zsigmond Győző kötetzáró cikkében hasonlóan jár el a magyar nyelvet elnyomottként, a románt pedig elnyomóként tüntetve fel, párhuzamba állítva azokat a XVIII. század végi magyarral és némettel.⁷⁷⁰ A nyelvművelés funkciói ebben egy ilyen helyzetben a nyelvhasználók védelme, az „örködés”, „sáfarkodás”, a nemzeti tudat erősítése, ahogyan azt Bartha János megfogalmazza.⁷⁷¹

A nyelvművelésnek ezek a feladatai a kötet szerint kétszáz éve változatlanok. A XVIII. század és a XX. század vége között – ahogyan a kiadvány címében lévő évszámok is mutatják – töretlen folytonosság mutatkozik. Ezt a kontinuitást hivatottak leírni az olyan kifejezések, mint a „Kedves ünneplő közönség! Aranka György méltó utódai!”, vagy az amellyel a nyelvművelőket „derék elődökként” mutatja be. A Nyelvművelő Társaságot ráadásul több intézmény elődjeként is megjelöli a kötet. Egyrészt a Benkő Samu által képviselt Erdélyi Múzeum-Egyesületet, amelyik „igyekszik követni készáz évvel ezelőtt élt elődei példáját”,⁷⁷² másrészt az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, ami „részben, de lényeges részben” számíthat a társaság utódjának.⁷⁷³

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, amelyik kezdetben Erdélyi (helymegjelölés), Magyar Nyelvművelő (azaz magyar nyelvet művelő) Társaság volt, a XIX. században Erdélyi (helymegjelölés) Magyar (etnikum jelölése) Nyelvművelő Társaság jelentést vesz fel, hogy azután a XX. században még egy Erdélyi Magyar (kisebbségi helyzetben élő etnikum) Nyelvművelő Társaság jelentéssel gazdagodjon a róla szóló leírásokban. Ezek mindegyike saját jelenéből kiindulva, az intézmény által létrehozott szövegeket és működésének elsődleges kontextusát nem ismerve vagy figyelmen kívül hagyva érthetően és szükségszerűen olyan képet alkot az intézményről, amely saját korának, intézményesítő törekvéseinek, politikai vagy tudománypolitikai szempontjainak leginkább megfelel. Emiatt vizsgálták kevésbé a különböző kutatók, a Nyelvművelő (és Kéziratkiadó) Társaságnak azokat a szövegeit, amelyek az „egységes

⁷⁶⁹ TÓFALVI, 1994.

⁷⁷⁰ ZSIGMOND, 1994, 97.

⁷⁷¹ BARTHA, 1994, 5.

⁷⁷² BENKŐ, 1994, 14.

⁷⁷³ ZSIGMOND, 1994, 97.

Erdély”-gondolatot fogalmazzák meg. Talán egy európai szemléletű, a különböző régiók sajátos kultúrájára érzékenyebb nemzedékben ez a nézet is megtalálja majd saját utódját.

Rövidítések

ANR - Archivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár)

BLB – Bibliotheca Lușian Blaga

It – Irodalomtörténet

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

MKSz – Magyar Könyvszemle

MNy – Magyar Nyelv

NyIRK – Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények

OSzK – Országos Széchényi Könyvtár

Felhasznált irodalom

- A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes státussaihoz és rendeihez alázatos könyörgő levele az adózás és azt követett terhek alá törvénytelenül huzattatott Nemes Székelységnek, Költ Nemes Kolo'svár szabad királyi városban böjt-más havának 4^{dik} napján 1791^{dik} esztendőben.
- A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alázatos kérése az Erdélyben lévő Nemes és Polgári Unitaria Közönségnek, hogy az Unitarius Hazafiak, Törvényen fundált Jussaik szerint a' Fejedelem és az Haza mindennémü Szolgálatjára fel-vétessenek. Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Várossában Sz. Iván Havának 4^{dik} Napján 1791^{dik} Esztendőben.
- ABAFI, 1881a = ABAFI Lajos, *Aranka György két levele Édes Gergelyhez*, Figyelő, 1881, X., 176–182.
- ABAFI, 1881b = Abafi Lajos, *Aranka György levelezéséből*, Figyelő, 1881, X., 68–74.
- ABAFI, 1993 = ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1993. (hasonmás kiadás)
- AJKAY, 2005 = AJKAY Alinka, „...*Int az üdő, hogy emlékeznénk meg, hogy magyarok vagyunk*”, *Az 1807-es országgyűlés nyelvi vitái és a követutasítások*, ItK, 2005, 524–533.
- ANONYMUS, 1932 = *P. Magister qvondam Bele regis Hvngarie notarivs Gesta Hvngarorvm*, edit Ladislaus Juhász, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1932.
- ANONYMUS, 2004 = ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford.: VESZPRÉMY László, utószó, jegyzetek uő., Osiris, Bp., 2004.
- [ARANKA], 1790 = [ARANKA György], *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése*, Nyomtatott Kolosváran, Hochmeister Márton Ts. K. privl. Könyv-nyomtato által. 1790.
- [ARANKA], 1796 = [Aranka György], *Az Erdélyi Kéz Írásban lévő Történet-Iróknak ujjabb, és bővebb Laistromára való Bé-Vezetés*, in *Első darb*, 178–204.
- ARATÓ, 1983 = ARATÓ Endre, *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*, Akadémiai, Bp., 1983.
- ASSMANN, 1999 = Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Bp., 1999.
- Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793-1993)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994. (Erdélyi Tudományos Füzetek 218.)

- Az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek egyházi és polgári karairól és rendjeiről, in *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre*, D . D. S. [DECSY Sámuel] által, Bétsben, Nyomtatott Schrämbl Ferentz Antal Cs. K. szabados Könyvnyomtatónak műhelyében.
- BALIA, 1791 = BALIA Sámuel, *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényneinek első része. A' törvény'-szerző hatalomról*, Kolo'sváratt, Nyomt: A' Reform: Koll: Betüivel, 1791. Esztend.
- BALLAGI, 1888 = BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Franklin-Társulat, Bp., 1888.
- BALOG F., 1996 = BALOGH F. András, *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*, Littera Nova, Bp., 1996.
- BÁRÓCZI, 1984 = BÁRÓCZI Sándor, *A védelmeztetett magyar nyelv*, szerk. SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető, 1984.
- BARTA, 1978 = Ifj. BARTA János, *A nevezetes tollvonás, II. József visszavonja rendeleteit*, Akadémiai, Bp., 1978. (Sorsdöntő történelmi napok 4.)
- BARTHA, 1994 = BARTHA János, *Nyelvművelés Marosvásárhelyen az utóbbi negyedszázadban*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 5–7.
- BATSÁNYI, 1956 = BATSÁNYI János *Válogatott művei*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Szépirodalmi, Bp., 1956.
- BECHER, 1992 = Ursula A. J. BECHER, *August Ludwig von Schlözer, Analyse eines historischen Diskurses*, in *Aufklärung und Geschichte, Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, hrsg.: Hans Erich BÖDEKER–Georg G. IGGERS–Jonathan B. KNUDSEN–Peter H. REILL, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992, 344–362.
- BÉKÉS, 1997 = BÉKÉS Vera, *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen, 1997.
- BENDA, 1978 = BENDA Kálmán, *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben*, in uő., *Emberbarát vagy hazafi?*, *Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, Gondolat, Bp., 1978, 64–104.
- BENKŐ F., 1822 = *Közép Ajtai, é sÁrkosi Nemes Benkő Jó'sef' a' Hárlemi Tudós Társaság' Tagja' és a' Sz. Udvarhelyi Ref. Fő Oskola' volt Professora' biographiája*, Készítette Közép-Ajtán 1820-ban Oct. 4-kén Árkosi BENKŐ Ferentz most Szószólló M. Vásárhelyen, Kolo'sváron, Nyomtatott a' Ref. Kollégyom' betüivel, 1822, Török István által.
- BENKŐ J., 1778 = BENKŐ József, *Transilvania sive Magnvs Transilvaniae Principatvs, olim Dacia*

- Mediterranea dictvs* Iosepho Benkő, Vindobonae, Typis Iosephi nob. de Kvrtzbök. caes. reg. aulae illyr. typographi et bibliopolae, MDCCLXXVIII.
- BENKŐ J., 1791 = *Imago inclytæ in Transsylvania Nationis Siculicæ historico-politica, ex probatissimis historiis, et cum primis legibus partiis, atque comitiorum decretis sive articulis diaetalibus, abumbrata*, auctore Josefo Benkő, Societas Scientiarum Batavo-Harlemensis membro, Cibinii & Clavdiopoli, Typus Martini Hoschmeister Dicast. Typogr. & Bibliop. Privil. Anno 1791.
- BENKŐ J., 1806 = *Az Erdély Országí nemes székel nemzetnek képe, mely a' leg hitelesebb Historikusoknak Írásiból, leg főbb-képpen pedig a' Haza' Törvényeiből, és az Ország' Gyűléseinek Végzéseiből Benkő Jo'sef a' Hárlemi Tudós Társaságnak Tagja által ösze szedetett, És most a' tsekélyebb Tudományú Hazaviaknak kedvéért Magyarra fordítatott, És némű-némű Toldásokkal meg-bővítettett L. S. K. által, Kolo'sváron Nyomt. a' Ref. Kol. Betűivel 1806. esztend.*
- BENKŐ J., 1999 = BENKŐ József, *Transsilvania Specialis*, ford.: SZABÓ György, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- BENKŐ S., 1994 = BENKŐ Samu, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és kora*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 14–17.
- Benlev = *Benkő József levelezése*, szerk. TARNAI Andor–SZABÓ György, Akadémiai, Bp., 1988. (Magyar tudósok levelezése I.)
- BESSENYEI, 2007 = BESSENYEI György, *Egy magyar társaság íránt való jámbor szándék*, in *Összes művei, Filozófia, Publicisztika, Történetírás, Programírások, vitairatok, elmélkedések 1772–1790*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Akadémiai, Bp., 2007, 469–492..
- BERKI, 2004 = BERKI Tímea, *Aranka György és a Csíki Székely Krónika*, in EGYED E. (szerk.), 2004, 55–61.
- BINDER, 1971 = BINDER Pál, *Aranka György levele Michael Heydendorffhoz*, *Korunk*, 1971, 1576-1579.
- BÍRÓ A., 2004 = BÍRÓ Annamária, *Vita vagy önreprezentáció?*, in EGYED E. (szerk.), 2004, 97-151.
- BÍRÓ A., 2007a = BÍRÓ Annamária, „*azt a' bojtortján, izgága Sophista mesterséget a' Kritikát nem tanultam, se nem tudom*”, *Aranka György történetírói munkásságáról*, in EGYED–BÍRÓ–DEMETER–KOVÁCS (szerk.), 2007, 261–272.
- BÍRÓ A., 2007b = BÍRÓ Annamária, *Szász-magyar eredetvíták a 18. század végén*, Erdélyi Múzeum, 2007/1–2, 18–32.

- BÍRÓ A., 2008 = BÍRÓ Annamária, *1790 körüli szász röpiratok*, Erdélyi Múzeum, 2008/1–2, 64–76.
- BÍRÓ F., 2003 = BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Bp., 2003.
- BODOLAY, 1963 = BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*, Akadémiai, Bp., 1963.
- BOLLA, 1931 = BOLLA Márton, *Az oláhok eredetük szerint hun-bolgárok*, Bp., Studium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1931. (A Veszta-könyvtár 17.)
- BONFINI, 1995 = Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford.: KULCSÁR Péter, Balassi, Bp., 1995.
- CORNIDES, 1802 = Daniel CORNIDES, *Vindicae Anonymi Belae Regis Notarii*, editae, auctae a J. Christiano ENGEL, Budae, Typis et sumtibus regiae universitatis Pestanae typographie, Anno 1802.
- CURTIUS, 1967 = Quintus CURTIUS Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, ford. és jegyz. KÁRPÁTY Csilla, utószó MARÓTI Egon, Európa, Bp., 1967.
- CS. JÓSA, 2000 = CS. JÓSA János, *A Csíki székely krónikáról* in *Csíki székely krónika*, Hargita, Csíkszereda, 2000. 119–169.
- CSÁKY, 1981 = Moritz CSÁKY, *Von der Aufklärung zum Liberalismus, Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1981.
- CSAPODI, 1978 = CSAPODI Csaba, *Az Anonymus-kérdés története*, Magvető, Bp., 1978. (Gyorsuló idő)
- CSETRI E., 2006a = CSETRI Elek, *A magyar jakobinus mozgalom erdélyi összefüggései*, in CSETRI E., 2006d, 51–56.
- CSETRI E., 2006b = CSETRI Elek, *Az erdélyi központi hatóságok tisztviselőinek nyelvtudásáról a XVIII. század végén*, in CSETRI E., 2006d, 109–117.
- CSETRI E., 2006c = CSETRI Elek, *Egy elfeledett időszak*, in CSETRI E., 2006d, 40–50.
- CSETRI E., 2006d = CSETRI Elek, *Európa és Erdély*, Kriterion, Kolozsvár, 2006.
- CSETRI L., 1990 = CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?*, *Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai, Bp., 1990. (Irodalomtudomány és kritika)
- CSÓKA, 1942 = CSÓKA J. Lajos, *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*, in *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42-i tanévre*, 3–59.
- CSOKONAI, 1999 = Csokonai Vitéz Mihály *összes művei*, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECENI Attila, Bp., Akadémiai, 1999.

- CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS–TÜSKÉS (szerk.), 2006 = *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk.: CSÖRSZ RUMEN István–HEGEDŰS Béla–TÜSKÉS Gábor, munkatárs: BRETZ Annamária, Universitas, Bp., 2006. (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok)
- CSŰRY, 1935 = CSŰRY Bálint, *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek*, Itk, 1935, 34–58, 180–189.
- DÁVID, 2007 = DÁVID Péter, *Bevezető Aranka György nyelvműveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai elé*, in DÁVID–BÍRÓ, 2007, 7–24.
- DÁVID–BÍRÓ (s. a. r.), 2007 = „...tsekély vélekedésem szerint...”, *Aranka György nyelvműveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai*, s. a. r. DÁVID Péter–BÍRÓ Annamária, bevezető: DÁVID Péter, Szeged, 2007.
- DEBRECZENI, 2001 = DEBRECZENI Attila, „Tudós hazafiság” (*Egy beszédmod a XVIII. század végének magyar irodalmában*), It, 2001, 487–501.
- DEBRECZENI (s. a. r.), 2001 = *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth, 2001, 9–10. (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 7.)
- DECSY, 1792 = *A’ magyar szent koronának és az ehez tartozó tárgyaknak históriája*, Decsy Sámuel, Bétsben, nyomtattatott Alberti Ignátz, K. szabados könyv nyomtató műhelyében, MDCCXCII. Esztendőben.
- DÖBRENTAI, 1831 = DÖBRENTAI Gábor, *Aranka György*, in *Közhasznú Esmeretek Tára a’ Conversationslexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva*, Weigand, 1831, I, 370–371.
- DÖBRENTAI, 1832 = DÖBRENTAI Gábor, *Magyar Tudós Társaság’ történetei, A’ nyelv’ országos régibb állapotjának rövid előadásával, A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei*, 1831–’32, 6–126.
- EDER, 1791 = Josef Karl EDER, *Supplex Libellus Valachorum*, Clavdiopoli, semptibus et typus Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Typographi & pr. Bibliopolae MDCCXCI.
- EDER, 1792 = *De Initiis Ivrisbvsque Primaevs Saxonvm Transsilvanorvm Commentatio*, qvam artographorvm potissimvm docvmentorvm fide conscripsit Josefus Carolus Eder civis coronensis liber. artium et philos. doctor. scholae norm. Cibun. director. Viennae, Typus Ignatii Albert. M.DCC.XCII.
- EDER, 1796 = ÉDER József Károly, *Erdély Ország’ ismértetésének ’zengéje*, Nyomtatta maga költségén Hochmeister Márton Kolosváratt ’s Szebenben, 1796.
- ÉDER, 1978 = ÉDER Zoltán, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, Akadémiai, Bp., 1978.
- EGYED Á., 2004 = EGYED Ákos, *A programadó 1790-91. évi országgyűlés*, in, uő., *Az erdélyi*

- magyarság történetéből 1790-1914*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004 (Erdélyi tudományos füzetek 243.), 21-30
- EGYED E., 1994 = EGYED Emese, *A gróf Bánffy család és Barcsay Ábrahám levelezéséből*, NyIRK, 1994, 71–80.
- EGYED E., 2000 = EGYED Emese, „Kivévén könyveimet és írásaimat és más kézírásokat...”, in uő., *Olvasó nappal, író este, Esszék, tanulmányok, találkozások*, KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000, 133–169.
- EGYED E. (szerk.), 2004 = *Aranka György gyűjteménye I., Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk.: EGYED Emese, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004.
- EGYED–BÍRÓ–DEMETER–KOVÁCS (szerk.), 2007 = *Felvilágosodás, Erdély, A 2006. október 12–14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai* (Erdélyi Múzeum 2007/3–4), szerk.: EGYED Emese–BÍRÓ Annamária–DEMETER Zsuzsa–KOVÁCS Eszter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2007.
- Elé vigyázz, avagy [m]ire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne csak sérelmeit orvosollya, hanem magát azok ellen jövődre-is bátorságba tégye*, h. n., 1791.
- Első darab* = *A Magyar Nyelv-mivelő Társaság' munkáinak első darabja*, Szebenben, Nyomtattatott Hochmeister Márton betűivel, 1796.
- Első Leopold császár diplomája, Avagy az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a' Felséges Austriai Ház védelme alá adta*, Kolosváratt, Nyomtattatott a' Püspöki Betükkal, MDCCXC. Esztend.
- ENDES, 1994 = ENDES Miklós, Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig, Akadémiai, Bp., 1994. (hasonmás kiadás)
- ENYEDI, 1981 = ENYEDI Sándor, *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez*, It, 1981, 698–718.
- ENYEDI, 1984a = ENYEDI Sándor, *Aranka György levelei Révai Miklóshoz*, It, 1984, 736-746.
- ENYEDI, 1984b = ENYEDI Sándor, *Az Erdélyi kéziratkiadó társaság történetéhez*, MKSz, 1984, 240-243.
- ENYEDI, 1985a = ENYEDI Sándor, *Az erdélyi felvilágosodás történetéhez*, Magyar Tudomány, 1985, 782–788.
- ENYEDI, 1985b = ENYEDI Sándor, *Galánthai Gróf Fekete János és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, It, 1985, 939–955.
- ENYEDI, 1986 = ENYEDI Sándor, *Kis János és Aranka György levelezése*, Itk, 1986, 166–180.
- ENYEDI, 1987a = ENYEDI Sándor, *Aranka György erdélyi társaságai*, MKSz, 1987, 249–264.
- ENYEDI, 1987b = ENYEDI Sándor, *Aranka György magyarországi levelei Bánffy György*

- gubernátorhoz 1794-ből*, MKSz, 1987, 224–228.
- ENYEDI, 1988a = ENYEDI Sándor, *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I.*, MKSz, 1988, 67–74.
- ENYEDI, 1988b = Enyedi Sándor, *Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, in ENYEDI–UGRIN, 7–39.
- ENYEDI, 1989a = ENYEDI Sándor, *Aranka György 1798-as levelei Galánthai Gróf Fekete Jánoshoz*, It, 1989, 329–343.
- ENYEDI, 1989b = ENYEDI Sándor, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéhez II.*, MKSz, 1989, 87–94.
- ENYEDI, 1989c = ENYEDI Sándor, *Pápai István levelei Aranka Györgyhez*, MKSz, 1989, 404–406.
- ENYEDI, 1989d = ENYEDI Sándor, *Schedius Lajos és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, MKSz, 1989, 146–165.
- ENYEDI, 1990a = ENYEDI Sándor, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*, It, 1990, 435–498.
- ENYEDI, 1990b = ENYEDI Sándor, *Péteri Takács József levelei Aranka Györgyhez*, MKSz, 1990, 69–74.
- ENYEDI, 1991 = ENYEDI Sándor, *Bécsi levelek Aranka Györgyhez*, MKSz, 1991, 132–140.
- ENYEDI, 1992 = ENYEDI Sándor, *Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel*, MKSz, 1992, 352–358.
- ENYEDI, 1993 = ENYEDI Sándor, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéből (1798–1801)*, Itk, 1993, 679–693.
- ENYEDI, 1994a = ENYEDI Sándor, „...Egek szeretik Hazánkat Nemzetünket...”, *Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhez*, Századok, 1994, 142–159.
- ENYEDI, 1994b = ENYEDI Sándor, *Bethlen Imre levelei Aranka Györgyhez*, MKSz, 1994, 209–216.
- ENYEDI, 1995a = ENYEDI Sándor, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*, MKSz, 1995, 374–415.
- ENYEDI, 1995b = ENYEDI Sándor, *Bánffy György és az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság*, Magyar Tudomány, 1995, 1130–1136.
- ENYEDI–UGRIN, 1988 = *Aranka György erdélyi társaságai*, válogatta és a bevezető tanulmányt írta Enyedi Sándor, a szöveget gondozta Ugrin Aranka, Szépirodalmi, h. n., 1988.
- Erdélyi törvények, 1900 = *Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények*, ford. és utalások: Dr. KOLOSVÁRI Sándor–Dr. ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyz.: Dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat–Révai Testvérek, Bp., 1900.

- ERDÉLYI, 1918 = ERDÉLYI László, *A székelők eredete*, Szent Bonaventura Könyvnyomda, Kolozsvár, 1918.
- F. CSANAK, 1976 = F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása*, MKSz, 1976, 333-349.
- F. CSANAK, 1994 = F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 18–22.
- FEKETE = FEKETE Magdolna Beáta, *Egy útleírás filológiai tanulságai, Aranka György ejelntése erdélyi tudományos utazásáról* in EGYED E. (szerk.), 2004, 27–54.
- FERENCZY, 1878 = FERENCZY József, *Aranka György levelei Kovachich Márton Györgyhöz*, Figyelő, 1878, 145-154.
- FÓRIZS, 2009 = FÓRIZS Gergely, „Álpeseken álpesek emelkednek”, *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Universitas, Bp., 2009.
- FRONIUS, 2001 = Michael FRONIUS, *Eggy Erdélyben Brassó körül 1781ben talált vad-embernek le-írása*, in DEBRECZENI (s. a. r.), 2001, 73–76.
- GENETTE, 1997 = Gérard GENETTE, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Chambridge University Press, Chambridge, 1997.
- GUNST, 2000 = GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Csokonai, Debrecen, 2000. (Történelmi Kézilyönyvtár)
- GYARMATHI, 1794 = GYARMATHI Sámuel, *Okoskodva tanito magyar nyelvemester, Első darab*, A' Nagy Erdély Országí T. N. Rendek költségével, Kolo'svárátt, Nyomtattatott Hochmeister Márton, Tsász. K. Dicast. Könyvnyomtato és priv. Könyváros Betüivel 1794.
- GYÖNGYÖSSI, 1790 = Gyöngyössi Jánosnak Magyar Versei, mellyeket külömb-külömb-féle alkalmatosságokra készített, Mostan pedig Egybe-szedvén közönségessé tett, és a maga költségén ki-botsátotta Szatsvai Sándor, Bétsben, Nyomtattatott a' Magyar Kurir Betüivel, 1790.
- GYÖRGY, 1941 = GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1941.
- HABERMAS, 1971 = Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, Gondolat, Bp., 1971.
- HARRISON, 2000 = Simon HARRISON, *A szimbolikus konfliktus négy típusa*, ford.: KOVÁCS Ágnes, in *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*,

- szerk.: SZABÓ Márton, KISS Balázs, BODA Zsolt, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000, 193–211.
- HEGEDÜS, 1916 = HEGEDÜS István, *Schesaeus Ruinae Pannonicae* című epikus költeménye, MTA, Bp., 1916. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből)
- HERMANN, 2003 = HERMANN Gusztáv Mihály, *Náció és nemzet, Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*, ProPrint, Csíkszereda, 2003.
- HERMANN, 2006 = HERMANN Gusztáv Mihály, *A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”*, in *Az emlékezet konstrukciói, Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*, szerk.: CZECH Gábor–FEDINEC Csilla, Teleki László Alapítvány, Bp., 2006, 219–235.
- HÉRODOTOSZ, 2000 = HÉRODOTOSZ, *A görög–perzsa háború*, ford.: MURAKÖZI Gyula, Osiris, Bp., 2000.
- HITCHING, 2002 = Keith HITCHING, *The Idea of Nation among the Romanians of Transylvania, 1700–1849*, in *Nation and National Ideology, Past, Present and Prospects*, New Europe College, The center for the History of the Imaginary, h. n., 2002, 78–109.
- HOFBAUER, 1930 = HOFBAUER László, *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig*, „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Bp., 1930.
- HORÁNYI, 1792 = *Nova Memoria Hvngarorum et Provincialium scriptis editis notarum quam excitat Alexius Horányi Hvng. Bvdensis cler. reg. scholarum piarum*, Pars I., A–C, Pestini Typis Matthiae Trattner, MDCCXCII.
- HUBERT, 1989 = HUBERT Ildikó, *Bánffy György levelei az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ügyében*, in *Tudóslevelek, Művelődésünk külföldi kapcsolataihoz 1577–1797*, szerk. HERNER János, JATE Szeged, 1989 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 23.), 143–149.
- HUNFALVY, 1879 = HUNFALVY Pál, *Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben*, Századok, 1879, 510–518, 541–562.
- I. TÓTH, 2005 = I. TÓTH Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2005. (Historia Incognita)
- IMREH, 1987 = IMREH István, *Székelyek a múlt időben*, Magvető, Bp., 1987. (Nemzet és emlékezet)
- JAKAB, 1884 = JAKAB Elek, *Aranka György és az Erdélyi magyar nyelvű művelő és kéziratkiadó társaság*, Figyelő XVI, 1884, 161–175, 256–277, 341–368.
- JANCSÓ, 1936 = JANCSÓ Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti*

- szerepe a XVIII-ik században, Irodalomtörténeti tanulmány*, Ady Endre Társaság, Cluj, 1936.
- JANCSÓ, 1938 = JANCSÓ Elemér, *Aranka György ismeretlen levele Gr. Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához*, ItK, 1938, 66–67.
- JANCSÓ, 1943 = JANCSÓ Elemér, *Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei*, Szellem és Élet, 1943, 76–89.
- JANCSÓ, 1944a = JANCSÓ Elemér, *Gyaramathi Sámuel levelei*, MNy, 1944, 215–224, 359–365.
- JANCSÓ, 1944b = JANCSÓ Elemér, *Ismeretlen adatok a Döbrentei-féle »Tudós Társaság« történetéhez*, Erdélyi Múzeum, 1944, 527–532.
- JANCSÓ, 1947 = JANCSÓ Elemér, *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Minerva, 1947.
- JANCSÓ, 1950 = JANCSÓ Elemér, *Gyaramathi Sámuel levelei*, MNy, 1950, 60–61, 153–158. 247–250.
- JANCSÓ, 1955 = JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Akadémiai, Bukarest, 1955.
- JANCSÓ, 1960 = JANCSÓ Elemér, *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez*, NyIRK, 1960, 370–375.
- JANCSÓ, 1972 = JANCSÓ Elemér, *Aranka György*, in uő., *Irodalomtörténet és időszerűség, Irodalomtörténeti tanulmányok, 1929–1970*, Kriterion, Bukarest, 1972, 138–168.
- JÁSZBERÉNYI, 2002 = JÁSZBERÉNYI József, „Az Ember áll százmillio Én-ből”, *Egy fontolva haladó szabadkőműves polihisztor, filozófus: Aranka György*, It, 2002.
- JÁSZBERÉNYI, 2003 = JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”, *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum, Bp., 2003.
- JORDANES, 2005 = JORDANES, *Getica, A gótok eredete és tettei*, közreadja: KISS Magdolna, ford.: a PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége KISS Magdolna vezetésével, L’Harmattan, Bp., 2005.
- KAZINCZY, 1979 = KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, in uő., *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, s. a. r. SZAUDER Mária, Szépirodalmi, Bp., 1979, 607–703.
- KAZINCZY, 2001 = KAZINCZY Ferenc, *Bé-vezetés (1790/I.)*, in DEBRECZENI (szerk.), 2001, 9–10. *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth, 2001, 9–10. (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 7.)
- Kazlev = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I–XXII., s. a. r. VÁCZY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1891–1911.
- KEMÉNY, 1854 = KEMÉNY József, *Az állítólag 1533-beli székely krónikáról, Szabó Károly úrnak feleletül*, Új Magyar Múzeum, 1854, 443–451.

- KÉZAI, 1999 = KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford.: BOLLÓK János, utószó, jegyzetek: VESZPRÉMY László, Osiris, 1999.
- KIRÁLY, 2003 = KIRÁLY Emőke, *Aranka György levelezőtársai, avagy „a Társaság szeme, füle, keze, lába”*, in *Rodosz-tanulmányok I., Nyelvek, szövegek, identitások*, szerk. T. SZABÓ Levente, Kolozsvár, Kriterion, 2003, 137-150.
- KIRÁLY, 2006 = KIRÁLY Emőke, *Szerzők, művek, bírálók az Aranka-levelezésben*, in CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS–TÜSKÉS (szerk.), 2006, 352-370.
- KIRÁLY, 2007 = KIRÁLY Emőke, *Aranka György levelezése*, in EGYED–BÍRÓ–DEMETER–KOVÁCS (szerk.), 2007, 284–296.
- KOVACHICH, 1791 = *Institutum Diplomatico-Historicum Incltyi Regni Hungariae Regnorumque, ac provinciarum sacrae illius coronae obnoxiarum, Sublimioribus auspiciis excitatum adumbrat, Nobilissimis Patriae Civibus offert, eosque in meriti partem honorificentissime provocat* Martinus Geor. Kovachich Senquiciensis, Pestini, Typis Matthiae Trattner, 1791.
- KRISTÓF, 1915 = KRISTÓF György, *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*, Erdélyi Múzeum, 1915, 64–66, 84–95.
- KRISTÓF, 1942 = KRISTÓF György, *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942. (Erdélyi tudományos füzetek 135.)
- KUBINYI, 1855 = KUBINYI Ágoston, *Engel János Keresztély’ levelezéseiből*, Magyar Academiai Értesítő, 1855, 474-476.
- KUUN, 1900 = KUUN Géza, *Erdélyi tudományos igyekezetek, A múlt évszáz végétől a jelen évszáz második évtizedéig*, Erdélyi Múzeum, 1900, I, 1–18, II, 71–81.
- LABÁDI, 2005 = LABÁDI Gergely, *Kézírtatos források az irodalmi intézménytörténeti kutatások tükrében, Két példa: Ányos kötetei és egy Spectator-fordítás*, Itk, 2005, 504–521.
- LABÁDI, 2008 = LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában, Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, L’Harmattan, h. n., 2008.
- LADÁNYI, 1973 = LADÁNYI Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XIII., Szeged, 1973, 159-171.
- LAERTIOSZ, 2005 = Diogenész LAERTIOSZ, *A filozófiában jeleskedők élete é snézetei tíz könyvben*, I–IV. könyv, ford., előszó, bevezető tanulmány ROKAY Zoltán, Jel, Bp., 2005.
- LOWENTHAL, 2004 = David LOWENTHAL, *Az örökség rendeltetése*, ford.: GODA Károly, in *A kulturális örökség*, szerk.: ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor, L’Harmattan, Bp., 2004 (Atelier füzetek 7.), 55–82.
- LÖKÖS, 2006 = LÖKÖS Péter, *Johann Seivert írói életrajzi lexikona, Nachrichten von*

- Siebenbürgischer Gelehrten und ihren Schriften*, in CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS–TÜSKÉS (szerk.), 2006, 143–152.
- LUKINICH, 1907 = LUKINICH Imre, *Adalékok az »Erdélyi Történetkedvelők Társasága« történetéhez*, ItK, 1907, 493–499.
- Magyar grammatika, 1795 = *Magyar grammatika, melyet készített Debrecenbenn egy magyar társaság*, Bétsbenn a' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795.
- Magyar törvénytár, 1901 = *Magyar törvénytár, 1740–1835. évi törvénycikkek*, ford.: Dr. CSIKY Kálmán, jegyz.: Dr. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat–Révai Testvérek, 1901.
- MAKKAI–SZÁSZ (szerk.), 1987 = *Erdély története II., 1606-tól 1830-ig*, szerk.: MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán, Akadémiai, Bp., 1987.
- MARCZALI, 1888 = MARCZALI Henrik, *Magyarország története II. József korában*, Pfeifer Ferdinánd kiadása, Bp., 1888.
- MARCZALI, 1907 = MARCZALI Henrik, *Az 1790/I-diki országgyűlés I.*, Bp., MTA, 1907.
- MARGÓCSY, 1996 = MARGÓCSY István, *A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében*, in *Folytonosság vagy fordulat?, A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*, szerk.: DEBRECZENI Attila, Kossuth, Debrecen, 1996, 251–259.
- MARTINKÓ, 1964 = MARTINKÓ András, „Magyar” vártól Magyarvárig, *Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise*, ItK, 1964, 425–447.
- Méltóságos Groff Losontzi Bánffy György ur Excellentiája, nemes Erdély országban k. fő kormányzói hivatalában lett be-iktatásának jelen ünnepén, a' nemes ország rendei előtt tartott hivatal béli beszédek, MCCXCI-dik Esztendőben*, Kolozsváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. priv. Könyv-nyomtató által 1791-ben.
- MEZEI, 1994 = MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Argumentum, Bp., 1994 (Irodalomtörténeti füzetek 136.).
- MEZEY, 2005 = MEZEY Barna, *Előszó*, in TRÓCSÁNYI, 2005, 9–14.
- MIKÓ, 1867 = MIKÓ Imre, *Benkő József élete és munkái*, Pest, 1867.
- NAGYSZIGETHY, 1895 = NAGYSZIGETHY Kálmán, *Nyelvújítási adatok, Két levél Aranka Györgyhöz 1793-ból*, MNyör, 1895, 379–382.
- Naponként-való jegyzései az 1790^{dik} Esztendőben Felséges II^{dik} Leopold tsászár, és magyar országai király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6^{dik} napjára rendelt, 's Szent András havának 3^{dik} napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791^{dik} esztendeőben, böjt-más havának 13^{dik} napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének, melyek eredet-képpen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt hiteles deák nyelvre fordítottak,*

- Budán, A' Királyi Akademia' Betűivel, M.DCC.XCI,
- ORBÁN, 2002 = ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból*, Babits Kiadó, Szekszárd, 2002. (hasonmás kiadás)
- Orsz. jegyz., 1790/91 = *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790^{dik} Esztendőben Karátson Havának 12^{dik} napjára Szabad Királyi Városba Kolos'várra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve*, Kolos'váronn, Nyomtatott a' Királyi Lyceum' betűivel, 1832.
- Orsz. jegyz., 1792 = *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792^{dik} Esztendőben kis aszszony havának 20^{dik} napján szabad királyi városban Kolo'svárra hirdettetett, és több következő napokban tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknek, és foglalatosságoknak jegyző könyve*, Kolo'sváratt, Nyomtatott Hochmeister Marton Ts. K. Priv. És Dicasteriális Könyv-Nyomtato költségével, é. n.
- Orsz. jegyz., 1794/95 = *Az erdélyi három nemzetből álló rendeknek 1794^{dik} esztendőben szent András havának 11^{dik} napjára szabad királyi városban Kolos'várra hirdettetett, és több következő napokban tartatott közönséges gyűléseiben lett végzéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve*, Kolos'váratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. Priv. és Dicasteriális Könyv-Nyomtato költségével. 1795.
- PATAKI, 1970 = PATAKI József, *Legenda és valóság, A csíki székely krónika*, Korunk, 1970, 506–510.
- PEÉRY, 1957 = PEÉRY Dezső, *Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvmívelő mozgalomhoz*, MNy, 1957, 274–278.
- PÉNTEK, 1994 = PÉNTEK János, *Nyelvi gondok Erdélyben akkor és most (1793–1993)*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 46–55.
- PERVAIN–KÜLLŐ, 1971 = Iosif PERVAIN–KÜLLŐ Károly, *Bevezetés*, in *Supplex Libellus Valachorum*, 1971, 5–44.
- PETTRITS, 1989 = Maria PETTRITS, *Ungarische Studenten in Göttingen als Vermittler Ungarischen Gedankengutes, Ein Beispiel aus dem 18. Jahrhundert*, Finnisch–Ungarische Mitteilungen, 1988/89, 283–290.
- PÉTZELI, 1790 = *A' magyar koronának rövid históriája, melyet az Aszszonyok' és gyermekek kedvéért szedegetett össze Pétzeli Jó'sef*, Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel, 1790.
- PRAY, 1775 = *Dissertationes Historico-Criticae in Annalex Veteres Hunnorum, Avarum, et*

- Hungarorum a Georgio Pray, sacerdote conscriptae, Vindobonae, sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, MDCCLXXV.*
- PUKÁNSZKY, 1999 = PUKÁNSZKY Béla, *Magyar-szász művelődési kapcsolatok*, in *Erdély és népei*, szerk. MÁLYUSZ Elemér, Maecenas, Bp., 1999, 137–148.
- PUKÁNSZKY, 2003 = PUKÁNSZKY Béla, *Erdélyi szászok és magyarok*, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2003. (Historia Incognita)
- R. VÁRKONYI, 1975 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Példák és elődök*, in *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*, főszerk.: PACH Zsigmond Pál, szerk.: VÖRÖS Antal, Akadémiai, Bp., 1975, 12–23.
- RÁKAI, 2004 = RÁKAI Orsolya, *A titkok lépcsőin: A szabadkőművesség és a tudáshoz való hozzáférés hierarchikus szabályozása, A magyar szabadkőművesség szerepéről a 18-19. században*, Kelet, 2004/1, 22-36.
- RUBINYI, 1911 = RUBINYI Mózes, *Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története*, MNy, 1911, 148-153, 204-210.
- SÁNDOR, 1903 = SÁNDOR Imre, *Adatok a nagyenyedi Enyedi család történetéhez*, Genealógiai Füzetek, 1903, 36–37.
- SÁRKÖZI, 1963 = SÁRKÖZI Zoltán, *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790-1848)*, Bp., Akadémiai, 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből 28.)
- SCHEDIUS, 2005 = *Doctrina pulcri, Schedius Lajos János széptani írásai*, szerk., jegyzetek BALOGH Piroska, Kossuth, Debrecen, 2005 (Csokonai könyvtár, források; Régi kortársaink 12.).
- SCHESAEUS, 1797 = *Scriptores rerum Transsilvanarum cvra et opera Societas Philohistorvm Transsilv.* editi et illustrati Tom I. Volvmen I. complexvm *Christiani Schesaei Ruinas Pannonicas*. Advvrante Iosepho Carolo EDER., Cibinii, Typus Sumtibusque Martini Hochmeister. M.DCC.XC.VII.
- SCHESAEUS, 1979 = *Christianus Schesaeus: Opera quae supersunt omnia*, Franciscus CSONKA edidit, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, tom IV., Bp., Akadémiai, 1979.
- [SCHLÖZER], 1791 = [August Ludwig SCHLÖZER], *Anzeige von einer in Ungern handschriftlich umlaufenden AufratsSchrift*, Stats-Anzeigen, 1791, 358–372.
- SCHLÖZER, 1979 = August Ludwig SCHLÖZER, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Böhlau, Köln, Wien, 1979. (hasonmás kiadás)
- SEELMANN, 1796 = SEELMANN Károly, *Tekintetes Bétsi Orvos', és a' Magyar Kurir érdemes Kiadoja' Décsi Sámuel Urnak 1794-dik Esztendőre ki-bocsátott Magyar Álmának czimü*

- igen becses és hasznos Munkájára, a' többeket el-halgattván, alább irt, egész Tisztelettel következő rövid Elő-adását (Recensionem) teszi-meg, in Első darab, 1796.*
- SOMOGYI, 1800 = *Scriptores rerum Transsilvanarum cura et opera Societas Philohistorum Transsilv. editi et illustrati Tomi II. Volumen I. complexum Abrossii Simigiani Historiam Rerum Ungaricar. Et Transsilvanic. Aduvrante Iosepho Carolo EDER. Cibinii, Typus Sumtibusque Martini Hochmeister. M.DCCC.*
- SOMOGYI, 2007 = SOMOGYI Ambrus, *História Magyar- és Erdélyország dolgairól*, ford., jegyzetek, utószó: BUZOGÁNY Dezső, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2007.
- SOÓS, 2005 = SOÓS István, *II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország*, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk.: Bíró Ferenc, Argumentum, Bp., 2005, 261–301.
- Supplex Libellus Valachorum, 1971 = *Supplex Libellus Valachorum*, ford. KÜLLŐ Károly, bevezető tanulmány Iosif PERVAIN–KÜLLŐ Károly, Kriterion, Bukarest, 1971, 45–105.
- SZABÓ Gy., 1988 = SZABÓ György, *Előszó*, in, TARNAI-SZABÓ, 1988, 7-14.
- SZABÓ Gy., 1999 = SZABÓ György, *Benkő József és Transsilvániája*, in BENKŐ, 1999, I, 7-94.
- SZABÓ K., 1854 = SZABÓ Károly, *Az 1533. székely krónika védelme*, Új Magyar Múzeum, 1854, II, 301–315, 383–409, 457–475.
- SZÁDECZKY, 1904 = SZÁDECZKY Lajos, *Az Erdélyi Muzeumegylet eredete és rendeltetése*, Erdélyi Múzeum, 1904, 152–160.
- SZÁDECZKY, 1905 = SZÁDECZKY Lajos, *A csíki székely krónika*, MTA, Bp., 1905.
- SZÁDECZKY, 1911 = SZÁDECZKY Lajos, *Még egyszer a csíki székely krónikáról*, Székfoglaló értekezés, MTA, Bp., 1911.
- SZAJBÉLY, 2001 = SZAJBÉLY Mihály, *„Idzadnak a' magyar tollak”, Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Akadémiai–Universitas, Bp., 2001. (Irodalomtudomány és kritika)
- SZÉKELY, 1818 = SZÉKELY Márton, *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1818, XII, 69–91.
- SZÉKELY M., 1818 = KILLYÉNI SZÉKELY Mihály, *A' Nemes Székely Nemzetnek Constitútiójai, Privilegiumai, és a' Jóság' leszállását tárgyzó némelly törvényes ítéletei, több hiteles levelestárokból egybe-szedve*, Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás betűivel 's költségével, 1818.
- SZEKFÜ, 1906 = SZEKFÜ Gyula, *Schesaeus-kézirat a Nemzeti Muzeumban*, MKSz, 1906, 321–

- SZEKFÜ, 1926 = SZEKFÜ Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, Magyar Történelmi Társaság, Bp., 1926.
- SZELESTEI, 1989 = SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi magyarországon 1690–1790*, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat 4.)
- SZIGETHI, 1836 = SZIGETHI Gyula Mihály, *Székelek' eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztviselőknek karakterei*, Felső Magyar-országi Minerva, 1836, 164–181.
- SZIJÁRTÓ, 2005 = SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta, A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Osiris, Bp., 2005.
- SZIJÁRTÓ, 2006 = SZIJÁRTÓ M. István, *Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció*, in uő., *Nemesi társadalom és politika, Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, Universitas, Bp., 2006, 242–243.
- SZILÁGYI, 1861 = SZILÁGYI Sándor, *Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történetéhez 1793–1845*, Magyar Történelmi Társaság, Bp., 1861, 177–191.
- T. SZABÓ, 2007 = T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern, Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, h. n., 2007.
- TAKÁCS, 2007 = TAKÁCS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, in uő., *Ismerős idegen terep, Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijarat, h. n., 2007, 78–91.
- TARNAI, 1969 = TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...*, *Egy szállóige történetéhez*, Akadémiai, Bp., 1969. (Modern filológiai füzetek 6.)
- TELEKI, 1806 = *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak*, Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel, 1806.
- THIMÁR, 2001 = THIMÁR Attila, „A társaság állapota”, *Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai*, ItK, 2001, 90–106.
- THIMÁR, 2007 = THIMÁR Attila, *Az irodalmi intézményrendszer kialakulása Magyarországon*, in *A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, szerk.: JANKOVITS László–ORLOVZSKY Géza, munkatársak: JENEY Éva–JÓZAN Ildikó, Gondolat, Bp., 2007, 643–655.
- THURÓCZY, 1986 = THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*, ford.: HORVÁTH János, Helikon, Bp., 1986.
- TINÓDI, 1959 = *Cronica Tinodi Sebestien szörzese* [...] Kolosvarba. 1554. esztendőbe. Akadémiai, Bp., 1959. (hasonmás kiadás) (Bibliotheca Hungarica Antiqua 2.)

- TÓFALVI, 1994 = TÓFALVI Zoltán, *Ünnepi megnyitó*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 3–4.
- TOLCSVAI NAGY, 2004 = TOLCSVAI NAGY Gábor, *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*, Áron, Bp., 2004. (Recepció és kreativitás, Nyitott magyar kultúra)
- TRÓCSÁNYI, 1976 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései, Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez*, Akadémiai, Bp., 1976 (Értekezések a történeti tudományok köréből új sorozat 76.)
- TRÓCSÁNYI, 1978 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az 1790-es évek rendi reformmozgalmának történetéhez, Az 1790/91-i országgyűlésről kiküldött egyházi és tanügyi rendszeres bizottság*, ELTE BTK Kelet-Európai és Nemzetiségi Kutatócsoportja, Bp., 1978. (Nemzetiségi Füzetek 2.)
- TRÓCSÁNYI, 1986 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az 1790-91. évi országgyűlés, A „Supplex libellus valachorum”*, in *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Akadémiai, Bp, 1986, 1112-1118.
- TRÓCSÁNYI, 2005 = *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat, Bp., 2005.
- TRÖSTER, 1666 = Johannes TRÖSTER, *Das Alt und Neue Teutsche Dacia.*, Das ist neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Cibino, Transylm, Th. & Philosoph, Melicz Studioso, Nürnberg, 1666.
- VASS, 1854 = VASS József, *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történeteéhez*, Új Magyar Museum, 1854, 401–426.
- VERGILIUS, 1995 = Publius VERGILIUS MARO, *Aeneis*, ford. KARTAL Zsuzsa, Eötvös, Bp., 1995.
- VIERHAUS, 1987 = Rudolf VIERHAUS, *Die Universität Göttingen und die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, in *Geschichtswissenschaft in Göttingen, Eine Vorlesungsreihe*, hrsg: Hartmut BOOCKMANN–Hermann WELLENREUTHER, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1987 (Göttinger Universitätsschriften, Serie A: Schriften 2.), 9–29.
- V. WINDISCH, 1998 = V. WINDISCH Éva, *Kovachich Márton György, a forráskutató*, s. a. r. GLATZ Ferenc, MTA Történettudományi intézete, Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstudományi tanulmányok 24.)
- Vorlesung zur Feier der Installation Seiner Erz. des Herrn geheimen StaatsRaths Michael von Bruckenthal, zum Grafen der Sächsischen Nation*, Siebenbürgische Quartalschrift, 1790, 403–416.
- WERBŐCZY, 1897 = *Magyar törvénytár*, Werbőczy István Hármaskönyve, bevezetés és utalások

KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen, jegyzetek MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat, Bp., 1897

WESZPRÉMI, 1774 = WESZPRÉMI István, *Svccincta Medicorum Hvngariae et Transilvaniae Biographia, Centuria Prima*, excerpta ex adversariis avctoris, Lipsiae ex Officina Sommeria, MDCCLXXIV.

ZSIGMOND, 1994 = ZSIGMOND Győző, *Anyanyelvűvelés és politika: 1793–1993*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994, 95–98.

Melléklet – Az Aranka-gyűjtemény

Részletes Ki írása néhai Aranka György Ur Kéziratainak Eredetiéből – kettős betű rendszerrel a'
hogyan t. i. azok le vannak jegyezve.

A

Phylosophicumok:

- a) Az Emberi Esmeretnek summás Rajzolattya.
- b) Az Emberi lélek halhatatlansága
- c) A' Böltsekedés elei.
- d) Az Emberi tökéletességnek és boldogságnak történetei.
- e) Mi az Ember?
- f) A' Prof. Köteles ezek aránt valo Reflexioi
- g) Egy csomo Impurum Phylosophicum
- h) Phylosophiai Elmélkedés a' jorol és roszrol – mi a' Morál gondolattya? mellette mi a' virtus?

B.

Phylosophicumok:

- 1. Mi az Embernek sorsa és vége?
- 2. Mitsoda az ember sorsa és vége az Nevelők számára
- 3. Egy Kézírásbol valo darabotska.
- 4. Az Ember végéről – Mi az embernek vége és sorsa? egy kérdésben és feleletben.
- 5. Egy elmélkedés mint felelet arra: mi az Embernek vége és sorsa.
- 6. Az Embernek rövid esmerete. 1ször
- 7. Az Embernek esmerete 2szor.
- 8. A' Léleknek halhatatlansága
- 9. Ugyan azon munka.
- 10. Ugyan azon munka
- 11. Mi az Embernek sorsa és vége Sénécának első levele fordításával
- 12. Az eddig említett munkára tett holmi Filosofiai jegyzések.
- 13. A' Bétsi Annalesek meg ismertetése és ítéltése.
- 14. Ugyan azon munka purumban
- 15. Egy Városnak jo moddal valo le írására mik kívántatnak.
- 16. Az 1533ki Kronikának idő szerint valo summája.
- 17. Heydendorf Mihály Ur Elmélkedései az Erdélyi Nemzetekről – Aranka György jegyzéseivel, és Heydendorf Urnak azon jedzésekre tett ujj Jegyzéseivel.
- 18. Ugyan azon munkák tisztában írva Heydendorf Ur levelével együtt die 15 Oct. 1821.
- 19. Az 1533beli Kronikára jegyzések.
- 20. Andreae Huszti Vajvodae, et Duces Transylvaniae.
- 21. Erdélynek régibb lakosai.
- 22. Az Erdélyi három Nemzet Petséttye – a' Püspök Mártonfi jegyzéseivel
- 23. Az Erdélyi eredeti és régi Nemzetekről jegyzések.
- 24. Az emberi életnek világa.
- 25. 1804ik Esztendő Kronikája.
- 26. Miscellaneumok.

C.

- 1. A' Székely betűkről Ballman Értekezése.
- 2. Székelyek eredete Fordítás.
- 3. Esmét az 1533ki Kronikára jegyzések.
- 4. Az 1533beli K[éz]. Írásnak Chronica rendi

5. Az 1533beli K[éz]. írásnak Indexe.
6. Székelyek eredetét illető 10 kérdések és feleletek az 1533beli Chronicára jegyzések hét darab.
7. Az 1533li K[éz]. Írásra Elöljáró Beszéd.
8. Dobobol Jegyzések – Vajdák – több Diplomaticumok.
9. Több szép Diplomaticai Jegyzések.
10. Fagaras. Josefi Teuch de Barcza.
11. Potlék a' Siebenbürgische névről.
12. Ujjabb pótolék az elsőhöz
13. Ballmann Ur Diplomák Gyűjteményének egyik Darabja.
14. Dansa Vajvoda 1321 Judex per 5. Cottus Deputatus.
1354. Nicolaus Vajvoda Cottus Sáros
1319 Andreas Comes Siculorum Brassoviensium, Szathmariensium,
Maramarosensum et caet. benne P. Hannulik Levele.
15. Tudos kérdés és vélekedés kíváltképpen a' Vajdák Belső vagy Külső Szolnoki Ispányok voltak é – Lendvai Márton.
16. Diplomaticai Jegyzések.
17. N. B. Dapiferor. Magister Boér Armalissa Apafitol.
18. Jegyzések a' Török névről.
19. Husztiból jegyzések.
20. Schaeseus Diplomaticai Jegyzések.
21. A' Bissenusokrol.
22. Nemes Vas Vármegye Jegyző Könyvének Extractussa.
23. Mihály Vajdának Havasalföldi Vajdaságból a' Török által lett ki vettetésének, s Erdélyben való bé futásának Somogyi János a' Vajda Magyar szolgáló Népeinek Papja által lett meg írása magyarul – Eredeti Írás

D.

1. Az 1533li Székely Kézírásra Bé Vezetés két Exemplárokban.
2. Jegyzés. Das Recht des Eigenthums der Sächsischen Nation in Siebenbürgen.
3. Diarium Litterarium.
4. Az 1533li Kézírásra tett világosító Jegyzés.
5. Egy Lengyel levele Magyar Ország jussát veszi kérdő alá.
6. Siculorum Comites, simul Vajvodae, S. Comites, Vicae Vajvodae seu Vice Comites.
7. Apa Havassa Csikban a' Székely régiségre való.
8. Sebus és Daratz igen szép elmélkedés.
9. Hogy a' Pátzináztíták és Kunok nem Magyar hanem Tatár Nyelven beszéltek, és a' Magyarokkal nem voltak atyafiasok, egy Kun Szotár darabjával.
10. Az Erdélyi Nemzeti 3 petsétekről.
11. A' Székelyek eredetihez készület.
12. Erdélyi Statistica Rajzolattya 16 darab.
13. Extractus Hérodotusbol Anacharsisra nézve.
14. Az 1533li Kronikája a' Székelyeknek Bévezetés.
15. Készületek a' Székely régiséghez, Comes trium generum Siculorum trium et omnium generum Siculorum.
16. Chronicara való jegyzések és készületek.
17. A' Székely Diplomákból
18. Kis Jo'sef Ur Gyűjteményeiből a' Haza Historiájára való.
19. Éder de Initiis Chronicara való.
20. Dobo Jo'sef Diplomai Gyűjteményéből Székelyeket Szászokat illetők
21. Milkovia

22. Const. Porphirogenitus De Adm. Imp.
23. Cornides Chronologia
24. A' Székelyek Törvényei.
25. A' Jus Regium a' Székelyek közt és egyéb jegyzés.
26. Kérdések az Erdély Statisticájára.

E.

1. Jegyzések ex Imagine Nationis Siculicae.
2. Dobo Gyűjteményiből jegyzések.
3. Csipdesések Publicumat illető Diplomák
4. 1803ban Ferentz napján tartatott beszéd
5. A' rosa Magyar szok Gyűjteménnye Bartzafalvi /: talán Baroti:/ Szabo Dávidé.
6. Delibába Berekszászi Pálnak a' Társaság munkájára némely Jegyzések, néhai Krasznai Cserei Farkas munkái.
7. Quaestiones in Lingva Hungarica.
8. Nemes Szala Vármegyének Közönséges Gyűléseiben meg állított Magyar Tiszt Szotárja Jegyzések.
9. Az Olvasás.
10. De vita et moribus Philosophor. et Poëtar. hogy ki munkája légyen Prof. Csernátoni Reflexioi.
11. Éder Urhoz küldött Válasz a' Székely kéz írás aránt.
12. Egy Örmény Paraphernalis Lista Er'sébeth Várossából.
13. Hogy állunk Josi a' 18dik Századnak végével.
14. Egy Hazai Magyar Encyclopediának Gondolatya – Ideája Lexicon formában.
15. Az 1810ik Esztendő el temetése
16. Élet letzkéi.
17. A' Magyar Nyelv Mívelő Társasághoz két Levelei Gubernátor Grof Bánfi György Ur Eő Excellentziájának, az egyikben válaszol a' Játék Színről, a' másban jelenti hogy a' Társaság munkáját censura alá adta.
18. Arra a' kérdésre 100,000 ftat mire volna jobb fordítani két felelet egyik Kozma Gergelyé – más Aranka Györgyé.

F.

1. Dobo Jo'sef Gyűjteménnye Diplomákrol. Privilegiumokrol.
2. Egy Lengyel Királyi Tanácsos Levele.
3. Querela et protestatio Hungariae coram Deo, et toto Orbe Christiano.
4. De bello Pannonico Solimanni.
5. De Primordiis Moldaviae – Moldaviae Illustratio Art. Historiam Valachorum concernentium 3. darab.
6. Erdélyi 11 Vármegye.
7. A' Budai Fő Oskola dolga.
8. Gyűjtemények Jo'sef Császár idejebeli publicumok – 's az előttiek.
9. Reflexiók a' Nemességről.
10. Maxima Status – a' Grossinger munkájára Reflexio.
11. A' boldog és boldogtalan Hátszeg Vidékéről egy Ének Ribiczei Ádámtól
12. Radna völgyi Katonaság kezdete. Commenditoro Bukov által.
13. Hasznos Historiai és Statisticai Jegyzések.
14. 1764beli Diaeta – Statisticum –
15. Rákotzinak Vásárhelyre 's másuvá szolgáltatott élés.
16. Rákotzi Ferentz Beszéde 's Imádsága.
17. Instantia intuita Templi Unitariorum Abrudbanyiensis peragenda
18. Krakkoai Donatio.

19. Az Apafi Mihály testének Budáról kíséréséről adatott Instructio.
20. A' Bétsi Udvarnak egy Insinuatuma az Erdélyi Cancelláriához, melyben Erdélytől pro anno 1803. egy Milliot kíván adoban.
21. Egy régi Instántiája némely Magyar Országi Fő Ispánnoknak az Austriai Udvarhoz, praetendált 2 Millio Quantum meg nem fizethetésiért.
22. A' Duellumrol adott Opinio.
23. Rhédei Ferentz Fejedelem alatti Esküvés Formája.
24. Muhamed Basa Kérlevele együtt a' Török Császár Rendelése.
25. A' Portától Bétsben ment Czarez Basa Beszéde.
26. De anno 1638. Ebesfalvi dolog.
27. Áthnámé.
28. Mahumed Basának Rákotzi Györgyhez valo Levele.
29. Ifjabb Rákotzi Györgyhez a' Portától egy Levél
30. Ebesfalvi Tisztartotol valo Számvétel Rákotzi idejében.
31. A' Szathmári Békesség
32. Commendirozo Hadiknak Guberiumhoz valo le köszöntése.
33. Bíró Sándor és Lázár János Levelei – ugy a' Rév Komáromi Föld indulásrol valo relatio.

G.

1. Döménynek két Levele Londonbol.
2. Turkolyi Levele.
3. Az 1802li Föld indulásrol.
4. Az Ember gyermek – ifju – vén.
5. Kitsiny Ember – nagy Ember.
6. Temetésre hívo levél szép!
7. Hertzeg Kaunitzhoz írt Levél fordította Grof Teleki Jo'sef
8. P. Hajos Scythia ABCje Extractussa
9. Példa beszéd.
10. Berlini Holnapos Irásbol Jegyzés
11. Könyvek foglalattya.
12. Gyergyó ditsérete
13. Veress Orosz Ország le írása
14. Az Emberekk nemei szép méltó
15. Gondolatok Nevelés szép
16. Levelek Laistroma.

H.

1. Fogarasi Felső Székére valo Törvények requisitumi de anno 1674
2. Jo'sef lakadalmára oblatumat kérő Levél de anno 1764.
3. 1586li Constitutioja Kolo'svár Várossának.
4. Litterae Ladislai Gyulaffi ad Imperatorem Romanorum missae circa annum 1568. és Kendi Antal Vajda levele 1479.
5. Szolgálatom rendi – életem röviden. Revers. a' tiltott Társaságokrol 20 darab.
6. Miscellanea ezen czim alatt: magamat illetők M. Báro Szilágyi Ur mellett laktamban, és sok szép publicumokat olvasottakbol ki jegyezve.
7. Articulusok Chronicája 1615től 1687ig.
8. Preces Philosophy ad Deum Creatorem – deákul és magyarul.
9. Székely Kronica Diplomákból szedetett Esztendőök szerint kezdi 1243ban végzi 1764. Katonaság fel állásával.
10. Triff Miklos agyon lövéséről
11. Gyűjtemények Temetési actiokrol 's egyebekről.

12. Aranka György kész, és készületlen lévő munkáinak Laistroma 6 Sept. 1802.
13. Az Erdélyi Fejedelem Iső Apafi Mihálynak a' Fő Vezér Kiuperli Achmet Basa Ersek Ujvár alá szállott Táborában ki hivatala – el menetele – és ismét vissza jövele 1663ban.
14. Nota az Apafi Mihály Historiáról.
15. Magyar Bibliotheca – kezdet és vég nélkül Manuscriptum.
16. Teleki – Rhédei s más Familiákrol.
17. Az Erdélyi Mineralis vizek.
18. 1663 Bethlen Farkas Continuatijából a' Csiki csuda jelenés.
19. Régi szok – és régi írás Lexiconra Szabo Ferentzből.
20. Berlini holnapi munka 1785 – és Kovásznai versei a' Kutyáról és Matskáról 1789.
21. Excerptumok két darabban indexel együtt 40 darab.
22. A' néhai Doctor Déák Schlöttzer Ábécéjére tett feleletének rajzolatya.
23. Eperjesi Mihály Fő Hadnagy Beszéde a' fel költ Nemességhez.
24. In laudem Sedis Siculicalis Gyergyo lus Poëticus Petri quondam Dobra. Directoris Fiscalis Tran[silva]nie –
25. Batrachomýomachia a' békák[na]k az egerekkel valo hadakozások és hartzok.
26. Az Oláhokrol kik írtanak.
27. Az Emberről egy kis jegyzés.
28. Historia Litteraria. Erdélyi Geographusok Tábla Abrosszai Bartza, Teusch, az Erdélyi Romai Coloniák.
29. Levelekből Jegyzések.

I.

1. András Király privilegiuma de anno 1222.
2. 2ik Andrásnak 1228ban költ Privilegiuma melyet Bánk Bánnak ad –
3. István Királynak 1270ben költ Donatioja melyet ad Mikud Bánnak.
4. Kun Lászlónak 1279ben emánált Privilegiuma melyet a' Kunok[na]k adott.
5. Thoroczko Várossa Szabadság Levele 3ik Andrástól 1291ben.
6. Privilegium Oppidi Thorda ab Andrea Rege de anno 1291.
7. Erdélyi Nemesség Privilegiuma Lajos Királytól de anno 1367 – más két Privilegiumokkal együtt.
8. András Király adja Duruzlo Mesternek egy faluját az Udvari bolondjának de anno 1292.
9. András Mikoláék[na]k ad egy Priv[é]giumot]. a vámrol 1296.
10. Károly privilegiuma az Erdélyi Nemességnek 1324ben.
11. Hogy 2ik András előtt is Ajándék Levél mellett bírták az Erdélyi Nemesek josaigaikat.
12. Hidi Gergely könyörög hogy a' Fejedelem Borzásrol Kraszna Vármegyében költ szabadságait erősítse meg.
13. Széplak és Héderfája Metálissa transumtumban de anno 1331.
14. Gara Palatinus Levele. Kémer, Doh, és Kárástelke Metalissa de anno 1338.
15. Carolus, Johanni et Jacobo filiis Nicolai Comitibus de Brasso et de Bistricio de Anno 1341.
16. Bertalan V[ice]. Vajda Priv. Ligenről és Betstelkéről de a[nno]. 1342.
17. Lajos Király Szengyeli Demetert fel szabadította az alsobb Székek itélete aloll de a[nno]. 1349.
18. Privilegium septem Cottuum Nobilium Trannensium de a[nno]. 1366.
19. Testimonialis septem Cottuum Partio Tranniae super eo datae quod terra Sinaliget dieta pertineat ad haereditatem Nobilium Gyurk de Keménd. –
20. Lajos Király idejében Terra Reginalis de a[nno]. 1360.

21. Dénes Vajda Itélete 1366ba /:szép:/
22. Lajos Király Jenot és Csanádot adja 5000 foritban Csanádiék[na]k 1373ban.
23. László Vajda Levele 1383.
24. Mária 1383ban Aranyos várát adja Balknak.
25. Compulsorium Speciale László V. Vajdái
26. Kolo'svár Várossa ellen bé adott Documentumok 1367.
27. 1696 Fejérvári Articulusok.
28. Accorda de a[nno]. 1692.
29. Boérság
30. Ujj Torda Privilegiuma
31. Bethlen Gábor privilegiuma a' Vajdasra szállott Lippaiak[na]k de a[nno]. 1617.
32. Ferdinánd Király Thesaurarius Haller Péternek adott Istructioja.
33. Métalis Levél Bátori Kristoftól Örményszékes és Nagykerék között.
34. Ferdinánd Resolutioja a' sorol 1552.
35. Constitutio a' hadi fel kelésről 1536.
36. Mátyás a' Lofő Districtus Privilegiuma 1434.
37. Bethlen Gábor hadi fenyítéke 1616.
38. Zik János K[irály]. menetele Solimánhoz
39. János Vajda Aporék[na]k adja a' Száraz Pataki és Sz. Jánosi portioakat a' Blási és Betz notáján.
40. Constitutiones Exercitiales Transylvanorum.
- 41.⁷⁷⁴ Szászokat illető jegyzések.

J.

1. Confederatio Nobilium Saxonum Siculorumq de a[nno]. 1459.
2. Tisztségek rendi Tribusok szerint de a[nno]. 1548.
3. Nemek, Ágok szabadságok a' Székelyek[ne]k Kovachich Úr darabja de a[nno]. 1552.
4. Fő Hadnagyk és Fő Bírák rendi, nemek, és ágazatok szerint 1491. 1515.
5. Károly, Dok Kászon, Sándor Opur de a[nno]. 1324.
6. Mátyás Király Szabadság Levele a' Kászoniak[na]k de a[nno]. 1462. /:Eredetie Csikban van:/
7. Csernátoni jegyzések 1656.–1720ig.
8. 10ik Léo Pápa Bullája a' Milkoviai Egyházról de a[nno]. 1513.
9. Lórintz Milkoviai Püspök Levele de a[nno]. 1096 a' Seps- Kézdi és Orbai Székek Decánjának.
10. Ulászlo a' fia Lajos születésére illő ökök sütést kéri a' Székelyektől de a[nno]. 1511.
11. 1511beli Ulászlo K[irály]. Végzése a' 3om Nemzetre nézve a' perek folyásáról és apellálásáról –
12. Compulsorium Speciale pro Stephanno filio Johannis de Szárazpatak N. B. a' Bicenuskra nézve de a. 1324. mellette a' párja.
13. A' Székely Successiorol Vízaknai Miklos, és Geréb János Levele de a[nno]. 1451.
14. Szent Györgyi Grof Péter Judex Curiae és Vajda Levele egy Fassionalisról de a[nno]. 1506.

K.

1. Holmi Jegyzések.
2. Grof Teleki Domokos utazásának esmértetése
3. Juventus Gymnasii Pestiensis 1803.
4. Tentamen publicum ex Philosophia.
5. ” ex Mathesi pura 1803
6. Pasquillus.

⁷⁷⁴ C19.eruzával beszúrva.

7. Machiavellus magna Vasallussához intézett Commissioja –
8. Praeludium Illust. B. Exc.
9. Pasquillus kezdet vég nélkül –
10. Nehai Gr. Bethlen Pálné Epitaphiuma – és Bonyhai Templomra való írás.
11. Egy nevetlen Imádság
12. 1703li Quietentiák és – – – 4 darab
13. A' Magyar Nyelv Mivelő Társaság Gyűlése Jegyző Könyve u. m. 20ik 30ik 31ik 32ik 33ik – ugyan az 33ik és 34 ik Gyűlésre valok.
14. Incaptinatio Magnatum 1707.
15. 1733 Károly Császár parantsolattya G. Eszterházi Josef Horváth Országi Bánhoz.–
16. Friedrich Kriger Kendefi Gáspárnak adatott attestatioja arról, hogy a' Császár gratiájában vissza vétetett 1711.
17. Első Josef Rescriptuma az Erdélyi Statusokhoz. Léopold haláláról in copia, és Copia Litterarum Comitiss Forgats ad Inclytum Gubernium.
18. Első Léopold Rescriptuma az Erdlyi Státusokhoz különböző dolgokról 1704.
19. Udvarhely Szék Memorialeja a' Fejedelemhez 1708.
20. Instructio Commissariatorum – Generalatusrol
21. Competentia et Repartitio Naturalium pro Militia Caesarea tempore Rakocii.
22. Kendeffi Pálról adott Instructio Szász Városi Tricesimator Kristof Sámuelhez.
23. Hat lovas Regiment szállására való rendelése Hunyad Vármegyében 's a' Szászságon 1690 táján.
24. Ilyen titulus alatt: ad praesentem conditionem addende.
25. Az 1791ik Ország Gyűlésnek tárgyai – Magyar Nyelv plánuma.
26. Martini Bolla e Scholis Piis Cathalogus Librorum qui ab es venales queruntur.
27. Index a' Diaetalis Articulusokrol ab a[nno]. 1663 ad 1736. és egyéb publicus Statust illetőkről.
28. N.N[emes]. Szabolcs és Pest Vármegye végzése Cselédek rendében 1804.
29. 1774 a' Tordai so vágokrol.
30. Egy 1364ben költ Dénés Erdélyi Vajda előtt tett Fassioja Kis Dobai Máthé fiainak. Illyésnek és Péternek.
31. 1377li Erdélyi V. Vajdához Jánoshoz írt Levele a' Kolo's Monostori Conventnek.
32. 1722ben Károly Császárnak Levele a' Gubernátorhoz – Generalis Virmontnak a' Diaetara lett küldetéséről – Erzsébeth levele G. Kornisnéhoz –

L.

1. 1706li Toroczkoval való Egyezés puska tsők, kardok tsinálása iránt.
2. Puncta, quae nomine Caes Ma[ies]t[a]tis in Congressu Diaetali tractanda sunt de a[nno]. 1702.
3. Projectum Instructionis Cossariorum Inquisitorum pro duo Michaeli Kendeffi 1702 in originali
4. Projectum de Quanto 1773 Contributionali – 2 darab.
5. Octavalis terminuson tartando rend a' Királyi Táblán datum nélkül.
6. 1735. Grof Eszterházi Jo'sef Levele a' Zágrábi Püspökhöz.
7. 1755. Vallis köszöntése az Ország Gyűléséhez, és Regia propositiok in copiis, nem különben egy Rescriptuma Mária Therezianak –
8. 1740 Gubernátor Haller Levele Kendefi Gáborhoz in originali.
9. 1741 dto 4. darab egy aeclusum. (NB 2 db 1740 és 2 db 1741ből való és 1 db 1742ből való a melléklet 1740. évi mellett 2 db = 6 db)⁷⁷⁵
10. 1739 Specificatio Fiscalitatum reuitioni obnoxiarum.
11. Resolutioja a' Statusok[na]k 1742.

⁷⁷⁵ A zárójeles rész ceruzával beszúrva.

12. Copia 1745. Insurrectio.
13. 1774. Summarium causae pagorum Saxonorum contra duos suos terrestres.
14. Reflexiok a' Királyi Táblára a' perek szaporán folytatásáról –
15. Specificatio a' Tordai So Vágokrol –
16. Jobbittások Rendelése Eő Felségének a' Magyar Országi Vármegyékhez
17. 1771 Gub. Decretum Jobbágyokrol, és 'Sellékről a' 10 Xrokra nézve.
18. Egy régi Irás genealogiájáról Czellernek datum nélkül
19. 1773 Puncta Caesarea Interrogatoria ad Tabulam Regiam törvényes procedurákrol – és azokra valo felelet.
20. 1772 Császártol valo Punctumok – Copia
21. 1762 Radna Völgye Katonának tétetik arról M. Theresia Rendelése Copia
22. 1763 Continua Tábla fel állásához tartozo Copia.
23. Szász Kézdi Diaetan valo propositiok datum nélkül copia.
24. 1762 Szolgák Szolgálok 18 Xjáról. Szolnok Vármegye Repraesentatioja.
25. 1794 a' Sok ki vitelének könnyebb modjáról –
26. 1769 Norma victitationis Offalium subalternorum.
27. 1725ben Csikban tartatott Delegata Mixta Cossio munkája 13 darab.
28. Litterae Pauli Turi ad Com[es]. Turzo Regni Hungariae Palatinum de miserabili statu Christianor. sub jugo Turcarum – copia.
29. 1515 László Király Levele a' Morvai Szél határookra tartozo tavernicus házban lévő régi Levelek ki kerestetésekről. Copia.
30. 1459 Mátyás Király parantsolattya a' Kolo'sváriakhoz, hogy Tisztekhez engedelmesek legyenek. copia.
31. 1513 Breve Apostolicum Leonis Papae 10mi ad Deoecesim Milkoviensem – copia.
32. Pro memoria, hogy az Szász Tisztek az adotol nem mentek – copia –
33. 1502 Rádul Havasalföldi Vajda frigy kötése az Erdélyi Szászokkal copia.
34. 1693. Az 1652beli accordának a' Szászokkal meg erősítettése. copia.
35. 1552 Erdélyi Vajdák Instructioja – Copia.

M.

1. A' Magyar Nyelvről 5. darab.
2. A' mult 18ik Száz Kronikájának kultsa.
3. Egy gondolat az el mult, 's jelenvalo időről Erdély régibb állapottyát illetve.
4. De Dieu.
5. Magyar apro régi Könyvek.
6. Döbrönte jelentése a' Museumrol 3 darab.
7. A' Polit. Zsournálbol a' Szabad Kőmivesség hét titkos grádittsainak eredete.
8. Orthograpia.
9. Egy Litteraturai Levél
10. Ro'solisok, Fűvek, magok laistroma tsonka –
11. Martini Bolla Dissertatio de Valachis ki dolgozott munka –
13. Hunyad Vármegyei Utazás – Kő írás –
14. Kalendariumat, nevezetesen bujdoso csillagokat illető.
15. Facti Species a Déési Hosszu István perében két copiaval –
16. Astronomicumok.
17. Erdélynek a' 18ik Százbeli Kronikája – a' Mlgs Tűri László Úr gondolattya, Harsányi Ur Jegyzése 3 darab –
18. Specificatio Materialium Pharmanenticorum.
19. Versek 5 darabba.

N.

1. Palatinus Comites Regni Hungariae – Kronikára

2. Szathmár Vármegye Főispánnyai eleitől fogva
3. Kronikák 's azt illetők – 405–1490
604–1590
999–1527
(998–1300
(1192–1241
1000–1200
1368–1455
1420–1438
1438–1559
1490–1694. duplum
4. Grof Lázár János Levele Klobusitzki Ersekhez.
Az Oláhok Instantiaja – Gr. Lázár az Enyedi Professorokhoz – János Lengyel Király
Levele a' Feleségéhez Béts aloll.
A' Tőkőli Athnaméja, mellette a' Pontok – 1657. Lubomirszki Rákoczihoz – mellette
a' pontok.
5. Erdélyi Commendirozok. Mérték és administratio változása.
6. Erdélyi Cancellariusok – Itélő Mesterek – Magva szakadtak.
7. A' Tisztek nevei A. B. C. rendben a' 17ik és 18ik Százban –
8. Nomina quorundam Nobilium cum praedicatis
9. Nomina in sexu virili deficientium e M. S. Jos[ephus]. Dobo.
10. Kornizs Zsigmond idejében kik holtak meg természetes halállal –
11. Kornizs Zsigmond Jegyzései kik estek el a' Brassai és Bartzai Mezőkön. –
12. A' Brassai Templom falain lévő Kronika déákul – magyarul.
13. Apafi Mihály idejében termett Urak –
14. Hivataloktól meg fosztatott Urak. –
15. Ephemerides anni 1593.
16. Erdély változásai 1686tól fogva 1792ig – esztendőnként.
17. A' Sepsí Illyefalvi Vár veszedelme versekben az oda való Ecclesia protocolumából

O.

1. Dobo Jo'sef munkája Diplomaticum
2. Bethlen Farkas Historiája folytatása. Báthori Zsigmondtól Apafiig, Kemény János és
Parchicius Jegyzéseiből.
3. Hunyadi Mátyás Heltaitol.
4. 1589től 1602 Székely István folytatása 2 Exemplár.
5. Andler Henrich Memoria Belli Hungarico Turcici 1657–1664ig a' Zrínyi Dicséretére,
s Montecucculli vádlására.
6. De facto Hungaricae Magnae.
7. Károlyi 'Su'sanna Bethlen Gáborné temetése rendi 1620ban.
8. Michaelis Páneratii Tractatus Politico Historico Juridicus de anno 1668.
9. Brevissimum Compendium Principatus Tran[silva]niae ab a. 1526 ad 1703.
10. Ugyan ennek egy része Copiában Szentpáli László írta.
11. Bonyhai János Fejérvári Tisztarto Instructioja Apafi neve és petséttje alatt de a.
1676. in originali
12. Magyar eredeti történet Irok 1 Dar[ab]. Béla Király Not[áriusa]. És Brassai Kronika
fordította maga Aranka György –
13. Turkoli Levele 1725ben Astrakánból.
14. Fejedelem Bethlen Gábor testamentuma 1629ben.
15. Nagy Várad meg vétele 1662ben.
16. Görgény Vára meg vételének le írása 1704 és 1708ban.

17. Egri Fodor Sámuel Extractussa Bonfiniusbol – Sambucusbol. Oláh Miklosbol 1565ig Maximilián Császárig. –

P.

1. 1676 és 89. Bornemisza <fejedelmi> Privilegiuma a' Fogarasi bástyás darabontok[na]k.
2. 1691li Fogarasi Gondviselőnek Mihály Déák[na]k adott Instructio.
3. 1665. Tövisnek Donatioja Apafinak de oppertinentiis Arcis Jenő Copia.
4. 1680. Puskás Levél Apafitol. Copia
5. 1684 a' Gerlai Articulus a' Ligáról.
6. 1688. Declaratio Tran[silva]niae Copia
7. 1688 A' Szász Nemzet kötelezése hogy az Országgal meg egyeznek, hogy a' Karaffával valo egyezés mind a' három Nemzet Petsétyével meg erősítették
8. Palatinus Turzo György Levele datum nélkül copia.
9. 1675. Instructio Sigismundi Boér de Fogaras Castellani Arcis et Praesidii.
10. 1690 Léopold Diplomája magyarul két darabban –
11. 1638. Fogarasi Constitutio – vidimata copia
12. 1658. Rákotzi György némely Puskások[na]k Armalist ad.
13. 1624. Bethlen Gábor Plenipotentiája a' Bétsben küldött békesség kötők[ne]k – copia.
14. 1550ben Reambulatio Metarum Possess. Varsoltz et Rétze.
15. Magyar Kézírás Mássa 1576. Copia
16. 1581 Gétzi János Levele Gálfi Jánoshoz –
17. 1580 Basádiak Privilegiuma Báthori Kristoftol nyomtatás.
18. 1594. Báthori Zsigmond edictuma –
19. 1622 Besztertzei Articulus a' Szigethi Nemes és Városi Rend közt egyezés. copia
20. A' Tanács Urak[na]k Rákotzitól adott Instructio
21. 1661 Kemény János parantsolattya Illye Várában Székely Uttzán lako Darabontokhoz.
22. 1442 Hunyadi Gubernator Levele – copia –
23. 1362. Donatio – 1363 Statutoria Sententia bennebb csonka –
24. 1405. Az el vesztett 's ujj petsét rendében Copia Csauz Vajda Privilegiuma Zsigmond Császártól.
25. 1409 Garázda Mihály és Dénés, és Szilágyi László Ármálissa 'Sigmond Királytól
26. 1413 Lad. de Nádos Vice Vajvoda Compulsoriuma cum declaratione Sz. Emréről
27. 1515. Grof Vasék levelei, János és Miklos osztóznak – telkében copia
28. 1419 Lepes Loránd V. Vajda Hosdát és Nádas metalissa.
29. 1424 Az Magyar Országi Nemesek[ne]k adott Privilegiuma Zsigmondnak – Copia.
30. 1424 Sigismundi Regis Sententiales Adjudicatoriae pro ratione Prati Pojána
31. 1428 Erdélyi Nemesség Privilegiuma 'Sigmond Királytól.
32. 1447. Három V. Vajdák Herepei, Márkos, Bala György és Jánosi István Levele
33. V. Hunyadi K. Fiscalis Török Pál tudositása az oda valo Cameralis Adstratiohoz copia –
34. Rákotzi Privilegiuma hogy Bardotz Szék V. Király Bírát magok közül válasszon 1631.
35. Az Erdélyi Nemesség és Parasztság közt valo Egyezés 1437.
36. Erdélyi Nemesség Privilegiuma.
37. Mátyás Király parantsol Balá's Vajdának hogy Szantsali Jánosnak Sárdi jóságát adja vissza. keresse perrel. 1474.
38. Magyar Balá's Vajda meg erősitti Pungrátz Vajda Donatioját, melyet Bretelnről adott Tivadar Mihálynak 1474.
39. Vizaknai Geréb Péter Vajda Convocatoriája Gyűlésre Medgyesre Doboka

Vármegyéhez 1478.

40. Privilegium Plebanor. Mátyás Király, Báthori István Vajda 1484.

Q

1. Béla Király Notariussa Magyarul Aranka Györgytől.
2. 1722li Pragmatica Sanctio.
3. Idea brevissima Status Ppatus Tran[silva]niae II Apafi idejében. Aranka György munkája – úgy az Apafi atya idejéről jegyzések.
4. Léo Császárnak fordítása a' Törökök hadi mesterségekről.
5. Regestrum Magnatum et Nobilium Tran[silva]niae de a. 1740.
6. Egy Fejérvári Káptalan Transumtuma csonka foglalattya:
 - a) Rákotzi parantsolattya 1658li
 - b) Rákotzi 'Sigmond Donatioja 1607li
 - c) Ugyan annak transumtuma 1694ben
 - d) Rákotzi 'Sigmond Donatioja 1607li
 - e) Ugyan Rákotzi 'Sigmond Collationalissa 1607li
 - f) Rákotzi Sigmond Collationalissa 1608li
 - g) Báthori Gábor Confirmatiója Báthori István Donatiojának a' Szász Papokat illető dé'sma és árenda dolgában.
7. Rudolf Császár Levele mellyben a' Szászokat ditséri 1600.
8. Az Apafi Jóságok Inspectorának a' Guberniumhoz valo Instantiája 1728ba egy Sárkányon a' Katonák által végben vitt praeiaricatiok (?) specificatiojával –
9. Bethlen Gábor Könyörgése a' Török Császárhoz, és Sultán Murád Diplomája az Erdélyhez kötött 7. Vármegyéről.
10. Balman Erdélyi Historiájának kezdete.

R.

1. Kendi Antal V. Vajda Evocatoriája Kürdi Sándor ellen, egy embernek a' nyakára követ köttetett, 's a' Küküllőben vetette a. 1479.
2. Kendi Antal V. Levele a' Bajvívásról 1478 deákul két darabban és magyarul fordítása egy darab.
3. 1481 Kolo'svári Bíró Levele törvényes contraversisták aránt. –
4. 1484 Ulászlo Levele Löventháli Schaller Károlynak ajándékozza Bároságot 's két pusztát.
5. 1486. Mátyás K. küldi bé maga képében itélni Dorogháti Lászlót 's Hatsági Istvánt Itélő Mestereket Vármegyékre 's Százszágra.
6. Két levél 1433 Petri Mathiae, és 1515 Michael Regeni Kolo'svári Bírók.
7. 1434 Copia Litterarum Privil. Matthiae Regis Opp. Josii coll.
8. 1420 Extractus Protocolli Magistratualis Cíbin.
9. 1412–95. Bartsai Familiát illetők.
10. A' Kenderesi Levelekből Extractusok 1404–5. 25. 44. 52. Copia
11. 1501 Egy Fassionalis.
12. Tatár Chám Levele Apafi Mihályhoz 1683.
13. Egy régi levél datum nélkül a' mint mutatya magát.
14. Diplomákból valo Extractus.
15. N. Szék Constitutioja
16. Copia confirmationis Gabrielis Principis 1609.
17. 1198 Innocentius Pápa Levele az Erdélyi Püspökhöz Copia.
18. 1283 Károly confirmatioja az András Privilegiumának 1224.
19. 1243 Szepesi Szászok Privilegiuma.
20. 1325 De rebelliona Saxonica Tran[silva]nica 2. darab. Copia
21. 1331 Besztterzei Ispány Tamás Mester tudositása Károlyhoz a' Jádiak és János

- Ispány közt. Eppendorf felett valo differentiájáról –
22. 1334. Carolus Ursitati Hospitum Bistriciensium, et ad Sedem Bistriciensem Eppendorf aránt.
 23. Excerpta Édertől.
 24. 1424 Sanita Bulla super confirmatione Praepositurae Ecclae Cibin. Sancti Ladislai Regis copia.
 25. 'Sigmond metalis iránt Brasso és Keresztur közt valo Ítélet 1427.
 26. 1440 De restitutione Gerebatus – ugyan a' Gerébségről Gubernátor Szilágyi Donatioja 1458. 4. darab
 27. 1442 Hunyadi János Expeditoriája –
 28. 1453 Talmátsi Statutoria.
 29. 1555. Medgyes Várossa és Szék egyesülése
 30. Szelindeki Levelekből extractus
 31. 1302 Éder adversariumaiból jegyzések.
 32. Éder Diplomái Gyűjteményének Mutato Táblája –
 33. Mich Veisz Liber Annalium de annis 1569–612–618.
 34. Magyar Irok Cathalogussa Magyar Történetekről.
 35. Litterae Privilegiales Testimoniales Michaelis Archangeli Capituli etc. Diplomák Laistroma –
 36. Édernek Felmerre tett Jegyzései
 37. Lőrinczi Pál Levelei a' talált fa pugillariusokrol és egyéb jegyzései. d. 2.
 38. Az Ember Pilosophycumok 1807.
 39. Kolo'svár Várossa Privilegiuma
 40. Békességről valo tracta frantziaul Roi Császár és Prussus Király közt
 41. Instrumentum pacis inter Regem et Rempubicam Poloniarum et Imperium Ottomannicum.
 42. Copia Instrumenti Turcici cum Moschovia
 43. Des Königs in Preussen Forlegung der Bayerischen Erbfolges strittigkeiten.
 44. A' Haza történeteire tartozó Könyvek Laistroma.
 45. Elegyes magam jegyzései
 46. Vallást illetők.

S.

1. Székely Földi utazás 1793ban Aranka György által pure és impure.
2. 1802beli Föld indulás Három Széken.
3. A' Székelyek eredetéről némely Irokból ki-szedett helyek Aranka György által.
4. Egy tréfás Székely instantia.
5. Siménfalvi János productioja.
6. Abulgasiból egy hely. Orosz, Oláh, Magyar és Bászkir.
7. Vallást illetők u. m. a) Püspök Csulai György gondolattya egy academia felállításáról de anno 1660.
 - b) Prof. Méhes a' Collegiumok törvényeiről 1796.
 - c) Nagy Enyedi Collegium története.
 - d) Más ugyan arról. Tiszt. Nemes Gábor Uramtól.
 - e) Kolosvári Collegium
 - f) MVásárhelyi Collegium
 - g) Udvarhelyi Collegium
 - h) Egy Innepi Levél
8. Compendiosa descriptio Status Tran[silva]niae 1719.
9. b) Michaelis Veisz Liber Annalium 1569–1608ig.
- c) Huszti András Vajvodae et Duces Tran[silva]niae

T.

1. Erdélyi Vajdák, és Duxok Vice Vajdák és Székelyek Ispánniai 1001től fogva 1555, mellette a' Kornides Vajdái – Aranka Györgytől.
2. Ugyan azon munka tisztában írva.
3. Püspök Battyáni Gyűjteményiből: Vajdák, Vice Vajdák, Székelyek Ispánniai, Palatinusok, Ország Bírái, K. Helytartók, Gubernátorok, Cancellariusok, Erdélyi Fejedelmek, Erdélyi Püspökök, Kolo's Monostori Abbások. index notatorum – Series notatorum.
4. Királyok[na]k és Ország Bároinak Chronica szerint valo rendi Koller, Pray, Cornides, Aranka György által. 1000től 1766ig.
5. Ennek impuruma ily czim alatt Adversaria – etcaet.

U.

1. Schaeseus írásainak Laistroma.
2. Egy pápista Püspök és szegény legény közt valo Beszélgetés.
3. Zsidóság 12 nemzettség bűne – 1764 egy meg öletett gyermek képe – a' Zsidokra fogták
4. Schaeseus versei a' Székelyek támadásáról.
5. 1743 – 2ik Fridrik hite ágazatai.
6. Apro mesterkedő mesterségek.
7. Egy Léopold monétája 1696. Erdélyi –
8. Artikel eine ehrlichen Kunst Leudenschaft.
9. Egy magát fel akasztott ember Epitaphiuma.
10. A' Kollár Könyve kárhoztatásáról Congregatio Decretuma
11. Olympusi Jegyző Könyv Momusnak.
12. 1602 Básta instructioja a' Székelyek közzé küldött Co[mi]ssariusok[na]k {eredeti}
13. 1748. Szonda versei
14. Turkolyi Astachán.
15. Hátszegen a' Demsusi Templombol egy Romai Kő írás
16. Sicil. Dodor Historia Biblio Thecája kéz írásban – 2 darab.
17. Vallás dolga csak curiosum
18. A' Spanyolok Proclamatioja
19. Generál Méhás élete
20. Magyar Országnak Schalmár vagy Zalmár nevü helységében talált Romai kő írás
21. Az Unitariusok Bibliothecájában lévő Magyar Könyveknek Laistroma.
22. Karátson Úr Szeletonja. 1803.
23. Férjes Asszonyok különös imádsága
24. Apologia Reformationes Authore Hontero 1543. copia.
25. Liga Tran[silva]nica Pasquilus Apafi alatt.
26. A' Hamburgi Politisches Jurnálbol jegyzés Horára –
27. Constitutio Scholae Coronensis ab Hontero 1543.
28. Jegyzés Püspök Battyáni Tecájából –
29. Bod Péter munkái
30. Némely kézírások hol találtatnak, arrol valo jegyzések.
31. Marus Szék Constitutioja
32. Székelyek végzése ily rendek 1555 Székely Vásárhely 1664–79–32li Articulusok 1505li Udvarhelyt költ Constitutio – 1606. Agyagfalván.
33. Erdő Vidéke és Cserei Familia eredete.
34. 2ik János Király 1562li Articulusi. copia.
35. Gyirla Várossában találtatott faragott kő kép –
36. A' Török practicájáról Turi Pál levele.

37. 1790. G. Teleki Jo'sef Urnak Hertzeg Kaunitzhhoz írt Levele –
38. Nagy Fridrik Levele egy Lengyel Urhoz –
39. A' Prussiai ifju Király Confessioja –
40. 1763 – 2ik Fridrik Levele Mária Thérésiahoz szép
41. Putárbba a' 3ik darabba a' Phylopemen életében Jegyzés az 521ik laprol –
42. A' Cserházi Pusztában termő bors vagy gyalog fenyő fákrol.
43. Prof. Borosnyai János Linné szerint le írja magyarul a' pukkantot és pelét.
44. Lisbona veszedelmének siralma.
45. Herderre tett jegyzések.
46. 2ik Rákotzi Levele Kendefi Mihályhoz Passualissa és Cossioja mindenik Original
47. Benkő Josef Urnál Kézírások
48. Talán Herderre valo jegyzés
49. Üstökös Csillag vagy is Chronicája Molnár Ferentznek 1780.

X.

1. 1544 Bullinger Levele Calvinus Jánoshoz.
2. 1730 Zágoni György Levele a' nagy Atyámhoz.
3. 1729 Az Atyám Commendatoriája Bernából
4. 1740 Déaki Sámuel Levele Lejdából az Atyámnak Székre
5. 1728 Az Atyám Tanu Levele Enyedről a' Professoroktol
6. 1731 Basiliából írt Levél Pápai Imrének Enyedre Bonyhai György Van Alpenhoz –
7. 1729. Tartzali 'Sigmond Bonyhai Györgyhöz Bétsből – n. b. ez Ágnes volt.
8. 1749 Szegény Tudos universalis gratiát hívó 's üldöztetett Makfalvi Jo'sef tudos Férfi levele az Atyámnak.
9. Az Atyám Commendatoriája
10. Sincera representatio et Admonitio plane paterna.
11. 1651 Confirmatio Rakotziana pro Senioribus
12. Item art. Diaet. de a. 1607. subsig. Rakotzi
13. Item 1755 Visitatio Szamos Ujváriensis.
14. 1691 Explanatio Leopoldina Magyar Országgi.
15. Considerationes pro diremtione Sponsalium.
16. 1715 Commissio contra disputantes.
17. 1712 A' Jesuitákrol Catholicus és Réformatus Püspökökröl írt Art[iculus]. Erdélyb[en].
18. 1723 Decratum pro pace Ecclae.
19. 1727 Extractus Decreti a' Relapsusokrol.
20. 1728 Litterae Status Refor. ad Regiam Mattem
21. 1731 Protestatio Eppli Vatzienensis contra Decr. de 5. Mart. 1731.
22. 1731 Cossio Caesarea contra Protestantes in Hungaria.
23. 1758. 12ik Kelemen Pápanak Atyai intése –
24. 1731. 6ik Károly Császár Resolutioja.
25. Rádai Pál Ur Levele a' Püspökhöz –
26. A' Locumtenentiale Consilium Rendelése a' Püspökökröl.
27. 1733. Bétsi Diárium a' Vallás dolgában.
28. A' Locumtenentiale Consilium rendelése Lévára Bársban –
29. A' Püspökökröl 1734.
30. 1749 Decretum az Apostáták ellen.
31. Protestánsok Könyörgése.
32. A' Protestánsok memorialissa –
33. Debretzen Várossa Könyörgése –
34. Evangelicusok és Réformatusok Könyörgése 2ik Josefhez.

35. Más Demissum memoriale.
36. 1794. Bihar Vármegye Repr[ezentációja]. a' különböző Vallásuak gyermekeiről, 's egybe kelésekről –
37. 1794 Protestánsok állapotja Csehországban – Morvában – Silésiában –
Y.
 1. A' Székelyek Diplomaticájára egy gondolat – eredeti munka – ennek a' párja is.
 2. Készület a' Székelyek Diplomaticai Historiájához –
 3. a) A' Székelyek[ne]k nemei és ágai – b) 'Sigmund Császár Levele c) András Kir[ály]. Levele az Aranyos Székiekhez –
 4. Székelyek Privilegiumi Báthori Zsigmond által Maros Széké – benne a' párja –
 5. Maros Szék földinek le írása –
 6. Maros Szék le írása Krusius számára.
 7. 2ik János Király ajándék Levele Latz Mártonék[na]k de a. 1570–1572.
 8. Andreas Filius Latzk Comes Siculor. et Comes Zathmáriensis de a[nno]. 1351. mellette a' párja
 9. Andreas Comes Siculor[um]. Brassoviensium et Máramarosiensium mellette a' párja 1349.
 10. A' Székelyek[ne]k nemekről, és ágakról írt munkának mássa –
 11. Székelyeket illető Diplomák Laistroma.
 12. A' Székelyekről költ Articulusokból Jegyzések ab a[nno]. 1559 ad 1612.
 13. Bikfalvi Lukátsfi Lászlótól Udvarhelyi Szék Leírása –
 14. Kászon Szék[ne]k Csik Széktől való el válása 4 darab.
 15. Székelyek eredete – egy 1533beli Kézírás.
- Z.
 1. 1692 A' Léopold Diplomájának értelméről való vetélkedés a' 4 Vallás között.
 2. A' Cath Rendek Könyörgő Levele a' Császárhoz Eredeti
n. b. p. 8. Szebenben 3ik Káptalan volt ekkor p. 9. a' Könyvek Censurájának eredete.
 3. 1702 Cserei Mihályra gyanu van, hogy a' Catholicus Statust prodálta.
Ugyan a' projectálja hogy Rabutin mennyen Fejérvárra lakni.
 4. 1700 Árenda dolga a' Gubernátor Kemény Válassza bizonytalan kinek.
 5. 1701 Apor István tiltatya az Árendás Társaságot – azt írja hogy az Ország volt Árendás.
 6. 1698 – 12ik Innocentius Levele Aporhoz Indulgentia.
Más – Ditséri hogy a' Cath. Papok számára nagy épületet épített. –
- V.
 1. Specificatioja a' Schaeseus sajto alá nem tett Könyveinek – egy 1802li német nyelven írt Philosophia tizimjével.
 2. Az Enyedi Ref. Collegium Biblio Thécájában Haza Historiáját tárgyzó Manuscriptumok Cathalogussa.
 3. Báro Szilágyi B. Thecájából jegyzések – Tiszt. Zabolai Sámuelnél lévő Kézírások 2 darab.
 4. N. Kornides Kézírásainak mássa. 5 darabba – s egyéb hozzá tartozó jedzések 4 darab.
 5. Consignatio Manuscriptor. Inter collectanea Michaelis Heydendorff reperibilium ad Historium Hungariae et Tran[silva]niae pertinentium. Arany és ezüst moneta Specif. 2. dar.
 6. Csatári Gábor levele G. Teleki Jo'sefhez Attyáról maradott Kézírásokrol 1794.
 7. Cserei Jánosnál lévő Kézírások 4. darabba.
 8. Cseh Sándor gyűjteménye.
 9. G. Kemény Farkas B. Thecájában lévő Kézírások.

10. A' K. Fejérvári Káptalanbeli Kézírások
11. B. Bruckhental Biblio Thecájában lévő Kézírások.
12. Nicolaus junior Jankovits Alba Regalis 1794.
13. Kronikát illető Levelek Laistroma a' 17ik Százban 4. dar.
14. Brassai Thecaban lévő Magyar Történeteket illető Magyar Könyvek Laistroma.
15. Corpus Historiae Bizantinae
16. B. Pronai Sándornál lévő K.K[éz]. írások 4 darab
17. Jegyzések Kapitány Székely, B. Szilágyi, Pray, Kornides és Kollár Leveleiből 5. dar.
18. N. Zilahi Uram Jegyzései 1 a' régi Magyar írásokról, a' Magyar történetek eredeti kutfejeiről
19. N. Gr. Battyáni Püspök írásaiból Jegyzések.
20. Manuscripta Benzuriana.
21. Kik írtak az Erdélyi Fejedelmekről.
22. A' Ferdinánd Co[mi]ssariussi Kéziratának Laistorma 1552.
23. Cs. Somlyai Convent B. Thecajából jegyzések
24. Marus Széki praediumok rendi és száma
25. Holdobánya 1794.
26. Benkő Josefnél Litteraria
27. Ichonographia Juris Publici Tran[silva]nici
28. Az Anonymusra való felelet 4 darab.
29. A' marhák törvénybe idézése régiség
30. Régiség Steinvile Generál 1714li monetája
31. Magyarok története Grof Fekete János Uré
32. Gyógyi és Háttszegi utazás
33. Medgyesi Krausz András levele 1797. szép
34. Staats Buchalterirs példája Krausz.
35. Antiquarum Litterarum res memorabiles continentium juxta ordinem Chronolog. Registratio.
36. 1803 szerentsétlen nap
37. Statisticumok.
38. Bukovinai utazás
39. Holmi Gyűjtemények
40. Regiségek Statist. Görgény 2. dar.
41. A' Kalendariumokrol 1358 régi írás. 1679li Kalendarium esmertetése 5 darab.
42. Allocutio S. Domini Papae Pii Citi (?) 1782. [olvashatatlan ceruzás beszúrás]
43. Három darab külömbféle jegyzések.
44. Poësis Protocolluma – Magyar Parnassus Virágai – Külömbféle Versezetek
45. Fels. 2ik Jo'sef Császárnak Fejedelemségének Erdély arany idejének elkezdődött orái.
46. A' S. Jobi Várban szorult Várad nemesség Levele a' Fejedelemhez 1658. Original
47. A' Várad Kapitánynak és egyéb Tisztek[ne]k írt Levele az Országnak 1657. Eredeti.
AA.
1. Az 1533li K. I. deákul a' Székelyek eredetéről Mátyás András által 4. exemplár deákul magyarra fordítva, és jegyzésekkel ki adva 4 Exemp.
2. Székelyek[ne]k régi Törvénnyei 7. darab.
3. Báthori 'Sigmond Sententionalissa a' Székelyekről de a. 1597 Aranka György jegyzéseivel 3 darab.
4. Három Szék Constitutioja Sz Györgyi és Bozin Grof János alatt. de a. 1466 sok régiség benne.

5. Regestrum Offalium Sedis cujusdam Siculicalis ab a. 1491 ad a. 1515.
6. Protectionalis Caroli pro Martino filio C[omes]. Johannis Henal ad Thomam Vajvodam etc. Comitem Siculorum et de Bistricia. de a. 1332.
7. Ladislai Comitis Siculorum et de Bistricia Testimonium de a. 1334.
8. Carolus N. B. Ladislaus Com[es]. Siculorum et de Bistricia és Ladislaus C[omes] de Bist[ricia]. et Comes Siculorum de a[nno]. 1334
9. Hederfay Barlabási Lénárt V[ice]. Vajda Székelyek V[ice]. Ispánnya Levele de a[nno]. 1520.
10. Statutoria Ernyei Siko Pál részére. János Sigmond Ujj ajándék Levele mellett
11. Carolus Ladislaus Com[es]. Siculor[um].

B.B.

1. Székelyek Historiája Lakatos Istvántól 1702ben
2. Josefi Teuch Nachricht von Burnenland ab a[nno]. 1238 usq. 1770.
3. Const[itutio]. Tran[silva]nensium írta Por'solt Mihály sub R. Mathia Hunyadi a[nno]. 1463
4. Az 1533li Kéz írásra néhai Zabolai Ur jegyzései.
5. 'Sigmond Cs[ászár]. Mandatuma az Al Torjaiak iránt 1427.
6. Michael filius Salamonis de Nadas Com[es]. Trium Gen[erum]. Siculor[um]. a' Székelyek[ne]k Generalis Congregatiót tart 1407ben.
7. Mátyás K[irály]. Privilegiuma Kászon Szék[ne]k Csiktól való el válásáról 1462.
8. Szárhegyi Lázár András vészen Székely Ferentztől Kis Faldon egy jóságot s azon kívül 3 lo főséget 1507.
9. Aporék Levele Comes Balás Testamentuma.
10. Zápolya János Ajándék Levele a' Száraz pataki Szent Jánosi 's azok közti Jóságokról Apor Istvánnak, Lászlónak és Mihálynak 1521.
11. Mihály Vajda Deményházi Jánosi Györgyöt és Mátét gyalogokat lofőségre emel 1599.
12. Basta primipilaris Levele Deményházi Jánosi Máté és György részekre 1602
13. Sztítás Kereszturi Notar[ius]. Telman Mártonnál lévő Székely Betük találatott 1773b[en].
14. M[aros]Vásárhelyről két Jegyzés.
15. Korda 'Sigmond parantsolattya 1702 az Udvarhely Széki Falukhoz, hogy a' mi költséggel terheltek adják fel.

C.C.

1. Rhédei Ferentz Fejedelem Passualissa 1657 Originál
2. 1661 Kemény János Protectionalissa az Illyei Várban Székely Uttzában lako Darabontok[na]k.
3. Supremi et V. Offales Sedis S. Három Szék ab 1608 ad 1708.
4. 1649 Primipilaris Levelet ad Fel Ajtai Simon Balásnak, Györgynek elébb Pixidariusok[na]k 2 darab.
5. 1349 Andreas Comes Siculorum Brassov[iensium]. Zathmariensium, et Maramarosiensium
6. 1344. Magister Andreas C[omes]. Trium Generum Siculorum de Brassov[iensium]. et de Bistricia – egy Expeditoria.
7. 1213 Vilhelmus Erdélyi Püspök levele a' Német Vitézek Földe dézmájáról.
8. Siculi de Vág 118. 4ik Béla Diplomája Bonfiniusbol.
9. 1601. Donationales Stephanni Csaki Petro Dobai de Lesznek super Lesznek datae.
10. Zsigmond Fejedelem Levele 1602 Kamuti Farkashoz Eredeti
11. {Bathori} <Bocskai> István Levele és parantsolattya Kolo'svárinak Original
12. 1613 Instructio Blasii Kamuti Consiliarii Originál

13. Paria Litterar. Ill. D. Stanislai Zolkineski 1617.
14. 1630. Catharinae Brandenburgicae Mandatum Eredeti.
15. 1632 Bizonyosság Levél a' Serédi és Vita pénzeket meg fizettük Eredeti
16. Rákotzi György Fejedelem Serédi Istvánhoz mint Portai Követhoz Original
17. Rákotzi Levele Pálfi Pál Palatinushoz 1653. Original
18. 1661 Apafi Mihály parancsolattya Kendefi István és Kun Istvánhoz Original
19. Bornemissza Anna Fejedelelnő Levele a' Szebeni Bírohoz 1663 Original 2. darab
20. Apafi Mihály parantsolattya 1662 a' Szebeniekhez Original.
21. Serder Aga Levele a' Fejedelemhez 1662 <Eredeti>
22. 1662 Apafi Mihály Levele a' Szebeni Bírohoz Original
23. 1662 Egy Török Basa Levele a' Fejedelemhez. Eredeti
24. 1662 Apafi Mihály Levele a' Szebeniekhez Eredeti
25. 1663 Mandatum Principis Apafi pro ursoribus nobilibus Servitoribus ad Supremum Vezirium iter facientibus. {7 darab.}
26. 1663 Apafi Mihály Levele Kendefi Gábor, Kendefi Mikloshoz 1665 1666–68–70–71–73.
27. 1664 Apafi Mihály Levele a' Szász Universitáshoz –
28. 1664 Ali Aga levele a' Fejedelemhez –
29. 1568 2ik János Absolutionalissa –
30. 1666 Extractus super administratione Praesidiarior. et honorarii Pensione
31. 1666. Apafi Mihály parantsolattya a' Szász Natiohoz.
32. Apafi Mihály Instructioja Szilvási Bálinthoz Török Portához küldött Követhoz de a. 1665. Bánfi Déneshez – 1668. Török Basához egy Levél Anonymus.

D.D.

1. Székely Katonaság fel állításáról <(egy csomag)>
2. A' Lengyel Király Levele melyet írt a' Királynénak Béts aloll 1683.
3. Summa universae Theologiae Christianae secundum Unitarios – ennek munkáról a' Guberniumhoz küldött Rendelése a' Bétsi Udvarnak die 3 Apr. 1785 Copia.
4. Torima István Könyörgő Levele a' Rendekhez és arra tett Válasz.
5. Básta Convocatoriaja de a[nno]. 1604. Original.
6. Almakereki Koporso kő
7. Grof Bethlen Miklost illetők Noé Galambja sat.
8. a) A' Lengyel és Török békesség 1621. b) A' Fejedelem Követei Válaszok Ferdinandhoz 1621. c) A' Bethlen Gábor Követei válaszok és ajánlások 1621 s egyéb ezekhez tartozok régi írásban.
9. Bethlen Gábor Athnaméja 1614 mellette Brankován Vajda meg ölése 1614.
10. Kövár Vidékéről a' Fő Kapitánynak járó élés 1692.
11. Grof Bethlen Miklos eleiben tett pontok 1692.
12. Erdély butszuo levele Báthori Gábortól 1613.

EE.

1. Facti Speties a' Zabolai Grof Mikes Leány Ágnak a' Fiu ág ellen folyo perében.
2. Az 1794–95li Articulusok.
3. Az 1794li Deputatio munkája de Incendiis.
4. Az 1747li Articulusok
5. 1794li Deputatio munkája – de jure Detractus.
6. 1721. Normalis Rendelések
7. Articuli Diaetales de a[nno]. 1753–54–55.
8. Az Unitáriusok Repraesentatioja a' Statusokhoz 1791.
9. A' Deputatio munkája de ordine silvestri. 1794.
10. Bihar Vármegye Repraesentatioja 1793.

11. Pesti Magyar Tanító Szék és Társaság 1792.
12. Az 1792li meg nem erősített Czikelyekre való válaszló Rescriptum.
13. Diaetai propositiok 1794. 3a Oct.
14. Király pénze ellopása 1760
15. Dilapidatio Sequestri 1772.
16. Könyvek szabad nyomtatása 1793.
17. Opinio de Fundo publico. 1802.
18. Nyomtatás szabadsága 1793
19. Léopold első Decretuma 1790.
20. A' Törökkel kötött békesség pontjai 1791.
21. Sanitatis Regulae 1770.
22. Urbaniális szolgálat de a. 1769.
23. A' Quartirokrol 1790.
24. Diaetalis art. 1752.
25. 1752. Duellum.
26. Deputatio munkája de re Sanitatis
27. Deputatio munkája az Urbaniálisokban 1794.

F.F

1. Pálmából ki vett jegyzések
2. Ikbál Aga Levelének fordítása 1656.
3. Kemény János Levele Zolyomi Miklóshoz Eredeti
4. De irruptione Polonorum in ditionibus Principis Tran[silva]niae
5. Báthori Sigmund Levele 1612 Eredeti
6. A' Török Sultánnak a' Legyenel Királyhoz írott Levele 1637.
7. Török Császár Levelének párja Apafi Mihály Fejedelemhez 1662.
8. Török Fő Vezér Levelének párja 1663ban Apafi Mihályhoz –
9. Bethlen Jánosnak a' Szebeniekhez írott levele 1663.
10. Egy Instructio de a[nno]. 1698. Connumeratorokra nézve Eredeti
11. Tricesimator Thordai János Számadása difficultásai, és arra tett retorsio
12. 1698 Extractus Proventuum unius Angariae ad Tricesimam Szászvarosiensem spectantium Orig[inal]. egy hit formulával.
13. Hunyad Vármegyének memorialissa az Császár hadaira tett Expensék refusiojára 1697
14. 1696 Fejérváron hozott Articulusok –
15. Petrityévit Horvát Ferentz és Etsedi Péter Quiet. Kendefi Pálnak edstralt buzájával 1695 Original
16. Egy passualis 1694.
17. Teleki Mihálynak és Matskási Boldi'sárnak Recognicionalissa 1687. Orig[inal].
18. Consilii Status Regni Tran[silva]nici Decretum 1691 Original
19. Petrotzi Katának Fassiója in testimonio authentico 1686 Original.
20. 1686 A' Fejérvári Lakosoknak adatott militare edictum – egy más benne lévővel sine daso Original.
21. Teleki Mihálynak Invitatoriája Fejes Jánoshoz leánya lakadalmára 1684.
22. Nazur Behi Nachi Achmet Effendi Török Császár Fő Fizető mestere Levele Apafi Mihályhoz 1682. <Eredeti>
23. Rescriptum Procuratoriae Constitutionalis pro Nicolas Kendefi et Consorte ejus Sara Nemes 1676 Original
24. Galga Sultán Kihája Levele Boér Ferentz hozta Fogarasban 1674.
25. Bornemissza Anna Instructioja a' Fogarasi jövedelemre nézve 1628. Nemesek Mágánások Cathalogussa 1676.

26. A' Várad Basa Levele Párja a' Somlyai Kapitányhoz Keresztes Andrásához 1674 – egy más levél hozzá ragasztva 1675.
27. Balo Lászlónak a' Török Táborban küldetett Követnek instructioja 1672.
28. Lengyel Országi Expeditio egy Instructioval együtt 1672.
29. Datzo János Cserményi Mihály Portához küldött Ablegatusok[na]k Instructioja 1671 Original.
30. Malomvizi Kendefi Pálnak Fassioja – Esketés 1699–1700 – s egyebek Original
31. Diplomaticumok.
32. Réz pénzek Régisegek.
33. Egy Kendefi Gábortól el szökött legény meg fogatása iránt valo Parantsolat CM. Mihály és Alvintzi Sámuel subscriptiojak alatt 1774. Original
G.G.

1. Kemény János dolgai 1661.
2. I. Apafinak a' Török Fő Vezértől, az Ersek Ujvár alatt volt Táborba valo ki hivatala el menetel ott léte 1663ban.
3. 1664 Sz. György hava 1ső napjára rendelt Ország Gyűlésére Hivatottak[na]k neveik.
4. Zolyomi Miklos Hunyad Vármegye Fő Ispánnának táborba menetelivel a' mely Instructiot hagyott Nádudvari Istvánnak 1662.
5. 1668ban Connumeratioja a' Kővár Vidéki nemesek[ne]k, Puskások[na]k és Szabadosok[na]k
6. Ersek Ujvár meg vételével köttetett békesség 1666.
7. Belgrádi Ozman Aga Levele N. Váradrol Bánfi Gáborhoz 1671.
8. 1674. Bánfi Dénes ellen valo Sententia és articulus, mellette az ellene fel adott vádak.
9. Török Basa levele 1675ben ugyanott 1648 Diaetara valo hívás 'Sombori Jánoshoz Thorda Vármegyei Fő Ispánhoz.
10. 1687. Sulimán Basa Fő Vezér Levele Apafi Fejedelemhez.
11. 1661 Bátori 'Sofia Rákotziné levele.
12. Gyergyai Tudosítás és Jegyző Könyv czikkelye –
13. 1657 Enyedi Veszedelem két exemplárban.
14. Kemény Familia Genealogiaja.
15. Ab a. 1633. 1678. quae defecerunt Familiae
16. 1598–1605. Enyedi Pál énekéből. Erdély veszedelméről.

H.H.

1. Bányászati Bal vélekedések 12 Czikkely
2. Bányászi bal vélekedések ki adni valo kész munka.
3. Bányászi bal vélekedések.
4. Kis Kun Halasi Csapo Katalin ellen boszorkányságért valo per folyás
5. A' Brassai vad ember Erdélyben, 's más vad és vizi emberek és Schelkirch élete le írása.
6. Jelentés – Egy nagy nyavalja gyógyítása electrizatio által.
7. Ugotsa Vármegye le írásának summája.
8. 1803. Naplo Könyv.
9. 1803 Utazásra valo utasittás Erdélyben.
10. Egy Erdélyi utazásra utasittás Bydeskuti – Aranka.
11. 1803 Utazás
12. Magyar országi utazásbeli jegyzések.
13. Az Erdélyi bé jövő és ki menő pénznek egyben vetése.
14. Erdélyi közönséges igasságai esméretének rajzolattya.

II.

1. Székely Pátzináta Kun – Aranka Györgynek eredeti munkája.

2. A' Bissenusokrol.
3. A' Bissenusokrol – Kunokrol – Patzinátzitakrol.
4. Arra a' kérdésre bírták e' valaha a' Pátzinátzitak Erdélyt.
5. Székelyeket és Szászokat illetők
6. Régi írás a' Székely Chronicája folytatásából.
7. Székely dolgok.
8. Historia némelyekről írni.
9. Bél Mátyásbol jegyzés.
10. A' Székely betűk.
11. Régi Magyar Könyvek – nyomtatások kézírások.
12. A' Magyarok tribussai, Turotzi és Kéza helyei
13. Magyar Historiára tartozó írok a' Régiségekre –
14. Magyar dolgok gyűjteményei
15. Cornides descriptio Daciae – ebből jegyzések.
16. Cumania Cornidesből.
17. Estvéli időtöltés – a' Priscus Atillája – az Abendunterhaltungbol jegyzések.
18. Katona István Historia Pragmatica Buda 1782.
19. A' Magyarok Történeteinek eredeti kutfejei.
20. Jegyzések Katonából Historia Ducum.
21. Jegyzések – Székely István – Pető Annal. Fald Chronica Australis Gebhardi Geschichte.
22. P[ater]. Hell adnotationes Geographicae in Anonimum.
23. Gattererből a' Magyarok[na]k nyomairol Asiában –
24. P. Pray vélekedése a' Magyarokrol.
25. Kornides írásainak G. Teleki László Urnál lévő darabjaik laistroma sat.
26. Kovachichnál lévő K.K[éz]. I.I[ratok]. Laistromából Jegyzések.

J.J.

1. Nevezetes Emberek Levelei – holmi Curiosumok –

K.K.

1. A' 18ik Századi nevezetesebb Politicai Történetek 3 darab
2. Cons[iliarius]. Fábiánhoz a' mult Száz Kronikája három darab.
3. De Mythologia propria Hung. Kovachich.
4. Volkán Retyezát 4 darab.
5. Kronikai Jegyzések 1540–1794ig.
6. Apór Péter Kézírásából Chronikai Jegyzések 1686–1748ig –
7. Gubernátor Erdélyben 1707–1777 – Commendirozo Generalisok 1687 1768ig –
8. Hadi Articulusok nap nélkül
9. Apór Péterből 1683.–1736.
10. Régi Kalendáriumokból való Jegyzések – Szabo István Chronicája –
11. Historia Chronica – Kronikára való 1609–1736.
12. Doctor Gall tudományára Jegyzések –
13. Sokféle aproság – Curiosumok.
14. A' Fel Gyogyi Juh le írása.
15. Az 1781li Diaetara tett REgia propositiok.
16. Peroratio Com[es]. Caroli Teleki Cancellarii in personis Exe. Reystach et Ausperg faeta sine die –

LL.

1. Törvényes szok – és példa beszédek.
2. Régi magyar írások[na]k Laistroma
3. Némely Magyar szokrol jegyzések.

4. Magyar kis szótár
5. T. Versegi Ferentz munkája
6. Emlékezetre való.
7. A' Magyar Szótárrol.
8. A' régi Magyar írás módjára tartozó.
9. Faustus Verantius 5 nyelven való Dietionariuma 1595 Velentzében
10. Könyvek Magyar nyelvhez.

M.M.

1. Rodosto Mikes Kelemen Levelei.
2. András Király parantsolattya: hogy a' Várhoz szolgáló Nemesek földei kerestetnének ki 1221.
3. A' Huszti és Kővári Fő Kapitányok esztendei fizetése 1688.
4. 1613 B. Gábor Könyörgése – a' Sultán levele a' hét Vármegyékhez sat.
5. Anonymus 1795.
6. 1691li Hodolo esküvés Formája –
7. 1625i Limitatio
8. Hunyadi János Vajda és Ráduly Vajda Leveleik
9. Sylloge negotiorum Hungarice Tran[silva]nicorum per Michaellem Simon de Désfalva 1712.
10. 2ik Apafi Mihály Donatioja.
11. A' főben járó perek és keresetek folyását siettető, és annak módját megíró rendelés 1797.
12. Marus Széki Continua Tábla Instructioja 1763.
13. Haller Péter Maradéki Genealogiájok.
14. Marus Széki Archivumbol jegyzések.
15. Elegyes hasznos Jegyzések.

N.N.

Régi Originalis Levelek.

1. 1327. Capituli Tran[silva]ni
2. 1341. Viti Episcopi Nitriensis
3. 1367. Magistri Bricii
4. 1374. Ludovici Regio.
5. 1377. Conventuo Lus Monostra.
6. 1413 dto dto
7. 1475 Matthiae Regis
- {8.} <9> 1481 Universitatis Kolo'svár
- {9.} <8> 1428. Ladislai Csák Vajvodae Tran[silva]ni.
10. 1428 {Sig.} <Stephani> Báthori Vajvodae Tran[silva]ni –
11. 1493 U[nive]rsitatis Kolo'svár.
12. 1494 Pauli Kinys.
13. 1515. U[nive]rsitatis Kolo'svár
14. 1578 Christophori Báthori
15. 1628 Gabrielis Bethlen Principius Tran[silva]niae
16. 1630 Catharinae Brandenburgiane
17. 1660 Georgii Rakotzi principis
18. 1672 Michaelis Katona Capitanei Distictus Kővár
19. 1674 Contractus
20. 1678 dto
21. 1682 Michaelis Apafi
22. 1688 Contractus

23. 1689 dto
24. 1698 dto
25. 1709 Alexandri Károlyi
26. 1715. Caroli 6ti Imperatoris
27. Egy datum nélkül való darab. <Csonka iromány>
28. Kis darab régi Magyar Versek
29. A' Mahumedánusokrol
30. 4. darab Török Levél.

O.O.

1. Ember Világ Isten.
2. A' Templom
3. A' Jo'sef Császár utazásáról
4. Phylosophicum egy csomo.
5. Purgatorium
6. Báro Kemény 'Sigmondné meg támadtatása a' tolvajoktól.
7. Holmi Gondolatok
8. Magyar Könyvek Cathalogussa – alphabetice.
9. N. Enyedi Collegium Magyar Könyvei Cathalogussa.
10. Egy csomo vers Gyűjtemény.

P.P.

1. Schlöttzer ellen való munka darabjai 7. darab – maga munkái
2. A' Kun nyelv példája hogy a' Pátzinátziták és Kunok nem Magyar, hanem Tatár nyelven beszéltek
3. A' Székelyek[ne]k Nemzettség rend, nem ág szerint való külömbiségekről.
4. Tizenegy értekezés az Erdélyi Szászokrol.
5. Egy képzelhetetlen igasság
6. 3ik elmélkedés arról hogy Erdély széleit a' Szászok őrizték é?
7. Olá nemzettség – a' Scultetiakrol Magyar Országban – és Keresztényekről Erdélyb[en].
8. Az Erdélyi Orosz nyelvnek példája –
9. Elmélkedés a' Bissenusokrol Erdélyben –
10. Az Erdélyi oláhokrol.
11. Az Erdélyi hetes számról jegyzéseim – Leges Ecclae Regni Hungariae.
12. Elmélkedés a' Sz[ent]. László Király 3ik Könyve 2ik Része elein elő forduló szokrol – a descriptione Judicis Sarchas nomine
13. Elmélkedés hogy az Erdélyi nemesség 2ik András előtt is Kir[ályi]. Ajándék mellett bírta jóságát.
14. Heydendorff Ur írása – jegyzések réája –
15. 3ik Rész a' Szász nemzetről
16. 4ik Rész Dr. Schlöttzer Ábecejére közelebbi készültek.
17. Göttingai Pr[ofessor]. Schlöttzer Urnak az Erdélyi Szászokrol írt Könyvében találtató némely állításaira tett jegyzések.
18. 5ik Rész a' Criticus író Schlöttzer ABCjének ösmértetése
19. Kilentz Schlöttzer ellen való munka.
20. 4ik Rész – Némely odlalos tsudálatos állításai a' Szerzőnek.
21. Szép Levél egy T. Urnak
22. 6{ik} Czikkely egy hiteles Székelyeket illető Czikkely a' Ferdinánd 1552b[en]. Erdélyben járt Co[mi]ssariussinak tudósításaiában –
23. Holmi jegyzések a' Schlöttzer munkájára – ugyan arra egy Elöljáró Beszéd
24. 2ik Rész 3ik Czikkely: Egy Székely Szék[ne]k /:Marusnak:/ Tiszttyeinek Laistroma

- 1491től 1515ig.
25. Sz[ent]. László 5ik Decretruma 3ik Könyv 2ik Része meg világosítása a' Sárchás Bírórol.
 26. 1636 Rákotzi György Privilegiuma – hogy a' Székely Örökség soha Fiscusra ne száljon magva szakadtán kéttzer.
 27. Schlöttzernek az Erdélyi Szászok történeteiről írt munkájára jegyzések – purumban 9 darab.
 28. Az Erdélyi törvényes folyások szerint szokásban lévő ezen meg szollítás 1ször 2szor és 3szor miből vette eredetét.
 29. Bethlen Gábor Pixidáriussá teszi Kováts Kiutak Andrást és Tamást 1624.
 30. 13. Értekeződés Hunyadi János Székely volt.

Q.Q.

1. Politicum – Juridicum – Oeconomucum – Religiosum – Militare Objectumokrol valo Felsőbb Rendelések – normativumok – <(3 köteg)>

R.R.

1. Egy csomo egyben kötött írás ily tzim alatt: ezt meg kell tartani mint régiségeket 2 darab.
2. Holmi jegyzések impurumban a' Levántei kereskedésre reflexio Erdélyre –
3. Közönséges Historia – vagy Historiai Kalendárium.
4. Néhai Ballman Diplomái 1313–1425.
5. Missilis Levelek egyben kötve
6. Publicumok Bánko – Ispotály – Theátrum.
7. Reces et Gravamina Magnatum et nobilium Tran[silva]norum ad Josefum 2um
8. Diplomaticai Collectiok 3 darabban bé kötve egynek az indexe is benne van.
9. Hat Könyvekben minden Magyar Királyok, és Erdélyi Fejedelmek Collationalissai és Donationalissa.

S.S.

1. Bianca Capello fordította Aranka György.
2. <a> Erkölcsi nevelés letzkéje a' Polgári állapot, és Polgári Társaság – a' Magyar Nyelv művelése 'sengéjének 2ik Szakassza cenzurázva
3. Elme játéka – versek írta Aranka György
4. Egy csomo vers
5. Az Illiriaiakrol egy munka
6. Gyűjtemény a' Német Poëtákból
7. Báro Bánfi Klára G. Bethlen Lászlóné Successori között valo Osztály 1792.
8. Schakespeare Richárdjából egy darab Fordítás.
9. Res memoria digna
10. A' Fundamentalis erőről írt munkája Prof[essor]. Fogarasinak.
11. Kaunitz Herczeg felelete a' Romai Pápa Követtyéhez –
12. Ferentz Császár Regalissa G. Battyáni Erdélyi püspököt hívja a' Magyar Országí Diaetára.
13. Mirabeau írása 2ik Vilhelmhez mikor a' Királlyságra lépik.
14. Resolutio ad gravamina
15. Observationes quaedam ad Oeconomiam.
16. 2ik Jo'sef intése a' Hivatalbeliekhez.
17. Guberniale Decretum de Listis Censoriis in Officiis constitutorum.
18. A' Bétsi Ersek[ne]k a' Császári Felséghez terjesztett Eléadása –
19. 1790. Szathmár Vármegye Rnedei jelentése a' Statusokhoz.
20. A' Pápa levele a' Császárhoz –
21. Egy világi ember hitének ágazatai.

22. Az Erdélyi Soos helyekről
23. Borgo le írása tsonka
24. Török Ország története Moldvai Fejedelem Kántémir (?) által.
25. A' Berliini holnapos írásból egy idea a' Világ hazafaira nézve
26. A' Császár Marschuttya Erdélyben.
27. Copia Decreti Gubernalis de a. 1791. a' Szászok[na]k költsön adott pénzekről.
28. Extractus novae Donationis Apafianae Tamiliae Mikesianae concesset
29. Flandrici Manifestum.
30. Az Austriai örökös Tartományok gazdagsága –
31. Limitatio
32. Valami Felső Országi curiosa relatio.
33. Természet Historiát illető jegyzések tsonka
34. Külömbféle versek
- <35. Egy ív philohistoriai [olvashatatlan szó] tárgyazó iromány.>

T.T.

1. Prof[essor]. Fogarasinak a' Pesti Királyi Universitásban valo meg hívása.
2. Pensio kérés
3. Képzeltetlenségek.
4. Algebrai példák
5. Némely gondolatok
6. Pius Pápához terjesztett írás 1782.
7. Micsoda a' Pápa? <(a törzsgyűjteményben!)>
8. Prussus Király Vallástétele
9. Egy tréfás Lexicon
10. A' Marus Széki Faluk nevei
11. Régi Magyar Orthographiáról valo írás
12. G. Teleki Lajos Ur eő Exc[e]l[entia]ja Levele Vellingtonhoz
13. A' Bétsben ment Török napi elesége –
14. Négy csomo hasznos apro jegyzések.

U.U.

Apro nyomtatott munkák in folio – in quatro – et octavo. 36. darab.

XX.

Holmi elegyes apro hasznos tudos Jegyzések

YY.

Holmi Versek Pásquilusok

ZZ.

1. Kéza Simon Mester Magyarok Kronikája deákból fordított magyarra.
2. Ugyan azon munka tisztában írva.
3. Az Udvarhelyi Kolégyomról némely Statisticai Jegyzések.
4. Egy gondolat Szent György napjára –
5. A' Böltselkedés elei
6. Két elmélkedés a' Böltselkedés Történeteiről – és a' természet esmeretéről
7. Az Emberi böltselkedés tudománya – egy dio hajban.
8. Egy akol és egy pásztor ki eszközzésére valo neoplanum 1808ban.
9. Husztiból valo jegyzések – Diplomaticusok
10. Rostálás kezdete.
11. Sipos Pál Phylosophiai gondolattya – kitsiny munka –
12. A' Mi Atyánk Könyörgésnek utána valo Versek – néhai G. Rhédei Zsigmondné gondolatai.
13. Aproság versek – Aranka György mukái – s másokéi is.

14. Curiosumok és Cancellárius Grof Teleki Sámuel Ur eő Excellentiája Levelei.
15. Név napi köszöntő arolékos versek

nro 3

C

Részletes le írása azon Kéziratok[na]k mellyek az nro 1A. és nro 2B. Laistromban csak betűik szerint jelezvék – Magának Aranka György Urnak részint maga által írt – részint mások által iratott eredeti Specificatiojából híven le másolta e/2 ívekben – semmit ki nem hagyva Benkő Károlyly mp.

N.B Mellyek Originalok[na]k irattak azokat kettős vonallal különböztettem meg –